

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA'LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
ANDIJON DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI**

PEDAGOGIK KONFLIKTOLOGIYA

O'QUV QO'LLANMA

Andijon -2023

Mazkur o‘quv qo‘llanma Andijon davlat pedagogika instituti Kengashi qaroriga muvofiq, 2023 yil 26.08 dagi №1 -sonli buyrug‘i bilan tasdiqlangan namunaviy o‘quv dastur asosida tayyorlandi. O‘quv qo‘llanmada oliy ta’lim muassasalarining boshlang‘ich ta’lim bakalavr yo‘nalishlari uchun bolajak pedagoglarni pedagogik jarayonda yuzaga keladigan konfliktlar, ularning oldini olish yoilari bilan tanishtirish. Bo‘lajak o‘qituvchilarni pedagogik konfliktlaming nazariy asoslariga oid bilimlar bilan qurollantirish; pedagogik konfliktlaming oldini olish uchun zarur ko‘nikmalarni shakllantirish, pedagogik konfliktlami hal etish strategiya va usullarini qo‘llay olish malakasini hosil qilish bo‘yicha olib boriladigan ishlar yoritilgan

Tuzuvchi: Andijon davlat pedagogika instituti “Boshlang‘ich ta’lim metodikasi” kafedrasi katta o‘qituvchisi
M.H.Rahimova

Taqrizchilar :

Andijon davlat universiteti Pedagogika kafedrasi dotsenti (PhD) N.Atkulova

Andijon davlat pedagogika instituti Boshlang‘ich ta’lim metodikasi kafedra mudiri
Dots U.Usmonova

ANNOTATSIYA

Ushbu o'quv qo'llanmaga hozirgi kunda "Pedagogik konfliktologiya" fanida erishilgan eng so'nggi yutuqlar nuqtai nazaridan yondashgan. "Pedagogik konfliktologiya" fani 60110500-“Boshlang'ich ta'lim”yo'nalishi o'quv rejasiga asosan 90soat bo'lib , shundan 6-semestrda 20 soati ma'ruza, 24 soati amaliy, 46 soati mustaqil ta'lim uchun ajratilgan. Shuning uchun ushbu fanning ilmiy – nazariy va amaliy – metodik asoslari yildan yilga o'z xususiyatlarini boyitilib bormoqda. O'quv majmuada "Pedagogik konfliktologiya" fanining nazariy va metodologik asoslariga, mazmuni, funktsiyasi, tarkibiy qismlariga, ularning vazifalariga jiddiy e'tibor berilgan. Shu bilan birga fanni o'zlashtirish jarayonida uning nazariyasi va tarixini, asosiy kategoriyalarini hamda pedagogik nizolarini tahlil qila olish ko'nikmalari o'rganiladi. Bolalar ta'lim jarayonini samarali tashkil etish, yosh avlodda yuksak ma'naviy-axloqiy sifatlarni tarbiyalashga doir zamonaviy pedagogik bilimlar, amaliy ko'nikma va malakalarning zarur hajmini, o'qituvchi kasbiy faoliyatida uchraydigan muammolarni bartaraf erish yollarini izlab topishlari ko'zda tutiladi. Shuningdek, konfliktli vaziyatlarni hal etishda oilaning ro'li qanday bo'lishi kerakligi yoritilgan. O'quv qo'llanmada ta'lim muassasalarida pedagogik faoliyat olib borayotgan o'qituvchilarga, tarbiyachilarga, pedagogik faoliyatga tayyorlanayotgan talabalarga muomala madaniyati va to'g'ri muloqot qoidalarini egallash hamda uni uzluksiz takomillashtirib borish to'g'risida har tomonlama mukammal tavsiyalar berilgan.

MUNDARIJA

Nº	MAVZULAR	Betlik
1	MAVZU: PEDAGOGIK KONFLIKTOLOGIYANING MOHIYATI, OBYEKTI, PREDMETI, MAQSADI, VAZIFALARI VA FAN SIFATIDA PAYDO BO'LISHI	2-13
2	MAVZU: PEDAGOGIK KONFLIKTOLOGIYANING FANLAR BILAN ALOQADORLIQDA RIVOJLANISHI	10-18
3	MAVZU: KONFLIKT INSON HAYOTINING AJRALMAS TARKIBI SIFATIDA: KONFLIKTOGENLAR	19-30
4	MAVZU: NIZO, UNING MAZMUNI VA TURLARI	31-36
5	MAVZU : KONFLIKT SIGNALLARI	37-45
6	MAVZU: AGRESSIYA VA ZO'RAVONLIK HAQIDA TUSHUNCHA. UNING MOHIYATI	46-49
7	MAVZU: KONFLIKTLI VAZIYATDA G'AZAB VA QAHR	50-56
8	MAVZU: TA'LIM MUASASSALARIDA TARBIYACHI VA OTA- ONALAR , MAKTAO'QITUVCHI VA O'QUVCHI O'RTASIDAGI NIZOLARNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI	57-64
9	MAVZU: KONFLIKTLI VAZIYATLARNI HAL ETISHDA OILANING ROLI	65-43
10	MAVZU: JAMOADAGI KONFLIKT VA UNI YECHIMGA OLIB KELISH YO'LLARI	44-65
11	MAVZU:PEDAGOGIK KONFLIKTOLOGIYADA TANA ZABONI	66-81
12	MAVZU: MUOMALA MADANIYATI VA TO'G'RI MULOQOT QOIDALARI	82-97
13	MAVZU: O'ZGANI ANGLASH (ESHITISH) VA O'ZINI ANGLATISH QOIDALARI	98-115
14	MAVZU: KONFLIKTLARNI BOSHQARISH TARTIBLARI VA USULLARI.	116-126
15	MAVZU:KONFLIKTDA "G'OLIB-G'OLIB" STRATEGIYASI VA UNING AMAL QILISH TAMOYILLARI	127-141
16	Mavzu:ZIDDIYATLAR YECHIMIDA ADOLATPARVARLIK MEZONLARI	142-149
17	MAVZU: PEDAGOGIK KONFLIKTOLOGIYADA TOLERANTLIK TUSHUNCHASI VA MEDIATSIYA QOIDALARI	150-159
18	ILOVALAR	160-190
19	AMALIY MASHG'ULOTLAR	191-212
20	GLOSSARIY	213-215
21	TESTLAR	216-227
22	FANNI O'RGANISH BO'YICHA BOSHQA MATERIALLAR	228-231
23	KEYSLAR BANKI	231-255

MAVZU:PEDAGOGIK KONFLIKTOLOGIYANING MOHIYATI, OBYEKTI, PREDMETI, MAQSADI, VAZIFALARI VA FAN SIFATIDA PAYDO BO'LISHI

REJA

- 1.Pedagogik konfliktologiyaning mohiyati va obyekti.
2. Pedagogik konfliktologiyaning predmeti, maqsadi, vazifalari va asosiy tarkibiy qismlari.
3. Pedagogik konfliktologiyaning fan sifatida rivojlanishi

Tayanch tushunchalar:Konflikt, ziddiyat, nizo, vaziyat, to'qnash, komponent, jamoa, ruhiy muloqot; mehnat jamoasi, konflikt vaziyat, prinsiplar, tarbiyalanganlik darajasi, to'qnashuv, mojarro, kayfiyat, bestruktiv yondashuv, dekonstruktiv yondashuv, konfliktning davomiyligi, konstruktiv yondashuv.

1.Hayot konfliktlarga to'la. Insonning jamiyatdagi yashash tarzini turli ziddiyatlarsiz tasavvur etib bo'lmaydi. Turli nizo va ziddiyatlar bilan umr davomida, har qanday yoshda, har joyda, har qanday vaziyatda to'qnash kelish mumkin. Konfliktlar uyda, maktabda, ko'chada, o'quvchilar orasida, ota-onalar va farzandlar, xodim va uning rahbariyati orasida, jamoa a'zolari o'rtaida sodir bo'lishi mumkin. Konfliktlar, odatda, ko'p vaqt odamlar birga bo'ladigan hollarda, ya'ni ular uzoq muddat bir-birlari bilan va ruhiy muloqotda bo'ladigan hollarda, ular ma'lum mudlat o'zaro birga bo'lishga majbur bo'lgan paytlarida ko'proq sodir bo'ladi.

Hech bir inson o'zini konfliktlardan doimiy muhofaza qilinganman deb hisoblay olmaydi. CHunki konfliktlar ba'zan ko'kkisdan, hech kutilmagan holda vujudga kelishi hamda inson hayot tarzini tubdan o'zgartirib yuborishi mumkin. Konflikt har bir inson hayotining ajralmas qismi bo'lib, hech bir inson konfliktlardan o'zini « kafolatlanganman » deb ishonch bilan ayta olmaydi. Har birimiz bolalik davrlarimizdan konflikt vaziyatlarga tushamiz va bu holatlardan chiqib ketish yo'llarini, usullarini qidiramiz. SHu nuqtai nazardan qaraganda, konflikt ijtimoiy xodisa hisoblanadi. CHunki u ko'pchilik insonlarning kundalik turmush tarziga oid voqeа va hodisalarini qamrab oladi hamda konflikt rivojidan har bir inson, yaqin qarindoshlar, mehnat jamoasi o'rtaсидаги тинч ва totuvlikka asoslangan osuda hayot tarzi zarar ko'rishi mumkin.

Ulg'ayganimiz sari konflikt voqeа, hodisalar o'z kuchi va ta'sirini ham kuchaytirib boradi. Ammo biz konflikt nimaligini bilamizmi?! Har doim ham konfliktni vaziyatga tushib qolganda o'zimizni to'g'ri tutamizmi? Konflikt bizning qayotimiz uchun tahdid ko'rsatadimi? Konfliktning o'z ichki tabiatini qanday? Konfliktdan qanday kutilish ya'ni undan qanday chiqib ketish kerak? Ziddiyat qanday qonuniyatlar asosida rivojlanadi? Nizoni rivojlantiruvchi omillarni oldindan bartaraf etsa bo'ladimi? Inson ziddiltlarsiz yashashga o'rganishi

mumkinmi?!

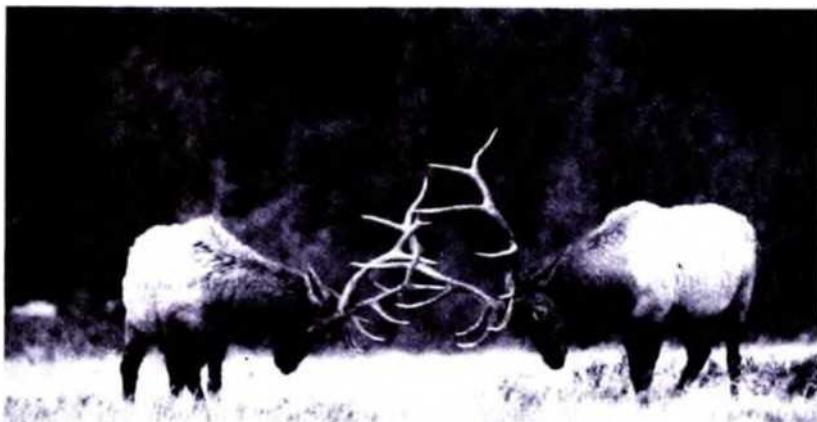
Konfliktologiya yoki konfliktlar yechimi sohasi yangi rivojlanib kelayotgan va taraqqiy etayotgan fan sohalaridan biri bo‘lib hisoblanadi. SHu bois, konfliktologiya sohasining nazariy asoslari, uning milliy xususiyatlari, ijtimoiy o‘ziga xosliklari, konfliktlarning jamiyat hayoti bilan aloqadorligi, shaxslararo konfliktlar, konfliktlarning huqukiy aspektlari, mehnat jamoasidagi konfliktlar masalalari ko‘pchilik tadqiqotchilarni qiziqtiradi. Ko‘rinib turibdiki, konfliktologiyaning o‘z ichki yo‘nalishlari ko‘p. Konfliktologik kayfiyat va xususiyatlarni o‘rganish jamiyatdagi inqirozlarning kelib chiqishi va ijtimoiy to‘qnashuvlarning oldini olishga ko‘mak beradi. Ammo bu sohadagi tadqiqotlar unchalik ko‘p bo‘lmay, mazkur ko‘llanmani yozishda biz konfliktologiya asoslari bo‘yicha ingliz, rus va o‘zbek tillaridagi ba’zi ma’lum manbalarga tayandik:

- Nandling Conflikts. Conflikts: a positive approach. Partisirant’s manual. Grace Contrino Abrams Peace Education Foundation. Inc., Miami, Florida, 1997; WIN WIN. Based on the Fighting Fair model created by Fran Schmidt and Alice Friedman. Grace Contrino Abrams Peace Education Foundation. Inc., Miami, Florida, 1998; Fran Schmidt/ Alice Friedman. Fighting Fair. For families. Grace Contrino Abrams Peace Education Foundation. Inc., Miami, Florida, 1994.

- Stepanov YE.I. Sovremennaya konfliktologiya: Obshchiye podxodm k modelirovaniyu, monitoringu i menedjmentu sotsialngx konfliktov: Uchebnoye posobiye. — M.: Izdatelstvo LKI, 2008. — 176 s. ; Stepanov YE.I., Banjina S.V. Konflikta v sovremennoy shqole. Izuchenije i upravlenije. / Seriya «Sotsialnoye konfliktm: ekspertiza, prognozirovaniye, texnologii razresheniya. - M.: Kom Kniga, 2006.; Samarin A.N., Stepanov YE.I., SHalenko V.N. Duxovnme problemm nashego vremeni / Sotsialne konfliktm v kontekste globalizatsii i regionalizatsii. - M.: iRZZ, 2005.; SHalenko V.N. Sotsialne konflikt! / Pod red. Dobrenkova V.I., Kravchenko A.I. / Fundamentalnaya sotsiologiya: v 15 tomax, t.1/1: Sotsialnme deformatsii. Gl. 4, razdel 1. - M.: Infra-M, 2005.; Samarin A.N. Konflikta v duxovnoy sfere sovremenogo obodestva: sostoyaniye i problemm uregulirovaniya// Konfliktologiya. Teoriya i praktika. 2004. №4.; Sotsialnme konflikta: ekspertiza, prognozirovaniye, texnologii razresheniya. Vmpusk 6. Konfliktm v politike i ekonomike: monitoring i menedjment. / Seriya «Sotsialnsh konflikta: ekspertiza, prognozirovaniye, texnologii razresheniya» // Pod red YE.I. Stepanova. - M.: ISRAN, 1994. - 128 s.; Sheynov V. Konfliktm v nashey jizni. Vozniknovenije, razvitiye i razresheniye konfliktov. Dva aspekta problemm. — M.: 2001; Ansopov A.YA. Osnovm konfliktologii. —M.: 1998; Leonov N.I. Konfliktologiya. Moskva-Voronej, 2006. -232 s.; Kudryavsyev V.N. YUridicheskaya konfliktologiya. Syentr konfliktologicheskix issledovaniy. —M.: 1995; U To‘ychiyeva G.U., Asadova E. YOshlar va konfliktlar yechimi. Manual. —T.: 2003.

AQSHning bir necha universitetlari qoshida konflikt yechimlarini o‘rganishga yo‘naltirilgan ilmiy-amaliy tadkiqot markazlari faoliyat olib boradi. Mayamida tashkil etilgan «Tinchlik ta’limi tadqiqtolari markazi” ana shunday

tashkilotlardan hisoblanadi. Rossiya Fanlar Akademiyasi

1-rasm. To‘qnashuv.

Sotsiologiya instituti qoshida ham “Konfliktologik tadqiqotlar markazi” ish olib boradi.

Konflikt o‘zi nima? Bu fan o‘rganuvchi ob’yektlar nimalardan iborat? Konfliktlarni kelib chiqishini, sabab va oqibatlarini o‘rganuvchi fan “Konfliktologiya” bo‘lib, u lotincha “conflictus” - to‘qnashuv demakdir. Fan nutai-nazaridan ilk marotaba konfliktni ilmiy o‘rganish davlat hokimiyati, jamiyat a’zolari hamda alohida ijtimoiy guruhlar orasidagi ziddiyatlarni o‘rganishdan boshlangan.

Keyinchalik ilmiy qizikishlarni ortib borishi bilan ijtimoiy, siyosiy, milliy, guruhlararo va shaxslararo konfliktlar fan ob’yektiga aylana boshladi. Konfliktlogiya XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab fan sifatida shakllana boshlagandan so‘ng, jamiyatda konfliktning tutgan o‘rnini o‘rganish jamiyat hayotida juda muhimligi sababli, etnik va guruhlararo konfliktli munosabatlarni o‘rganish, sistematik asosda ularni tahlil qilish va o‘zaro to‘g‘ri yechimga kelish zaruriy ehtiyojlardan biriga aylandi.

Konflikt to‘qnashuv jarayonida ikki tomonning bir-birini tushunmagan holatda vujudga keladi. Konfliktni vujudga kelishidagi birinchi shakl -mojarodir. Mojar konfliktning assosi hisoblanib, uni negizida ikki tomon uchun to‘qnashuvni keltirib chiqaruvchi omillar mavjud bo‘ladi.

Ikkinci shaqli — norozilik bo‘lib, bir-biridan norozilik natijasida kelib chiquvchi noxush kayfiyatni so‘z yoki xatti-harakat bilan bildirish natijasida konflikt yuzaga keladi. Lekin norozilik hamma vaqt ham konfliktni vujudga keltirmaydi.

Konfliktni vujudga keltiruvchi uchinchi shakl — kelishmovchilik bo‘lib, fikr va qarashlarni to‘g‘ri kelmasligi natijasida shaxsiy fikrga qarshi da‘voning mavjudligidir. Ikkinci tomonning fikr va qarashlariga aks ta’sir natijasida ham konfliktni vujudga keltiruvchi omillar vujudga keladi. Ikki ob’yektni kelajak munosabatlarini to‘g‘ri tashkil etishini o‘ylamasligi oqibatida bir-biriga sarshi turit kayfiyati ta’sir qiladi. Bu ham konfliktni vujudga keltiruvchi omillardan biri bo‘lib, har bir sub’yekt bunday kayfiyatga konflikt arafasida moyil bo‘ladi.

Sub'yejtlarni bir-biriga qarshi turish vaziyatidan chiqishi, kiyin jarayon hisoblanib, ikki tomon bir-birini yechimi qiyin bo'lgan vaziyat tomon yetaklaydi. Konfliktni vujudga kelishida va uni xal etishda konstruktiv yondashuv ziddiyatni ijobjiy yangi pog'onaga olib chiqadi va to'g'ri yechimga olib keladi. Ziddiyatni hal etishda destruktiv yondashuv esa konfliktni yanada chuqurlashtirib uni boshi berk ko'chaga olib kiradi. SHunga qaramasdan konfliktning dastlabki bosqichi uchun dekonstruktiv yondashuv xos bo'lib, konfliktning davomiyligining ma'lum davrida konstruktiv yondashuv talab etiladi va konfliktni hal etish ijobjiy bosqichga o'tadi.

SHunga ko'ra konfliktni vujudga kelishi va uni yechimining quyidagi sxemasi namoyon bo'ladi:

Konfliktlari vaziyatda destruktiv yondashuv, mojaroning hal etilishida esa konstruktiv yondashuv yuzaga keladi. Konfliktni vujudga kelishining asosida doimo qarama-qarshi bo'lgan omillar yotadi. Bu esa konfliktni keltirib chiqaruvchi asosiy sabablarni tashkil etadi. L.Kozerning ta'kidlashicha, konflikt - qarama-qarshilikni bartaraf etuvchi omillardan foydalanilmagandagina yuzaga keladi. Ko'p hollardagi konfliktlarning tahlili shuni ko'rsatadiki, konflikt a'zolari aksar hollarda ziddiyatning haqiqiy sabablarini tushunishni istamaydilar va destruktiv yondashuv natijasida vaziyat jiddiy tus oladi.

Konflikt - o'zaro qarama-qarshi bo'lgan ziddiyatli manfaatlar va munosabatlarning ochiq to'qnashuvidir.

Konfliktning yechimini topish - konflikt vaziyatni yo'qotish hamda u yuzaga keltirgan munosabatlarni to'g'ri yo'lga solish bilimlari va ko'nikmalari majmuidan iboratdir. [Stepanov YE.I.Sovremennaya konfliktologiya: Obshchiye podxody k modelirovaniyu, monitoringu i menedjmentu sotsialnix konfliktov: Uchebnoye posobiye. — M.: Izdatelstvo LKI, 2008. 176 s.]

Konfliktlarni tabiiy hodisa dedik. Konflikt - oddiy hol. CHunki konflikt har birimizning turmushimiz va tiriqligimizga hos bo'lgan, hayotimizga tegishli narsa. Ammo ko'pchilik ongida an'anaviy mavjud bo'lgan fikrga ko'ra, konflikt bu - oddiy hol emas, u ziddiyatli hol, undan o'zini muhofaza qilish kerak, undan o'zini tortish zarur, konfliktdan "qochish" kerak. Insonlararo, oilalar ichida bo'layotgan konfliktlardan o'zini tortishni bizga bolaligimizdan o'rgatib kelishadi. Konflikt oldida, konfliktdan qo'rqish hollari ko'pchilikni tashkil qiladi. Bizni bolaligimizdan konfliktlari vaziyatlardan o'zimizni tortishga, "janjalkash" bo'lmaslikka, nizolarni keltirib chiqargan va unda qatnashgan odamlardan o'zimizni tortib yurishga o'rgatishadi. Konflikt - bizning milliy mentalitetimizda "yaxshi" bo'lmanagan holat va vaziyatga tenglashtiriladi. Konflikt bo'lganidan ko'ra, konflikt bo'lmanagini biz afzalroq ko'ramiz. Biz konfliktni hayotimizdagagi eng "yomon" davr sifatida baholaymiz. Konfliktdan uzoqroqda yashash ko'nikmalari bizning tafakkurimizga chuqur singdiriladi. Konflikt har kunlik hayot tarzimizga hos bo'lgan voqelik bo'lishiga qaramay, insonlar ko'pincha ularni noto'g'ri talqin etadi hamda ularni "anglangan" holda qabul qilishga o'rgatilmaydi. Konflikt vaziyatga tushib qolgan vaqtimizdagina mana shu konflikt

vaziyatni tahlil qilishga urinamiz. Ammo har doim ham bizning bilim va ko‘nikmalarimiz konfliktli vaziyatdan chiqib ketish uchun yetarli bo‘lmaydi. CHunki bizning hayotiy tajribamiz kam, chunki biz konfliktlar yechimi bo‘yicha maxsus bilimlarni egallamaganmiz. Tabiiyki, har bir inson konfliktlarni tushunadi, ularning mohiyatini to‘g‘ri anglaydi hamda ularni yenga oladi deyish, xato hisoblanadi. SHu bois, konfliktlarni o‘rganish, ularni ilmiy anglash davr talabi bo‘lib, konfliktlar bo‘yicha zamonaviy bilimlarni egallagan mutaxassislarni tarbiyalab — voyaga yetkazish davr bilan hamnafas bo‘lishni anglatadi. Xorijiy ellarda yuqori va quyi bosqichdagি barcha rahbar xodimlar, biznes menenjerlarning barchasi konfliktlar yechimi bo‘yicha ta’lim oladilar.

Konfliktlar va ularning yechimi bo‘yicha ma’lum bilimlar va ko‘nikmalarini egallamasdan turib, zamonaviy ijtimoiy-iqtisodiy tizimlarda faoliyat olib borib hamda ularni boshqarib bo‘lmaydi.

Konfliktlar inson hayotining tabiiy tarkibiy qismidir. Har doim konfliktli vaziyatga tushib qolish imkoniyati mavjud bo‘lib, har birimiz hech bo‘lma ganda bir bor konfliktli vaziyatlarning faol ishtirokchilari bo‘lganmiz. O‘zini konfliktlardan to‘la ajratib olish yoki konfliktlardan himoya qilinganman, ulardan kafolatlanganman, - deb o‘y়lash, noto‘g‘ridir.

Konflikt nima? Bu savolga javob berish uchun oddiy oilaviy turmushda uchrab turadigan konfliktli vaziyatlarni ko‘rib chikaylik.

Ziddiyatni yuzaga keltiruvchi birinchi vaziyat: Otabek endi 15 yoshga to‘lgan. Ammo u o‘zining katta bo‘layotganligini ko‘rsatishni xohlaydi. Kattalik esa mustaqil qarorlar qabul qilish bilan belgilanadi. Ammo qarorlar qabul qilish mas’uliyatli yondashuvni talab etadi. Oilada ota va o‘g‘il o‘rtasida janjal kelib chiqadi. O‘g‘il kechqurun “tungi klub»da bo‘ladigan kechaga albatta borishi lozimligini o‘z otasiga tushuntira olmaydi. Ota bunday kechalarga borish yomon oqibatlarga olib kelishi mumkinligi, Otabek hali yosh ekanligi, oldinda bunday kechalar ko‘pligini aytadi. Ammo Otabek o‘z o‘rtoqlariga: “Menga baribir ruxsat berishadi. Ruxsat berishmasa, o‘zim uydan chiqib ketaveraman. Men katta bo‘lib qolganman”, - deb va’da berib qo‘ygan. Ota o‘g‘lini qattiq qo‘llik bilan uyda olib qoladi. Otabek ertaga o‘z o‘rtoqlari oldida izza bo‘lishini bilib, juda qattiq kuyinadi, eziladi va jahli chiqadi. Otasini tushunmaslikda ayblaydi. “Men o‘z so‘zimda tura olmadim, men o‘g‘il bola emasman”, - degan hayollar uni qiyinaydi. Uning ko‘zida otasi eng badjahl inson sifatida gavdalanadi. U o‘z otasini juda “yomon” ko‘rib ketadi. Otabek, shunchalik tajribali bo‘lsa ham tungi klubda hech qanday havf-hatar yo‘qligiga otasining ishonmayotganligiga hayron bo‘ladi. U o‘zini kamsitilgan, nafsoniyati yerga urilgan, o‘z do‘stlari oldida sharmanda qilingan inson sifatida xo‘rlanadi va his qiladi. Bu vaziyatda ziddiyat eng yaqin kishilar - ota va o‘g‘il o‘rtasida yuzaga kelgan. Ota o‘z o‘g‘lini oila tashqarisida bo‘ladigan turli tahdidlardan asrab qolmoqchi, ammo o‘g‘il otaning bu maqsadini anglamayottanligi aniq.

Otaning fikru o‘ylari: Otaning fikriga ko‘ra, “tungi klub”larda o‘g‘liga ta’sir etishi mumkin bo‘lgan alkogol ichimliklar, narkotik moddalar va boshqa

tahdidlardan ota o‘z farzandini asrab qolmoqchi. Ota o‘z o‘g‘lini muhofaza qilmoqda va unga nisbatan otalik burchini bajarmoqda. O‘g‘li balog‘at yoshiga yetganda edi, o‘z ishlariga xaqiqatan javobgar bo‘la olardi, lekin yoshgina o‘g‘il borish va bormaslikni hayolan o‘zi hal qilgan edi.

Ammo hozir, Otabek ancha yosh, hali o‘z amallariga javob bera olmaydi. O‘zini himoya qila olmaydi. Uning atrofidagi o‘rtoqlari ham yosh. Ularga umuman ishonib bo‘lmaydi. O‘g‘liga biror kor-hol bo‘lsa, kim javob beradi?! Otabek tungi klubda chekish, ichishga o‘rganishi mumkin. Bu zararli odatlarning inson organizmiga tahdidini hali to‘la anglab yetmaydi. Boshqalar ham ichadi, chekadi-ku, deb o‘ylaydi. YOshlar hayotga yengil qaraydi. SHuning uchun Otabekka umuman turli kechalarga borishni ta’qiklab qo‘yish darkor. Otabekning fikru o‘ylari: Dadam hech qachon meni tushunmagan. Har doim menga qarshi chiqadilar. Umuman hayotdan orqada qolganlar. Uydan tashqaridagi narsalarni umuman bilmaydilar. Faqat uy-uy. Uyda menga pishirib qo‘yibdimi?! Men axir o‘g‘il bolaman-ku! Erkak kishi ko‘chaning odami-ku?! Hozirdan o‘rganmasam, qachon o‘rganaman. Kattaroq bo‘lay, o‘z bilganimni qilaman. Qani biror so‘z desinlarchi?! Nima, “tungi klubga” barayotgan bir menmi?! Hamma boradi-ku?! Hech kimga balo ham urayotgani yo‘q-ku?! Borsam, nima men bilan biror narsa bo‘larmidi?! Ertaga hamma meni izza qiladi. Ustidan kuladi. Ertaga men qanday qilib maktabga boraman... Ey, bunday yashagandan, yashamagan ma’qul. Men — ota-onaning quliman. Umuman huquqim yo‘q! Boshqalar erkin yashaydi, meni esa doim nazorat qilishgani qilishgan??

Ziddiyatni yuzaga keltiruvchi ikkinchi vaziyat. Gulmira hovlilarining oldidagi ko‘chaga suv sepayotgandi. YOzda har kuni suv sepilib, supirib, tozalanmasa, onasi uni urishadi. Milliy odat shunaqa, deyiladi. SHu vaqtida uning kursdoshi Aziz velosipedda ketayotib to‘xtadi, ular ozgina gaplashib qolishdi. Gulmiraning suv sepishi lozimligi esidan chiqdi. Institutda bo‘lgan voqealarni eslab, ancha kulishishdi. SHunda Gulmiraning dadasi ishdan kelib qoldi. Dadasi Gulmiraning salomiga alik olmay uyga kirib ketdi. Aziz ham salom berdi-da, tezda yo‘lga tushdi. Bir pastda Gulmiraning onasi ko‘chaga chiqib, Gulmirani baland ovoz bilan urishib ketdi. Gulmira, nima ayb qilganini hech tushina olmas edi. Onasi uni yomon urishdi. Juda kattiq gaplarni aytdi. Gulmira uyga kirib rosa yig‘ladi.

Gulmiraning fikru o‘ylari: Onam hadeb urishaveradi. Nima, xotinlar faqat mehnatga tug‘ilganmi?! Faqat ish, faqat ish... Nuqul, onam bitta gapni qaytaradi: - “Biror joyga borsang, meni sharmanda qilasan. Kelinlar ertalab soat 5 dan kechqurun soat 12 gacha ish qilishi lozim. Sen faqat “o‘qishim, o‘qishim” deysan. Menga o‘qishing kerak emas, menga hammaga o‘xshab erga tegishing kerak. Ayolning baxti o‘z vaqtida erga tegishda...”, deyaveradilar. Qurib ketsin o‘sha er! Bir daqiqqa ham tinchlik yo‘q! Hoxlaganiningni hech qila olmas ekansan-da. .. Er menga nima karomat ko‘rsatib beradi, u ham faqat mendan ish talab qiladi, faqat o‘zi bo‘lsa mayli-ku, yana qaynona, qaynota, jiyaru tog‘avachchalar - hammasiga mening mehnatim kerak bo‘ladi. Hammasiga men egilishim kerak. Mening inson

sifatida qadrim bormi o‘zi?! Ayol kishining baxti qursin, faqat mehnatga tug‘ilgan, faqat bo‘ysunishga tug‘ilgan. Hech kim “Sen nimani istaysan”, demaydi. Nima uchun ayol kishi faqat erga tegibgina baxtli bo‘lishi lozim. Agar eri har kuni uni do‘pposlasa-chi.... . Undayam er yaxshimi...

Onaning fikru o‘ylari: Bu qiz tushmagur hech hayotni o‘ylamaydi. Osmonlarda hayoli.... . O‘qib nima karomat ko‘rsatib berardi... Menga qolsa darrov erga berardim-u, undan qutilardim. Dadasini oldida uyalmay begona bolalar bilan xiring-xiring qilganiga o‘laymi.... . Gap gapirsang, hech tushunmaydi. Xuddi boshqa olamda yurgandek.. Bir gap aytsang, o‘nta javob olasan... Qaylardagi bo‘lmag‘ur gaplarni aytadi. Hozirdan o‘zini ustun qo‘yadi. Erga berib qutilmasam, hali meni rosa qiyaydi... Tanlayveradi, tanlayveradi.... . Eri ikki marta do‘q qilsa, ancha aqli kirib qoladi.... . Uni erga berish kerak.... .

Ko‘rib chiqilgan konfliktli vaziyatlarning har birida, aniq va ravshan ko‘rinib turganidek, ziddiyatlar kutilmagan xolatda eng yaqin odamlar orasida ham vujudga kelishi mumkin. Birinchi vaziyatda ota va o‘g‘il o‘rtasida, ikkinchi vaziyatda esa ona va qiz o‘rtasida ziddiyat vujudga kelmokda. Ikkala vaziyatda ham har tomonning o‘z fikri, o‘z o‘ylari, o‘z hissiyotlari mavjud. Ular yo konflikt doirasida yuzaga kelgan, yoki ulardan avvalroq ham mavjud bo‘lgan. Ammo bir tomonning fikru o‘ylari faqat mana shu tomon uchun qadrli bo‘lib qolmoqda. Ikkinchi tomon birinchi tomonning fikru o‘ylari, qarashlari, mulohazalari mavjudligini, ular o‘sha tomon uchun ham ardoqli ekanligini tan olmaydi, ularni bilmaydi, yoki bilmaslikka oladi. Bir tomon ikkinchi tomonning ma’lum qadriyatları va fikrlari, qarashlari mavjudligi tan olgisi ham kelmaydi, bunga urinib ham ko‘rmaydi. SHuningdek, ikkinchi tomon ham birinchi tomonning so‘zlari va qarashlarini anglashga, tushunishga harakat qilmaydi. Oqibatda, yoshlar tafakkurida “kattalar bizni tushunmaydi”, kattalarda esa “yoshlar gapga kirmaydigan, o‘zboshimcha bo‘lgan” degan noto‘g‘ri fikr o‘rnashib, qotib qoladi.

Demak, konflikt vaziyatda har bir tomonning o‘z qarashlari, o‘ylari, fikrlari tizimi, majmuasi mavjud. Mana shu o‘y va fikrlar tizimi xuddi mana shu tomonning o‘z shaxsiy manfaatlarini anglatadi. Inson o‘z shaxsiy manfaatlarisiz yashay olmaydi. Har bir odam, xatto eng kichkina yoshdagil bolakaylarning ham o‘z shaxsiy manfaatlari mavjud. Agar kichkina chaqaloqning so‘rib turgan “soska”sini qo‘lidan tortib olsangiz, u darrov baqirib yig‘lashga tushadi. CHunki uning shaxsiy manfaatlariga qarshi ish amalga oshirilgan bo‘ladi. CHaqaloq “mening narsamni qaytarib beringlar”, deb uvvos solib yig‘laydi.

SHaxsiy manfaatlar odamlar hayotining tabiiy ehtiyoji ekanligi aniq. SHunday ekan, konfliktlarda xuddi mana shu shaxsiy manfaatlar ziddiyatga kirmayaptimi?! Otaning manfaatlari bilan o‘g‘ilning manfaatlari, ona manfaatlari bilan qizning manfaatlari o‘zaro kelisha olmayaptimi?! Aslida, manfaatlar ularni janjallashishiga, biri-biriga qarshi fikr bildirishga, biri-biridan norozi bo‘lishga olib kelmayaptimi?! Konfliktdagи tomonlar o‘z shaxsiy manfaatlarini saqlashga va muhofaza qilishga urinmayaptimi?! O‘ylab ko‘ring, aslida insonlar to‘qnashuvi - manfaatlar to‘qnashuvidan iborat emasmi?!

Agar yuqoridagi vaziyatlarda ota va uning o‘g‘lini, ona va uning qizini ularga hos bo‘lgan manfaatlarni muvofiqlashtirish, bir xillashtirish yo‘lidan borilsa, konflikt saqlanib qoladimi?! Agar tomonlarning qarashlari bir xil qilinsa ziddiyat mavjud bo‘ladimi?! Yo‘q, albatta. Ota va o‘g‘il, ona va qiz bir xilda o‘ylashsa va fikr qilishsa, konfliktli vaziyat ham vujudga kelmaydi.

SHunday ekan, konflikt mazmuni - inson manfaatlarining holati bilan o‘zviy bog‘liq bo‘lgan voqelikka aylanadi. Demak, konflikt bu ikki yoki undan ko‘p tomonlarning o‘z maqsadlariga yetishish yo‘lidagi turli manfaatli to‘qnashuvdir.³

Konfliktlar yomon xolatmi yoki konfliktlarda ham o‘ziga xos ijobiy tomonlar mavjudmi? Konflikt - bo‘zg‘unchilikmi yoki unda yaratuvchanlik xususiyatlari ham mavjudmi?! Konflikt - zo‘ravonlikmi yoki insonlarni muloqotga o‘rgatuvchi asosmi?! Tabiiy ravishda mana shu savollarning javoblari aslida konfliktning mazmuni va mohiyati biz o‘ylagan qarashlardan anchagina keng ekanligini, bizning an’anaviy qarashlarimiz esa chegaralangan va haqiqiy ahvoldan ancha uzoq ekanligini isbotlaydi.

Bizning konflikt borasidagi tasavvurimiz uning faqat bir tomoniga yo‘naltirilgandir. Biz odatda konfliktning faqat bir qirrasini ko‘rishga o‘rganganmiz. U ham bo‘lsa, konfliktda odamlar ziddiyatga kirishib, o‘zaro urush, nizo, janjallar chiqarishidir. Ammo har doim ham shunday bo‘laveradimi?!

Konflikt - bu tabiiy xolat. Konflikt har doim ham bo‘zg‘unchilik yoki zo‘ravonlik emas. Konfliktni to‘g‘ri hal etilsa, u yaratuvchanlik qudratiga ega bo‘ladi. Konflikt tomonlar munosabatlarini yanada mustahkamlashi, ularni yangi mazmunda qayta kurishi mumkin. Masalan, o‘zbeklar “eru-xotinning urushi, doka ro‘molning qurishi”, - deb bejiz aytishmagan. Oilada er va xotin o‘rtasidagi ziddiyatlar mavjud bo‘lsa ham, ko‘p hollarda umumiy manfaatlar ularning tez hal etilishi, manfaatlar asosida tomonlar uyg‘unligi vujudga kelishini isbotlaydi. Demak, konfliktli vaziyatni vujudga keltiruvchi turli manfaatlarni o‘zaro birlashtirish, ularni muvofiqlashtirish imkoniyati tabiiy mavjud.³ (Leonov N I. Konfliktologiya. Moskva-Voronej, 2006. -232 s)

Ziddiyatdan chiqib ketish uchun qilinadigan eng birinchi qadam har doim mana shu ziddiyatni keltirib chiqargan manfaatlarni o‘zaro muvofiqlashtirish mumkinligiga bo‘lgan ishonch va harakatdan boshlanadi. Manfaatlarni o‘zaro yaqinlashtirish va muvofiqlashtirish ziddiyatni yengishning eshagini ochishdir. Demak, konfliktning ikki tomoni mavjud. Konflikt kelib chiqqanidayoq, mana shu uning mavjud ikki tomoni ham vujudga keladi. Bir tomon - ziddiyatni kuchaytirish, ikkinchi tomon - ziddiyatni pasaytirish. Bir tomon — ziddiyatni bo‘zgunchilikka olib kelish, ikkinchi tomon - ziddiyatni murosaga, yaratuvchanlikka va osoyishtalikka olib kelishdir. Konflikt faqat bir tomondan iborat bo‘la olmaydi. Konfliktda, uning qanchalik murakkab bo‘lshiga qaramay, har vaqt ikki tomon — bo‘zg‘unchilik va yaratuvchanlik mavjud bo‘ladi⁴ [Leonov N I. Konfliktologiya. Moskva-Voronej, 2006 -232 s]

SHu bois, konfliktlarning murakkab xususiyatlari ularda vayron etish va yaratuvchanlik, zo‘ravonlik va hamkorlik qirralarining ham mavjudligini

ko'rsatadi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, konflikt ikki yoki undan ortiq tomonlar o'rtasidagi insonga xos bo'lmanan qarama-qarshi fikrlar o'rtasidagi ziddiyat tushunilar ekan. Xalq og'zaki ijodida ham bu o'rinda turli ziddiyatlarga munosabatlar bildirilgan, ya'ni, "Jahl kelganda, aql ketadi", "YEtti o'lchab, bir kes", "SHirin so'z jon ozig'i, yomon so'z dil og'rig'i", "SHirin so'z bilan ilon inidan — yomon so'z bilan qilich qinidan chiqadi" kabilardir.

Demak, inson iloji boricha konfliktga uchramaslikka yoki uchraganda ham o'ziga yoki boshqaga moddiy va ma'naviy zarar yetkazmaslikka harakat qilishi lozim.

2. Pedagogik konfliktlogiya fanining maqsadi, vazifalari va asosiy tarkibiy qismlari. Mamlakatimizning istiqlol yo'lidagi ilk qadamlaridanoq, buyuk ma'naviyatimizni tiklash va yanada yuksaltirish, milliy ta'lim-tarbiya tizimini takomillashtirish, uning milliy zaminini mustahkamlash, zamon talablari bilan uyg'unlashtirish asosida jaxon andozalari va ko'nikmalari darajasiga chiqarish maqsadida ta'lim tizimida ulkan bunyodkorlik ishlari olib borilmoqda. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining IX sessiyasida qabul qilingan "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" hamda "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunda, ta'lim sohasida olib borilayotgan islohotlarda o'qituvchi-tarbiyachilarning mehnati naqadar yuksaqligi, ular oldida barkamol avlodni tarbiyalashdek sharaflvi va mas'uliyatli vazifa turganligi ta'kidlanadi. "Ta'lim to'g'risida" gi Qonunning 3-modsasida ta'lim O'zbekiston Respublikasi ijtimoiy taraqqiyotida ustuvor soha deb e'lon qilingan.

O'qituvchi yukori malakali kadrlar tayyorlash sifatini ta'minlovchi asosiy javobgar shaxs ekan, uning pedagogik tajribasi, malakasi, mahorati ham hozirgi zamoi talablari darajasida, jaxon andozalariga mos ravishda shakllanishi kerak. SHu jihatdan, "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi"da ham o'qituvchining kasbiy mahoratini oshirishga jiddiy e'tibor qaratilgan. Jumladan, Dasturning 4.2. bandida pedagogik kadrlarning malakasini oshirish va ularni qayta tayyorlashning zamon talablariga moslashuvchan, ta'limning yuqori sifatli va barqaror rivojlanishini ko'zlovchi tizimini vujudga keltirish ta'kidlanadi. Pedagog kadrlarni ildam qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish, raqobatbardosh darajada ularning kasbiy sifatlarini takomillashtirishni qo'llab-quvvatlash ta'minlanadi. Ushbu talablar zamirida ham o'qituvchining pedagogik malakasini o'zluksiz takomillashtirib borish naqadar muhim va davr talabi ekanligi ta'kidlanmoqda. SHu bois, konfliktlarni o'rganish, ularni ilmiy anglash, konfliktlar bo'yicha zamonaviy bilimlarni egallagan mutaxassislarini tarbiyalab - voyaga yetkazish davr bilan hamnafas bo'lishni anglatadi. Konfliktologik kayfiyat va xususiyatlarni o'rganish, jamiyatdagi inkirozlarning kelib chiqishi va ijtimoiy to'qnashuvlarning oldini olishda "Pedagogik konfliktlogiya" fani o'z oldiga maqsad va vazifalarni belgilab oldi.

Pedagogik konfliktlogiya fanini o'kitishdan maqsad — bo'lajak o'qituvchilarni zamonaviy pedagogik konfliktlogiya asoslariiga doir bilimlar bilan

qurollantirishdir. SHu bilan birga yoshlarga hayotdagi konfliktlar bo‘yicha keng nazariy va amapiy bilimlar berish orqali yoshlarni jamiyatda mustakil va faol fukaro sifatidagi ishtiroki uchun zamin yaratish, boshqa insonlar bilan tabiiy bo‘lgan turli ijtimoiy, iqtisodiy, ma’naviy-ruhiy, psixologik muloqotlarda ular ongi, tafakkuri va axlokida kamtarlik, mehribonlik, halollik, to‘g‘riso‘zlik, samimiylilik, vijdoniylik, o‘z so‘zida turish kabi hislatlarni tarbiyalashdan iboratdir.

Pedagogik konfliktologiya fanining vazifalari:

- gumanitar fanlar sohasi sifatida uning ob’yekti va predmetidagi izlanishdir va asosiy kategoriyalari haqida bakalavrлarda nazariy tasavvurlarni shakllantirish;
- pedagogik faoliyatning insonparvarlikka yo‘naltirilganligini ochib berish;
- konfliktlarni bartaraf etish, oldini olish, yechimini topishning asosiy shakl va usullarini egallash,
- pedagogik konfliktning qonuniyatları va faktorlari haqida to‘liq tasavvurni shakllantirish;
- pedagogik konfliktli vaziyatlarni muvofiklashtirish, tahlil qilish va tushunish, umumiy ilmiy yondashishni aniqlay bilishdan iboratdir.

“Pedagogik konfliktologiya” o‘quv fanini o‘zlashtirish jarayonida amalgam shiriladigan masalalar doirasida talabalarni quyidagi bilim, ko‘nikma va malakalar bilan kurollantiradi:

- pedagogik konfliktologiyaning mohiyati, ob’yekt va predmeti; «pedagogik konflikt» tushunchasi, pedagogik konfliktlarning to‘zilishi; pedagogik konfliktlarning rivojlanish darajalari va bosqichlari; pedagogik konfliktlarning yuzaga kelish omillari; pedagogik konfliktlarning xal etishning o‘ziga xosliklari; pedagogik konfliktlarning turlari, pedagogik konfliktlarning xal etish sharti va omillari; pedagogik konfliktlarni hal etish yo‘llari va usullarini bilishi;
- pedagogik konfliktlarning to‘zilishi va chegarasini taxlil etish; pedagogik konfliktlarning yuzaga kelishini bashorat qila olish; pedagogik konfliktlarning turlarga ajrata olish; pedagogik konfliktlarni bartaraf etishning turli shakl, metod va usullaridan samarali foidalana olish ko‘nikmalariga ega bo‘lishi;
- psixologik-pedagogik adabiyotlar bilan ishlay olish; pedagogik konfliktlarni yuzaga kelishi va bartaraf etishga doir yengil tadqiqot ishlarini o‘tkazish, ishga ijodiy yondashish; pedagogik konfliktlarni olidini olishga doir chora-tadbirlarni ishlab chiqish va rejalashtirish; individual, shaxsiy va yoshga oid o‘ziga xosliklarni hisobga olgan holda auditoriya bilan psixologik asosli muloqot va o‘zaro harakatni tashkil etish malakalarini egallay olishdan iboratdir.

Fanning ta’limdagи o‘rnı pedagogik jarayon keng kamrovli bo‘lib, unda turli pedagogik konfliktlarning yuzaga kelishi tabiiy hodisadir. Pedagogik jarayonda yuz beradigan konfliktlar o‘ziga xos xususiyatlar, rivojlanish darajasi va bosqichlari, chegarasiga ega. Bo‘lajak pedagoglarda pedagogik konfliktlarni oldini olish va bartaraf etish ko‘nikma va malakalarini shakllantirishda mazkur fan alohida ahamiyatga ega.

Pedagogik konfliktologiya fani bo‘yicha o‘qituvchi kasbga oid nazariy va amaliy bilimlarni egallashi, pedagogik jamoa bilan doimiy muloqotda bo‘lish ijobiy natijalar beradi. Binobarin, bunday muhitda o‘zaro fikr almashish, shaxsiy mulohazalarni boshqalar tomonidan bildirilayotgan qarashlar bilan taqqoslab, ularning to‘g‘riliqi, haqqoniyligiga ishonch hosil qilish, mavjud bilimlarni yanada boyitish, xato yoki kamchiliklarni aniqlash hamda ularni bartaraf etish yo‘llarini topish imkoniyati mavjud.

Buyuk nemis pedagogi Adolf Disterverg o‘qituvchining doimiy ravishda fanlarni mutolaa qilish bilan shugullanishi haqida gapirib, shunday degan edi: «O‘qituvchi muntazam ravishda fan bilan shug‘ullanmog‘i lozim. Aks holda u qurigan daraxt va toshga o‘xshab qoladi. Qurigan daraxt va tosh meva bera olmaganidek, kelajakda bunday o‘qituvchidan hech qanday natija kutib bo‘lmaydi».

Hozirgi zamon fan va texnikasi jadal sur’atda rivojlanayotgan, zamonaviy axborot texnologiyalarining salmog‘i keskin oshayotgan bir davrda o‘qituvchi pedagogik mahoratini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. Agar, ilgari fanning biror sohasida ro‘y berayotgan yiriq kashfiyot qariyb o‘n besh yillik samarali va kishi zo‘rg‘a ishonadigan voqeа hisoblangan bo‘lsa, hozir har yili, xatto har oyda fan, texnika sohasida yangi kashfiyotlar yaratilmokda, bilimlarning ilgari noma’lum bo‘lgan yangi yo‘nalishlari maydonga kelmoqda. Kishilarda bilimga bo‘lgan intilish beqiyos darajada o‘sib bormoqda. SHuning uchun hozirgi kunda o‘qituvchi faqat o‘z fani bo‘yicha emas, balki o‘z faniga yaqin bo‘lgan sohalardagi yangiliklarni bilishi talab etiladi.

Bizga ma’lumki, ilg‘or jamiyat fuqarosining, xususan o‘qituvchining ma’naviy boyligi uning keng dunyoqarashi, teran fikrlash layoqati, savod- xonligi, yuksak insoniy fazilatlarga boyligi bilan baholanadi. “Barcha illatlarning kelib chiqishi ilmsizlikdandir“-, degan edi yunon faylasufi Suqrot. SHunday ekan, yosh avlodning yuksak bilim va tafakkur sohibi bo‘lishi uchun barchamiz javobgarmiz. Bu javobgarlik ko‘proq o‘qituvchilar zimmasida.

Darhaqikat, o‘qituvchilarning obro‘-e’tiborini ta’minlaydigan ilk vosita uning tarbiyalanganlik darajasidir. Birinchidan, o‘qituvchi ma’naviy jihatdan sog‘lom va keng fikrlay oladigan bo‘lishi, o‘z milliy qadriyatlari, urf-odatlari va millatimizning buyuk siymolari ijodiy merosini teran bilishlari kerak. Binobarin, o‘zi tanlagan mutaxassislik va fan sohasida izlanishlar olib borgan, allomalarining hayoti va ijodini yaxshi bilishi hamda mantiqiy tafakkurga ega bo‘lishi lozim. Bu o‘qituvchi pedagogik malakasi va mahoratining shakllanib borishida muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, milliy an'analarimiz, urf-odatlarimiz, qadriyatlارимиз asosida davlatimizning buyuk kelajagi bo‘lmish yosh avlodga chuqur bilim berish o‘qituvchilardan yuksak qobiliyatni va ishchanlikni talab qiladi.

O‘qituvchilik kasbining shakllanishi davomida uning pedagogik malakasi, mahorati takomillashib boradi. U har xil psixologik xususiyatlarga ega bo‘lish o‘quvchilar bilan ta’lim-tarbiyaviy faoliyat olib boradi. Turli ziddiyatlarga duch

keladi. Bu o‘z navbatida uni tinimsiz ijod qilishga, tarbiyaning har xil vosita va usullarini topib, mohirona ko‘llashga majbur etadi. Tarbiya natijasida belgilangan maqsadga erishish uchun o‘qituvchilar yillar davomida yigilgan tajriba va malakalariga tayanib ishlaydilar. O‘quvchilarning nazariy hamda amaliy faoliyatida erishadigan barcha yutuqlari va ijobiy natijalari o‘qituvchining o‘z kasbiga bo‘lgan mas’uliyatli munosabatini namoyon etuvchi asosiy vositalar hisoblanadi. O‘qituvchi pedagogik konfliktologiya fanining tarkibiy qismlarini bilishi, uning cheksiz imkoniyatlaridan foydalanishi lozim.

Konfliktologiya sohasining tahlillari natijasida pedagogik konfliktologiya fanining tarkibiy qismlari quyidagilardan iborat.

- insonparvarlik fazilatlarini egallash;
- pedagogik texnikani egallash;
- nutk texnikasini mukammal o‘zlashtirish;
- tushunarli, ta’sirchan fikr va his-tuyg‘ularni so‘zda aniq ifodalash;
- tana zaboni (mimika va pantomimik) harakatlaridan o‘z o‘rnida foydalanish;
- ma’noli va ochiq chehrali nigoh bilan qarash;
- hissiy psixik va tasodifiy holatlarda o‘z his-tuyg‘ularini jilovlay olish;
- turli vaziyatlarda tarbiyachiga hos bo‘lgan ijobiy kayfiyatni boshqarish;
- kulgi va tabassumda samimiylikni e’tirof etish;
- o‘quvchilar bilan doimo yaxshi kayfiyat va rag‘batlantiruvchi munosabatda bo‘lish;
- savodli so‘zlash;
- pedagogik qobiliyatlarni qo‘llay bilih;
- sharqona tarbiya va muosharat odobiga doimo rioya qilishdan iboratdir.

Pedagogik konfliktologiya fanining asosiy tarkibiy qismlari milliy an’ana va urf-odatlarimizdan kelib chiqib, hozirgi global rivojlanish davrida yanada to‘ldirilib borilishi mumkin.

Mustahkamlash uchun savollar:

1. Konflikt o‘zi nima?
2. Konfliktologiya fan sifatida nechanchi asrda shakllana boshlagan?
3. Har bir inson o‘zini konfliktlardan donmiy muhofaza qilinganman deb hisoblay oladimi?
4. Konfliktda har vaqt ikki tomon - bo‘zg‘unchilik va yaratuvchanlik mavjud bo‘ladimi?
5. Konfliktning yechimini topishda qanday bilim va ko‘nikmalar shakllangan bo‘lmog‘i lozim?
6. Kimlar konfliktologiya nazariyasining mashhur asoschilarini hisoblanadilar?
7. Necha xil shaklda konflikt vujudga keladi?
8. Qanday yondashuvlar asosida konfliktni hal etish ijobiy bosqichga o‘tadi?

Adabiyotlar

1. Voronin G.L. Konflikti v shkole. Sotsiologicheskie issledovaniya №3, 1994 g.
2. Lisetskiy K.S. Preduprejdenie mejlichnostnykh konfliktov v sisteme otnosheniy starsheklassnikov A/R dissertatsii M., 1994.
3. Rubakova M.M. Konflikt i vzaimodeystvie v pedagogicheskem protsesse. – M.: Prosveshchenie, 1991.
4. Podlasyy I.P. Pedagogika. – M.: Vlados, 2003.
5. Leonov N.I. Konfliktologiya. Moskva-Voronej, 2006. -232 s.
6. Ahmedova M.T. Pedagogik konfliktologiya. (O'quv qo'llanma). Toshkent. 2014
7. Azizzodjaeva N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. – T.: Fan, 2006.

MAVZU:PEDAGOGIK KONFLIKTOLOGIYANING FANLAR BILAN ALOQADORLIQDA RIVOJLANISHI

REJA

1. «Konflikt», «ijtimoiy konflikt», «pedagogik konflikt» tushunchalari fanning asosiy ildizlari ekanligi.
2. Vujudga kelish harakteriga ko'ra konfliktli holat va insidentning to'rt turi
3. Ichki konfliktlar (guruh, tashkilot, jamiyatdagi) vazifalari

Tayanch tushunchalar: Konflikt, turkum fanlar, ijtimoiy konflikt, pedagogik konflikt, jismoniy zo'ravonlik, anatomiya, fiziologiya, psixologiya, sotsiologiya, falsafa, tarix, huquq, ijtimoiy siqiluv, dilsiyohlik, hafagarchilik, nafrat, qasos, birovlarni mensimaslik, kibrli munosabat.

Pedagogik konfliktologiya fani ixtisoslik fani hisoblanib, uning rivojlanishi qator pedagogik, xususan, pedagogika, pedagogika nazariyasi, oila pedagogikasi, ijtimoiy pedagogika, pedagogik texnologiya, pedagogik mahorat, umumiyl psixologiya, yosh va pedagogik psixologiya, psixologik konfliktologiya, pedagogika tarixi, qiyosiy pedagogika, shuningdek, anatomiya va fiziologiya, psixologiya, sotsiologiya, falsafa, tarix, huquq va boshqa ijtimoiy fanlar bilan yaqin aloqadorlikda o'rganiladi va shu fanlar bilan birgalikda hamkorlikda ish olib boradi.

Pedagogik konfliktologiya fanini o'rganishda «konflikt», «ijtimoiy konflikt», «pedagogik konflikt» tushunchalari pedagogik konfliktologiya fanini to'ldirib boradi va uning kelib chiqish mohiyatini ochib beradi. Pedagogik konfliktologiya fanini o'rganishda «konflikt», «ijtimoiy konflikt», «pedagogik konflikt» tushunchalari fanning asosiy ildizlari bo'lib hizmat qiladi. SHu o'rinda "konflikt", "ijtimoiy konflikt", "pedagogik konflikt" tushunchalariga alohida to'xtalsak.

"Konflikt nima" yoki aniqroq aytiladigan bo'lsa, konflikt qanday o'zini namoyon etadi, - degan savolga ko'pchilik, konflikt bu — odamlarning urishishi, janjallashishi, kuch ishlatib, bir-biri bilan to'qnashishi, so'z aytishish, birovlarni ayplash, so'kinish, g'azablanish, jahl bilan gaplashish, kesatish, birovlarni urib-

turtish, do‘q qilish, qo‘rqtishga urinish, u qilaman, bu qilaman deb, ularga tahdid qilish, piching bilan gapirish, to‘g‘ri so‘zlar mazmunini bo‘zib talqin qilish, birovlarning orqasidan gapirish, qasd qilish, birovlarga jismoniy zo‘ravonlik o‘tkazish, zo‘rlash, shantaj, birovlarni oyog‘idan chalish, kamsitish, odamlar ustidan kulish, guruh-guruh bo‘lib, birovlarni yakkalab qo‘yish, dilsiyohlik, hafagarchilik, nafrat va qasos, birovlarni mensimaslik, kibrli munosabat bildirish, o‘zini boshqalardan ustun qo‘yish, kek saqlash, nafsoniyatga tegadigan amallar va so‘zlar ishlatish, birovning har bir so‘zi va amalidan yomonlik qidirish va boshqa shunga o‘xhash vaziyatlarni ta’kidlab aytishadi. Mana shu insonlararo munosabatlarda uchrab turadigan barcha salbiy holatlar aslida konfliktlarning turli ko‘rinishlari, odamlar o‘rtasidagi ziddiyatlarning turli namoyon bo‘lish holatlariga kiradi.

«Ijtimoiy konflikt» — bu ijtimoiy siqiluv. Bu murakkab ijtimoiy fenomendir.

Ijtimoiy siqiluvni yuzaga keltiruvchi sabablar:

1. Insonlarning real qiziqish, talab va qadriyatlarining poymol qilinishi.
2. Jamiyatda ro‘y berayotgan o‘zgarishlarni noadekvat qabul qilish.
3. U yoki bu faqat hodisa haqidagi noto‘g‘ri yohud bo‘zib tasvirlangan axborotlar.

Ijtimoiy konfliktlardagi asosiy tushuncha bu - qoniqmaslikdir. Mazkur jarayon konflikt oldi jarayoni bo‘lib, u uchta davrga bo‘linadi:

1. Aniq bir munozara ob‘yekti bo‘yicha ziddiyatning yuzaga kelishi; ishonchsizlik va ijtimoiy tig‘izlikning o‘sishi; bir tomonlama yoki o‘zaro noroziliklarni bayon qilish; munosabatlarning kamayishi yoki hafagarchiliklarning to‘planishi.

2. O‘z intilishlarining haqkoniyligini isbotlashga urinish va raqabni munozarali savollarni “haqkoniy” uslub bilan hal qilishni istamasligida ayplash.

3. O‘zaro munosabat tarkibining buzilishida bir-birini ayplashdan tahdidga o‘tish; tajavo‘zkorlikni o‘sishi; “dushman timsolini” shakllantirish va kurashga otlanish.

Konflikt holati sekin-asta ochiqchasiga konfliktga aylanadi. Bunday holat uzoq davom etishi va konfliktga aylamasligi mumkin.

2. Vujudga kelish harakteriga ko‘ra konfliktli holat va insidentning to‘rtta turi ajratiladi:

1. Ob‘yektiv bir maqsadga yo‘naltirilgan (Masalan: ta’limning yangi shakllari tadbiq etilishi bilan o‘qitish tarkibidagi yangi o‘zgarishlarga yoki o‘qituvchilar tarkibidagi o‘zgarishlarga zaruriyat tug‘iladi).

2. Ob‘yektiv bir maqsadga qaratilmagan (Ishlab chiqarishning tabiiy rivojlanish yo‘li mavjud mehnatni tashkil qilish usuliga zid keladi).

3. Sub‘yektiv bir maqsadga qaratilgan (inson o‘z muammolarini hal qilish uchun konfliktga boradi).

4. Sub‘yektiv bir maqsadga qaratilmagan (bir yoki bir necha tomonlarning qiziqishlari nogohon to‘qnashadi).

Konfliktli xulqning bir necha shakllari ajratiladi:

- faol-konfliktli xulq (undash);

- passiv-konfliktli xulq (undashga javob);
- konflikt-kompromisli hulk;
- kompromisli xulq.

Konfliktning rivojlanishida uch davr ko‘zda tutiladi.

1. Konfliktning latent (yopiq) holatdan tomonlarning ochiqchasiga kurash xolatiga o‘tishi.
2. Kurashning keyingi eskalatsiyasi. O‘z maqsadlariga erishish va raqib harakatlarini to‘sish uchun tomonlar yangi resurslarni kiritadilar.
3. Konflikt o‘z cho‘qqisiga yetadi va mumkin bo‘lgan barcha kuch va vositalarni qo‘llovchi yoppasiga urush shaqliga kiradi.

Konfliktning yechim pog‘onasida hodisalar rivojlanishining quyidagi variantlari mavjud:

1. Tomonlardan birining ustunligi unga zaifroq bo‘lgan tomonga urushni to‘xtatish uchun o‘z shartlarini qo‘yish imkonini beradi;
2. Kurash tomonlaridan birining to‘liq yakson bo‘lishigacha boradi;
3. Resurslarning yetishmasligi tufayli kurash cho‘ziq, sust harakter kasb etadi;
4. Tomonlar o‘z resurslarini tugatib va aniq yoki potensial g‘olibni aniqlamasdan turib o‘zaro murosaga kelishadi;
5. Uchinchi kuchning bosimi ostida konflikt to‘xtashi mumkin.

Konfliktni to‘xtatish usullari asosan eng konfliktli holatni o‘zgartirishga yo‘nalgandir.

Kinfliktli holatni o‘zgartirish usullari:

1. Konflikt ob‘yektni yo‘qotish.
2. Bir ob‘yektni boshqasi bilan almashtirish.
3. Konflikt ishtirokchilarini bir tomonini yo‘qotish.
4. Konflikt ob‘yekt va sub‘yektlarning tavsifnomasini o‘zgartirish.
5. Tomonlardan birining pozitsiyasini o‘zgartirish.
6. Ob‘yekt haqidagi yangi ma’lumotlarni olish yoki qo‘srimcha sharoitlarni yaratish.
7. Ishtirokchilarning bevosita yoki bilvosita o‘zaro munosabatga kirishlariga yo‘l qo‘ymaslik.
8. Konflikt ishtirokchilarining bir qarorga kelishi yoki har qanday shartga ko‘nish sharti bilan arbitrga murojaat qilish.
9. Konfliktni tugatishning majburiy uslublaridan biri - bu ko‘ndirishdir.

Konfliktning yechimi pog‘onasidagi yakunlovchi davr muzokaralar o‘tkazishni va erishilgan bitimlarni rasmiylashtirishni ko‘zda tutadi.

SHaxslararo va guruhlararo konfliktlarda muzokaralar natijasi og‘zaki bitim va tomonlarning o‘zaro majburiyatları shaqlida bo‘lishi mumkin. Vaqtinchalik sulh shartlaridan biri bo‘lib hisoblanadi.

Sulh konflikt tomonlarining o‘zaro kompromiss izlashlarini ko‘zda tutadi va mumkin bo‘lgan muolajalarni o‘z ichiga oladi.

Ushbu muolajalarga quyidagilar tegishli:

1. Konfliktning mavjudligini tan olish.
2. Muolajaning qoida va me'yorlarini tasdiqlash.
3. Asosiy bahsli savollarni aniqlash.
4. Muammoni hal qilishning ehtimoliy variantlarini tadqiq etish.
5. Har bir bahsli savol bo'yicha muzokaralarni izlash va konfliktni bir butunlikda tartibga solish.
6. Erishilgan barcha bitimlarni rasmiy imzolash.
7. Barcha qabul qilingan o'zaro majburiyatlarni bajarish.

Siyosiy amaliyotda «prinsipial muzokaralar» yohud “mohiyatiga ko'ra muzokaralar» uslubi mavjud.

Ushbu uslub to'rtta quyidagi asosiy punktlarni ko'zda tutadi:

1. Insonlar. Muzokara ishtirokchilari va predmetlari o'rtasidagi chegaralarning mavjudligi.
2. Qiziqishlar. Pozitsiya emas, balki qiziqishlarga diqqatni qaratish.
3. Variantlar. Imkoniyatlar doirasini ajratish.
4. Mezonlar. Ob'yektiv me'yorning mavjudligi.

Muzokara jarayonida kompromiss uslubidan (tomonlarning o'zaro yon berishi) va konsesuss uslubidan (mavjud muammolarni hamkorlikda hal qilish) foydalaniladi.

Konfliktning tugashi, odatga ko'ra, quyidagi holatlarga bog'liqdir:

- ko'zda tutilgan maqsadga qanchalar erishildi;
- konflikt jarayonida qanday uslub va usullardan foydalanildi;
- talofatlar (insonlar, moddiy, territorial va h.k.);
- u yoki bu tomonning o'z obro'siga putur yetish darjasи;
- tomonlarni hissiy zo'riqishlardan halos etishga erishildimi;
- muzokara jarayonida qanday uslubdan foydalanildi;
- kompromiss natijasini tomonlardan biri yoki uchinchi kuch yukladimi yoxud u konfliktni hal etishning yo'llarini izlash natijasimi;
- konfliktning xotimasiga ijtimoiy atrof-muhitning reaksiyasi.

Konfliktdan keyingi holatning natijasi yangi ob'yektiv reallikni ifodalaydi.

Bular: kuchlarning yangitdan jlonlantirilishi; opponentlarning yangicha munosabatlari; mavjud muammolarga yangicha qarash; o'z kuch va imkoniyatlariga yangicha baho berish.

Konfliktlar ijobiy va shu bilan birga salbiy vazifalarni bajaradi: Konflikt oqibatlarini sub'yektiv va ob'yektiv baholash mavjud. Konfliktlarning ijobiy yoki negativ ta'siri ijtimoiy tizim bilan belgilanadi.

Konfliktning ijobiy vazifasi ochik ijtimoiy to'zilishlar uchun harakterlidir. Bunday vazifalarga qiyidagilar tegishlidir:

- konflikt qarama-qarshiliklarni ochadi va hal qiladi, shu bilan birga u jamiyat rivojlanishiga imkon beradi. O'z vaqtida aniqlanib, hal qilingan konflikt og'ir oqibatlarga olib keluvchi yanada jiddiyroq konfliktlarning oldini olishga yordam beradi;
- ochik jamiyatda konflikt guruhlararo va guruh ichidagi munosabatlarni

stabilizatsiya va integratsiya vazifasini bajaradi, ijtimoiy zo'riqishni pasaytiradi;

- konflikt aloqa va munosabatlarni bir necha marotaba ko'paytiradi, ijtimoiy jarayonlarni stimullaydi, jamiyatga dinamiklik ato etadi, ijodni va innovatsion jarayonlarni rag'batlanadiradi, jamiyat professiga yordam beradi;

- konflikt ijtimoiy atrof-muhit haqida axborot olishga, raqiblarning kuch omillarini solishtirishga yordam beradi;

- tashki konflikt guruh ichra integratsiya va identifikatsiyaga imkon beradi, guruh, millat, jamiyatning, birdamligini mustahkamlaydi, ichki resurslarni mobilizatsiya qiladi. U do'st va ittifoqchilarni topishga yordam beradi, dushmanlarni aniqlaydi;

Ichki konfliktlar (guruh, tashkilot, jamiyatdagi) quyidagi vazifalarni bajaradi:

- kuchlar (hokimiyat) balansini yaratish va ushlab turish;
- umum qabul qilingan me'yor, qoida, qadriyatlarning amal qilinishini ijtimoiy nazorat qilish;
- yangi ijtimoiy me'yor va institutlarni yaratish, mavjudlarini yaratish;
- individ va guruhlarning adaptatsiyasi va ijtimoiylashuvi;
- guruhlarning hosil bo'lishi, guruhlarning me'yoriy va ijtimoiy chegaralarini o'rnatish va mustahkamlash;
- guruh va jamiyatdagi norasmiy iyerarxiyani o'rnatish va shu bilan birga norasmiy liderlarni aniqlash;
- konflikt ishtirokchilarning pozitsiyalarini, qiziqishlari va maqsadlarini aniqlaydi va shu bilan birga muammoni me'yorda hal etish imkonini beradi;

Ochik ijtimoiy tizimda konflikt o'z vaqtida yuzaga keluvchi qaramaqarshiliklarni aniqlab va ijtimoiy tarkibini bir butunliqda asrab, "saklovchi klapan" rolini bajaradi.

Konfliktning negativ vazifasi quyidagi holatlarda aniqlanadi!

tartibsizlik va nomutanosiblikka olib borsa;

- faoliyat jarayonida tinchlik va tartibni saqlay olmasa;
- kurash zo'ravonlik uslubi bilan olib borilsa;
- konflikt oqibatida kattagina moddiy va ruhiy yo'qotishlar ro'y bersa;
- insonlar hayotiga havf tug'ilса.

Pedagogik konflikt — ta'lif tizimida pedagogik konfliktlarni vujudga kelish sabablari va tabiatini o'rGANADIGAN, ularni bartaraf etish usullari va amaliy tavsiyalarni ishlab chiqadigan nazariy-amaliy yo'nalish hisoblanadi. Pedagogik konflikt ijtimoiy hayotdagi ko'p uchraydigan holat hisoblanib, tabiiyki jamiyatning kuchli ijtimoiy munosabatlari to'plangan bo'laklari mакtab, oliy va o'rta maxsus ta'lifda ko'proq ko'zga tashlanadi. Ta'lifda o'z "Men" ini qattiq hurmat qilishga odatlangan o'quvchi yoki talabalar orasida konfliktli munosabatlarni bo'lishi tabiiy hodisadir, lekin amaliy ko'nikmalarga, kuchli tayyorgarlikka ega bo'lмаган pedagog yoki rahbarlar ham konfliktli munosabatlarni vujudga kelishiga sharoit yaratib berishi mumkin.

Pedagogik konfliktni pedagogika va psixologiya fanlari bir-biri bilan o'zviy

holda o‘rganadi va hal qiladi. Ularning har ikkisi, bitta umumiy jarayonni — insonni psixik faoliyati hamda uning xulq-atvorini tadkik etadi. Bugungi kunda zamonaviy o‘qituvchi ijtimoiy psixologik tayyorgarliksiz auditoriyaga kirishi mumkin emas. SHuning uchun ham o‘quvchilar o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarni yo‘lga sola olishi, bolalar jamoasida ijtimoiy-psixologik mexanizmlardan foydalanishni bilishi zarur. SHaxsnı shakllanishida u yashayotgan muhit, kishilar va jamiyatning roli juda kattadir. CHunki, ijtimoiy muhitdagi turli hodisalar odamning ongiga bevosita ta’sir qilib, unda chuqur iz qoldiradi. O‘qituvchi shularni hisobga olgan holda bolalarni psixikasini va harakterini o‘rganishi va shu asosda o‘qitishning aniq va izchil tizimini ishlab chiqishi lozim.

Psixologiyadagi mavjud 4 ta temperamentni pedagog yaxshi bilishi zarur, chunki ana shu tushunchalar ta’lim tizimidagi pedagogik ziddiyatlarni oldini olishning asosiy omilidir.

Ta’lim-tarbiyaning samarasi, ta’sirchanligi, avvalo o‘qituvchiga, uning bilim saviyasiga, kasbiy tayyorgarligiga va pedagogik maxoratiga bog‘liqdir. O‘qituvchi ijodiy fikrlovchi: umuminsoniy va milliy qadriyatlarni, dunyoviy bilimlarni mukammal egallagan bo‘lishi, o‘z kasbi va bolalarni yaxshi ko‘radigan insonparvar adolatli, talabchan, odobli, har bir o‘quvchisi ulg‘ayib kelajakda yaxshi inson bo‘lishiga ishonadigan, ularning barkamol shaxs, ishbilarmon kishi bo‘lib yetishishiga ko‘maklashadigan mutaxassis bo‘lmogi lozim.

Pedagogik konfliktni yuzaga keltirmasligi uchun o‘qituvchi nozik psixolog va mohir pedagog bo‘lishi lozim. Tarbiyachi nazariy bilimlari va pedagogik sezgirligi vositasida o‘qituvchilar va o‘quvchilar bilan oson aloqaga kirishadi, məktəbda və undan təşəqqüridə birləşmədən fəaliyyəti möhürlik bilan uyushtırıcı, tarbiyalanuvchining fikri, tuyğ‘usi və irodasını bevosita və bilvosita boshqarışın san’atını egallagan bo‘ladi.

Tarbiyalanuvchi muomala odobini asosan tarbiyachi timsolida anglab oladi. Ustoz tarbiyalanuvchi uchun bir umrga sevimli, ideal, ibrat, namuna bo‘lib qolishga muyassar bo‘lmog‘i lozim.

Pedagogik konfliktlarning kelib chiqish sabablari guruhdagi har bir shaxsning fe'l-atvoridagi xatti-harakatlarida shaxsga mansub bo‘lgan millat, halk, xudud xususiyatlarida namoyon bo‘ladi.

Xulosa o‘rnida shuni ta’kidlash joizki, pedagogik konfliktologiya o‘z oldiga qo‘ygan maqsad va vazifalardan kelib chiqib, yuqorida keltirilgan bir qator fanlar bilan aloqadorlikda o‘rganiladi va rivojlanadi.

Mustahkamlash uchun savollar:

1. Pedagogik konfliktologiya fanining maqsad va vazifalari nimalardan iborat?
2. Pedagogik konfliktologiya fani kaysi fanlar bilan aloqadorlikda rivojlanadi?
3. «Konflikt», «ijtimoiy konflikt», «pedagogik konflikt» tushunchalarining o‘zaro farqi nimada?
4. Ijtimoiy konfliktning oqibatlari qanday bo‘lishi mumkin?

Adabiyotlar

- 1.Voronin G.L. Konflikti v shkole. Sotsiologicheskie issledovaniya №3, 1994 g.
- 2.Lisetskiy K.S. Preduprejdenie mejlichnostnyx konfliktov v sisteme otnosheniy starsheklassnikov A/R dissertatsii M., 1994.
- 3.Rubakova M.M. Konflikt i vzaimodeystvie v pedagogicheskem protsesse. – M.: Prosveshchenie, 1991.
- 4.Podlaslyu I.P. Pedagogika. – M.: Vlados, 2003.
- 5.Leonov N I. Konfliktologiya. Moskva-Voronej, 2006. -232 s.
- 6.Ahmedova M.T. Pedagogik konfliktologiya. (O'quv qo'llanma).Toshkent.2014
- Azizxodjaeva N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. – T.: Fan, 2006.

MAVZU:KONFLIKT INSON HAYOTINING AJRALMAS TARKIBI SIFATIDA: KONFLIKTOGENLAR

Reja

1. Bolalar va kattalarning turli nizolar va ziddiyatlar bilan to'qnashuvi.
2. Konflikt vaziyatlarning kelib chiqishida “konfliktogen”larning o'rni
3. Konfliktogen - konfliktga imkon beruvchi, konflikt uchun sharoit yaratuvchi sifatida

Tayanch tushunchalar:Konfliktogenlar, zo'ravonlik, kuch ishlatalish, zo'rlik qilish, odad, inson, mehrliroq bo'lish, manfaat, muhofaza qilish, yoqtirish, bola, yigit, do'pposlash, nizo, ilk bolalik, tabiiy, piching qilish, bolalik davri, kelishmovchilik, his-tuyg'ular, jizzakilik, hovliqmaslik.

Inson ilk bolalik davridanoq turli nizolar va ziddiyatlar bilan o'zi xohlamagan tarzda to'qnash keladi. Agar o'zimizning bolaligimizni esga olsak, oddiy narsalar ustida juda qattiq qayg'urganimiz, o'z his-tuyg'ularimizga berilib ketib, manfaatlarmiz himoyasi uchun kurashga kirganimizni anglaymiz. Masalan, urishib qolgan bolani o'zimizning ko'chadan o'tishga qo'ymanimiz, bizga velosipedini bermagan bolani mas'hara qilishga uringanimiz, keyinroq esa sizning yangi kiygan chiroyli qo'ylagingiz boshqa qizlarning xavasini keltirgani, ular sizni qutlash o'rniga “namuncha o'zingga zeb beribsan?!” deb piching qilgani, akangiz dars qilayotganida ataylab kassetani baland ovozda qo'yib qo'yganingiz, yoki o'zingiz yaxshi ko'rgan o'yinchoqlaringizni mehmon boladan yashirganingiz mana shunday odsiy konfliktli vaziyatlardir. Bularning barchasi kundalik turmushda uchrab turadigan odatdag'i nizo va kelishmovchiliklar hisoblanadi. Aytmoqchimizki, ilk bolalikdanoq, biz o'z maqsadlarimizga yetishish uchun boshqalar manfaatlari bilan to'qnashamiz.

Ammo ulg'ayganimiz sari ikki xil hodisa yuz beradi. Birinchidan, bolaligimizda bizga katta ta'sir o'tkazgan kelishmovchiliklar ulg'ayganimiz sari bizga e'tiborsiz, kichik, jiddiy bo'lmanan hodisalarga, ba'zan esa kulgili holatlarga

aylanadi. Ko‘nglimizda, nima uchun shunchalik kuyingan ekanman, deb o‘ylaymiz. SHu oddiy bir narsa menga shunchalik ta’sir qilgan ekanda, deb xulosa qilamiz. Tabiiy ravishda, katta bo‘lganimizda yoshligimizda urishgan bolani ko‘chamizdan o‘tkazmaslik, yoki mehmondan biror narsani yashirish hayolimizga ham kelmaydi. Bolalik davrimizda hammamiz ham juda oddiy narsalar uchun kurashganmiz. Ammo hozir hech qaysi birimiz mehmon boladan o‘z o‘yinchoqlarimizni, o‘yinchoqlar bizga qanchalik qadrli bo‘lmasin, yashirib qo‘ymaymiz. Ya’ni, biz ulg‘aygan sari konfliktlarga aqli rasolik va sipolik, sog‘lom fikrlilik asosida yondoshamiz. Shubha yo‘qki, ulg‘aygan insonlar ya’ni kattalar konfliktlarga kichiklarga nisbatan boshqacharoq yondoshishadi.

Ikkinci tomondan esa, ulg‘ayganimiz sari, bizning hayotimizdagi kelishmovchilik, nizo va ziddiyatlar ham o‘sib, ulg‘ayib, kattaroq mazmun va mohiyat kasb eta boshlaydi. Masalan, talabalar o‘rtasida ko‘p uchrab turadigan holatlardan bir misol: bir yigit bir qizni yoqtirib qoldi. Ammo u yigitga emas, yigitning do‘stiga e’tibor qaratdi. Yigitni “Nima qilish kerak?¹ degan savol qiynaydi. O‘sha bola bilan bir “chechkaga” chiqib, alovida gaplashib olish lozimligi haqida o‘laydi. Ammo mana shu niyat to‘g‘rimikin, yigit buni bilmaydi. Yigit o‘z emotsiyalariga bo‘ysunishga majbur bo‘ladi. Emotsiyalar esa yigitni qasd olishga, baxti chopgan bolani bir “o‘qitib” qo‘yishga, orani “o‘g‘il- bolachasiga» ochiq qilib olishga chaqiradi. Ammo 17-18 yoshimizdagi bu his- tuyg‘ular - 40-50 yoshli odamga jizzakilik, hovliqmalik, o‘ylamasdan ish tutish bo‘lib ko‘rinishi aniq. CHunki, 40-50 yoshli inson ko‘ngil ishi qiyin ekanligini, aslida qizni birovni tanlashga majburlab bo‘lmasligini, bu uning shaxsiy xuquqi ekanligini, shu bilan birga, qiz ko‘nglini o‘zi tomon og‘dirib olish zo‘ravonlik, kuch ishlatish, zo‘rlik qilish orqali emas, balki boshqa, qizning ko‘nglini oladigan ishlar orqali amaliyoq bo‘lishini bilishadi. Shu bois, 40-50 yoshli odam o‘zi yoqtirgan insonga nisbatan mehrliroq bo‘lish, o‘zining va uning manfaatlarini muhofaza qilish yo‘lidan boradi. O‘zi yoqtirib qolgan qiz bolaning aslida boshqa o‘zi yoqtirgan yigitni borligini ko‘rib, bu yigitni do‘pposlash orqali masala hal bo‘lmasligini biladi va anglaydi. Chunki gap yigitda emas, balki qiz bolaning ko‘nglida.

Demak, yosh o‘tgan sari konfliktlarning mazmuni ham, ularga bo‘lgan munosabat ham o‘zgarib boradi. Konfliktlar murakkablashib boradi, shunga yarasha odamlarning hayot tajribasi ham bosiqlik, muloxazakorlik, jiddiylik tomon o‘zgarib boradi. Chunki inson ulg‘aygan sari o‘z his-tuyg‘ularini jilovlashga, ularni ma’lum tartibga solishga, ularni boshqarishga o‘rganadi. O‘z emotsiyalarini boshqarish esa ziddiyatli vaziyatlarda nizolarning kuchayib ketmasligi, ularning chuqurlashmasligi, konfliktlarning to‘g‘ri yechimlari topilishi uchun asos bo‘lib xizmat qiladi.

Hayotda shunday konfliktli vaziyatlar bo‘ladiki, oddiy narsa bahona bo‘lib, oilalar buzilib ketadi, odamlar bir-birini o‘ldirib qo‘yadi, birovning joniga qasd qilinadi. Keyinchalik umr bo‘yi nima uchun mana shunday amallarni qilganini ular tushuntirib bera olmaydi. Bunday voqealarni OAV (ommaviy axborot vositalari) orqali juda ko‘p kuzatsa bo‘ladi.

Masalan, televizorda qaysi ko'rsatuvni ko'rishga kelisha olmagan o'gay ona va o'g'il bahsi oqibatida, mast bo'lgan o'g'il o'gay onasini otib o'dirgan. Politsiyadagi tergov jarayonida o'g'il qaysi ko'rsatuvni ko'rishni istaganini eslay olmaydi. Yoki, qurilishda ishlaydigan ikki do'st orasida babs kelib chiqadi. Biri ikkinchisini haqoratlab, bo'ralab so'kadi. Bunga chiday olmagan odam uni itarib yuboradi. Do'sti boshi bilan betonga tushadi va o'ladi. Yana bir hayotiy voqeа, qo'shnilar orasida janjal kelib chiqadi. Janjallashayotgan qo'shnilar yonidan o'tib ketayotgan umuman ularga notanish odam, otilgan o'qdan nobud bo'ladi. Qo'shnilardan biri qotillik uchun qamoqqa hukm qilinadi. Yosh oila, ya'ni yangi turmush qurgan eru-xotin ko'chada ketayotgan bo'ladi. Bir notanish yigitlar ularga kulib qaraydi. Er "Nimaga senga qarayapti?" - deb jahli chiqadi. Uyga kelganda aybi bo'lмаган xotinini urib, do'pposlaydi. SHu bilan, ko'chada xotiniga qaragan odamni jazolaganday bo'ladi, ammo xotini ko'nglida urish-do'pposlashdan so'ng mehr qoldimi, bu masala bilan qiziqmaydi. Bu voqealar oddiy hayotdan olingan.

Demak, konfliktlar hayotimizning har bir bosqichida kelib chiqishi mumkin bo'lib, inson ulardan o'zini himoya qilishga doim tayyor turishi kerak. Chunki konfliktlar qo'qqisdan, odam ularni batamom kutmagan vaqtida, konflikt kelib chiqishining umuman ilojisi bo'lмаган hollarda ham vujudga kelishi va inson hayoti va tinchligini buzishi mumkin.

Konfliktlar kattalar hayotida ancha keng uchrab turadigan hodisa hisoblanadi. CHunki kattalar juda keng ravishda turli muloqotlarga kirishadi. Masalan, rahbar organlarda ishlagan odamlar hayotida ular faoliyatining 70-80 % turli ochiq-oydin yoki yashirin ziddiyatlar sharoitida o'tadi, ularning inobatga olinmasligi, ularga bee'tiborlilik esa konfliktlarning chuqurlashib ketishiga asos bo'lib xizmat qiladi.

Shuning uchun, konfliktlarning kelib chiqish qonuniyatları qanday vujudga kelgan konfliktning ildizlari va sabablarini tahlil qilish yo'llari nimalardan iborat degan masalalar dolzarblik kasb etadi. Konfliktlarning kelib chiqish qonuniyatlarini o'rganish ularni ilk vujudga kelish jarayonidayoq bilib olish va oldini olish choralarini ko'rish imkoniyatini yaratadi. Konfliktning kelib chiqish sabablarini tahlil qila olish esa, vujudga kelgan konfliktning to'g'ri yechimini topishga qo'l keladi.

Tahlillarga ko'ra, qariyib 80 % konflikt ishtirokchilarining mojaroga moyilligi aniqlangan. Bu odamlardagi o'ziga xos psixik tushuncha bo'lib, konfliktni kelib chiqishida konfliktogenlar muhim rol o'ynaydi.

Konfliktogen — konfliktga bo'lган layoqatni anglatadi, ya'ni ziddiyatga moyillikdir. Konfliktogenning mazmuni shuki, biz o'zimiz gapirayotgan gapga u qadar e'tibor qaratmaymiz, ammo boshqa gaplarga shu qadar e'tibor beramizki, unga jiddiyroq tus berishga harakat qilamiz.

Insonni shaxsiy psixologiyasi shundayki, u tashqi noxush psixologik ta'sirga nisbatan ixtiyorsiz, o'zi bilmagan holda himoyaga kirishadi. Konfliktning dastlabki bosqichida bu hissiyot insonning istak va mayliga bo'ysinmagan holda ixtiyorsiz ravishda ishga tushadi. Konfliktga kirishish davrida o'z-o'zini himoya

qilish natijasida konfliktogenlar eskalatsiyasi, ya’ni konfliktni keng qamrovga yoyilishi kuzatiladi. Konfliktni kelib chiqish sabablarini bilmaslik va uni hal etishga kirishmaslik oqibatida, uni qamrovi kengayib boradi va bunda “ zo‘r himoya - bu xujum» degan psixologik aqida ustuvorlik qiladi. Natijada:

Konflikt javob-javob, konfliktogen-konfliktogen “ konfliktogen sxemasi” vujudga keladi.

Bu sxema konfliktni kelib chiqish sabablarini ko‘rsatib, insonlardagi “Men”ning ustunligi asosiy omil bo‘lib xizmat qiladi.

Konfliktogenlarni mazmun-mohiyatiga ko‘ra quyidagi shakllardan biriga kiritishimiz mumkin:

- 1.Barchadan ustun bo‘lishga intilish.
2. Tajovuzkorlikni namoyon qilish.
3. Xudbinlikni (egoizm) namoyon qilish.

Barchadan ustun bo‘lishga intilishda insonda:

- ko‘ngilchan bo‘lish;
- manmanlik qilish;
- o‘ziga yuqori baho berish;
- ishonish;
- majburlash;
- suhbatdoshini yakson qilmoq;
- habarlarni yashirish;
- etikani qo‘pol ravishda buzish;
- tegajog‘lik;
- yolg‘on gapirish kabi hislatlari namoyon bo‘ladi.

Tajovuzkor (agressiv) lotincha so‘z bo‘lib, xujum ma’nosini anglatadi. Tajovuzkor odamlar tabiatan kamchilikni tashkil etadi. Shunga ko‘ra tajovuzkorlikni namoyon bo‘lishida quyidagi shakllar muhim o‘rin tutadi:

- Kuchli tajovuzkor odam o‘zining ichki muammolarini atrofidagi odamlar hisobiga hal etishga intiladi.
- Kuchli tajovuzga ega bo‘lmagan odamlar esa boshqalarga tajovuz o‘tkazishga harakat qilishdan oldin uni natijasini o‘ylab ko‘radilar va ayrim hollarda tavakkal qilib ko‘radilar.
- Konflikt davridagi tajovuzkorlik kayfiyat va hissiyot bilan bog‘liq bo‘lib kutilmagan pallada namoyon bo‘ladi va mavjud konfliktogenga qarshi javob tariqasida vujudga keladi.

Mana shunday xolatlar ko‘pchilikni o‘ylantirishi tabiiy. Har bir inson konfliktlar bilan to‘qnash kelishi aniq bo‘lganligi sababli konfliktlar haqida keng bilimlarni tarbiyalash va shakllantirish muhim pedagogik ahamiyat kasb etadi. SHu bois konfliktlar to‘g‘risida ham nazariy bilimlar, ham amaliy ko‘nikmalarga ega bo‘lish hozirgi zamonda yoshlarni mustaqil hayotga tayyorlash hamda jamiyatda o‘z o‘rni va mavqeiga ega bo‘lishida zarur ehtiyojlardan bo‘lib, ana shunday bilimlarni targ‘ib etish davrimizning dolzarb vazifalaridandir.

Kuzatishlar shuni ko‘rsatadiki, 80% konfliktlar ularning ishtirokchilari

xohish va irodasiga qarama-qarshi o‘larоq, ular istagiga qarshi ravishda vujudga keladi. Ya’ni, kamdan-kam hollarda konflikt ataylab tayyorlanib, amalga oshiriladi. Ammo nima uchun, biz konfliktni ataylab tayyorlamagan bo‘lsak ham, ular yuzaga keladi?

Chunki bizning psixikamiz va psixologiyamiz o‘zimizga qaratilgan agressiyaga qarshi afessiya bilan javob qaytarishga, ziddiyatda eng avvalo o‘zini himoya qilishga, kezi kelganda, o‘zini muhofazalash uchun, xujum qilishga tabiatan kodirovka qilingan bo‘ladi, mana shunday o‘zini tutishga biz tabiatan ma’lum darajada o‘rgatilgan, tayinlanganmiz.

Agar inson konfliktning ilk qadamlaridanoq, “mana, konfliktning birinchi xususiyatlari boshlandi, ular nima oqibatlarga olib kelishi mumkin, kel, ulardan aql bilan o‘zimni omon saqlab qola qolay”, desa, demak, u konflikt vaziyatlarga to‘g’ri munosabat bildirgan bo‘ladi. CHunki, ziddiyatni boshlayotgan odamning bir, ikki daqiqadan so‘ng emotsiyonal-psixologik kayfiyatni umuman o‘zgarishi mumkin, boshqa emotsiyonal-psixologik kayfiyatda u o‘zini batamom boshqacha tutishi mumkin. Shu bois, ko‘pchilik oilalarda, erining qo‘li yengilligini bilgan xotinlar erining jahli chiqsa, hech bo‘lmaganda qo‘shnining uyiga chiqib, jon saqlaydi. CHunki, bir-ikki soatdan keyin, eri o‘ziga kelganida, bapki u o‘z xotinini urganligiga ichida achinar...

Konfliktli vaziyatlarning kelib chiqishida biz bilishimiz zarur bo‘lgan narsa shuki, konfliktlarning kelib chiqishida “konfliktogen»lar juda muhim rol o‘ynaydi. Konfliktogen — konfliktga imkon beruvchi, konflikt uchun sharoit yaratuvchi sifatida tarjima qilinadi.

Konfliktga olib kelishi mumkin bo‘lgan g’oyalar, amallar yoki harakatlar konfliktogen deb ataladi.

Bu ta’rifda muhim bo‘lgan so‘zlardan biri “mumkin bo‘lgan”dir. CHunki u-konfliktogenlarning havfini, ularning ichki tahdidini to‘g’ri belgilab beradi. Konfliktga olib kelishi aniq bo‘lmagan, ya’ni konfliktga olib kelishi “mumkin bo‘lgan” narsalar ziddiyatga nisbatan uyg‘oqligingiz va sezgirlingizingiz, ogoxligingizni tinchlantirib, sizni aldab qo‘yishi mumkin. Tanishingizga nisbatan har doim salom-alikni qo‘yiq qilsangiz-u, bir marta o‘z ishlaringiz bilan o‘ylanib, unga har doimdagidek e’tibor qaratmasdan, oddiy “Salom?!” deb o‘tib ketsangiz, u sizdan qattiq hafa bo‘lib qolishi mumkin.

“O‘zini katta tutyapti, behurmatlik qildi, nima men uning arpasini xom o‘rdim-mi?! Salom bermasa o‘ziga?! Ja, katta ishga o‘tdim deb, dimog‘i ko‘tarilib ketibdi-mi?....” Orada noqulay ahvol kuzatiladi. Keyingi gal u siz bilan sovuq, rasmiy muomala qiladi. Endi siz o‘ylanasiz. “Nima bo‘ldi bunga?! Nimaga o‘zini bunday tutyapti?! Xuddi men bilan urishib qolganday.. Uni xafa qilmovdim, shekilli...”

Konfliktogenlarning ayyorligi shundaki, biz o‘zimizning so‘zlarimiz va amallarimizga emas, balki bizga aytilgan boshqa odamlarning so‘zлari va amallariga ko‘proq e’tiborliroqmiz. Boshqa odamlarning so‘zlaridagi intonatsiya, mimika va ma’no bizga uning bizga nisbatan munosabati haqidagi axborot, ya’ni

ma'lum informatsiyani bildiradi va beradi. Ammo o'zimiz birovlarga so'z aytganimizda, har doim ham, so'zlar ma'nosi nimani anglatmoqda, bizning mimikamiz, ovozimiz, qo'l harakatlarimiz, intonatsiyamiz yana qanday qo'shimcha axborotni birovlarga uzatayotganligiga e'tibor bilan qaramaymiz. Ko'pchilik hollarda bu narsa intuitiv tarzda kechadi.

Demak, biz boshqalardan kelayotgan informatsiyani diqqat bilan filtrlaymiz, o'zimiz jo'natayotgan informatsiyani esa — filrlamasdan, to'g'ri jo'natamiz. SHu nuqtai nazardan, hammamiz o'zgalardan kelayotgan axborotga emotsiyonal yondoshamiz, o'zimizdan ketayotgan informatsiyani esa ko'proq shundayligicha, ya'ni boricha jo'natamiz. Ba'zan xotin-qizlar haqida "Ayollar o'zi aytgan gaplarga diqqat qilmaydi, ammo o'zi haqida boshqalar aytgan so'zlarni diqqat bilan eshitadi", deyiladi. Ammo aslida biz hammamiz shunday qilamiz. Bu holat, o'z manfaatlarini muhofaza qilishga qaratilgan intuitiv himoyaning natijasi hisoblanadi. Ammo birovlarning manfaatlarini ham muhofaza qilish, yoki xurmatlash lozimligi hayolimizga ham kelmaydi. Demak, konflikt vaziyat - biz jo'natayotgan va qabul qilayotgan axborotlar orasidagi hissiy-emotsional hamda psixologik muvozanat buzilganda yuzaga keladi. Ana shunday hayotda uchrab turadigan konfliktogen vaziyatlar chuqur ziddiyatlarning kelib chiqishini ta'minlashi mumkin.

Konfliktogenlar ko'payib, ular majmuaga aylanganda, konflikt tug'iladi. Konfliktogenlar eskalatsiyasi qonuniy ravishda konfliktga olib keladi. Bizga kelayotgan axborotlar konfliktogenlar bilan to'lgan bo'lsa, biz unga tabiiy ravishda o'zimizdagи konfliktogenlar bilan javob beramiz. Talabalar o'rtasida turmush qurban yangi kelinlar bo'lganligi sababli, kelinlar hayotidan bir misol: faraz qiling, oila. Qaynona va kelin. Kelin yangi tushgan. Hali oilaning tartiblarini yaxshi o'zlashtirmagan hamda ovqat pishirishni bilmaydi. Bu borada qaynona erinmay hammaga axborot berib o'tadi. Kelinining uddaburon emasligidan muntazam noliydi. Kelin o'zicha eziladi, yaxshi kelin bo'lishga astoydil harakat qiladi, ammo unda tajriba yo'q. Kelin qaynonaga o'zining ahvoli haqida gapirishdan qo'rjadi. "Ular meni tushunmaydi, o'zim aybdorman", deb o'ylaydi. Asta-sekin turli qochirim gaplardan zerikkan kuyov ham kelinni ovqat pishira olmaslikda ayblay boshlaydi. Aslida kelin ovqat pishirishni bilmasa ham, yaxshi inson bo'lishi mumkinligi hech kimning aqliga kelmaydi. Kelin — ovqat pishirishi shart! Vassalom. Mazkur axborot, ya'ni kelinning qo'li shirin emasligi atrofdagilar ongiga singib boradi. Kelin esa ovqat pishirishni astoydil o'rgana boshlaydi. SHu bois, kelin ancha yaxshi ovqat pishira boshlaganini ular sezishmaydi. Kelin esa yangi oiladagi yaqin qarindoshlardan o'ziga nisbatan yaxshi muomala kutadi. Biroq, uning asta yaxshi pazanda bo'lib qolganini hech kim kelinga aytmaydi va bildirmaydi. Uning peshonasiga umrbod "ovqat pishirishni bilmagan kelin" muhri bosilib bo'lingan va uni o'chirishning ilojisi yo'q.

Kelinning ko'nglida qaynonaning muntazam ayblari asosida konfliktogenlar xaddan ziyod ortadi, ular yig'ila boshlaydi. Izza bo'lgan kelin qalbi har qanday axborotlarni passiv va salbiy tarzda qabul qilishga ko'nikib boradi. Qaynona

kunlarning birida, yana bir marta, qaynotasi, qarindoshlar va kelinning o‘zi oldida, uning ayblari haqida gap boshlaganda, qaynona konfliktogenlari kelin konfliktogenlari bilan to‘qnashib, kelin qalbida emotsional portlash yuz beradi. Mazkur emotsional portlash hammani dovdiratib qo‘yadi. Kim aybdor, kim haqligiga ayblangan odamlar darrov o‘zini oqlashga o‘tishadi. Bir tomonda kuyov - o‘z xotini va o‘z onasi o‘rtasida kimning yonini olishni bilmaydi. Qaynota, kelindan ko‘ra, o‘z xotiniga ko‘proq ishonadi. Har holda kelinning qo‘li shirin emasligi ayon. Natijada, oila hayotiga “rejali ravishda kiritilayotgan, tarbiyalanayotgan va o‘stirilayotgan” janjal - konfliktogenlarning xaddan ziyod ortishi oqibatida kutilmagan xolda kirib keladi. Aslida mazkur holatda oilaviy janjalni “kutilmagan” deyish noo‘rin, chunkiadolatsizlik adolat o‘rnatalishini talab etadi. Haddan ziyod yerga urilgan inson o‘z haqqi va xuquqlari uchun kurasha boshlaydi.

Bunday misollarni ko‘plab keltirish mumkin.

Ularning barchasini umumlashtirgan narsa shundaki, insonlararo konfliktogenlarning to‘qnashuvi konfliktga olib kelishidir. Agar siz hayotingizda ro‘y bergan biror konfliktni mana shunday tarzda tahlil qilsangiz umumiyy ssyenariy o‘xhash bo‘lganligiga iqror bo‘lasiz.

YUqoridagi oilaviy mojaroning xususiyati shundaki, unda na qaynona, na kelin, na boshqalar mana shu holat juda qattiq ziddiyatga olib kelishini tushunmaganlar, yoki bilmaganlar. Qaynona “Kelinni tarbiyalayapman” deb o‘ylagan, kelin “Men rosa harakat qilyapman” deb o‘ylagan. Ularning ikkalasi ham, biz oilamizda ataylab janjal ko‘taramiz, - deb harakat qilmagan. Yuqoridagi vaziyatda qaynonaning ham, yoki kelinning ham o‘z oilasida konflikt chiqqanidan xursand bo‘lgan deb ham bo‘lmaydi. Ular buni istamagan edi, ammo janjal bo‘ldi. Mazkur vaziyatning davom etishi oilaviy janjal bilan tugashi tabiiy edi.

Konfliktogenlar tahdidiga uchragan odam, odatda, o‘zining psixologik va emotsional holatini himoya qilishga o‘tadi. SHu bois, u konfliktogenga nisbatan o‘zidagi emotsional tahdid bilan munosabat bildiradi. Mazkur emotsional tahdid ko‘pchilik hollarda ovoz, mimika, intonatsiyadagi agressiya bilan ifoda qilinadi. Agressiyaga doim o‘ziga yarasha agressiya bilan javob qaytariladi. Ammo o‘ziga qaratilgan agressiyani bosib ketish uchun javobiy agressiya yanada kuchliroq bo‘ladi. CHunki odam “ buni adabini berib qo‘ymasam, shunday bo‘laveradi”, - deb o‘playdi. Natijada har ikki tomonda konfliktogenlar miqdori keskin orta boradi. Inson emotsional va psixologik holati unga qarata yo‘naltirilgan haqorat, piching, kesatiq, so‘kish, nafsoniyatga tegish, zo‘ravonlik, o‘z fikrini o‘tkazishga intilish, tazyiq kabilarga, doimiy ro‘y beradiganadolatsizlikka bundan o‘zgacha munosabat bildira olmaydi.

Insonlar orasidagi turli munosabatlarni tartibga solish uchun har bir millatda etik va estetik qadriyatlar shakllantiriladi. SHu bois, odamlar milliy axloqiy qadriyatlar va normalar asosida tarbiya qilinadi.

Bizga eng kichik paytimizdanoq birovni bekordan bekorga hafa qilmaslik, uning nafsoniyatiga tegmaslik, so‘kmaslikni o‘rgatishadi. Ammo hamma ham ana

shu normalarga rioya qilmaydi. Eng qiyin bo‘lgan narsalardan biri, o‘zingni juda qattiq hafa qilgan odamni kechirish hisoblanadi. Ayb qilgan odamni kechirish lozimligi hamma dinlarda uqtiriladi. Xristian dinida “sening bir yuzingga urgan odamga, ikkinchi yuzungi tut”, deb aytildi. Islom dinida muqaddas bayramlarda dushmanlar bir-birlarining gunoxlaridan o‘tishi lozimligi tayinlanadi. Ammo real hayotda birovning aybidan kechgan odamlar juda kam topiladi. SHu bois, o‘zbek halqi “kechirimli bo‘lish mardning ishi” deydi. O‘zini muhofaza qilish insondagi tabiiy va eng kuchli instinktlardan hisoblanadi. SHu sababli odamlar zarracha bo‘lsa ham o‘ziga zarar bo‘lmaslikka urinadi.

Konfliktogenlar eskalatsiyasi yuzaga kelmasligi uchun:

- konfliktogenlarning o‘zingiz va atrofdagilar yuragida yig‘ilishiga yo‘l qo‘ymaslik;
- konfliktogenlar vujudga kela boshlaganda esa, ulardan o‘z fikri va ongini ozod qilish yo‘llarini qidirish;
- o‘zimizda vujudga kelishi mumkin bo‘lgan konfliktogenlar boshqalar ko‘nglida ham yuzaga kelishi mumkinligini nazarga olishimiz darkor.

Mana shu natijalarga erishishda konfliktogenlarsiz muomala yuritish qoidalari qo‘l keladi:

1. Konfliktogenlardan foydalanmang, ularni o‘z vaqtida, ildiz otib ketmasidan yo‘qotishga harakat qiling.
2. Konfliktogen bilan to‘qnashganda unga o‘zingizdagи konfliktogen bilan javob qaytarmang.
3. Konfliktogen bilan munosabat bildirayotgan odamga, shuningdek umuman har qanday suhbatdoshingizga empatik (birovning his-tuyg‘ularini anglash asosida) munosabat bildiring. Empatik munosabat o‘rnatish uchun suhbatdoshingizga xush keladigan mavzularni tanlang, unga komplimentlar ko‘rsating, kulib gaplapping, uning so‘zlarini diqqat bilan eshititing v.x.
4. Imkon qadar ko‘proq ijobiy his-tuyg‘ular ulashing. Konfliktogenlar maxsus garmonlar natijasi hisoblanadi. Agar o‘zingizning kayfiyatizingizni yaxshilik sari yo‘naltirsangiz, konfliktogenlarni yengishga imkon tug‘iladi. Konfliktogenlar insonni kurash, ziddiyat va nizoga yo‘naltiradi. Bu esa organizmda adrenalining ko‘payishiga olib keladi. Adrenalin konfliktogen bilan qo‘silib, g‘azab, jahl, aggressiyaning kuchayishiga sabab bo‘ladi. Odamning qattiq g‘azablanishi ko‘p adrenalinni keltirib chiqaradi. Uning inson sapomatligiga bo‘lgan juda katta salbiy ta’siri mavjud. Ammo chiroyli suhabat inson organizmida «baxt garmonlarini» yuzaga keltiradi. SHundan foydalanishga harakat qiling.

Konfliktogenlarning ko‘pchilagini quyidagi turlarga ajratish mumkin:

- > o‘zini ustun qo‘yish;
- > aggressiyaga moyillik;
- > egoizm.

1. O‘zini ustun qo‘yish quyidagi amallarda namoyon bo‘ladi.

O‘zini ustun qo‘yishning ochiq ko‘rinishlari: buyruq berib gapirish, tahdid qilish, birovni niqtab turish, salbiy munosabatlar, tanqid, ayplash, birov ustidan

kulish, istehzo, piching, kesatik.

Yashiringan ustun qo‘yish havotiri: tashqi ko‘rinishdan yaxshi munosabat sifatida qabul qilsa bo‘ladigan ustunlik. “Tinchlaning”, “Aqli odamsiz-u, ammo...”, “Hayronman, nimaga hafa bo‘lasiz...”, “SHuni ham bilmaysizmi?!” , bu vaziyatlarda tashqi ko‘rinishdan mayin ohang tanlansa ham, bu holat konfliktogen holat sifatida baholanadi. Masalan, o‘qituvchi o‘quvchiga “ Nihoyat darsni bajarib kelibsan-da”, - deydi. Oquvchi hafa bo‘ladi. U “Nima hech qachon dars bajarib kelmaganmanmi?!” , -deb o‘ylaydi.

Maqtanchoqlik: o‘z marralari va yutuqlari haqida ko‘pirib gapirish, shu bilan birga o‘zgalar marralarini pastga urish, ularni “o‘z o‘rniga qo‘yib qo‘yish” istagi.

Qat’iylik, fikr va qarashlar keskinligi: o‘z fikrlarining to‘g‘riligiga haddan ziyod ishonish, qarashlarni bildirishdagi keskinlik, faqat o‘zi to‘g‘ri so‘z ayta olishi mumkinligiga ishonch, birovlar fikrini o‘ylab ham ko‘rmaslik, “Bizning og‘aynimiz guruh sardori bo‘lganlar-da, shuning uchun o‘zlarini juda aqli deb biladilar...”, “Hamma narsani bilaman deysiz-u, oddiy masalani hal qilishga yordam berolmaysiz...”, “Faqat bilog‘onlik qilasiz, o‘rtoqlaringiz fikrini eshitita olmaysiz...”, “Sen nimani bilarding...” kabi so‘zlarni ishlatish.

Bu vaziyatdagi konfliktogenlar “Hamma o‘g‘il bolalar -rostgo‘y”, “Hamma qizlar — yolg‘onchi”, “Hamma — o‘g‘ri”, “Bo‘ldi gapingni to‘xtat...”, “E, bugungi yoshlar buzilgan...”, “E, kattalar hech narsaga tushunmaydi..” kabi kirish so‘zlar bilan ham anglashiladi. Masalan, yoshlarni qiziqtirgan musiqa, kiyim, moda, o‘zini tutish, salomlashish kabilar kattalarning jig‘iga tegishi mumkin. Bunday fikrlar ochiqchasiga bildirilganda, yoki ularni bola tafakkuriga majburiy kiritishga urinilganda, yoshlar o‘z ota-onasidan ma’lum axborotlarni yashirishga tushadi, yoki o‘z odatlarini himoya qilish yo‘lini tutadi.

Uch maslaxatlari va fikrlarini majburiy singdirish va qabul qilinishga harakat qilish. Odatda, maslahat faqat mana shu maslahat so‘ralgan taqdirdagina berilishi lozim. Ammo ko‘pchilik hollarda biror muammo muhokama qilinayotgan bo‘lsa, o‘zini katta tutgan odam, yoki yoshi ulug‘roq odam, albatta maslahat qila boshlaydi. Maslahatni esa yo qabul qilish, yoki uni inkor qilish mumkin. Maslaxat qabul qilinsa, uni bergen odam xursand bo‘ladi, maslahat ochiqchasiga inkor etilsa, uni bergen odam, eng salbiy munosabatda, “Meni mensimadi, gapimga kirmadi” deyishi mumkin. Masalan, tajribasiz yosh o‘qituvchi o‘quvchilariga avtoritar uslubda yondashgan holda, har doim o‘z topshiriqlarini majburiy bajarishga va buyrug‘ona fikrlarini o‘quvchilarga singdirishga harakat qilishini “tarbiyalash” xususiyatiga kiritadi. YOki, qaynonaning qanday uy tutish lozimligi bo‘yicha o‘z kelinini niqtab turishi ham «tarbiyalash» xususiyatiga kiritiladi.

Suhbatdosh so‘zlarini bo‘lish. Suhbat faqat bir tomonning emas, bapki ishtirok etayotgan har ikki tomonning muloqoti hisoblanadi. Ammo ko‘pchilik hollarda ba’zi odamlar faqat o‘z tuyg‘ularini gapirishga e’tibor qilib, o‘zga odamni eshitishga sabr-qanoat qilishmaydi. Boshqa tomon ham o‘z fikrlarini bildira boshlasa, uning so‘zları keskin bo‘linadi, “A, nima deding...” deb eshitilmaydi, o‘z

hamsuhbatiga e'tiborsizlik ko'rsatiladi. Masalan, avtoritar uslubda boshqaruvchi fakultet dekani faqat gapiradi-yu, o'qituvchi o'z fikrini bildira olmaydi. O'qituvchining o'z fikri borligi inobatga ham olinmaydi. Yoki avtoritar uslubda boshqaruvchi kafedra mudiri gapiradi-yu, o'qituvchi o'z fikrini bildirishga urinsa, "Nima, siz menga aql o'rgatmoqchimisiz?!" qabilida agressiya bilan munosabat ko'rsatiladi. Bu bilan o'z so'zlarining boshqalar fikrlaridan muhimroq ekanligini ko'rsatish, faqat o'zi gapirishga harakat qilish, boshqalarga so'z bermaslik orqali o'z ustunligini ko'rsatmoqchi bo'ladi. O'z ustunligini doimo ko'rsatishga intilish ko'pincha boshqalar huquqlarining kansitilishi evaziga bo'lishi inobatga olinmaydi.

Informatsiyani yashirish. Odamlar hayotida axborot muhim rol o'ynaydi. Axborotni yashirish kishilarda shubha uygotadi. SHu bilan birga, axborotni yashirgan kishiga nisbatan ishonchsizlik vujudga keladi. Oqibatda odamlar orasi va munosabatlari buzilishi uchun asos tug'iladi. Ayrim jamoa rahbarlari ko'proq, jamoasidan barcha uchun muhim bo'lgan ba'zi ma'lumotlarni yashirib, ulardan jamoani bexabar qoldirishi, masalan, shtatlar qisqarishi, mukofotlardan yoki chet elga chiqish uchun kelgan komandirovkalarni yashirishga harakat qilishadi.

Birovning ustidan kulish. Birovning ustidan istehzo bilan kulish, uni mas'hara qilish agressiyaning psixologik turlaridan hisoblanadi. Birovning ustidan kulish inson huquqlarini buzishga yo'naltirilgan bo'ladi. Odatda javob bera olmaydiganlar ustidan kulgi qilinadi, yoki ana shu vaziyatda konkret o'quvchi kulgiga nisbatan ma'lum sabablarga ko'ra javob qaytara olmaydi. Inson ustidan kulish uning nafsoniyatiga tegadi va uzoq vaqt dilda o'rashib qoladi. Talabalikda mazah qilingan "semiz"lar, "omi"lar, "qishloqi"lar, "turqi sovuq"lar keyinchalik o'z ustidan kulgan o'rtoqlariga qarshi harakat olib borgani, yoki, "birinchi muhabbati" hamma tomonidan kulgi ostiga olingan yigitlar keyinchalik o'z dushmanlaridan qaqqhatgich qasos olgani borasidagi hayotiy misollar ko'p. Ko'pchilik hollarda kulgi ostida qolgan o'quvchi qulay vaziyat poylab o'z javobini tayyorlaydi.

Aldash yoki aldashga harakat qilish. Eng ashaddiy konfliktogenlardan hisoblanadi. Yigitlar ham, qizlar ham o'zlarini aldashga yo'naltirilgan harakatlarni kechira olmaydilar. Odatda aldash orqali yuzaga kelgan hissiy- emotSIONAL holat juda uzoq vaqt ongda saqlanib qoladi hamda umr bo'yi konfliktogen rolini o'ynab keladi. Aldash orqapi odam yuragida yuzaga kelgan alam ko'p hollarda umuman yo'qolmaydi va o'chib ham ketmaydi. Bu alam bot-bot odamlar orasiga yangitdan nizo solinishiga asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Qizlar o'z dugonalarining sumkasidan ruhsatsiz o'quv qurollarini olganini yashirganini kechira oladilar, ammo "o'g'irlasalar" mutlaq kechira olmaydilar. Agar ana shunday holatlarga o'xshash vaziyatlarda aldash vujudga kelgan bo'lsa, tomonlar munosabati barbob bo'lishi tabiiy. Umuman olganda, hayotda aldash, aldashga harakat qilish yaxshi, samimi y munosabatlarni ichdan va zimdan qo'poradi.

Suhbatdoshining biror kamchiligi yoki muvaffaqiyatsizligini doimo

ta'kidlab o'tishga harakat qilish. Birovlarning ishi yurishmaganidan xursand bo'lish, o'zi yoqtirmagan odamlarning hayotida biror kor-xol bo'lsa, undan quvonish, ba'zi odamlarning ustidan muntazam kulish, kamchiliklarni ro'kach qilish, mana shu holatlarda o'zini yaxshi his qilish o'zini ustun qo'yishning turlaridan biri hisoblanadi. Muvaffaqiyatsizlik hamma bilan ham sodir bo'lishi mumkin, kamchilik va xato esa, uni tuzatilmagunicha kamchilik va xato bo'lib qoladi, agar tuzatilsa, u xato bo'lmaydi. Muvaffaqiyatsizlikdan hech kim o'zini muhofaza qilinganman deb ayta olmaydi. SHu bois, o'z do'sti, hamkasbi, o'rtog'i, qarindoshi, eri va yoki xotinining biror kamchiliginini umrbod ushlab olib, doimo uni ta'kidlayverish, uni muntazam esga solish, o'z ustunligini ko'rsatish uchun ro'kach qilish oxir-oqibat juda katta konfliktni keltirib chiqarishi mumkin.

V) ustidagi mas'uliyatni birovlar ustiga yuklash. Hayotda o'z mas'uliyatidagi vazifalarda befarq yondoshish hollari uchrab turadi. Masalan, ko'p xollarda biror narsa qilib berilishiga va'da qilinadi. Ammo o'zi qilib berishi lozim bo'lgan vazifa boshqalar zimmasiga yuklatiladi. Ammo boshqalar bu vazifani bajarmaydi. Natijada orada ziddiyat vujudga keladi. Masalan, guruh sardori pedagogik amaliyat bo'yicha taqdimot qilishi lozim edi. Uning o'rtogi «Men o'zim zo'r taqdimot tayyorlab kelaman, sen buni o'ylama, - deb ishontirdi. Ammo yig'ilish arafasi taqdimot tayyorlanmaganligi ma'lum bo'ladi. CHunki va'da bergen talaba, bu ishni boshqa bir talabaga topshirgan bo'ladi. U talaba taqdimot tayyorlashni va'da bergen talabandan qarzdor bo'ladi.

U esa va'da bermaganligi uchun, "Nima uchun men taqdimot tayyorlashim kerak, o'zimni ishlarim boshimdan oshib yotibdi", deb o'ylaydi. Natijada, konflikt yuzaga keladi.

Pul qarz so'rash. Eng keng tarqalgan konfliktogenlardan hisoblanadi. Pul qarz so'rash pul so'rayotgan odamda noxush his-tuyg'ularni uyg'otadi. Ammo unga qarz berilganda ham, konflikt kelib chiqishi mumkin. CHunki bu qarz o'z vaqtida qaytariladi-mi, yo'q-mi, ma'lum emas. Qarz bilan sinash ko'p hollarda qarindoshlar, do'starlar orasini buzib yuboradi.

2. Agressiyaga moyillik. Ko'pchilik agressiyaga moyillikni faqat yigitlarga xos xususiyat deb biladi. Aslida unday emas. Agressiyaga moyillik ham yigitlarga, ham qizlarga xos xususiyatdir. Ammo yigit va qiz agressiyasi hamda uning qanday ifodalaniishi orasida juda katta farq mavjud. Yigitlar afessiyasi o'zini ochiq ifoda qiladi. Yigitlar afessiyasi o'zi uchun ko'proq jismoniy kuch ishlatalish shaqlini tanlab oladi. Qizlar afessiyasi esa ochik ifodalamanmaydi. Ular orqavorotdan, asta, bilintirmay, zimdan harakat qiladi. Ularni « Sen shu ishni qilding » deb ushlab olish juda qiyin kechadi, chunki qizlar ko'proq psixologik agressiyani tanlashadi va ishlatalishadi. O'z opponentini psixologik ezish, uni tahqirlash, unga bepisand munosabatda bo'lish qizlar afessiyasining shakllari hisoblanadi. Yigitlar afessiyasi darrov o'zini namoyon etadi. Urish, jismoniy tazyiq, turtish, bir tushurish, bo'gish, jismoniy harakatlarni cheklash, do'q qilish, shantaj — bular yigitlar ko'proq qo'llaydigan agressiya turlari hisoblanadi. Qizlar agressiyasi keskin ish tutmaydi, asta, zimdan ish tutadi. Ko'pchilik hollarda qizlar agressiyasi oiladagi a'zolarga

nisbatan qo'llaniladi. Birovni kamsitish, ruhiy ezish, o'z kayfiyatini birovni ezish oqibatida normallashtirish, "kulib turib, jonini olish" qizlar agressiyasi hisoblanadi. Qizlar urmasdan turib, boshqa insonni juda katta ruhiy tanglik holatiga olib kirib qo'yishi mumkin. Bir qaraganda yigitlar agressiyasi ochiq namoyon bo'lganligi uchun bezarardek ko'rindi. Aslida har ikki tur agressiya ham juda yomon oqibatlarga olib kelishi mumkin. Yigitlar agressiv munosabati oqibatida opponent tomon qattiq jismoniy jarohat olishi mumkinligi ayon. Qizlar agressiyasining keng tarqalgan oqibatlaridan biri, bu — depressiyadir. Depressiyaning oqibatlari ham insonga juda katga tashvishlar olib keladi. Depressiya holatiga chuqur kirib ketgan odam ko'p hollarda o'z joniga suyuqasd qilishi mumkin. Agressivlikka moyillikning oddini olish ta'lim va tarbiya, insoniy qadriyatlar, diniy e'tiqod tizimida yotadi. Inson o'zida agressiyaga moyillikni sezsa, unga qarshi o'zini to'g'ri shakllantira borishi lozim. Agressiya, u yo'naltirilgan odamning ham, uni ishlatayotgan, agressiyani qo'llayotgan odamning ham salomatligiga juda katta putur yetkazadi.

3. Egoizm — faqat o'z manfaatlarini ko'rish qobiliyati bo'lib, o'zbek tilida xudbinlik so'ziga to'g'ri keladi. Xudbinlik forscha so'z bo'lib, ikki ildizdan tashkil topgan: "xud" — o'z, o'zim ma'nolarini bildiradi, "bin" — ko'rish ma'nosini bildiradi. Demak, xudbin so'zining ma'nosи - faqat o'zini ko'rishga to'g'ri keladi. Doimiy agressiyaning ildizlaridan biri egoizmga borib taqaladi. Egoizm — o'z manfaatlarini, boshqalar manfaatlarining bo'zilishiga qaramay, eng oliv qadriyat sifatida anglanish jarayoniga aytildi. SHu bois, fransuz lingvisti P.Buast "xudbinlik ustidan qozonilgan g'alaba eng sharaflı g'alabadir" , - deb aytgan. Fransuz yozuvchisi S.Segyur esa, " xudbin uchun - o'tmish — bo'shliq, hozir — qaqroq cho'l, kelajak esa — ahamiyatsizdir», - deb ta'kidlagan.

Insonning o'z-o'ziga munosabati tabiatan o'zini-o'zi ma'qullash, o'zini sevish, o'ziga aro berish, o'zini chiroyli tutish, o'zini "yaxshi" inson sifatida ko'rsatish asosida shakllantiriladi. Bolalikda kinkintoylarni o'z yuz-ko'zini orasta tutishini o'rgatayotganda biz odatda ularga "hozir qo'llarimiz va yuzimizni yuvib, oppoqqina bo'lib olamiz", deymiz. Mana shu "oppoqqina" bo'lish tartib va qoidalari har bir insonga bolalikdanoq singdiriladi. SHu bois, insonning ichki o'zini anglashida "men" degan tushuncha tarbiyalanishi lozim va zarur. Inson "men"i uni ijtimoiy hodisa sifatida shakllanilishi uchun asos yaratadi. YUtuqlarga erishish, o'zini ko'rsatish, xurmatga sazovor bo'lish mana shu ichki " men" ning sayi-harakatlari asosida amalga oshiriladi.

Demak, ichki "men"ni nimalarga yo'naltirilsa, oxir oqibat shu qadriyatlargacha mutanosib harakter va amallar shakllantiriladi. Ammo ana shu ichki "men" boshqa yuzlab "menlar"ga qarshi, ularni inkor etgan xolda emas, balki ular bilan birgalikda yashashga ko'nikkan xolda tarbiyalanishi lozim. SHu nuqtai nazardan inson ichki « meni» bilan bog'liq ravishda sog'lom " egoizm" va nosog'lom "egoizm"ga ajratiladi. Sog'lom egoizm insonning shaxs sifatida shakllanishi uchun energiya beruvchi kuch xisoblanadi. Nosog'lom egoizm esa insonlarni o'zga inson bilan to'qnashuvi, ziddiyatlar, o'zini ustun qo'yish, kelisha olmaslik,

o‘zgalarni inkor qilish uchun xizmat qiladi.

SHunday qilib, konflikt inson hayotining tabiiy ajralmas qismi bo‘lib, konfliktlar mazmunini bilish insonni konfliktli vaziyatlarda o‘zini tutish tartib-qoidalariga o‘rgatadi. Konflikt mazmunining murakkab kelib chiqish vaziyatlarini anglash esa insonni ana shunday bilimlar bilan qurollantiradi. SHu bois, konfliktning oldini olish uchun quyidagi amallarga rioya etish ahamiyat kasb eta boshlaydi:

> konfliktga olib kelishi mumkin bo‘lgan so‘zlar, amallar yoki harakatlardan iborat bo‘lgan konfliktli vaziyat va holatlardan o‘zini, atrofidagilarni asrash, konfliktogenlarga e’tiborli bo‘lish;

> konfliktogenlar ko‘payib, ularning majmuaga aylanishini oldini ola bilish, konfliktogenlar eskalatsiyasiga yo‘l qo‘ymaslik;

U konfliktogenlarga konfliktogen bilan javob qaytarmaslik;

U konfliktogenlar bilan to‘qnashganda o‘zini himoya qilishga emas, balki nima uchun opponentda konfliktogen vaziyat va holat vujudga kelganiga diqqatni qaratish;

U o‘zida vujudga kelayotgan konfliktogenlardan qutilish va ularni faol ishlatmaslik choralarini ko‘rish;

> jiddiy konfliktogenlardan bo‘lgan o‘zini ustun qo‘yish, agressiyaga moyillik, egoizmdan qutilish hamda boshqalar tomonidan ular ishlatilganda ham o‘zining konfliktli vaziyatga tortilmaslik choralarini ko‘rish.

Mustahkamlash uchun savollar:

1. Konfliktarning kelib chiqish konuniylari qanday vujudga keladi?
2. Konfliktning ildizlari va sabablarini tahlil qilish yo‘llari nimalardan iborat?
3. Tahlillarga ko‘ra, kariyib necha % konflikt ishtirokchilarining mojaroga moyilligi aniqlangan?
4. Konfliktogen deganda nimani tushunasiz?
5. Konfliktogenlar eskalatsiyasi nimani anglatadi?
6. “Konfliktogen sxemasi” ni izohlab bering.
7. Konfliktogenlarni mazmun-mohiyatiga ko‘ra kaysi shakllardan biriga kiritishimiz mumkin?
8. “Tajovuzkor” deganda nimani tushunasiz?
9. Konfliktli vaziyatlarning kelib chiqishida “konfliktogen lar qanday rol o‘ynaydi?
10. “Konfliktogen’ so‘ziga ta’rif bering.

Adabiyotlar

1.Voronin G.L. Konflikti v shkole. Sotsiologicheskie issledovaniya №3, 1994 g.

2.Lisetskiy K.S. Preduprejdenie mejlichnostnyx konfliktov v sisteme otnosheniy starsheklassnikov A/R dissertatsii M., 1994.

3.Rubakova M.M. Konflikt i vzaimodeystvie v pedagogicheskem protsesse. – M.: Prosveshenie, 1991.

- 4.Podlasiy I.P. Pedagogika. – M.: Vlados, 2003.
- 5.Leonov N I. Konfliktologiya. Moskva-Voronej, 2006. -232 s.
- 6.Ahmedova M.T. Pedagogik konfliktologiya. (O'quv qo'llanma).Toshkent.2014
- 7.Azizzodjaeva N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. – T.: Fan, 2006.

MAVZU: NIZO, UNING MAZMUNI VA TURLARI

Reja:

1. Nizoning to‘rt turlari; nizolar oldini oluvchi xabarlar; nizolarni hal qilishga yondashishlar;
2. Nizolarning subyektiv hususiyatlari va pedagogik-psixologik asoslari;
3. Nizoli vaziyatning obyektiv mazmuni; pedagogik-psixologik konfliktologiyani nazariy tahlil qilishdagi dastlabki xulosalar;
4. Nizoli vaziyat ishtirokchilarining turli himoyalanish shakllari, nizoning rivojlanishi borasidagi bosqichlari haqidagi bilim va tasavvurlarni oshirish.

Tayanch tushunchalar: Nizo, nizoli vaziyat, yechimini topish, tarkibiy qism, qoida, umumiy qoida, natija, qiyinchilik, guruhlar, texnologiya, tamoyil, moxirona, tipologiya, yechim, ijobiy natija.

1..Nizo (konflikt)lar inson hayotining ajralmas tarkibiy qismi bo‘lar ekan, nizolarni tan olmaslikning, ularni inobatga olmaslikning ilojisi yo‘q. Faqat nizolarni boshqarish, ularning yechimini topishga o‘rganish lozim.

Nizolar tipologiyasi, ya’ni uning o‘ziga xos tiplarga, ko‘rinishlarga bo‘linishi ancha murakkab hodisa hisoblanadi. CHunki har bir real konflikt faqat uning o‘zigagina hos bo‘lgan xususiyatlardan iborat bo‘ladi. SHu nuqtai nazardan, nizolarni o‘xshash guruhlarga ajratib o‘rganish biroz qiyinchilikpar tug‘diradi. Ammo nizolarni biror to‘xtamga, biror ijobiy natijaga keltirish usullari jihatidan ba’zi umumiy qoidalar va tamoyillarni ajratib ko‘rsatish mumkin!

Nizoda pedagogik jarayonda mohirona foydalanish uchun albatta nazariy bilimlarga ega bo‘lish kerak: uning dinamikasini va uning barcha tashkil qiluvchilarini yaxshi bilish kerak. Nizoli jarayon to‘g‘risida faqatgina hayotiy tasavvurlarga ega bo‘lgan insonga nizodan foydalanish texnologiyasi to‘g‘risida gapirish foydasizdir.

Nizo — istaklari, qiziqishlari, qadriyatları yoki tushunchalari mos kelmasligi sababli yuzaga keladigan ikki yoki undan ortiq sub'yektlar o‘rtasidagi ijtimoiy o‘zaro aloqalar shakli (sub'yektlar individ/guruh/o‘z-o‘zi bilan ichki nizolar xolatlarida bo‘ladi).

«Nizo» va «nizoli vaziyat» tushunchalarini ajratishni bilish kerak, ular o‘rtasida katta farq bor.

Nizoli vaziyat — ijtimoiy sub'yektlar o‘rtasida haqiqiy qarama- qarshilikni yuzaga keltiruvchi hodisadir. Asosiy belgisi — nizo predmeti yuzaga kelishi, lekin hozircha ochiq faol kurashning yo‘qligidadir.

YA’ni to‘qnashuv rivojlanishi jarayonida nizodan oldin har doim nizoli vaziyat yuzaga keladi, uning asosi hisoblanadi.

Birinchidan, nizolar hozirgi zamonning eng dolzarb ijtimoiy muammolaridan biridir. Nizolar kelib chiqiishga ko‘ra quyidagi turlarga bo‘linadi:

- a) halqaro;
- b) jamoaviy;
- v) oilaviy;
- g) xududiy.

Nizo ishtirokchilariga ko‘ra:

- a) millatlararo;
- b) shaxslararo;
- v) ichki shaxsiy;
- g) davlatlararo;
- d) ma’lum guruhlar, tizimlar o‘rtasidagi konfliktlarga bo‘linadi.
 - millatlararo — millatlar o‘rtasidagi to‘qnashuvlar;
 - shaxslararo — o‘z hayetiy faoliyatida qarama-qarshi maqsadlarni amalga oshirishga intiluvchi shaxslarni ifoda etadi;
 - ichki shaxsiy — shaxsning kuchi bo‘yicha tahminan teng motivlari, qizikishlari, ishqibozligi, manfaatlarining kurashini aks ettiruvchi;
 - davlatlararo — davlatlar o‘rtasidagi tortushuvlar;
 - guruhlararo — biri-biriga mos kelmaydigan maqsadlarni ko‘zlagan va ularni amalga oshirish yo‘lida bir-biriga to‘sinqinlik qiluvchi ijtimoiy guruhlar nizo tomonlari sifatida ishtirok etishlari bilan ajralib turadi;

Ikkinchidan, nizoning qanday tugaganligi, uning qanday yechimiga olib kelganligiga karaganda kengroq tushuncha hisoblanadi. Nizo, o‘zaro tomonlar nizosi sifatida tugashi mumkin, ammo uning tugatilganligi nizo o‘z yechimini topganligini har doim ham anglatavermaydi. Masalan, ziddiyatli tomonlar ko‘pincha o‘lim bilan tugaydi, deylik. Nizo nihoyasiga yetgan deb xulosalash mumkin. Ammo bu - manfaatli tomonlar o‘rtasidagi nizo va ziddiyat tugaganligini anglatmaydi. Nizo qolaveradi. SHu bois, « konflikt yechimi” tushunchasi “konfliktning tugashi» tushunchasidan kenfoq va aniqroq tushuncha hisoblanadi. Agar nizo tugashi tushunchasida har qanday nizoning har qanday tugashi, uning biror sabablarga ko‘ra nihoyasiga yetishi tushunilsa, nizoning yechimi tushunchasi uning biror “ijobiy” natija bilan, har ikki tomonni qoniktirgan yaxshi xulosalar bilan to‘xtam va xulosa qilinganligini anglatadi. Nazoning yechimi uning haqiqiy tugatilganligi, ikki tomon o‘rtasidagi nizo va inqirozning yechimi topilganligi, o‘zaro qarama-qarshilik yo‘qotilganligi, tinchlik va totuvlik tamoyillari tomonlar o‘rtasida o‘rnatilganligini anglatadi.

Nizolar yechimi bo‘yicha amaliyot va hayotiy tajriba har vaqt uning yechimi uchun har ikki tomon tarafidan juda katta sayi-harakatlar va intilish zarurligini, tomonlarning yechim va to‘xtamga kelishi oson kechmasligini ko‘rsatadi. CHunki nizo “o‘zidan-o‘zi” hal bo‘lib qoladigan voqelik emas. Uni hal qilish uchun birovni anglash, eshitish,adolatparvarlik mezonlariga rioya qilish, kompromisslarga kelish, umumiylar va barchani koniqtirgan yechimni topa bilish, jaxddan voz kechish va boshqa bir qator amallarni bajarish lozim bo‘ladi. Albatta,

konfliktni mensimaslik, uni tan olmaslik (ignorirovat), uni o‘zicha talqin qilishga urinish bo‘lishi mumkin. Ammo bu holda nizo stixiyali tarzda, ya’ni hech kimga bo‘ysunmagan holda takomillashib, rivojlanib boradi, nizo keskinlashadi, yanada murakkablashadi, o‘z domiga boshqa shaxslarni ham torta boshlaydi, kengayadi, tomonlarni, demakki manfaatlarni to‘xtamga keltirish mumkin bo‘lmay qoladi, manfaatli tomonlar ko‘payadi va oxir-oqibat butun sistemanı, ya’ni nizodan oldingi vaziyatni batamom vayron qiladi.

Nizoning yechimiga kelish uchun muhim bo‘lgan talablardan biri — tomonlarning uning yechimini qidirishga tayyorligi va ularning ixtiyoriy tarzda konflikt yechimini topishga astoydil bel bog‘laganligi hisoblanadi. Agar tomonlar o‘z xohishiga ko‘ra nizo yechimini topishga tayyor bo‘lmasalar, nizo yechimini topib bo‘lmaydi. Eng avvalo nizoni yuzaga keltirgan ob‘yektiv sabablarga to‘xtalishi, uni yuzaga keltirgan sharoitlar aniq belgilanishi kerak. SHu nukggai nazardan, har qanday nizo sub‘yektiv omillar (insonlar, guruuhlar, tizimlar) ham ob‘yektiv omillardan tashkil topadi (nizoni keltirib chiqarishga sabab bo‘lgan tashki omillar). Nizo yechimini topish murakkab, uzoq muddatli, sabr va konoatni talab etadigan, tomonlarning o‘z ustida uzoq muddat ishlashini zaruriyatga aylantiradigan jarayon bo‘lishi mumkin. Nizo yechimini topish - tomonlarning bir-birini anglashi va tushunishiga qaratilgan yo‘ldir.

SHu nuqtai nazaridan, nizolar yechimini quyidagi guruhlarga ajratish mumkin:

- tomonlarning ixtiyoriy kelishuviga ko‘ra ziddiyatning yechimiga kelishi va to‘xtatilishi;
- nizoning simmetriq yechimining topilishi va to‘xtatilishi (ikki taraf ham bir xilda yo yutib chikadi, yo yutqizadi);
- nizoning asimetriq hal bo‘lishi (ziddiyatda faqat bir tomon yutib chiqadi);
 - nizo boshqa bir katta nizoni keltirib chiqarishi;
 - nizoning asta o‘chib so‘nishi va yo‘qolib borishi.

Ko‘rinib turibdiki, aslida nizoning yechimiga qarab turlarga bo‘linishi, uning mavjud bo‘lgan barcha xususiyatlarini o‘zida jamlamaydi. CHunki nizoning yechimiga kelishida juda ko‘p nostandard xolatlar mavjud bo‘ladi.

Ameriqalik olim R.Dal nizo yechimining quyidagi uch spesifik turlarini ajratib ko‘rsatadi:

- 1) nizoning tupikka kirib qolishi;
- 2) zo‘ravonlik ko‘rsatish;
- 3) nizoning tinchlik bilan tugatilishi.

Boshqacha qilib aytganda, nizoning tupikka kirib qolishi — “biror muddatga uning yechimi to‘xtatilganligini”, zo‘ravonlik asosida hal bo‘lishi — tomonlarning bir-birini yo‘q qilishga urinishini, nizoning tinchlik bilan hal etilishi esa - uning konstruktiv, ya’ni akl bilan hal qilinishi imkoniyati ishga solinganligini anglatadi. Ammo har qanday vaziyatda ham konfliktning yechimi topilmaganligi uning umuman yo‘q bo‘lib borayotganligini emas, balki nizoning ochiq formadan

“yashiringan” formaga o‘tib borayotganligini bildiradi. “YAshiringan” formadagi nizo esa nima oqibatlarga olib kelishi — tomonlarning qanday emotsiyal-psixologik xususiyatlarni o‘zida to‘plab borayotganligiga bog‘liq bo‘ladi. Agar bu holatlar — ijobiy sensorlarga tayansa, nizo yechimini topish uchun sharoit mavjud bo‘ladi, agar ular salbiy sensorlarni kuchaytirib yuborsa, demak, nizodagi keskinlikning oshib borayotganligini anglatadi. SHunday qilib:

- nizoning yuzaga kelishi tabiiy hol hamda uning vujudga kelishidan ko‘rmaslik va dovdiramaslik lozim;
- nizoning sub’yektiv va ob’yektiv kelib chiqish sabablarini muxokama qilish lozim;
 - konflikt(nizo) tomonlar manfaatlarining to‘qnashuvi hisoblanadi;
 - konfliktning yechimini topish uchun ikki tomonning ixtiyoriy sayi-harakatlar olib borishi va konflikt yechimini topishga rozi-rizoligi talab etiladi;
 - har qanday konfliktning o‘z yechimi mavjud, faqat uni topa bilish zarur;
 - konfliktning yechimi topilmaganda, u “so‘nishi”, yo‘q bo‘lganday ko‘rinishi mumkin, aslida konflikt o‘z-o‘zidan hal bo‘lmaydi, balki keyinroq boshqa kattaroq nizolarni keltirib chiqaradi;
 - konflikt yechimini ijobiy topish uchun ma’lum bilim va malakalarni egallash kerak bo‘ladi;
 - konflikt yechimini topish jarayonida ziddiyat qarama-qarshi odamga, uning shaxsiyatiga emas, balki ikkala tomon o‘zaro birlashib, o‘z mulohazalarini mavjud muammoga qaratishi lozim bo‘ladi;
 - konfliktni insonlar emas, balki vaziyatlar va manfaatlar vujudga keltiradi;
 - konfliktlar har doim mavjud bo‘ladi, shuning uchun ham yosh o‘qituvchilar(pedagoglar) ularni boshqarish malakasiga zga bo‘lishi lozim.

Nizolarni hal qilishga ikki xil yondoshuv mavjud:

- birinchisi — majud ilg‘or pedagogik tajribalarni to‘plash;
- ikkinchisi — nizolar rivojlanishi qonuniyatları haqidagi bilimlarini va ularni oldini olish, bartaraf qilish usullarini egallash; (atcha qiyin yo‘l, ammo ancha samarali, chunki turli nizolar barchasiga bartaraf qilish yo‘llarini ko‘rsatish mumkin emas).

V.M.Afonkova nizolarga pedagogik aralashishning muvaffaqiyatliligi pedagogning qarashlariga bog‘liq bo‘ladi deb ta’kidlaydi. Bunday qarashlar kamida to‘rtta bo‘lishi mumkin:

nizoga avtoritar aralashish yondoshuvi — pedagog nizo - bu har doim ham yomon emasligi va u bilan kurashish kerakligiga ishonchi bo‘limgan holda uni bostirishga xarakat qiladi;

neytralitet yondoshuv — pedagog tarbiyalanuvchilari o‘rtasida yuzaga keladigan to‘qnashuvlarni sezmaslikka va aralashmaslikka harakat qiladi;

nizodan qochish — pedagog nizo - bu yuzaga kelgan vaziyatdan qanday chiqishni bilmasligi sababli bolalar bilan uning muvaffasiyatsiz tarbiyaviy ishlari ko‘rsatkichi deb ishonadi;

nizoga maqsadga muvofiq aralashish — pedagog tarbiyalanuvchilari jamoasini yaxshi bilishiga, tegishli bilim va malakalariga tayanib nizo kelib chiqishi sabablarini tahlil qiladi, uni bostirish yoki malum darajagacha rivojlanib borishi to‘g‘risida qaror qabul kiladi.

O‘quv faoliyati sharoitlaridagi nizolar turli xildagi nizolar bo‘ladi. Pedaogika sohasi shaxsni maqsadga muvofiq shakllantirish barcha turlari to‘plamidan iborat bo‘ladi, uning mohiyati esa ijtimoiy tajribani o‘rgatish va o‘zlashtirish bo‘yicha faoliyati hisoblanadi. SHuning uchun aynan mana shu yerda pedagog, o‘quvchi va ota-onalarning ko‘ngil xotirjamliklari uchun qulay ijtimoiy-psixologik sharoitlar yaratish zarur.

Nizoning rivojlanib borishida qator bosqichlar mavjud:

1. Tahmin qiluvchi bosqich - manfaatlari to‘qnashuvi yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan sharoitlar bilan bog‘liq.
2. Nizoning paydo bo‘lish bosqichi - turli guruqlar yoki alohida insonlar matfaatlining to‘qnashuvi.
3. Nizoning yetilishi bosqichi — manfaatlari to‘qnashuvi muqarrar bo‘lib qoladi.
4. Nizoni anglab yetish bosqichi — janjallashuvchi tomonlar manfaatlari to‘qnashuvini faqatgina sezibgina qolmay, balki anglab ham yeta boshlaydilar.

Nizolarning yuzaga kelishida ikki xil shart-sharoit mavjud. Ob‘yektiv shart-sharoitlarga:

- mehnat qilish uchun sharoitning yomonligi;
- xodimlar orasida majburiyat va vazifalarning noto‘g‘ri taqsimlanganligi;
- boshqaruv tizimidagi nomutanosibliklar;
- qo‘yilgan vazifalarga mos professionallikni xodimlarda ko‘zatilmasligi;
- ishchi o‘rinlarining yetishmasligi tufayli, ishlarning taqsimlanishidagi adolatsizlik;
- mehnatni tashkil etish va mehnatga haq to‘lashda adolatsizlik xolatlarining ko‘zatilishi.

Nizolar yuzaga kelishida sub‘yektiv shart-sharoitlarga:

- ishbilarmonlik munosabatlarda negativ yo‘llarni ko‘rinishi;
- shaxslararo munosabatlarda shaxsga oid xususiyatlarning namoyon bo‘lishi;
- muomalani tashkil etishda no‘noqlik va savodsizlikning ko‘zatilishi.

Har bir nizo alohida xodisa sifatida tahlil qilinadi, lekin ularning barchasiga hos bo‘lgan ayrim konuniyatlar borki, ularga avvalo uning bosqichlari yoki fazalari kiradi:

- I. Nizo oldi bosqich — konfrontatsiya.
- II. Nizoning o‘zi — kompromiss yoki janjal.

SH.Nizodan chiqish — muloqot yoki dissonans.

Demak, birinchi bosqichda konkret masala yuzasidan fikrlar yoki qarashlarda tafovut yoki qarama-qarshilik uchun shart-sharoit paydo bo‘ladi. Ikkinchi bosqichda har ikkala tomon o‘z qarashlarini qarshi tomonnikidan afzal

bilib, ochikchasiga bir-birlarini ayblay boshlaydilar. Uchinchi bosqichda esa nizoli holatlarda shaxsning qanday xulq-atvor xususiyatlarini namoyon etishiga qarab turli toifalar ko‘zatiladi. F.M.Borodkin va N.M.Koryaklar nizoli vaziyatlarda olti xil shaxs tiplari-toifalarini ko‘rsatib berganlar (7-ilova).

Mustahkamlash uchun savolar:

1. Nizo va uning turlari qanday tavsiflanadi?
2. Nizo va nizoli vaziyatlarni tushuntiring?
3. “ Konfliktning tugashi» tushunchasini izohlang.
4. O‘quv faoliyatidagi nizolarni qanday izohlaysiz?
5. Nizoning rivojlanish bosqichlarini sanang.
6. Nizolarni bartaraf etish yo‘llarini yoriting.
7. Nizolarga neytralitet yondoshuv nima?
8. Nizoning yetilish bosqichi deganda nimani tushunasiz?

Adabiyotlar

- 1.Voronin G.L. Konflikti v shkole. Sotsiologicheskie issledovaniya №3, 1994 g.
- 2.Lisetskiy K.S. Preduprejdenie mejlichnostnyx konfliktov v sisteme otnosheniy starsheklassnikov A/R dissertatsii M., 1994.
- 3.Rubakova M.M. Konflikt i vzaimodeystvie v pedagogicheskem protsesse. – M.: Prosveshenie, 1991.
- 4.Podlasuy I.P. Pedagogika. – M.: Vlados, 2003.
- 5.Leonov N I. Konfliktologiya. Moskva-Voronej, 2006. -232 s.
- 6.Ahmedova M.T. Pedagogik konfliktologiya. (O‘quv qo’llanma).Toshkent.2014
- 7.Azizzodjaeva N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. – T.: Fan, 2006.

MAVZU:KONFLIKT SIGNALLARI

Reja:

1. Konflikt signallari konfliktning to’la namoyon bo’lishi
2. Konflikt signallari: inqiroz, tomonlar orasidagi tanglik, tushunmovchilik, hasadgo‘ylik, intsidentlar, diskomfort va ular haqida ma'lumot.
3. Konfliktli vaziyat, incident va konflikt oldi holatlarni hal etish

Tayanch tushunchalar: Konflikt signallari, kelishmovchilik, inqiroz, o‘zaro tushunmaslik, hasadgo‘ylik, g‘ayirlik, ayrmakashlik, tomonlar orasidagi tanglik, tushunmovchilik, incidentlar, diskomfort, zo‘ravonlik, tahdid, shantaj, o‘zini emotSIONAL tinchlantirish, parallel fikrlar, voqealarni taqqoslash, o‘lchash, fikrni jamlash.

1.Konflikt signallari konfliktning to‘la namoyon bo‘lishidan oldin tomonlar o‘rtasidagi odadagi to‘g‘ri munosabatlar o‘rtasida kelishmovchilik, inqiroz, o‘zaro tushunmaslik, hasadgo‘ylik (g‘ayirlik), ayrmakashlik vujudga kelayotganligini namoyon etadi. Konflikt signallariga bee’tiborlilik uning kelgusida rivojlanib ketishi uchun asos bo‘lib xizmat qiladi. SHu bois, konflikt

signallarini bilish va ularga e'tiborli munosabat talab qilinadi. Konflikt signallariga inqiroz, tomonlar orasidagi tanglik, tushunmovchilik, hasadgo'ypik (g'ayirlik), insidentlar, diskomfort kiradi. Ularning mazmunini tushunish, ularga nisbatan mutanosib munosabat odatda konfliktning erta anglanishi, inqirozning oldi olinishi va uning hal etilishi uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Inqiroz. Tomonlar orasidagi ma'lum ijtimoiy, iqtisodiy, ma'naviy inqiroz darrov bilinadi. Agar biror kishi o'zining do'sti, hamkori yoki tanishi bilan o'z munosabatlarini birdaniga va sababsiz o'zib qo'ysa, u bilan gaplashishidan o'zini saqlasa, hafa bo'lib yursa, uni turli qarama-qarshi fikrlar qiyناسا, bu - konfliktdagi inqirozning vujudga kelganligiga ishoradir. Bu holatlar inqiroz yoki hal etilmagan o'ziga hos konflikt belgilari hisoblanadi. SHu bilan birga, boshqa tomonga nisbatan ishlatilgan zo'ravonlik, tahdid, shantaj kabilar ham inqiroz vaziyatining mavjudligini ko'rsatadi. Juda qattiq bahs yuritish, bahsda tomonlarning bir-birini ayamasligi, o'zaro tahdidlarning qo'llanilishi ham inqirozli vaziyatning ko'rinishlari hisoblanadi. Inqirozni ko'rsatuvchi yorkin belgilardan biri kishi o'z emotsiyalarini ushlab tura olmasligi, o'z emotsiyalarini va his-tuyg'ulariga erk berishi, so'qishish, yomon so'zlar ishlatish, birovni tahqirlash kabilardir. Odam bu vaziyatda o'z emotsiyalarini ichiga kirib ketib, o'z fikrlarida qarshi tomonni "u yoki bu ishni qilishga" jazm ham qiladi. Bunday vaziyatlarda tezda inqirozning mavjud ekanligini tan olish, o'zini emotsiyonal tinchlantirish, inqirozli vaziyatni vujudga keltirgan sabablarni tahlil qilish, o'zini muzokaralarga hozirlash, qarshi tomon bilan tinch muloqotga o'tish darkor. Agar bu ish qilinmasa, haqiqatan ham kuchli konflikt yuzaga kelishi aniq

Tomonlar orasidagi tang xolat. Konfliktning vujudga kelayotganligini ko'rsatuvchi yana bir signal. Tomonlar orasida kichkina nizoning kelib chiqishi ham, biz bilan emotsiyonal to'qnashgan odam haqidagi bizning fikrimizga salbiy ta'sir ko'rsata boshlaydi. Bizga qarshi bo'lgan odamning "yomon" ekanligiga darrov bir necha ko'rsatkichlar topila boshlaydi. Agar biz o'zimizni to'xtatmasak, bu "yomon"lar soat sayin ko'payib boradi. Uning barcha so'zları, harakatlari va amallarini biz mikroskop ostida tahlil qila boshlaymiz, ko'p narsalarni "kora" bo'yoqda ko'rishga urinamiz. Ko'proq asl holatni emas, balki mana shu ongimizda vujudga kelgan hamda o'zimiz ko'rishga sayi-harakat kilgan odamni tahlil qilishga o'tamiz. SHu bois, bu odamga nisbatan bizning muomapamiz salbiy tomonga o'zgaradi. Orada emotsiyonal tanglik vujudga keladi. Biz o'z emotsiyalarimiz va xulosalarimizga ishonib boraveramiz, ularning "sun'iy" o'z tomonimizdan yaratilganligi va yasalganligini tan olgimiz kelmaydi. Tomonlar orasidagi tanglik biror sabab kuta boshlaydi. Bu nihoyat darajada kurigan o'tlarning kichik bir sababdan o't bo'lib yonishiga o'xshaydi. CHunki bizning emotsiyalarimiz tashqariga chiqishni, uning "adabini" berib qo'yishni, ongimizda shakllangan "yomon" odamga uning qanday "yomonligini ko'rsatib qo'yishni biz juda istaymiz. Bizga mulohazalik, bosiqlik va oddiy haqiqatni tan olmaslik halakit beradi. Biz tang ahvolga adekvat munosabat bildira olmaymiz.

Masalan, bunday xolatlarni dars jarayonida kuzatish mumkin, juda ko'p

xollarda o‘qituvchi dars jarayonini boshlashdan oldin guruh sardoriga davomatni aniqdashni so‘raydi. Bu holat bir necha bor takrorlanadi. CHunki o‘qituvchi guruh sardorining faoliyatiga asoslanib ishonchi baland edi. Kunlardan bir kuni o‘qituvchi davomatni guruh sardoridan qabul qilib olgan vaqtida o‘quv mashg‘uloti yuzasidan A.Baxriddinovni doskaga chiqib javob berishini aytdi, lekin A.Bahriiddinov darsga umuman kelmaganligi ayon bo‘ldi. Uqituvchining guruh sardoriga bo‘lgan ishonchi bir vaqtning o‘zida yo‘qoldi va guruh sardori tang holatda o‘rnidan turib kechirim so‘radi.

Inson har qanday vaziyatda o‘z emotsiyalarini tartibda ushlashi, ularga erk bermasligi, tarixiy vaziyatni mulohazalik bilan tahdid qila olishi tang vaziyatlarning konfliktga aylanmasligi asos hisoblanadi.

Tushunmovchilik. Ba’zan tomonlar orasida biror hodisa yoki axvol to‘g‘risidagi noto‘g‘ri axborot tufayli tushunmovchilik vaziyati vujudga keladi. Masalan, yosh oila. Kelin institut aspiranturasida o‘kiydi. U institut oddidagi bekatda avtobusini kutib turganida ilmiy rahbari kelib qoladi. Ular bir-ikki ogiz gaplashishadi. Aynan shu vaqtida, yosh kelinning boshqa yigit bilan gaplashib turganini qaynonasining singlisi ko‘rib qoladi. U darrov axborotni singlisi, singlisi esa o‘g‘liga bo‘rttirib yetkazishadi. Kuyov vaziyatni so‘ramasdan kelinga zo‘ravonlik bilan muomala qiladi. “Institutda seni boshqa yigiting bor ekan!”. Hech narsani tushunmagan kelin o‘zini oklashga o‘tadi. Iigit xotiniga ko‘l ko‘taradi. Aslida, aynan tushunmovchilikning oqibatida yosh oilada juda katta konfliktli vaziyat yuzaga keladi. Uning oqibatlari turlicha bo‘lishi mumkin. Ammo kelinning ko‘nglida “unga ko‘l ko‘tarilganligi”, uning «beayb» ekanligi hech qachon o‘chmaydi. Agar kelinning haqiqatan ham boshqa yigit bo‘lganida ham, bu axborot kelinni urish uchun ruxsat va ijozat bo‘la olmaydi. Ayol kishini umuman urib bo‘lmaydi. Urish - bu zo‘ravonlikdir. Zo‘ravonlik esa, shu jumladan oiladagi zo‘ravonlik, dunyoviy davlat qonunchiligi tomonidan ham, diniy ya’ni shariat qonunchiligi tomonidan ham qoralanadi va jazolanadi.

Mana shu holat seminarda muhokamaga qo‘yilganda, ko‘pchilik kelinni ayplashga urindi. “Erga tegdimi, o‘ylab ish qilishi kerak. Ayb kelinda, nima qiladi ko‘chada gaplashib, salom bersinda, o‘tib ketaversin... Domlesi bo‘lsa ham, ko‘chada emas, balki binoning ichida, hech kim ko‘rmagan joyda gaplashsin. Domlesi ham g‘irt ahmoq odam ekan. Nima qiladi yoshgina qizga rahbarlik qilib. Yigitlar ko‘rib qolibdimi?! Mana, domlasini deb, yosh oila bo‘zilib ketyapti. Kelin ham ahmok, er degan uradi-da. SHuni ham doston qilib, darrov hammaga yoyish kerakmidi?! Eri yaxshi ko‘rarkan, rashk qilar ekan, shuning uchun uradi-da...”.

Achinarli hol shundaki, ko‘pchilik seminar ishtirokchilari, ayol arning hukmiga berilgan kul emasligi, ayolning o‘z huquqlari mavjudligi, aspiranturada o‘qish uning insoniy huquqlaridan biri ekanligi, bilim olish faqat binoning ichida bo‘lsin degan qonunning mavjud emasligi, er kishi o‘z xotinini urishi mumkin emasligi, umuman axborotning to‘g‘riligini aniqlamasdan turib, hukm chiqarib bo‘lmasligi, xotin, ya’ni o‘ziga eng yaqin bo‘lgan insonni eshitish va u bilan tinch va osuda suhbat kurish lozimligini aytishmadni. Mana shu hayotiy voqeа ajrim

bilan tugagan. Agar tomonlar konfliktlar yechimi bo'yicha bilim va mapakalarga ega bo'lishganida edi, ular o'zlarini ancha bosiklik va mulohazalik bilan tutgan bo'lardilar. Doimo har qanday axborotni o'ylab, taxlil qilib, so'ng o'ziga singdirish lozimdir.

Hasadgo'ylik. YUnion faylasufi Demokrit shunday deb ta'kidlaydi: « Hasad kishilar orasida janjalni boshlab beradi ». Hasadgo'ylik ham konflikt signallaridan biri bo'lib, bu shunday tuyg'uki, u kimdandir, nimadandir norozi bo'lish, o'zganing yutug'ini ko'rolmaslik, (haqiqatdan shunday yoki tasavvurida bo'lishi mumkin) o'zida bo'limgan xolda o'zgaga hasadgo'ylik qilishida namoyon bo'ladi. O'zgalar yutug'i va muvaffakiyatlariga nisbatan shubhaga borish, qizg'anish holatlari ko'zatiladi. Umuman olganda, kichik yoshdan boshlab bolalarda qizg'anish, hasad rivojiana boshlaydi. Bolaga ukasi yoki singlisiga unga nisbatan yaxshiroq o'yinchoq sovg'a qilishgani yoqmasligi, har bir o'yinda u yutib chiqishni xohlashi, har qanday yo'llar bilan birinchi bo'lishga intilishi, agar haqkoniy tarzda bu ishni amalga oshirib bo'lmasa, makkorlik (aldov) yo'li bilan bunga erishish mumkinligi ko'zatiladi. Bola katta bo'lgan sari bu holatdan kutilishga harakat qila boshlaydi, hech bo'limganda uni bosib bora boshlaydi. Hasadgo'ylik kanchalik insonni ichiga joylasha borgan sari norozilikni, tajavvo'zkorlikni kuchaytirib boradi. Hattoki juda arzimas bo'lib ko'ringan sabab ham kuchli aggressivlikni chaqirishi mumkin bo'ladi. Uning ruxiyati doimiy taranglikda bo'ladi va bu vegetativ asab tizimini pasaytiradi, sog'ligiga ta'sir qiladi. Aynan mana shu yomonlik, mehrsizlik hissi psixosomatik bo'zilishlarga sabab bo'ladi ya'ni, yurak-kon tomir kasalliklarini paydo bo'lishiga sababchi bo'ladi. 70-yillarning o'rtalarida o'tkazilgan tadqiqotlarda g'arazlik, ichiqoralik hissi kuchli bo'lganlarda yurak-qon tomir kasalliklari ko'p uchrashi aniqlandi.

Bunday havfning asosiy sababchisi bo'lib "g'azab" hisoblanadi. Uning tizimli ravishda paydo bo'lishi arteriya tomirlarining charchashiga, immun tizimini izdan chiqishiga olib keladi. Lekin bu bilan har qanday g'azab organizmni izdan chiqarar ekan deb "achchiqlanib bo'lmaydi" degani emas. Ayrim hollarda g'azab foydali hamdir. Qisqa muddatli stress adrenalin moddasini chiqishiga, u esa immun tizimi faoliyatini oshishiga yordam beradi. Lekin har qanday g'azab o'z vaqtida paydo bo'lib, yana o'z vaqtida bartaraf bo'lgani organizm uchun yaxshidir. Boshqalarning yutuqlari-yu, ustunliklaridan kanchalik g'azabga minib, jahd qiladigan bo'lsak, uzoq vaqt stress holatida bo'lishimiz, o'z muommolarimizga o'ralashib qolishimiz, chiqishga yo'l topa olmay qiyin axvolga tushishimiz va organizmda krizis garmoni kortizolni ko'plab ishlab chiqishiga sababchi bo'ladi. Bu garmonning ko'p chiqishi immun hujayralarning hosil bo'lishini pasaytiradi va organizmda viruslar, bakteriyalarning aylanib yurishiga olib keladi. Ichki a'zolar faoliyati asab tizimi va garmonlar tomonidan boshqariladi. Masalan: adrenalin garmoni organizmda infeksiyaga qarshi kurashuvchi "o'lim hujayralari" faoliyatini oshiradi. Tadqiqotlar natijasida bir odam qoniga adrenalin yuboriladi va konfet beriladi, natijada "o'lim hujayralari" faolligi oshadi. Bir qancha vaqt o'tgandan so'ng adrenalin o'rniga osh to'zi va

konfet beriladi, tashqaridan adrenalin kiritilmasa ham “o‘lim hujayralari” kurashish uchun tayyor ekanligi seziladi, bundan kelib chikadiki miya organizmi konfet qabul qilingandan immun tizimini aktivlash uchun buyruq berar ekan. Bu narsa aktyorlar faoliyatida ko‘zga tashlanadi. Agar ular o‘z rollari orqali quvонchli holatga, ko‘tarinki kayfiyatga, bahtiyorlik hissini his qilishsa ularda immun tizimi kuchayishi ko‘zatiladi. Agar aksincha qarilik rolini berishsa, depressiv holatda, kasal odamni erta-indin o‘lish kerak bo‘lgan xolatni ifodalash talab etilsa, himoya hujayralarining faoliyati pasayishi ko‘zatiladi.

Hasadgo‘yliknnng destruktiv ta’siri bilan qanday kurashish kerak?

Eng oddiy resept - bu shu holat bilan bog‘liq stressni e’tiborga olmaslikdir, ya’ni hasadgo‘ylik hissi paydo bo‘lsa uni bo‘lman deb hisoblash kerak. Ma’lum ma’noda bu yordam beradi. Lekin uni bo‘lman deb qarash uni butunlay yo‘qolishiga olib kelmaydi, balki uni chuqurroq joylashishiga va bir kun kelib portlashiga olib keladi. Mana shu portlash ro‘y bermasligi uchun har bir odam o‘zidagi hasadgo‘ylik hissini ongli ravishda yo‘qotishi, chiqarib tashlashi kerak. Mashhur bir odam shunday degan edi: “Men yaqinlarimga yaxshilik xohlamaslikda emas, balki men ulardagi narsalarni xohlashimdadir”. Agar sen o‘zingga ishonsang, nima halaqt berayotgani, o‘sha odamday bo‘lishi uchun qobiliyatli bo‘lish kerakligi, lekin aynan o‘sha odamni yutuqlarini takrorlash shart emas, balki boshqa yo‘llarini ham izlab topsa bo‘ladi. To‘g‘ri bo‘lgan yo‘l har doim ham yuqori cho‘qqiga chiqishni kafolatlamaydi, lekin hayotda hamma narsa pul, obro‘, amal bilan o‘lchanmaydi. Undan qiziqroq, foydaliroq narsalar borki ular odamni yashashga bo‘lgan ishtiyoyqini kuchaytiradi. Afsuski, ko‘pchilik buni kech tushunadilar, o‘zganing narsasi kanchalik qimmatli, buyuk bo‘lmasin haqiqiy kuvonch, baxt keltirmaydi va o‘zganiki bo‘lib qolaveradi.

Har qanday dinda hasad katta gunoh hisoblanadi. Pedagog-psixologlar fikriga ko‘ra xasadgo‘ylik ma’lumotiga yoki ijtimoiy mavqeiga qarab bo‘lmasdan har bir shaxsning o‘ziga xosdir. Hasadchi birinchi navbatda o‘zini tanasini va qalbini yemira boshlaydi. Bu har bir temperament turlarida turlicha ko‘rinishda bo‘ladi. Xoleriklarda tajavvo‘zkorlik belgilari bilan, o‘zgacha ziyon yetkazish tomirlar spazmi, taxikardiya, “asabiylik” gipertamiyasi bilan birga kechadi.

Milanxoliklarda esa mayda-chuyda qing‘irliklar bilan chetdan turib, begona qo‘llar yordamida ziyon yetkazishga harakat qiladi. Ularda ovqat hazm qilish tizimida muammolar bo‘lishi, o‘t, jigar xurujlari ko‘zatilishi mumkin.

Sangviniklarda boshqalarga nisbatan hasadgo‘ylik kam ko‘zatiladi. Lekin shunday bo‘lsa ham agar ularda bu holat ko‘zatiladigan bo‘lsa unda ular aniq maqsadga yo‘naltirilgan katta ziyon yetkazishlari mumkin. Bundan tashqari, hasad ularni organizmini, yurak-qon tomir tizimi va immunitetini izdan chiqaradi.

Flegmatiklar haqiqiy hasadni his qilmaydilar, ular uchun boshqalar muvaffaqiyatdan bir oz norozilik, ta’sirlanish ko‘zatilishi mumkin. Ular lekin o‘zgaga ziyon yetkazmaydilar.

“Hasadgo‘y odam dushmaniga kilgandek, o‘z-o‘ziga zarar yetkazadi”. Demokrit hasadni ikki turga bo‘ladi: ok va kora. Oq hasadni faqat jismonan va

ma’nan baquvvat, irodasi mustahkam kishilar his qilishi mumkin. Ulardagi hohishning kuchliligi yonidagidan o’rnak olib intilishi, harakat qilishi bu - oq hasaddir. Qora xasad yoki ichi koralik uzoq vaqt davomida insonni o‘zi sezmagan holda ich-etini kemirish, parchalashidir. Odam o‘zgani yaxshi tamonini ko‘ra olmaydi, ko‘zлari ochiq lekin qalb ko‘zi ko‘r bo‘ladi. G‘azab va omadsizlik uni ichini yemira boshlaydi. Bunday hasadgo‘ylikni yo‘qotish uchun oldin sodir bo‘layotgan voqealarni tahlil qilish, vaziyatga to‘g‘ri baho berish va o‘z qarashlarni o‘zgartirish kerak. Lekin hasadgo‘ylikni to‘xtatib bo‘lmaydi, to‘xtatish ham kerak emas. CHunki to‘g‘ri anglangan va ko‘llangan hasad keraklidir.

Hasadgo‘ylik orqali o‘sha omadli odam bilan o‘zini taqqoslashi va o‘z-o‘zini solishtirishida ma’lum bir mazmunda foydalidir. Hasadchida o‘z-o‘zini baholash ham past bo‘ladi. Mana shu o‘z-o‘zini baholashni ko‘tarish kerak. Buning uchun birinchidan, o‘zingiz qila oladigan ishlar ro‘yxatini keltiring. Ikkinchidan, o‘zingizni qadrli bilgan holda o‘zgalar uchun o‘zingizni baxshida qiling va shu orqali o‘zgalar hayotiga havas nigohi bilan qarang. O‘zgalar bilan solishtirishni bas qilgan holda keljakni rejalashtirish, yashash tarzini yaxshi tamonga o‘zgartirishdir. Hech qachon unutmaslik kerak, har bir odamda qandaydir bir fazilat bo‘lib, u boshqalardan ajralib turadi va ustunligi shundadir. Mana shu fazilatni, ustunlikni o‘zida rivojlantirish kerak va shu orqali hasadgo‘ylikni yo‘qotish, balki boshqalarning hasad qilishiga emas balki havas qilishiga imkon yaratish mumkin. O‘tkir hasad paydo bo‘lganda quyidagi tavsiya yordam berishi mumkin: bunday paytda kresloga o‘tirish, divanga bo‘shashgan holda yotib olish mumkin. Ko‘zni yumib o‘zingiz uchun sevimli bo‘lgan joyni tasavvur qiling, mumkin plyajda, dala hovlida, o‘rmonda, yaxshi narsalar to‘g‘risida tabiatni go‘zalligi, gullarning hidi, suvning shildirab oqishi, qushlarning sayrashi, mayin shaboda esib turishi va boshqalarni. Kamida sizni kayfiyatizingizni ko‘taradi, ichki taranglikni kamaytirib, tinchlantiradi va sezilarli darajada hasadli kechinmallarni pasaytiradi. YAna bir maslahat, ham kasbingizga kunda bir necha marta “men juda hursandman”, mening do‘stimni, dugonamni ishi yaxshiligidan, “men baxtiliman” hayotimizdan, odamlarda hamma narsa yaxshiligidan bu degani mening hayotimda ham yaxshi kunlar bo‘ladi va mening ishlarim ham kundankunga rivojlanib, o‘sib boradi, deya o‘z-o‘zini himoya qilish usullarini ko‘llab turish kerak. Hasadgo‘yga yutuqlaringiz, muvoffaqiyatlarining, omadli ekanligingizni aytmaslikka harakat qiling, iloji boricha biror narsada undan maslahat yoki yordam so‘rang. Bu uni xayron qoldiradi. Uni yuziga kulib karang, munosabatlarni oydinlashtirishga harakat qilmang. O‘rtadagi masofani saqlang. Agar ichi koraligini sezdirib qo‘yadigan bo‘lsa, sizga tajavvo‘zkorlik qilishga harakat qilsa, bir oz kulimsiragan hodda ko‘ziga tikilmasdan labiga yoki burniga qaragan holda “kechirasiz men sizni eshitmadim” deyishingiz lozim. U nima deb javob berishidan qatiy nazar tinchgina, kulmasdan “tinchlannng hammasi ravshan” deb orqaga o‘girib ketishingiz kerak.

Insidentlar. Insidentlar, hayotda uchrab turadigan turli nizo va ziddiyatga bog‘liq bo‘lgan voqealar bo‘lib, osuda va tinchlilik vaqtida siz ularga e’tiborsiz

bo‘lasiz. Ammo ular ba’zan sizni ham konflikt tarkibiga tortib ketadi. Masalan, 7-sinf o‘quvchisi Gulnora bo‘yi 171 sm ekanligidan doimo qayg‘uradi. Uning bo‘yi sinfdoshlarinikidan eng o‘zun. Sinf taxtasiga egilib, oyoqlarini jipslab, buqilib chiqadi. U har gal sinf taxtasi oldiga chiqishi — azoblanishdan iborat edi. SHuning uchun, ba’zan kamsitilganidan ko‘ra, bahoyim “ikki» bo‘la qolsin deb, javob berishdan bosh tortardi. Uning miyasida doimiy ravishda sinfdoshlarining: “Ey, minora” yoki “Ey, naynov” deb luqma tashlayotganday tuyulaveradi, shu o‘rinda onasining: “Egilma, yelkangni to‘g‘ri tut, qaragin qanday chiroyli gavdang bor”, deyishlari eshitilib turgandek bo‘ladi. Gulnora kechqurunlari toshoyna oldida turib: qo‘llarim buncha beso‘nakay bo‘lmasa, ular tizzadan pastda! Normal odamda shunday qo‘llar bo‘ladimi?... Bo‘ynim ham o‘zun, uni yoqani ko‘tarib bir nima qilish mumkindir, oyoqni nima qilsa bo‘ladi?», — degan savollar bilan o‘zini emotsiyal qiyinay boshlaydi. Oddiygina incident, ya’ni bo‘lib o‘tgan voqeа, keyinchalik Gulnora va sinfdoshlar o‘rtasida yechib bo‘lmaydigan muammolarni keltirib chiqarishi mumkin. SHu bois, konfliktni keltirib chiqarishi mumkin bo‘lgan barcha mayda narsalarga ham e’tiborli bo‘lish tavsiya etilmaydi. YUzaga kelgan muammolarni birgalikda, hamkorlikda, xotirjam, bir-birini ayblamasdan muhokama qilishga o‘tish ziddiyatlarning to‘g‘ri yechimini oydinlashtiradi va yaqinlashtiradi.

Diskomfort. Diskomfort holati insonning ichki hissiyotlari, o‘ylari va tuyg‘ulari bilan bog‘liq bo‘lib, nimadir bo‘layotganligi anglanadi, ammo o‘sha “nimadir” aniq ta’rif etilmaydi, u anglashiladi, ammo uni so‘z bilan ifodalab bo‘lmaydi. Diskomfort holati ko‘pincha insonni ba’zi noaniq va nizo xolatlar, inqirozlardan saqlab qolish xususiyatiga ega. SHu bois, diskomfortga befarq qaramasdan, balki inson o‘zining ichki hissiyotlari nimalar demoqchiligini tahlil etishga, odam o‘ziga quloq solishga o‘tishi lozim. Albatta, agar siz atrofingizdagи voqealarni tahlil eta boshlasangiz, o‘z hissiyotlaringiz sizni nima uchun qiyayotganligini topasiz. Har holda o‘ziga sezgir va ogoh bo‘lib turgan ma’kul. Agar siz o‘z ichki hissiyotlaringiz sizga o‘zatishga harakat qilayotgan axborotlarni to‘g‘ri “tarjima” qilishni o‘rgansangiz, ko‘pincha o‘z hayotingizni ziddiyatlardan saqlab qolgan bo‘lasiz.

Konfliktning kelib chiqishidan oldin konfliktli vaziyat mavjud bo‘ladi. Konflikt vaziyatning oldini olmaslik incidentga olib keladi. Incidentning rivojlanishi esa konfliktning o‘zini vujudga keltiradi.

3. Konfliktli vaziyat, incident va konflikt oldi holatlarni hal etish

Quyidagi qadamlar konfliktli vaziyat, incident va konflikt oldi holatlarni hal etishga qaratilgan:

- Birinchi qadam: konfliktli vaziyat o‘zining yechimini va konflikt rivoji uchun asos borligini ko‘rsatadi. Unga e’tiborsiz bo‘lmang. Uni tahlil qilish va yechimini topishga urining.

- Ikkinci qadam: konfliktli vaziyat har doim asl konfliktidan oldin paydo bo‘ladi. Ammo uning masshtabi ancha kichik bo‘ladi. Konflikt esa insyedent bilan yoki uning ketidan vujudga keladi. SHu bois, konflikt vaziyatni nazoratda

saqlagan odam, konfliktning o‘zini ham nazoratda saqlagan bo‘ladi.

- Uchinchi qadam: konfliktli vaziyatning taxlili nima qilish keraqligini ko‘rsatadi. Masalan, yuqorida tahlil qilingan Gulnora va sinfdoshlar o‘rtasidagi incidentda Gulnora va sinfdoshlar o‘rtasida aniq va ishonchli axborot ulashuvining bo‘lmaganligi oqibatida incident konfliktga aylanib ketgan. SHu bois, konfliktlarning yuzaga kelmasligi uchun tomonlar o‘rtasida samimiy va rostgo‘y axborot almashuv bo‘lishi kerak.

- To‘rtinchi qadam: incident vujudga kelgan vaqtida doim o‘zingizga “Nima uchun?” degan savolni unga javob topmagunga qadar bering va aniq javob topishga harakat qiling. Masalan, yukoridagi incidentda o‘zini va sifdoshlarni shubhalar bilan qiynash va asossiz ravishda birovni ayblast o‘rniga tomonlar orasida doimo rost va samimiy munosabatlar va axborot almashish o‘rnatilsa, Gulnoraning o‘zi o‘zini qanday bo‘lsa shundayligicha tasavvur qilganligi va shubhalarga berilmaslikka harakat qiladi. CHunki, har bir odamning yashash va hayot kechirish makoni faqat oila yoki bolalar bilan o‘tmaydi. Makon katta. Mana shu makon ichida turli axborotlar opponentingizda boshqa usullar orqali yetkazilishi ham mumkin (televide niye, kitob, avtobusdag'i suhbat, kasbdoshlar v.b.).

- Beshinchi qadam: konflikt, incident, konfliktli vaziyatni faqat hayolingizda emas, balki og‘zaki tahlil qilishga urinib ko‘ring. CHunki og‘zaki tahlil jarayoni konfliktning tashqi ko‘rinishidan uning ichki magziga o‘tish imkonini yaratadi. Konflikt mazmunini bilish turli xulosalar, parallel fikrlar, voqealarni taqqoslash, o‘lchash, fikrni jamlash orqali yuz beradi. Aynan mana shu jarayonda siz o‘zingiz uchun ko‘p narsalarni yangitdan, oydinroq va aniqroq kashf etasiz hamda o‘zingiz uchun maqbul yo‘lni topishga o‘tasiz.

- Oltinchi qadam: siz bilan yuz bergen konflikt taxlilidan so‘ng nima voqealarni taqqoslash, o‘lchash, fikrni jamlash orqali yuz beradi. Ana shunda, konfliktning aniq diagnozi qo‘yilgan bo‘ladi. Ana shunda, konfliktli vaziyat taxlili keraksiz emotsiyalardan ozod etilgan bo‘ladi. Ana shunda, aniq diagnoz orqali siz o‘zingiz va opponentlaringizni mushkul ahvoldan chiqarib yuborishga imkon topgan bo‘lasiz. Ana shunda, siz muammoning asl mazmunini anglagan bo‘lasiz va harakat qilishingiz, xulosa qilishingiz aniqlashadi va yengillashadi.

- YEttinchi qadam: konfliktli vaziyat va konfliktli muammoning yechimini topish asli ancha murakkab jarayon ekanligi sizga oydinlashmoqda. Konfliktning yechimini topish bir o‘tirishda hamma muammolarning hal etilishi emas. Agar bir o‘tirishda ana shunday hamma tomonlarni qoniqtiruvchi yechim topilsa, nur ustiga a’lo nur bo‘ladi, ammo aslida konflikt yechimini topish ancha mushkul jarayon bo‘lib, eng kiynni hamma ishtirokchi tomonlarni yagona yechimga keltirishdir. SHu bois, konflikt yechimi jarayonida kanoatli va sabrli bo‘lish, asta-sekinlik bilan bo‘lsa ham, ziddiyatning yechimini topishga qaratilgan sayi-harakat hisoblanadi. Sabrli bo‘lish — konflikt yechimini topish sari bo‘lgan

yo‘lning doimiy hamroxi bo‘lishi shart.

SHunday qilib, konfliktlar yechimi mavjud. Konfliktning eng oddiy yechimi konfliktogenlarga e’tiborli munosabat, konflikt oldi vaziyatlardan bo‘lgan konflikt signallari, inkiroz, tomonlar orasidagi tang holat, tushunmovchilik, hasadgo‘ylik, incidentlar, diskomfort kabilarni oldindan ko‘ra bilish va konfliktning kelib chiqishini oldini olish, konflikt kelib chiqkanida esa, uning yechimiga qaratilgan sayi-harakatlarni olib borishdan iboratdir.

Mustahkamlash uchun savollar:

1. Qanday holatlarda konflikt signallarini his qilamiz?
2. Konflikt signallariga misollar bilan izoh bering.
3. Konfliktli vaziyatning oldini olmaslik nimaga olib keladi?
4. Konfliktli vaziyat, incident va konflikt oldi xolatlarni hal etishda qanday kadamlardan foydalanamiz?
5. Konfliktogenlarga nisbatan qanday munosabatda bo‘lishimiz kerak?

Adabiyotlar

1. Voronin G.L. Konflikti v shkole. Sotsiologicheskie issledovaniya №3, 1994
2. Lisetskiy K.S. Preduprejdenie mejlichnostnyx konfliktov v sisteme otnosheniy starsheklassnikov A/R dissertatsii M., 1994.
3. Rubakova M.M. Konflikt i vzaimodeystvie v pedagogicheskem protsesse.
4. Podlasuy I.P. Pedagogika. – M.: Vlados, 2003.
5. Leonov N.I. Konfliktologiya. Moskva-Voronej, 2006. -232 s.
6. Ahmedova M.T. Pedagogik konfliktologiya. (O’quv qo’llanma). Toshkent. 2014
7. Azizxonjaeva N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. – T.: Fan, 2006.

MAVZU:AGRESSIYA VA ZO‘RAVONLIK HAQIDA TUSHUNCHA.

UNING MOHIYATI

REJA

1. Agressiya va zo‘ravonlikning o‘zaro bog’liqligi.
2. Inson kayfiyatida aggressiv holatlarning o‘sib borishi va to‘planishi.
3. Agressiya inson xarakterida tug‘ma va tabiiy bir element sifatida.

Tayanch tushunchalar: Agressiya, zo‘ravonlik, hujum qilish, emotsiya, instinktlar, hissiyotlar, o‘z kuchiga ishonmaslik, doimiy jahldorlik, jizzakilik, tajanglik, besabrlik, besaromjonlik, sivilizatsiya, intuitiv, nosog‘lom, ruhiy majruh, psixologiyasi mo‘rt odam, stress, depressiya, adekvat javob, frustatsiya holati, istehzo.

Agressiya va zo‘ravonlik o‘zaro bog’liq tushunchalar bo‘lib, inson kayfiyatida aggressiv holatlarning o‘sib borishi va to‘planishi oqibati sifatida zo‘ravonlikka olib kelishi mumkin. Lotin tilida agressiya “hujum qilish” ma’nosini anglatadi. Agressiya inson harakterida tug‘ma va tabiiy bir element sifatida, xuddi shuningdek, aggressiyadan asli uzoq odamning favqulodda vaziyatda o‘z emotsiyalarini tuta bilmasligi, ularni nazorat qila olmasligi oqibatida vujudga kelishi mumkin.

Konfliktli vaziyatlarda ko‘pchilik o‘z instinktlari va hissiyotlari asosida o‘zini

tutishga o‘rganib qolgan. Bunday holni ko‘pchilik qabul qiladi va aynan mana shu yo‘l to‘g‘ri deb biladi. SHu bois, konfliktni vaziyatda zo‘ravonlik ishlatilsa, birovning hayotiga tahdid solinsa, jismoniy kuch ishlatish qo‘llanilsa, ko‘pchilik, ziddiyat mavjud ekanligini hisobga olgan holda, bu vaziyatlarda “kechirimli bo‘lish» lozimligini, bunday holatning kelib chiqqanligini anglash mumkinligini ta’kidlashadi. Ammo, har qanday vaziyatda ham birovning hayoti, uning sog‘ligiga zo‘ravonlik o‘tkazib bo‘lmasligini unutishadi.

Zo‘ravonlik aslida inson harakterining kusuri, uning kamchiligi hisoblanadi. Odam o‘z hissiyotlari ustidan nazorat o‘tkaza olmasligi, yoki o‘zini tiya bilmasligi uning zo‘ravonlikka ruju qo‘yishiga asos bo‘lib xizmat qiladi. Zo‘ravonlik insonning kuchli ekanligini emas, balki aksincha uning kuchsiz va irodasiz ekanligini ko‘rsatadi. SHu bois, o‘qituvchi o‘z o‘quvchilariga zo‘ravonlik o‘tkazganda, bunday zo‘ravonlik irodasizlik belgisi sifatida baholanishi tabiiydir.

Zo‘ravonlik aslida barcha madaniyatlar, sivilizatsiyalarda koralanadi. Zo‘ravonlik barcha sharkona kurash turlari, ya’ni dzyu-do, taekvon-do, karate, ushu va boshqalarda ta’qilqanadi. Mazkur kurash turlarining barchasi hujum qilish usullari emas, balki eng avvalo, o‘zini himoya qilishning jismoniy yo‘llari hisoblanadi. Ularning barchasida inson hayoti aziz ekanligi borasidagi ma’naviy falsafa tarbiyalanadi va o‘qitiladi. O‘zbeklarning milliy kurashida ham o‘zini himoya qilish vositalari va o‘zaro tenglik g‘oyalari tarbiyalanadi.

Zo‘ravonlik qo‘llanilganda konfliktning yaratuvchanlik xususiyati emas, balki vayron etish xususiyati faol bo‘ladi. Konfliktning vayron etish xususiyati esa insonni stress, depressiya, o‘zgalardan o‘zini olib kochish, hayotdan bezish, o‘z kuchiga haddan tashkari ishonch, boshqa tarafdan o‘z kuchiga ishonmaslik, doimiy jahldorlik, jizzakilik, tajanglik, besabrlilik, besaromjonlik kabi xolatlarga olib keladi.

Zo‘ravonlik ishlatgan insonlar ko‘pchilik hollarda ma’naviy jihatdan to‘la shakllanib bo‘lman, ma’lum “kompleks»larga ega bo‘lgan, ma’naviy majruh odamlardir. Ular aslida o‘zlarini juda past baholashadi, ular o‘zlarining “nosog‘lom” ekanliklarini intuitiv tarzda anglashadi, shu bois bu xususiyatlarning mavjud ekanligini ko‘rsatmaslik, oshkora etmaslik, birovlar mazkur “past» baxolanishni bilib qolmasmasligi va sezmasligi uchun, tashqi ko‘rinishda va muomalada, zo‘ravonlik yo‘lini, afessiv usulni, jahl va tahdidga asoslangan “o‘zini tutish” yo‘nalishini tanlashadi. Ular aynan zo‘ravonlik orqali o‘zlarining kuchlarini ko‘rsatmokchi bo‘ladilar, ammo ruxan bunday odamlar ruhiy majruh va psixologiyasi mo‘rt odamlardir.

Pedagogika va psixologiya bilan oz-moz tanish bo‘lganlar darrov mana shu agressiya ortida insonning o‘ziga ishonchi mavjud emasligini bilib olishadi. Demak, o‘zini zo‘ravon va jahldor qilib tutayotgan odamlar aslida o‘zlar harakterida mavjud bo‘lgan “o‘ziga ishonmaslik” ni yashirishga harakat

qilayotgan odamlardir. Ular bu narsalarni tan olmasligi, yoki anglamasligi ham mumkin. «Men “zo‘r”man, shuning uchun hamma narsani qilaveraman», degan akidaga ishonishi ham mumkin. Ammo zo‘ravonlik harakatlari ortida turgan barcha maqsadlar, aslida, insonning ma’naviy bo‘shligi, yetuk emasligi, to‘lakonli ma’naviy shakllanmaganligi, uning o‘z emotsiyal holatini va o‘z harakatlarini nazorat qila olmasligi, irodasiz va bo‘shligining yorin natijasi va namoyishi hisoblanadi.

Zo‘ravonlik va konfliktologiya sohalari o‘zaro bog‘langan masalalardan hisoblanadi. Aslini olganda konfliktologiyaning mustaqil fan sohasi sifatidagi shakllanishi va rivojlanib kelayotganligiga ko‘p bo‘lganicha yo‘q. SHu bois inson harakteri va amallariga xos bo‘lgan zo‘ravonlik ham yangi o‘rganilayotgan va tan olinayotgan sohalardan hisoblanadi.

Ko‘philik hollarda konfliktni tushunish uchun mavjud zo‘ravonlik sabablarini anglash lozim bo‘ladi. CHunki hayotda oilaviy zo‘ravonlik ko‘proq uchrab turadi(5-ilova). Zo‘ravonlik nima oqibatlarga olib kelishi mumkinligini bilgan odam uni yengillik bilan, o‘ylamay qo‘llamaydi. Zo‘ravonlikdan voz kechish - konfliktda ijobiy natijaga asos bo‘ladi. Eng muhimi, zo‘ravonlik - ziddiyatning yechimi bo‘la olmasligi, zo‘ravonlik ziddiyat hamda muammoni hal etmasligini anglash darkor. Har qanday kuchli konflikt ham, tomonlarning juda kattiq o‘zaro to‘qnashuvi ham zo‘ravonlikni ishlatish va qo‘llash uchun asos bo‘la olmaydi. SHu bois, qattiq to‘qnashuv, ya’ni ziddiyat zo‘ravonlikka olib keladi, deb o‘ylash xato va noto‘g‘ridir.

Ba’zi insonlar tug‘ilishidanoq o‘zining harakterida agressiyaga moyillikni namoyon eta boshlaydi. Biroq bunday insonlar ham bolaligidanoq ma’naviy, pedagogik-psixologik nuqtai nazardan yaxshi va to‘g‘ri tarbiya qilinsalar, ular o‘zlarini agressiyani cheklash hamda birovlargacha tahdid solmaslik darajasida ushlab turishga erishadilar. Manaviy yetuklik — zo‘ravonlikka qarshi qaratilgan va uni yenga oladigan yo‘l hisoblanadi.

Tabiiy agressiyaga moyillik o‘zini turlicha namoyon qiladi. Masalan, kariyalarning hayotdan charchashi oqibatida yaqinlari, karindoshlariga nisbatan bo‘lgan agressiyasi, tajribasiz yosh o‘qituvchi o‘quvchilariga avtoritar uslubda yondashgan holda, har doim o‘z togppiriqlarini majburiy bajarishga va buyrug‘ona fikrlarini o‘quvchilarga singdirishga harakat qilishi va er o‘z xotinini vaqtqi-vaqtqi bilan urib turishni uni “tarbiyalash» usuli sifatida baholashi va o‘z “falsafasi”ga ishonishi, rashk oqibatidagi agressiya (5-ilova), 14-15 yoshli o‘g‘il bolalarning ko‘chama-ko‘cha jang uyushtirishlari, tapaba-yoshlar o‘rtasida bir-birini ko‘ra olmaslik oqibatida - bular turli agressiya ko‘rinishlaridir. Mana shu hamma holatlarda o‘zini oshkora qilayotgan bosh xususiyatlardan biri o‘z fikri va qarashlarini zo‘ravonlik oqibatida boshqalarga tushuntirish, o‘zini ko‘rsatish, o‘z manfaataparini singdirishga sayi-harakat hisoblanadi. Demak, zo‘ravonlik o‘z manfaatlarini kuch va tazyik orqali o‘zgalarga o‘tkazishga urinishdir. YA’ni, ba’zi odamlar o‘z fikrini boshqaparga singdirishning zo‘ravonlik va agressiyadan boshqa usullarini bilmaydilar va ko‘llay olmaydilar ham. SHuning uchun ular

uchun o‘z manfaatlarini muhofaza qilish - zo‘ravonlik yo‘li bilan amalga oshiriladi.

Tabiatan agressiv odam — hayotda doimiy va abadiy konfliktogen hisoblanadi. Konfliktogen odam o‘z kayfiyati, his tuyg‘ularini jilovlashni umuman bilmaydi, shu bois o‘z muammolarini o‘zgalar hisobiga yechib, o‘z agressiyasini tarkatish, boshqalarga berish orqali bu xolatdan chiqishga urinadi. Bunday odam odatda “vampir” deb ataladi. “Vampir”lar boshqa odamlarning emotsiyalarini, his-tuyg‘ularini yejish, ularni boshqarish va o‘ziga og‘dirish hisobiga kun ko‘radi. Ular boshqalarga qattiq emotsional tahdid solish va ularni azoblash hisobiga o‘z agressiyalaridan ozod bo‘ladilar. SHu bois, agressiv odam o‘z atrofidagilarga juda ko‘p kulfatlar olib keladi.

Agressiv kayfiyat batamom yomonmi yoki uning foydali tomonlari ham mavjudmi?! Ma’lum darajadagi ijobiy agressiya, biror-bir maqsadga yetish, o‘zini muhofaza qilish, biror bir narsani amalga oshirishdagi kat’iylik — zaruriy holat hisoblanadi. Qasd qilmasdan turib biror-bir maqsadga erishib bo‘lmaydi. YA’ni, ma’lum bir darajada qat’iylik insonga zarur bo‘lgan hislatlardan hisoblanadi. Umuman agressiv bo‘la olmaydigan odam haraktersizlikda, landovurlikda, bo‘shlik, qat’iyatsizlik, o‘zini muhofaza qila olmaslikda ayblanadi.

Tabiatan agressiv odamlar kamchilik hisoblanadi. SHu bois ko‘pchilik o‘zini faqat ma’lum bir vaziyat, ma’lum bir xolatlardagina agressiv tutadi. Insonning bunday agressiv portlashi uning xukuqlari behad darajada bo‘zilganligi, manfaatlari zyon topganligi, biror tang holatdan chiqib ketish va qutilish yo‘llarini bilmaslik, yaqin odami bilan bo‘lgan bir-birini absolyut tushunmaslik holati, olingan konfliktogen holatda adekvat javob, agressiyaga agressiya bilan javob qaytarish kabilarda o‘zini namoyon etishi mumkin. Agressiyaga agressiya bilan javob berilishi holati — frustatsiya deb ataladi. Frustatsiya holatida o‘zini muhofaza qilish niyati va harakatlari agressiv javob tariqasida namoyon bo‘ladi. Frustatsyaning eng yomon oqibatlaridan biri - nevrozlar hisoblanadi. Agressiv xolatda uzoq turish inson salomatligining egovi hisoblanadi. Hursandlik, shodlik qanchalik inson umrini o‘zaytirishga xizmat qilsa, agressiv holat shunchalik inson umrini barbod etadi.

Konfliktdagi agressiya va zo‘ravonlik. Konflikt vaziyatlarda ko‘pincha agressiya va zo‘ravonlik uchrab turadi. Afessiya va zo‘ravonlikni konflikt yechimi sifatida ko‘llash hollari mavjud. Ba’zilar tahdid qilish, shantaj, zo‘ravonlikka o‘tish orqali ziddiyatni yechish mumkin deb hisoblaydi. Ammo bu noto‘fi qarash. Zo‘ravonlik konflikt yechimi bo‘la olmaydi, u konfliktni zo‘ravonlik va agressiyaga to‘qnash keltirish degani xolos. Konfliktni zo‘ravonlikdan olib chiqib ketish va uni gumanistik talablar asosida muammoga qaratish, natijada muammoni yechish — konflikt yechimi topildi degani bo‘ladi. Zo‘ravonlik o‘z kuchini muammoga qaratmagani, shu bilan birga, insonlar hayotiga havf tugdirgani sababli konfliktning yechimi bo‘la olmaydi. Aslida, zo‘ravonlik konfliktni juda ham chuqurlashtirib yuboradi. Zo‘ravonlik tomonlarni hech vaqt bir-biriga yaqinlashtirmaydi, balki uzoqlashtiradi xolos.

Xitoy faylasuflaridan Lao-Szi bu haqida shunday degan: “Ariqlar va daryochalar o‘z suvini dengizga dengiz poyidan pastroq bo‘lganliklari uchun beradilar. Odamlar ham, o‘zini ulug‘vorlik bilan tutishlari uchun, o‘zini boshqalardan pastroq tutishi kerak”. CHunki Buddha ta’limotida ta’kidlanganidek, “Haqiqiy g‘apaba, hech kim o‘zini mag‘lub etilgan deb hisoblamagan xolatdagi galabadir”. Lev Tolstoy esa, “G‘azabda boshlaigan narsa, odatda, uyatda tugaydi”, - deb ta’kidlagan. Zo‘ravonlik - o‘zini boshqalar ustidan ustun qo‘yishning eng oliy va fojeali natijasidir. SHu bois, barcha, o‘zini ziyoli va ma’lumotli deb anglagan odamlar, zo‘ravonlikdan o‘zini tiyishni hayot qonuniyatiga aylantiradilar. O‘z aggressiv holati va qalbida tug‘yon urgan zo‘ravonlik kayfiyatlarini yengib o‘tish mumkin- mi?! Albatta, ha, yengib yashash mumkin!

O‘z aggressiyasini yengish usullari. Agressiyani yengish bo‘yicha uch umumiyl usul taklif etiladi. Ular: passiv usul, faol usul va mantiqiy usul.

Passiv usul — o‘z kayfiyati, hissiyotlari, o‘zini qiyagan masalalar borasida birovga dardini to‘kib solish, o‘rtoqlashish, suhbat qilishda namoyon bo‘ladi. O‘z hissiyotlariga erk berish, ularning chiqib ketishiga imkon yaratish qalbdagi aggressiv vaziyatning kuchayishini oldini oladi. Bu borada ayollar yig‘lab-siqtab olganlaridan so‘ng, ancha yengillik his qiladilar.

Faol usul - faol usulning barcha turlari faol harakatlar olib borish asosiga qurilgan. Adrenalin - inson kayfiyatidagi tanglik holatining tibbiy asosi bo‘lgan modda - jismoniy mashqlar, harakatlar, mehnat jarayonida yediriladi. Buning oqibatida inson kayfiyatida xushnudlik holati vujudga keladi.

Mantiqiy usul — ratsional, intellektual odamlarning usuli bo‘lib, bu usul juda katta qalb va aql mehnatini talab etadi. O‘z hissiyotlarini boshqara olish qobiliyatini egallagan odamgina mazkur usulni qo‘llay oladi. Bunday odamlar masalaning mohiyatiga urg‘u beradi. Uning mohiyatini tushunish esa muammoning yechimiga olib keladi. Muammoni tushunish asosida uni yechish yo‘llari ochiladi va kelib chiqadi. SHu bois, bunday odamlar har vaqt o‘zlarini aggressiyadan ozod qilish xususiyatiga ega bo‘ladilar. Bu jarayon inson ichki hissiyotlari borasida olib borilgan analistik tahlilga o‘xshaydi.

SHu bilan bir qatorda odamlarning jahli chiqqanida hamda aggressiya va zo‘ravonlik bilan to‘qnash kelganda, nimalar qilish lozimligi, qanday o‘zimizni tutishimiz kerakpigi yuzasidan 6-ilovada maslahatlar berilgan.

Mustahkamlash uchun savollar:

- 1.Agressiya va zo‘ravonlik qanday tushunchalar?
- 2.Inson kayfiyatida aggressiv holatlarning o‘sib borishi va to‘planishi qanday oqibatga olib kelishi mumkin?
- 3.Agressiya so‘zi qaysi tildan olingan va qanday ma’noni anglatadi?
4. Agressiya inson harakterida qanday vujudga kelishi mumkin?
- 5.Agressiya va zo‘ravonlik bilan to‘qnash kelganda o‘zimizni qanday tutishimiz kerak?
- 6.G‘azab bizni “o‘ldiradimi?”
- 7.O‘z aggressiyasini yengish bo‘yicha qanday usullar mavjud?

8. Frustatsiya deb nimaga aytaladi?

9. Frustatsiyaning eng yomon oqibatlaridan biri — bu ... hisoblanadi.

10. Agressiv kayfiyat batamom yomonmi yoki uning foydali tomonlari ham mavjudmi?!

Adabiyotlar

1. Voronin G.L. Konflikti v shkole. Sotsiologicheskie issledovaniya №3, 1994

2. Lisetskiy K.S. Preduprejdenie mejlichnostnykh konfliktov v sisteme otnosheniy starsheklassnikov A/R dissertatsii M., 1994.

3. Rubakova M.M. Konflikt i vzaimodeystvie v pedagogicheskem protsesse. – M.: Prosveshchenie, 1991.

MAVZU: KONFLIKTLI VAZIYATDA G'AZAB VA QAHR

Reja:

1..G'azab, jahl, qahr kabi holatlarni aynan konfliktli vaziyatlarda vujudga kelishi.

2.Tomonlar to‘qnashuvi va uning oqibatlari

3.G'azab-o‘zini muhofaza qilish yoki o‘zga odamga bosim va ta'ziq o‘tkazish usuli sifatida

Tayanch tushunchalar: G'azab, qahr, blokbasterlar, triller, xevi-metall» musiqasi, beg‘amlik, qayg‘urmaslik, temsa tebranmaslik, mas’uliyatsizlik, muloyimlik, sabrsizlik, vas-vasa, johildor, nomard, hamla, atom bombasi, dimlama, o‘t o‘chiruvchi, snayper, haykal, jafokash, silsila, batut.

1.Go‘zal xulq - qahr va g‘azab kelganida bilinadi? Kahr va g‘azabiga g‘olib bo‘lgan odam o‘z rohatini ta’min etadi. Muloyimlik daraxtini ekkan kishi salomatlik mevasini teradi. Inson g‘azabini yengmagunicha, qalbidagi yomonlik vas-vasalaridan qutulib, komil inson bo‘la olmaydi. YOmon qalbni to‘g‘rilash niyat va amalga bog‘liqdir. Kishi nafsi xohishi va ehtirosini yengmagunicha saodatga erishmas.

G‘azabini yengmagan, ahloqini yo‘qotadi.

Misol: bir kishi kelib, Allohning rasuliga (s.a.v.) dediki:

- YO rasulalloh, menga nasihat qiling.
- G‘azablanma! -dedilar.
- Menga nasihat qiling, - deb yana so‘radi.
- G‘azablanma! — dedilar.

Nasihat qilishni uchinchi marotaba yana so‘radi. YAna dedilarki:

- G‘azablanma!!!

- Ey ko‘ngil! Sen g‘azabingni jilovlay olasanmi? G‘azab kelganda ota-onaga qarab ham bakiradiganlardan emasmisan? G‘azab kelganda xotini, farzandlarini uradigan johildorlardan emasmisan? G‘azab kelganda do‘sitan ham kechib yuboradigan nomardlardan emasmisan? O‘ylab ko‘r: ehtimol, bir marta bo‘lsin, ota va onangga qattiq gapirgandursan, xotining, farzandlaring, do‘stlaringdan qay birinvdir jahl ustida ranjitgandursan. Endi sen buning uchun g‘azabingni bahona kilma. G‘azabni yenga olmagan o‘zingni aybla! Aybla-da, tavba qil! Tavbaning qabul bo‘lish shartini unutma: bu hol endi qaytarilmasligi

kerak! Qaytarilsa, tavbang qabul bo‘lmas. “Tavba” - inson o‘z hayotining jarayonini, faoliyatini, yo‘nalishini, yashash tarzini yaxshi tomonga o‘zgartirishdir. Toxir Malik. Odamiylik mulki. (Ahloq kitobi) -T.: SHarq, 2013. - 717 y.

Nima uchun bizning g‘azabimiz qo‘zg‘aydi? G‘azabdan o‘zini tnnchlantirish mumkinmi? Har birimiz o‘zimizni o‘rab turgan voqeа-hodisalarga turlicha munosabat bildiramiz. Masalan, ba’zilar hind filmlarini miriqib ko‘radilar, ba’zilar ularni umuman yoqtirmaydilar. Ba’zilarga blokasterlar bo‘lsa bas, ba’zilar esa trillerni xush ko‘radilar. Ba’zilar esa milliy kino, milliy kiyimlarni yoqtiradilar. Masalan, “xevi- metall” musikasini 100 % katta yoshdagи odamlar “bosh og‘riq” deb qabul qilishi tabiiy. CHunki odam yoshi o‘tgandan keyin uning bosimi ko‘tarilishi xollari ko‘p uchray boshlaydi, bosim ko‘tarilishining tabiiy xususiyatlaridan biri bu — bosh og‘rig‘i hisoblanadi. O‘zi boshi ogrib turgan odamning bunday baland va shovkinli musikadan lazzatlanishi g‘ayri oddiy hol bo‘ladi. SHu bilan birga, ba’zilar uplashni yaxshi ko‘radilar, ular joy tanlamaydilar, hamma joyda uxbab ketaveradilar, ularga bosh qo‘yishga joy bo‘lsa bo‘ldi, pishillab uxbab veradilar. Boshqalar esa ularning bunday uplashga bo‘lgan moyilligini beg‘amlik, qayg‘urmaslik, temsa tebranmaslik, mas’uliyatsizlik alomati deb baxolashi mumkin. Ba’zilar ovkat yeishni yaxshi ko‘radilar. Sabrsizlik bilan ketma-ket katta-katta luqmalarning og‘iz bo‘shlig‘ida yo‘qolib borayotganligini ko‘zatib turgan boshqa bir odamning esa umuman ishtahasi yo‘qolib ketishi mumkin. CHunki u bu darajada ovkat yeish mumkinligiga umuman ishonmaydi.

Demak, biz voqeа va hodisalarga turlicha munosabat bildirishimiz tabiiy. Mana shunday turlicha munosabat, fikrlar va qarashlar rang- barangligi odamlar orasida ba’zi konfliktlarni keltirib chiqarishi mumkin. Mana shunday xilma-xillik konflikt uchun baxona bo‘lishi mumkin. Sizning so‘zlaringiz, tana zaboningiz, ovozingiz, nimalarni o‘ylashingiz, orzularingiz, amallaringiz biror boshqa kimsaning, ba’zan esa xatto eng yaqin kishilaringizning g‘azabini ko‘zg‘ashi mumkin. G‘azab esa zo‘ravonlik bilan tugashi mumkin. Demak, biz konfliktli vaziyatlarning kelib chiqishini oldini olish uchun o‘zimizda vujudga kelishi mumkin bo‘lgan g‘azabning oldini olishga o‘rganishimiz lozim.

Odamlar turli yo‘llar bilan o‘z hissiyotlari, g‘azab va jahllarini jilovlashi mumkin. Konflikt bilan to‘qnash kelganda kimdir portlab ketadi, kimdir bakirishni boshlaydi, kimdir qo‘pollik qila boshlaydi, kimdir qo‘llarini musht qilib, boshqalarga hamla qilishga urinadi, kimdir stolga ura boshlaydi. Bu xattiharakatlarning barchasi g‘azabni jilovlash emas, balki g‘azabdan qutilish yo‘llaridir.

Afsuski, birovning g‘azabi qo‘zg‘ayotganligini yoki o‘zimizning g‘azabimiz chikayotganligini bir oldindan reja bilan aytta olmaymiz. G‘azab avval odamning ichida to‘planadi, uning fikrlarida mana shu hissiyotlar ustunlik qila boshlaydi. Agar vaziyat qo‘lga olinmasa, g‘azab dilisiyoohlilik bilan tugashi mumkin.

Boshqalarning g‘azabi qo‘zg‘ayotganligini bilish uchun mana shu insonni juda yaxshi o‘rganish, uning tana harakatlari, ovozi, mimikasiga juda katta e’tibor

bilan qarash lozim bo‘ladi. Bir-ikki daqiqadan so‘ng g‘azabi oshib- toshib ketishi mumkin bo‘lgan odam tashqi ko‘rinishidan tamoman tinch ko‘rinishi mumkin. Ammo uning ichki hissiyotlarida agressiv holat vujudga kelgan va u to‘planayotgan bo‘ladi. Agressiv holatning nechogli kuchli darajada to‘planishi uning portlashiga olib keladi. Ba’zilar g‘azab qo‘zgatadigan vaziyatdan o‘zlarini olib kochadilar. CHunki ularning tinchligini hech kim va hech narsa bo‘zmasligi lozim. Ammo shunga qaramay insonni o‘z g‘azabini jilovlay olish ko‘nikmalariga o‘rgatish va undan unumli foydalanish mumkin.

G‘azab kishini “o‘ldiradimi?” G‘azab, jahl, qahr kabi psixologik holatlar aynan konfliktli vaziyatlarda ko‘plab vujudga kelishi uchun katta imkon bo‘ladi. Tomonlar to‘qnashuvining psixologik-ruhiy natijasi, o‘zga tomonga nisbatan qo‘qqis shakllangan his-tuyg‘u, o‘zini muhofaza qilish, yoki o‘zga odamga bosim va taz’yiq o‘tkazish usuli sifatida g‘azab, jahl, qahr konflikt vaziyatlarning odatdagi hamrohi hisoblanadi.

- “O‘lib bo‘ldim-ku?! YAna nima kerak o‘zi sizga?!” SHunday jumlalarni ishlatishganini hech eshitganmisiz? Mana shu jumlalarni yana bir bor eshitayotganingizda, ularni ishlatayotgan odam, ya’ni onangiz, otangiz, ustozingiz, o‘rtog‘ingiz, do‘stingiz, dugonangiz, yaqinlaringizga e’tibor bilan bir qarang. Odatda, bunday so‘zlarni ishlatishga majbur bo‘lgan odam his- tuyg‘ulari nihoyat darajada taranglashgan, u psixologik charchagan va tang ahvolda, bunday odam o‘z ichki tuyg‘ularidan qayga qochishni, ularni qanday qilib jilovlab olishni bilmayotgan odam bo‘ladi. Psixologik tang axvoldagi odam o‘zining mana shu holatini har doim ham o‘zi to‘g‘ri anglayvermaydi. SHu bois, mana shunday iboralarni ishlatgan insonga e’tiborliroq bo‘lish talab etiladi. Nimaga?! CHunki uning so‘zlari haqiqatga yaqin. ..

- G‘azab, jahl, qahr shunday his-tuyg‘ularki, ular haqiqatan ham g‘azab ichidagi odamga ham, g‘azabga yo‘naltirilgan odamga ham juda katta salbiy ta’sir, ayniqsa uning salomatligiga juda qaltis ta’sir o‘tkazadi. Tez-tez g‘azablanadigan odamlar va mana shunday tez-tez birovlarining g‘azabini o‘ziga qabul qilgan odamlar ham hayotdan oldinroq ko‘z yumadilar.

- Nima uchun shunday bo‘ladi?! G‘azab, jahl, qahr -oddiy his-tuyg‘ular emas. Inson g‘azablanayotgan vaqtida uning organizmi juda katta ichki to‘palon, bosim, jismoniy, ruhiy, psixologik holat zamirida yotgan kimyoviy o‘zgarishlarni boshidan o‘tkazadi. Eng avvalgi o‘zgarish - insonning bosh organlaridan hisoblangan miyada sodir bo‘ladi. Miya bosh qobig‘i inson atrofidagi bo‘layotgan va maxsus tarzda unga qaratilgan minglab axborotlarni sinchiklab o‘rganishga yo‘naltirilgan. Miya mazkur axborotlarni tartiblashtiradi. SHu qatorda miya insonning turli his-tuyg‘ulari qatorida g‘azab, jahl, kahr hislarini ham bir maromda ushlab turishga sayi-harakat qiladi. Inson miyasi «bu odam g‘azablanmoqda», “uning g‘azabi menga qaratilgan”, yoki “men g‘azabdaman”, “mening jahlim chiqyapti” (3-rasm) degan xulosalarni qilishi bilan miya adrenalin moddasini ishlab chiqaruvchi bezlarga buyruq yetkazadi. Adrenalin bezlari miya qilgan xulosalarga muvofik ravishda organizmga anchagina miqdorda adrenalin

suyuqligini chiqaradi. Organizmga chiqarilgan favkulodda adrenalin sababli yurak urushi kuchayadi va tezlashadi. Adrenalin inson shakllanishida juda zarur bo‘lgan moddalardan hisoblanadi. Chunki ibtidoiy jamiyat davrlarida ko‘p miqdordagi ortiqcha adrenalin odamga yiriq hayvonlarni o‘ldirish, tabiat tahdidlariga qarshi kun ko‘rish, boshqa qabilalarni yengish, turli o‘ljalarini ko‘lga kiritish, ya’ni atrof-muxitning nixoyat darajada inson hayotiga tahdid qilishi sharoitida zarur moddalardan biri bo‘lgan.

Adrenalin insonga uning atrof muhit bilan bo‘lgan kurashlarida ko‘rmaslik, jasurlik, kat’iyat, qarshi tura olish, hujum qilish, o‘zini himoya qilish uchun ko‘mak bergen. Inson yirtqich hayvonni o‘ldirayotgan vaqtida adrenalin unga kuch ato etib turgan, yirtqich hayvon o‘ldirilgandan so‘ng, adrenalin moddasi o‘z funksiyasini bajarib bo‘lganligi sababli u organizmdan chiqib ketgan. Ammo biz g‘azablangandagi, jahlimiz chiqqanidagi, qahrimiz kelganidagi organizmdagi vujudga kelgan adrenalin moddasi o‘z-o‘zidan organizmdan chiqib keta olmaydi. SHu bois, sog‘lom turmush tarzi bilan shug‘ullanib yashayotgan odamlar turli sport turlari, o‘yinlari, mashqlari orqali ortiqcha adrenalinga qarshi o‘z organizmi faoliyatini muvofiqlashtirib turadilar. Ammo hozir inson hayot tarzi o‘zgargan. Hozir bizning atrofimizda yirtqich hayvonlar yo‘q, biz ularni faqat hayvonot bog‘larida ko‘rishimiz mumkin, dushmanlar bilan yakkama-yakka olishmaymiz, tinch va osuda hayotga intilib yashaymiz. SHu bois, bizga organizmimiz ishlab chiqarishga odatlangan miqdordagi adrenalin moddasi zarur emas. Ammo aynan biz havotirlanganda, g‘azablangan, jahlimiz chiqqanida, umuman biror-bir favqulodda tang vaziyatga kirib borganimizda organizmimizda adrenalin ishlab chiqariladi va u keragidan ortiq miqdordagi adrenalinga to‘yinadi. Uning keragidan ortiqligi sababli adrenalining bu hajmini bizning tanamiz to‘la xazm qila olmaydi. Adrenalin moddasining organizmdagi keragidan ortiq holati vujudga keladi. Adrenalining organizmdagi muntazam mavjudpigi esa inson yashash tarziga, uning salomatligiga o‘zining salbiy ta’sirini o‘tkaza boshlaydi. Adrenalin g‘azab jarayonida o‘ziga hos o‘zgarishlarni amalga oshiradi. G‘azab jarayonida tanamiz harorati ko‘tariladi. Bizning tana qon bosimiz undagi qon mikdoriga bog‘liq bo‘ladi. G‘azablanganda qon miqdori ko‘payadi va venalarimiz devorlariga uning kuchli bosimi ta’sir eta boshlaydi. Tomirlar devorlari qon bosimi bilan kurasha boshlaydi. Qon bosimining kuchli bosimiga qarshi ular turib berishi lozim bo‘ladi. Ammo inson muntazam g‘azablanaversa, qon tomirlariga bo‘lgan tahdid va bomis ham kuchayib boradi. Natijada, tomirlar devorlari yemirila boshlaydi. YOsh organizmda yemirilgan tomir devorlarini maxsus ishlab chiqiladigan xolesterin moddasi tiklash uchun ishlatiladi. Tomir devorlarini qayta tiklash maqsadida xolesterin moddasi ko‘proq ishlanadi. Ammo yosh o‘tgan sayin ortiqcha xolesterin tomir devorlarida to‘plana boshlaydi. Organizmda moddalar almashuvi bo‘ziladi.

U organizmning yog yig'ishiga, kon tomirlarining ogirlashib qolishiga, tomir devorlarining bir tekis bo'lmasligiga olib keladi. Oxir oqibatda — tomir-yurak sistemasi kasalliklarining kelib chiqishiga sabab bo'ladi. Qon tomiri xolesteringa to'lib ketib, shu asosida qon bosimi kuchayib ketsa, yurak xurujlari vujudga kelishi mumkin bo'ladi. G'azab, jahl, qahr kabi hissiyotlar esa mana shunday holatlarning kuchayib ketishi uchun asos bo'lib xizmat qiladi. G'azab va jahl oshqozon yarasi, doimiy bosh ogriqlari, rak, yurak-qon sistemasining turli kasalliklarini keltirib chiqarishi mumkinligi ilmiy isbotlangan. SHu bois-eng avvalo tinchaning. O'z g'azab, jahl va qahringizni yengib o'tishga o'rganing. Ularni jilovlay biling. Ularning o'z va o'zgalar salomatligiga rahna solishiga yo'l qo'y mang. Inson xarakterini g'azab, jahl va kahrdan poklash sizni juda ko'p noxushliklardan saqlab qoladi va baxtli hayotingiz uchun yaxshi zamin bo'lib xizmat qiladi.

Siz o'z jahlingizni qanday jilovlaysiz? Har birimizning o'zimizgagina hos bo'lgan jahlimizni jilovlash usullarimiz mavjud. O'z do'stlaringizni esga oling. Ular ichida suprasi suv ko'tarmay, juda tez jahli chiqib, hech ham ularni tinchlantirib bo'lmaydigan, shu bilan birga tamoman hissiyotsiz, suv toshsa ham to'pig'iga chiqmaydiganlari ham bor, shunday emasmi?!

Quyida jahlni jilovlashning mavjud usullaridan ba'zilarini keltiramiz⁶. [⁶

Nandling Conflikts,Conflikts, a positive approach.Particirant's manual.Grase Contrino Abrams Peece Education Foundation.Inc.,Miami., 1997; WIN WIN. Based on the Fighting Fair model created by Fran Schmidt and Alice Friedman.Grace Contrino Abrams Peece Education Foundation.Inc.,Miami., 1998; Fran Schmidt/ Alice Friedman.Fighting Fair.For families.Grace Contrino Abrams Peece Education Foundation.Inc.,Miami., 1994]

Ularni diqqat bilan o'rganib, o'zingizning tipingizni aniqlashga harakat qiling.

Siz o'z jahlingiz va emotsiyalaringizni boshqalar ustiga yog'dirasiz. Sizning g'azabingizni hamma odamlar, yoki narsalar besabab qo'zg'atishi mumkin. Agar jahl uchun sabab bo'lmasa, siz uni o'zingiz o'ylab chiqarasiz.

ATOM BOMBASI

Siz baqirishga ustasiz, sizning g'azabingiz boshqalar ustiga yog'diriladi, g'azabingiz lava(vulqon) kabi o'z yo'lida hamma narsani buzishga qodir, g'azabingiz bois siz o'zingizni kuchli deb hisoblaysiz.

HAYKAL

Achchiqlanganingizda muzdan qanchalik issiqlik chiqsa, sizdan ham shunchalik jahl chiqadi. Siz o'z his-tuyg'ularingizni ichingizga yutasiz, boshqalar bilan bir necha kun gaplashmasdan yurishingiz mumkin. Agar sizni hafa qilgan odam ham haykal tipidagi odam bo'lsa, sizlar umrbod gaplashmasligingiz mumkin.

ХАЙКАЛ

Siz haykal sifatsiz, siz - na his-tuyg'usi bor, na ovozi, na emotsiyalari, na qalbi, na fikr o'yi bor odamga o'xshaysiz. Sizda emotsiyalar har doim uxlagan holatda bo'ladi.

Emotsiyalar borligini siz bilmaysiz. Nima uchun boshqalar bunchalik kuyinishi va besabrlilagini siz tushunmaysiz. Siz asli behis, bejon odamsiz.

DIMLAMA

Siz o'zingizning g'azabingiz va jahlingizni majburan ichga yutasiz va butun his- to'yg'ularingiz ichingizda toshib, qaynayveradi. Ba'zan birovlarg'a istehzo yoki ta'na bilan aytilgan so'zlar aslida ichingizdag'i olovdan bir nishon, xolos. Sizni ko'pincha bosh og'riqlari, yuqori bosim kasalligi, yurak hurujlari bezovta qilib turadi.

JAFOKASH

Har qanday taqqirlash, istehzo va ustingizdan kulishni siz tabiiy e'tirozsiz qabul qilasiz. Jahldan portlash o'rniga o'z g'azabingiz kuchidan o'zingizni bechoragina qilib ko'rsatishda foydalanasiz. Sizning har doim o'zingizga rahmingiz keladi, shu bilan boshqalarning rahm va shavqatidan foydalanasiz. Ana shu rahm-shavqat asosida odamlarni o'z manfaatlaringizga bo'ysundirishga harakat qilasiz. Siz uchun rahm-shavqat giyohvand modaday zarur, siz uchun o'zingizni muhtoj, qiynalgan, azoblangan, jafokash qilib ko'rsatish hayotiy maqsad va muddaoingizdir.

SNA YPER

Do'stlaringiz ichida eng qiziqqoni — snayper bo'ladi. Gugurt yonganday bir pastda lovillab ketadi. Siz kimmidir qattiq hafa qilib, qo'pollik qilishingiz hamda shu zahoti o'sha odamni kuchoqlab, birgalikda o'tirishga taklif etishingiz mumkin. Jahlingiz qanday tez chiqqan bo'lsa, shundayin tez jahlingizdan tushasiz, hamda nima uchun jahlingiz chiqqanligi sababini eslay olmaysiz. Ammo sizning qalbingiz toza, kek saqlab yurmaysiz, kechirimlisiz.

BATUT (TRAMPLIN)

Agar kimdir Siz sababli g'azablansa, siz unga ana shunday g'azab bilan javob berishg'a harakat qilasiz. Agar sizga opangiz baqirayotgan bo'lsa, siz birin-ketin opangizning hamma qilgan yomonliklarini eslay boshlaysiz. Siz o'zingizning hafagarchililingizni birovni hafa qilish orqali bosib ketmokchi

bo‘lasiz. Siz «jonga-jon, tanga- tan» usulidan foydalanasiz.

SILSILA YOKI ZANJIR REAKSIYASI

Agar Sizni hafa qilishayotgan bo‘lsa, siz avvalo kim hafa qilayotganligiga karaysiz. Agar u sizning boshlig‘ingiz, qaynonangiz yoki biror kattakon bo‘lsa jahlingizni yutasiz, ularga javob qaytarmaysiz. Ammo ko‘nglingizda saqlangan tuyg‘ular tashqariga oshiqadi. SHu bois siz o‘zingizga tobe bo‘lgan odamga butun zahringizni sochasiz. U esa o‘z navbatida yo xotiniga, yo o‘g‘liga, juda bo‘lmasa, qo‘shnining mushugiga o‘z g‘azabini yog‘dirishga harakat qiladi. Onangiz - sizga, siz singlingizga, singlingiz qo‘shnining itiga, it esa, o‘z o‘rnida onangizga hamla qiladi.

O‘T O‘CHIRUVCHI

G‘azablanganingizda, siz uni olovlanib ketmasligining barcha choralarini ko‘rasiz. Siz, konfliktlar hayotning tabiiy bir hodisasi ekanligini aniq tasavvur qilasiz. SHuning uchun siz o‘z temperamentingizni bosishga, jahlni akl bilan yengishga hamda butun energiyangizni muammolar yechimiga qaratishga harakat qilasiz.

SHuni alohida ta’kidlash joizki, biron-bir kishi kamchilik yoki xatoimizdan gap ochdi deguncha, g‘azablanga boshlaymiz. Holbuki, xatolarimizni yuzimizga aytgan birodarimizdan mutlako g‘azablanmasligimiz kerak. Aksincha, unga mehr-muhabbat bilan bokib, gunohimizni anglab, bu xatolardan halos bo‘lish choralarini ko‘rishimiz shart emasmi? Jahl aklni ketkazadi, asab buzilishi ofat keltiradi. G‘azablangan paytingda so‘zga ro‘zador bo‘l. Zero, bu paytda har so‘zu amaling nadomatga vosita bo‘ladi. Ko‘pincha g‘iybat, ig‘vo... g‘azab va qahrni o‘yg‘otadi. G‘iybat ham, g‘azab ham kishi ko‘nglini og‘ritadi. SHu bois g‘iybatdan, nafsoniy g‘azabdan saklanmoq kerak. G‘azabni yengan o‘z nafsini yenga oladi. Inson g‘azablangan paytlarida shuursiz harakatlar qilib, so‘ng qanday tuzatishni bilmay arosatda qoladi.»Jahl chiqsa — ko‘z qorayar, jahl ketsa - yuz qizarar” degan hikmat bor.

Xulosa shuki, jahl kelganda tiliga va qo‘liga hokim bo‘lgan kishi yomon oqibatdan halos bo‘ladi. [Toxir Malik. Odamiylik mulki. (Axlokkitobi) -T.: SHark, 2013. -723-724 o.]

O‘zingizni bosing! Jahl va g‘azabni jilovlash bo‘yicha 10 foydali maslahat bo‘yicha 1-ilovaga karang!

Mustahkamlash uchun savollar:

1. Nima uchun bizning g‘azabimiz ko‘zg‘aydi?
2. G‘azabdan o‘zini tinchlantirish mumkinmi?
3. Siz o‘z jahlingizni qanday jilovlaysiz?
4. Jahlni jilovlashning qanday usullari mavjud va ularga izox bering?

Adabiyotlar

1. Voronin G.L. Konflikti v shkole. Sotsiologicheskie issledovaniya №3, 1994 g.
2. Lisetskiy K.S. Preduprejdenie mejlichnostnyx konfliktov v sisteme otnosheniy starsheklassnikov A/R dissertatsii M., 1994.
3. Rubakova M.M. Konflikt i vzaimodeystvie v pedagogicheskem protsesse. – M.: Prosveshchenie, 1991.
4. Podlasovy I.P. Pedagogika. – M.: Vlados, 2003.
5. Leonov N I. Konfliktologiya. Moskva-Voronej, 2006. -232 s.
6. Ahmedova M.T. Pedagogik konfliktologiya. (O’quv qo’llanma). Toshkent.2014
7. Azizzodjaeva N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. – T.: Fan, 2006.

MAVZU: TA’LIM MUASSASALARIDA TARBIYACHI VA OTA-ONALAR , MAKTAO‘QITUVCHI VA O‘QUVCHI O‘RTASIDAGI NIZOLARNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Reja:

1. Ta’lim muassasalarida tarbiyachi va ota-onalar o’rtasidagi nizolar
2. Ta’lim muassasalarida o‘qituvchi va o‘quvchi o’rtasidagi nizolar
3. Konfliktologik kayfiyat va xususiyatlarni o‘rganish
4. Jamiyatdagi inqirozlarning kelib chiqishi va ijtimoiy to‘qnashuvlarning oldini olish yo’llari.

Tayanch tushunchalar: Xavotirlanish, e’tibor, tahdid, munosabat, oqibat, aziyat chekish, xato, og‘riq, uyqusizlik, hissiyot, tloym, talabchan, xarakter, o‘smir, muloqot, noverbal, modernizatsiya, vosita, ehtiyyotsizlik, qo‘pollik, qiziqmaslik, tajribasizlik, faollik, mustaqil fikrlilik, etnopsixologik xususiyatlar.

Bugungi kunda pedagogika fani oldida ta’lim mazmunini modernizatsiyalash va uning o‘ziga xosliklari bilan bog‘liq bo‘lgan keng doiradagi vazifalar yechimini topish zarurati dolzarb muammolardan biri bo‘lib kelmokda. SHunday ekan bu muammoni hal etish uchun biz birinchi navbatda o‘qituvchi faoliyatiga alohida urg‘u berishimiz zarur.

Ma’lumki, ta’lim islohatlarini amalga oshirishda o‘qituvchi faoliyati asosiy o‘rinni egallaydi. O‘qituvchi omili yoshlarning g‘oyaviy-siyosiy bilimlarni egallashlari orqali kasbiy bilim, ko‘nikma va malakalarni shakllantirishda asosiy hisoblanadi. Davr taraqqiyoti va ehtiyojlari asosida o‘qituvchi “shaxsi»ni rivojlantirish,

pedagogik-psixologik ta'sir etish vositasida ulardagi qobiliyat, qizikish, iste'dod, e'tiqod hamda amaliy ko'nikmalarni shakplantirish bugungi kunning asosiy vazifasidir.

Hozirgi kun texnik rivojlanish davrida ba'zi o'qituvchilarning kompyuter savodxonligining yo'qligi, o'z vazifasiga sovuqqonlik bilan yondoshishi, kasbiy-shaxsiy bilim, ko'nikma va malakalarining to'la shakllanmaganligi, pedagogik maxoratining yetishmasligi, o'z kasbining pedagogik-psixologik mohiyatini tushunmasligi kabilar yoki aksincha ularning o'z qobiliyatlarini ko'rsatishda ba'zi bir kamchiliklarning hali xano'zgacha mavjudligi zamonaviy o'qituvchi qiyofasini shakllantirishga salbiy ta'sir etuvchi asosiy omillar bo'lib qolmokda. SHunday ekan ta'lim samaradorligiga erishish uchun bo'lajak o'qituvchi ishini tashkil etishda «Pedagogik va psixologik masalalar» bo'yicha davlat talablarini keltirib o'tamiz:

- halq ta'lim tizimida pedagogik va psixologik xizmat, uning maqsad va vazifalarini bilishi;
- pedagogik-psixologik tadqiqot metodlarini bilishi va o'z faoliyati davomida ulardan foydalana olish malakasiga ega bo'lishi;
- o'zbek halqining etnopsixologik xususiyatlari haqida ma'lumotga ega bo'lishi;
- pedagogik hamkorlik psixologiyasini bilishi va uni amaliyotda ko'llash malakasiga ega bo'lishi;
- pedagogika va psixologiyaning sohalari, uning nazariy-amaliy masalalari haqidagi tasavvurga ega bo'lishi;
- pedagogik qobiliyat turlarini bilishi va egaplashi;
- psixologik-pedagogik tashhis va uning ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil qilishdagi o'rmini, rolini bilish, ayrim psixologik tashhis metodikalaridan foydalananish malakasiga ega bo'lishi;
- yosh davrlar psixologiyasi, bola ruhiy rivojlanishining yosh xususiyatlari, bola shaxsi shakllanishida ijtimoiy va tabiiy omillarning roli haqida zamonaviy ta'limotlardan xabardor bo'lishi;
- o'quvchilarni tarbiyalashda "oila, mакtab, mahalla hamkorligi" konsyepsiyasining asosiy g'oyalarini bilish. Ota-onalar balan ishslashda oiladagi shaxslararo munosabatlar va ularning bola shaxsining shakllanishiga ta'siri haqidagi psixologik bilimlardan foydalana olishi;
- ta'lim-tarbiya jarayonining pedagogik-psixologik muammolari, izlanishlar, bu sohadagi yangilik va yutuqlarni kompyuter muloqot tizimi asosida ish ko'rishi va ma'lumotga ega bo'lishi lozim;
- pedagogik jamoa va o'quvchi-tarbiyachilar guruhidagi shaxslararo munosabatlar xususiyatlari haqida jamoadagi psixologik iqlim va uni yaxshilash yo'llari haqida bilimlarga ega bo'lishlari kerak.

Bu talablarni o'zida mujassamlashtirgan bo'lajak o'qituvchi, o'z o'quvchisiga: aqliy psixologik qobiliyat, oliyanoblik, ma'naviy yetuklikni va boshqa yuksak insoniy fazilatlarni tarbiyalay oladi. Bu jarayonda G.Boymurodova

o‘qituvchi va o‘quvchilarning yoshiga hos pedagogik-psixologik individual xususiyatlarni quyidagicha klassifikatsiyalaydi:

- o‘quvchilarni ongli intizomga rioya qilishga odatlantirish;
- pedagogik faoliyatda adolatli yo‘l tutish;
- sinf yoki auditoriya jamoasidagi tarbiyaviy ishlarni izchil olib borish;
- o‘quvchilarning mustaqil faoliyatlarini munosib rag‘batlantirib borish;
- berilgan topshiriqlarni o‘z vaqtida bajarishni talab qilish;
- sinf yoki auditoriya faollari harakatini qo‘llab-quvvatlash kabi usullardan foydalanish maqsadga muvofiq deb ta’kidlab o‘ttanlar.

SHu munosabat bilan butun dunyoda bo‘lgani kabi bizning Respublikamizda ham ta’lim-tarbiya jarayonini tashkil etish, uning mazmunini boyitish sohasida jadal pedagogik-psixologik harakatlar amalga oshirilmoqda. Bunda o‘quvchining amaliy faoliyatidagi kamchiliklarini bartaraf etish va shaxsiy tajribasidan foydalanish yo‘llari izlanmokda.

Ta’lim va tarbiya ko‘p qirrali va murakkab jarayon bo‘lganligi sababli o‘quvchi va o‘qituvchilar orasida ayrim kelishmovchiliklar sodir bo‘lib turadi. Kelishmovchiliklarning oldi olinmasa nizoga aylanadi. SHuning uchun ham ta’lim muassasalarida o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi nizolarni bartaraf qilish ko‘pchilik pedagog va psixolog tadqiqotchilarni qiziqtirib kelmokda. Ta’lim muassasalarida o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi nizolarni, ya’ni konfliktologik kayfiyat va xususiyatlarni o‘rganish jamiyatdagи inkirozlarning kelib chiqishi va ijtimoiy to‘qnashuvlarning oldini olishga ko‘mak beradi. Bugungi kunda jamiyatimizda paydo bo‘layotgan nizolar ichida o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi nizolar eng murakkab va dolzarb muammoga aylanmokda.

YUqorida ta’kidlanganidek, o‘qituvchi o‘quvchining yosh, psixologik va shaxsiy xususiyatlarni ta’lim va tarbiya jarayonida e’tiborga olmasa, o‘zaro kelishmovchilik kelib chiqishi ayon

Masalan, 7-sinfdagи “L” ismli qiz ozg‘in, darsda tez charchab qoladi, jahli tez, sal gapga yo urishadi, yo yig‘laydi. Ba’zan boshqa birovlarg‘a aytilgan gaplarni ham o‘ziga aytilgandek qabul qiladi. Qiskasi, tibbiyot xodimlari bu qizga hech adashmasdan “nevroz” kassaligining boshlangich bosqichlari boshlangan, debtashhis qo‘yishlari mumkin.

Butun Jahon Sog‘lijni saqlash tashkilotining ma’lumotlariga ko‘ra, nevroz eng ko‘p tarkalgan kasalliklardan biri bo‘lib, YEr shari axolisining 85 foizida bu kasallik ozmi-ko‘pmi bor. Belgilari: ertalab uykudan charchab turadi, ozgina shovkin ham salbiy ta’sir etadi. Tez charchab qoladi. Arzimagan gapni ham ko‘ngliga oladi. Ko‘p kutishni yoqtirmaydi, sabr-toqatsiz, yig‘loki yoki asabiylashganda bakirib beradi. Uyqusi notinch. YUkorida keltirilgan “L”da ham shu belgilar mavjud bo‘lib, o‘qituvchining unga bergen arzimagan tanbehidan o‘ta hayajonlangan. Bir xaftha darsga kelmagan. Uqishga kelgan kuni u o‘qituvchi bilan yana tortishib qolgan, chunki o‘qituvchi bir xaftha darsga kelmaganligining sababini so‘ragan. O‘quv yilining boshidan boshlangan nizo, o‘quv yilining oxiri bahorga kelib avjga chikqan, ya’ni qiz va uning onasi “o‘qituvchi meni timmasdan

haqorat qiladi, har darsda tanbeh beradi, baxoimni pasaytirib qo'yadi" va haqozolar deb tuman halk ta'limi bo'limiga shikoyat yozadi. Tekshirishlar bu ayblarning asossiz ekanligini ko'rsatadi. Ammo, o'qituvchining kamchiligi bu yerda shundan iboratki, u o'quvchining shaxsiy psixologik xususiyatlarini - (injiqligini, asabiyligini, sirkasi suv ko'tarmasligini) e'tiborga olmasdan ish ko'rgan. Maktab psixologi bilan maslahatlashmagan, qizning ota-onasiga haqiqiy axvol haqida ma'lumot bermagan. Natijada nizo kelib chiqkan. Vaholanki, "L"ning ruhiy va asabiy holati haqida, unga yordam haqida psixolog va psixoterapevt bilan maslahatlashish zarur edi.

Olib borayotgan ko'zatishlarimizdan aniqlanishicha, nizolarning kelib chiqish sabab va oqibatlari shaxs tarbiyasi va madaniyati bilan bog'liq bo'lib, bu borada pedagog olimlar, tajribali o'qituvchilar, tarbiyachilar, ota-onalar, mahalla faollari hamkorligida istiqbolli tarbiyaviy ishlarni amalga oshirishlari talab etiladi.

Ta'lim muassasalarida o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi nizolarni bartaraf qilishning ayrim pedagogik va psixologik jihatlari, masalalari yuzasidan olib borilgan tadqiqotga oid izlanishlar shuni ko'rsatdiki, nizolarni keltirib chiqaruvchi sabablardan birinchisi o'qituvchining o'z kasbiga qiziqmasligi, o'z kasbining moxlyatini yaxshi bilmasligi, o'quvchilarga berayottan bilimining sayyozligi, qo'polligi, extiyotsizligi, o'quvchi va ota-onalar bilan muomala qilish tajribasining yetishmasligi, o'quvchining qalbiga yo'llopa olmaslidir.

Nizolarni keltirib chiqaruvchi sabablardan yana biri psixolog IV.Straxov aytganidek, ayrim o'qituvchilarning pedagogik takt maxoratiga ega emaslidir. Nizolarni bartaraf etish uchun tarbiyaviy ta'sirni oshirish maqsadida pedagogik va psxologik chorallarga e'tibor berish, aniq pedagogik vazifalarni inobatga olish, o'quvchi shaxsining psixologik xususiyatlari va uning imkoniyatlari hamda mazkur psixologik holatlarni hisobga olish zarurdir.

SHunday ekan, ta'lim muassasalarida o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi nizolarni bartaraf qilishning ayrim pedagogik va psixologik jihatlari, masalalari yuzasidan olib borilgan tadqiqotga oid izlanishlar asosida ulardan ba'zilarini keltiramiz:

Ism. O'quvchidan jahlingiz chiqib turgan takdirda ham unga ismini aytib murojaat qiling. Bu unga qilingan murojaatga muloyim-talabchan harakter baxsh etadi. SHuni ham e'tiborga olish lozimki, aynan o'smirlar o'zlarining ismlarini ko'p eshitmaydilar. Maktabda ularga ko'pincha familiyalarini aytib murojaat qiladilar: «Sen, Valiyev, yana bezorilik kilyapsanmi!», «Bugun Xo'jayeva javob beradi» O'smirlar bu yoshda bir-birlarini lakablarini yoki ismlarini chala aytib chakiradilar, ota-onalar esa

quyidagicha shaklda o'smirga murojaat qshtadilar: «Menga qara, darsingni qildingmi?», «Uyalmaysanmi, doim senga o'z vazifangni eslatib turish kerak!» va x.k. Axir har bir kishi o'zining ismini leksik boyliqsagi eng yaxshi so'z deb

hisoblaydi va uni eshitib, o‘quvchi darhol inson bilan ishonchli muloqotga kirishadi.

Muloqotning «noverbal» vositalarn va tinglash ko‘nikmasn. O‘qituvchining o‘quvchi bilan muloqotida nutqning mazmuni bilan birga mimika, ohang, nutq intonatsiyasi ham katta ahamiyat kasb etadi (4-rasm).

Mutaxassislarning ta’kidlashicha, kattalar bilan muloqot intonatsiyasi 40% axborotga ega ekan. Bola bilan muloqotda esa intonatsiyaning ta’siri ortadi. Bola kattalarning o‘ziga qaratilgan murojaatining intonatsiyasiga qarab, ularning o‘ziga bo‘lgan munosabatlarini bilib oladi U «hissiy eshitish»ga ega. Unga qarab bola aytilgan so‘zlarning mazmun-ma’nosini hamda kattalarning munosabatini bilib oladi. So‘zлarni idroq qilganda u

avvalo intonatsiyaga javoban harakat qiladi, shundan so‘nggina aytilgan so‘zning ma’nosini ilg‘aydi. Intonatsiyada kattalarning bolaga qaratilgan nuggidagi kechinmalar namoyon bo‘ladi va bola unga javoban harakat qiladi(5-rasm).

Tinglang. O‘qituvchi ham o‘quvchini tinglashi va eshita olishi lozim. O‘qituvchi nutqining samaradorligi o‘quvchining tinglay olish ko‘nikmasiga bog‘liq bo‘ladi. Buni esa bir qator sabablarga ko‘ra bajarish oson emas: birinchidan, o‘quvchidan bir maromdagi va bir-biriga bog‘langan nutqni kutish qiyin. SHunga ko‘ra kattalar o‘z nutqini ko‘pincha bo‘lib gapiradilar. SHu bilan so‘z iboralarini yanada qiyinlashtiradilar («Mayli, hammasi tushunarli, bor!»), ammo u o‘zi uchun eng asosiysini gapirmagan bo‘ladi. Ikkinchidan, o‘quvchi gapirishni istaganda, o‘qituvchining tinglash uchun har doim ham vaqt bo‘lavermaydi, o‘qituvchi nimanidir bilmоqchi bo‘lganda esa, o‘quvchi o‘zining suhabatga bo‘lgan qiziqishini yo‘qotgan bo‘ladi, ha, tinglamaydiganlar bilan gaplashish kimni ham qiziqtirardi(6-rasm). 6-rasm

Ta’na, Bolaning yaqinlarini yuziga solib, ta’na kilmang! Hech qachon o‘quvchini, ayniksa o‘smirni, oilasidagi notinchliklarni, ota-onasi, aka-ukasi, opasingillarining axlokini yuziga solib, malomat kilmaslik kerak. Bunday ta’na uchun o‘quvchilar o‘qituvchilarni hech qachon kechirmaydilar! O‘qituvchi bunday qo‘pol xatoga yo‘l qo‘yib qo‘yadi. O‘quvchining ko‘z oldida o‘zining o‘qituvchi va katta kishi sifatidagi obro‘sini yo‘qotadi. Ammo, afsuski, ushbu qoidaning buzilishi tez-tez uchrab turadi. Har bir kishi ota-onasi qanday bo‘lmасин ularga nisbatan muqaddas hislarga ega bo‘ladi.

«Hissiyotlarni qaytarish» usuli orqali konfliktning oldini olish va muvaffakiyatli hal qilish mumkin. O‘zining kasbiy nuqtai nazarini anglash, o‘quvchi xulqi motivlarini tushunish o‘qituvchiga o‘zining shaxsiy hissiyotlari asiridan chiqish (bu esa oson emas) va bola kechinmalariga hamhard bo‘lishga yordam beradi. O‘qituvchi o‘quvchilar bilan birgalikda shaxs yuksalishining har bir davrini «boshdan kechiradi», ularning omadsizliklariga kuyinadi,

muvaffaqiyatlaridan xursand bo‘ladi, xulq va ishilarining barbod bo‘lganidan xafa bo‘ladi. Bag‘rikenglik bilan ularni kechiradi - bularning hammasi o‘qituvchining obro‘sini to‘kmaydi, balki ularning nuqtai-nazarlarini hissiy yaqinlashtiradi, bir-birlarini tushunishlariga olib keladi, o‘quvchilar bilan munosabatlardagi stereotiplardan qutulishga yordam beradi. Bularsiz pedagogik hamkorlik o‘z ma’nosini yo‘qotadi. Bunda o‘qituvchi eng yomon o‘quvchining ham yaxshi tomonini ko‘ra oladi, uning to‘zalishiga umid qiladi. Kunlardan birida matematika o‘qituvchisi o‘qituvchilar xonasida, xursandchilik va hayrat bilan Tolib (juda «og‘ir» bola)ning ishini ko‘rsatdi: «Qaranglar Tolib darsda grafik chizdi.

Bilasizlarmi, sezdirmay sekin yuziga qaradim: diqqati jamlangan, mehrli va chiroyli. Bu daqiqada u o‘zgacha edi. Balki, biz uni erta «og‘ir»ga chiqarib qo‘ygandirmiz, a?» O‘quvchilar o‘zlari bilan xursandchiliklarini bo‘lisha oladigan o‘qituvchilar bilan bo‘lgan munosabatni qadrlaydilar. Bunday munosabatlarda konfliktlar ham ro‘y berib turadi, ammo ularni hal qilish osonroq, munosabatlar konfrontatsiyagacha yetib bormaydi. Pedagogik konfliktlarda oxirigacha «haq» va «nohaq»lar, g‘olib va yutqizganlar bo‘lmaydi, har bir pedagogik muvaffaqiyatsizlikda, o‘quvchining og‘ir taqdirida o‘qituvchining ham aybi bor.

Jazo. O‘qituvchi konfliktni hal kilganda jazoni asosiy ta’sir vositasidan biri deb hisoblaydi. Ularning fikricha, shu bilan xulqning takrorlanmasligiga erishiladi, bu esa o‘quvchini qo‘rqtidi. Ammo, bola jazolangandan so‘ng uning ruxida qanday kechinmalar iz qoldiradi: nadomat, g‘azab, matonat, qo‘rkuv, xafagarchilik, aybdorlik, agressiya. A.S Makarenko yozgan edi: «Tarbiyalanuvchi qanday qattiq ko‘llik bilan jazolanmasin, berilgan jazo doim konfliktni hech qanday qoldiqsiz, oxirigacha hal kilmogi lozim. Berilgan jazodan bir soat o‘tib, tarbiyalanuvchi bilan normal munosabatlarda bo‘lish lozim. Jazo alovida konfliktni hal qilmogi va yo‘qotmogi hamda yangi konfliktni yuzaga keltirmasligi lozim, chunki ularni hal qilish kiyinlashib boradi, axir bunda konflikt cho‘zilib, kengayib ketadi. Keyingi vaqtida keng ko‘llanayotgan jazo choralaridan biri - ota-onani chaqirish vaularga o‘quvchining ayblarini ta’na kilmokdir.

«Uchinchi» kishini taqlif kilnsh. O‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi munosabatlar qarama-qarshi kurash holatiga o‘tganda, ba’zan «uchinchi» kishini taqlif qiladilar. «Uchinchi» kishini chin dildan o‘quvchiga yordam berishni xohlashi, konfliktning sabablarini chuqur tushunishi lozim. Ota-onalar, o‘qituvchidardan kimdir tengdoshlari shunday kishi bo‘lishi mumkin. Asosiysi, «uchinchi» etapi o‘quvchi uchun ahamiyatli inson bo‘lishi lozim. Ko‘pincha konfliktni hal etishda maktab direktori yoki rahbariyatdan kimdir jalb qilinadi (7-rasm).

7-rasm.

«YOsh o‘qituvchi endigina ish boshlaganida o‘z fani yoki uslubiy ishlar bo‘yicha qiyinchiliklarga duch kelsa, biz unga yordam beramiz, - deydi maktab direktori. Maktabda doim tajribali fan o‘qituvchisi yoki uslubiy qo‘llanmalar bor. Ammo o‘qituvchi o‘quvchilar bilan to‘g‘ri munosabatlar o‘rnata olmasa, ular bilan doim konfliktga borsa, unga yordam berish juda kiyin Axir bu narsa uning o‘ziga, uning nuqtai nazariga bog‘liq. Bizning o‘zimiz ham usullarni yaxshi bilmaymiz».

Pedagogik jarayonda shunday holatlar ham bo‘ladiki, ularning asosiy sababchisi o‘qituvchi bo‘lib qoladi. 6-9 sinf o‘quvchilari orasida o‘tkazilgan so‘rov natajalariga ko‘ra, o‘qituvchilarning o‘z o‘quvchilaridan noroziligi oshib, konfliktlar kelib chiqar ekan, ya’ni, o‘qituvchi-o‘quvchi munosabatlarida kelib chiqadigan nizolar kelib chiqish sababiga ko‘ra farqlanadi. Qo‘yidagi hollarda konfliktga o‘qituvchi sabab bo‘ladi:

1. O‘qituvchi doimo bakiradi, gapni oxirigacha eshitmaydi.
2. Alovida o‘quvchilarni ajratib, ularga ayricha yaxshi munosabatda bo‘ladi. O‘qituvchining “sevimli” o‘quvchilari bo‘ladi.
3. Mayda gap o‘quvchilarni arzimagan narsa uchun ham jazolaydi.
4. Dars va darsdan tashkari jarayonlarda ham o‘quvchilarga mustakillik bermaydi. Hamma narsa o‘zi aytganidek bo‘lishini talab qiladi.
5. “Gunohkor”larning aybini hammaning oldida aytib, tengdoshlar oldida uning obro‘yini tushiradi.
6. Kichkina bolalar bilan muomala kilgandek, muomala qiladi.
7. O‘quvchilarning shaxsini hurmat qilmaydi, qo‘pol oxangda gapiradi.
- 8 Agar o‘quvchilarning sirini bilib qolsa, uni hammaga aytadi.
9. Qiyinchilik vaqtida kiynalganda tushunmaydi - yordam bermaydi.
10. Jahli tez.

O‘quvchilar orasida yoki o‘quvchi-o‘qituvchi orasidagi konflikt ikki kishi bilan chegaralanib qolmasdan, atrofidagilarning kayfiyatiga ham salbiy ta’sir etadi. Bu jarayon quyidagicha kechishi mumkin:

- 1) sinf jamoasida ikki yoki bir necha o‘quvchi orasidagi konflikt darsning samaradorligiga salbiy ta’sir etadi. O‘qituvchi va o‘quvchilarning ancha vaqtin konfliktning muhokamasi bilan o‘tadi.
- 2) konflikt natijasida sinfni boshqarish kundan-kunga kiyinlashib boradi. Agar sinfda konflikt chuqurlashsa, o‘qituvchining sinfni nazorat qilishi va

boshqarishi izdan chikadi.

3) konflikt natijasida sinfda hamjihatlik, hamkorlik, do'stlik munosabatlari sustlashib boradi. Demak, yukoridagi holatlar ko'p hollarda quyidagi turdag'i nizoli vaziyatlarni keltirib chiqaradi:

- 1) ta'sirning yo'nali shiga ko'ra: vertikal va gorizontal;
- 2) nizoni hal qilish usuliga ko'ra: antagonistik va kelishuvga olib keladigan nizolar - kompromiss;
- 3) namoyon bo'lish darajasiga ko'ra: ochik, yashirin, potensial, asosli;
- 4) ishtirokchilar soniga ko'ra: shaxsiy, shaxslararo, guruuhlararo;
- 5) kelib chiqish tabiatiga ko'ra: milliy, etnik, millatlararo, ishlab chiqarish, hissiy-emotsional.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, so'nggi vaqtarda zamonaviy jamiyatdagi insonga bo'lgan turli ilmiy-texnik, ma'naviy, iqtisodiy ta'sirlarning xaddan ziyod ortib borishi, zamonaviy jamiyatda yashash tarzining murakkablikka tomon ortib borayotganligi, odamlar to'qnash kelishi mumkin bo'lgan turli konfliktli vaziyatlarda yoshlarni jamiyatda mustaqil va faol fukaro sifatidagi ishtiroki uchun zamin yaratish, boshqa insonlar bilan tabiiy bo'lgan turli ijtimoiy, iqtisodiy, ma'naviy-ruhiy, psixologik muloqotlarda ular ongi, tafakkuri va axloqida kamtarlik, mehribonlik, halollik, to'g'riso'zlik, samimiylilik, vijdoniylilik, o'z so'zida turish kabi hislatlarni tarbiyalash lozimdir.

Mustahkamlash uchun savollar:

1. O'qituvchi va o'qituvchi munosabatlarda «Ism»ning ahamiyati nimada?
2. O'qituvchining o'quvchi bilan muloqotida nutkning mazmuni, pontomimika va nutk intonatsiyasining roli.
3. Mutaxassislarning ta'kidlashicha, kattalar bilan muloqot intonatsiyasi necha % axborotga ega ekanligini tasdiqlaganlar va izohlang.
4. Qanday xollarda konfliktga o'qituvchi sabab bo'ladi?
5. Muloqotning «noverbal» vositalari va tinglash ko'nikmasi haqida ma'lumot bering.
6. O'qituvchi va o'quvchi o'rta sidagi munosabatlarda uchinchi kishi nima sababdan suhbatga taqlif etiladi?

Adabiyotlar

1. Voronin G.L. Konflikti v shkole. Sotsiologicheskie issledovaniya №3, 1994 g.
2. Lisetskiy K.S. Preduprejdenie mejlichnostnyx konfliktov v sisteme otnosheniy starsheklassnikov A/R dissertatsii M., 1994.
3. Rubakova M.M. Konflikt i vzaimodeystvie v pedagogicheskem protsesse. – M.: Prosveshenie, 1991.
4. Podlasny I.P. Pedagogika. – M.: Vlados, 2003.
5. Leonov N I. Konfliktologiya. Moskva-Voronej, 2006. -232 s.
6. Ahmedova M.T. Pedagogik konfliktologiya. (O'quv qo'llanma). Toshkent. 2014

MAVZU:KONFLIKTLI VAZIYATLARNI HAL ETISHDA OILANING ROLI

- Reja:**
- 1.Yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash masalasining pedagogik aspektlari.
 - 2.Oila - jamiyatning boshlang‘ich ijtimoiy bo‘g‘ini ekanligi.
 - 3.Oilaning felisitologik funksiyasi.
 - 4.Zamonaviy o‘zbek oilasi ichidagi ziddiyatlar va inqirozlar

Tayanch tushunchalar: Pedagogik aspektlar, milliy qadriyat, jamiyat, umumbashariy qadriyat, institut, insoniy qadriyat, gumanitar qadriyat, oila iqtisodi, oilaviy madaniyat, dolzarb, g‘amxo‘rlik, odamiylik, halollik, oljanoblik, mehr- oqibat, ijtimoiy institut, individualizm tarafдорлари.

1.YOshlarni oilaviy hayotga tayyorlash masalasining pedagogik aspektlari mustakillikning ilk yillaridanoq tadqiqotchilarning diqqatini tortib keldi. YOshlarni oilaviy turmushga tayyorlash tafakkuri aynan mustaqillik yillarida keng rivoj topdi, aholi o‘rtasida targ‘ib va tashviq etila boshlandi, davlat dasturlarining bosh mohiyatini tashkil kildi.

Mamlakat axolisining yarmidan ko‘proq qismini yoshlar tashkil qilishi, o‘sib borayotgan yosh avlodni jamiyatda mustaqil yashashga tayyorlash vazifasining dolzarbligi yoshlarni jamiyat hayotiga va oilaviy turmushga tayyorlash ishlarini jadallashtirishni talab etadi. Insonlarning o‘zaro munosabatlarida keskinliklarning o‘sib borayotganligi, zamonaviy ziddiyatlarning inson tafakkuri va ongiga ta’sir etishi orqali uning psixologik holatida salbiy va asabiy oqibatlarning vujudga kelishi, yosh oilalardagi ajrim holatlarning muntazam o‘sib borayotganligi, bolalar va o‘smirlardagi agressiya holatlarining vujudga kelayotganligi kabi muammolar talaba-yoshlarni oilaga tayyorlash vazifasini to‘lakonli olib borish talabini kun tartibiga qo‘yadi.

Darhaqikat, oiladagi sog‘lom muhit, odamiylik, insonparvarlik munosabatlari farzandning ruhiy dunyosiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Ota- onaning o‘zaro yaxshi munosabati, mehribonligi, gamxo‘rligi oiladagi farzandlarning munosabatlarini to‘g‘ri shakllantirishga yordam beradi.

Ona qizida muloyimlik, shirinsuhanlik, qizlarga hos oriyat, uyatchanlik, ibo, iffat kabi fazilatlarni tarbiyalash bilan birga, unga uy- ro‘zg‘or yumushlarini o‘rgatish ham lozim.

Ota o‘g‘lida to‘g‘ri so‘zlik, mehnatsevarlik, oljanoblik, fidoiylik, sahovatpeshalik kabi hislatlarni shakllantirishi bilan birga uyda erkaklar bajaradigan barcha yumushlardan xabardor qilishi kerak.

Ayrim statistik malumotlarga qaraganda, bugungi intensiv turmush tarzini kechirayotgan oilalarda ideal siymoga yaqin ota haftasiga farzandlari tarbiyasiga atigi 1,5 soat, ona — 4-5 soat, ish bilan mashg‘ul deb qaraluvchi ota - 12 minut, ona — 3 soat vaqtini ajratish ekan. Bundan kurinib turibdiki, bu ajratilgan vaqt bolalarning barkamol ishxs sifatida qaror topiishda yetarli emas. [IbragimovX., Abdullayevu SH. Pedagogika nazariyasi. -T.: Fan va texnologiya, 2008 127-129 betlar.]⁸

YAna muhim masalalardan biri ichkilikbozlik, kashandachilik inson

sog‘lig‘iga, oilasiga, nasliga, jamiyatimizga kanchadan-qancha noxushliklar olib kelmoqsa. Bu masalada davlatimiz tomonidan bir qator qarorlar qabul qilingan, ammo unga salbiy illat sifatida karab, yeng shimarib kurashmokdamizmi? Umuman, uning oqibati haqida o‘ylab ko‘ryapmizmi? Menimcha, “menga nima” kabilida ko‘proq tomoshabinga aylanib qolgandaymiz. Bu vaqtda esa to‘ylarimiz, tugilgan kunlar, gap-gashtaklarda dasturxonimizning asosiy bezagi spirtli ichimliklar bo‘lib qolmokda. Eng achinarlisi shuki, bu tadbirdarning asosiy ishtirokchilari yoshlardan iborat. Ular to‘ylarda, tug‘ilgan kunlarda, gap-gashtaklarda igunchaki xordik chiqarishlarda sog‘lik uchun deb ko‘tarayotgan kadaxdarining organizmga salbiy ta’sirini bilisharmikan? Oila iqtisodiyotini, oila rishtasini, jamiyatimiz farovonligini bo‘zayotganliklarini, ayniksa, yosh avlodga ta’sirini-chi? Ko‘plab noxush holatlar, bezoriliklar, hatto jinoyatlar ushbu tadbirdarda “to‘yib-ichish” oqibatida sodir bo‘lmoqda. Vaholanki, yosh bolalarda asosan kattalarga taqlid qilish kuchli bo‘ladi. YUqorida aytib o‘tilgan tadbirdarda kattalarni aroqka mukkasidan ketishlarini ko‘rib hayot gashti shunday surilar ekan-da degan tushunchalarga borib qolmasmikan?

Bu masala yuzasidan mahalla oqsoqollari kengashida aniq, samarali tadbirlar ishlab chiqilganmi? Mahalla faollari ushbu masalani hal etishda ojizlik qilayotganlari o‘z-o‘zidan ma’lum Keling spirtli ichimlikning asorati haqida ilmiy ma’lumotlarga tayangan xolda fikr yuritish mumkin.

Kuzatishlar shundan dalolat beradiki, 1000 ga yaqin jinni bolalarning 500 nafarining onasi, 70 nafarining ota yoki onasi spirtli ichimlik iste’mol qilar ekan. Fransuz vrachi Demma yigirma sakqiz yil davomida eri ham, xotini ham ichkilikka berilgan. O‘nta oilani kuzatgan. Bu oilada tug‘ilgan 57 nafar bolaning 25 nafari bir yoshga yetmay o‘lgan, 5 nafari tutqanoq, 5 nafarining bosh miyasi suyuq, 12 nafari ashaddiy jinni bo‘lib o‘lgan. Faqat 10 nafarigina nisbatan sog‘lom tug‘ilgan

Tutqanoq kasali bilan og‘rigan har 100 boladan 60 nafarining ota-onasi ashaddiy ichuvchi ekanligi aniqlangan. Ichkilik turli xil jinoyatni keltirib chiqaruvchi asosiy sabab hisoblanadi. Uning asosida oqibat qotillik, bezorilik va boshqa salbiy ko‘rinishlar bilan tugallanmoqda. Dalillarga e’tiborimizni qarataylik: 70 % ga yaqin qotillik, 80-90 % bezorilik asosan mastlik vaqtida sodir etilar ekan. Faraz qilaylik agar spirtli ichimlikni iste’mol qilish 35 % ga kamaytirilsa, qotillik 40 % ga, bezorilik 25 % ga kamayadi. Demak, milliy mafkuramizda belgilangan halk farovonligi, komil inson tarbiyasi uchun kurashishimizda avvalom bor ichkilikbozlik masalasiga millatimizdagi illat sifatida qarashimiz lozim. Yana faktlarga murojaat etamiz: 100 gramm aroq ichish jismimizdagi faol ishlayotgan 7500 ta to‘qimani ishdan chiqaradi. 75 gramm aroq iste’mol kilgandan so‘ng muskullarning kuchi 20-40 % ga kamayadi Endi bayram tug‘ilgan kun, to‘y yoki do‘sstar davrasida

tuyib, me’yordan oshirib ichgan ishchi, xizmatchining ertangi kun mehnat unumdoorligini tasavvur eting. [O‘zbekiston Respublikasi oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi, Respublika ‘Milliy g‘oya va mafkura», “Oila” ilmiy amaliy

markazlari hamda TDPU hamkorligida “YOshlarni oilaparvar ota-onalikka tayyorlashda oilaning roli” mavzusidagi Respublika miqyosidagi ilmiy-amaliy anjuman materiallari 29-mart 2013 yil, 224-225 betlar.]

Spirtli ichimliklarni iste’mol qilish bolalar va ayollarga tez ta’sir etadi. Ayol uchun alkogolizmga ro‘ja qo‘yish 2-3 yilni tashkil etsa, 13-14 yoshli o‘g‘il yoki qiz bolaga iste’mol qilgan bir qadah vino organizmga bir shisha aroq kabi ta’sir etadi. Afsuski, yoshlar o‘rtasida aroq, vino, pivoga qizikuvchilar soni ortib bormokda. Bizningcha, alkogolizmga jiddiy illat sifatida qarashimiz, ularni keng yoyilishiga sabab bo‘layotgan tadbirlar yuzasidan samaradorli faoliyat yuritishimiz lozim. Barkamol shaxsnинг shakllanishi sub’yektiv va ob’yektiv omillarga bog‘liq. Oilada har bir ota-onan bosh pedagog hisoblanadi. Ular farzandparni sog‘lom turmush tarziga yo‘naltirishda asosiy rol o‘ynaydi. Bu borada esa har bir ota-onan yetarli bilim, ma’lumotlarga ega bo‘lishlari lozim.

SHuni alohida aytish joizki, qadimgi pandnomalarda yozilishicha, inson boshida uchta kulfat bor emish. 1) o‘lim; 2) qarilik; 3) noqobil farzand. Ularning ikkitasidan qutilishning ilojisi yo‘q. Ammo, uchinchisidan qutulishning ilojisi bor emish. Bu iloj, faqat farzandni to‘g‘ri tarbiyasiga bog‘liq deb hisoblaydilar. Farzandlarimizga zararli odatlarning salbiy xususiyatini, mohiyatini daliliy misollar asosida ongiga yetkazish, mantiqiy tushunchalarini tarkib toptirib borish, hamda to‘y, bazmlarimizda alkogol ichimliklarsiz o‘tkazish nafaqat oila tarbiyasi muammosi bo‘lib qolmay, balki millatimiz sog‘lom avlodni masalasida yondashishimiz davr taqozasiga aylanmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi birinchi Prezidentining 2004 yil 25-maydag‘i RG‘-3434 raqamli farmoni va unda ko‘zda tutilgan maqsad va vazifalar, Vazirlar Mahkamasining 2002 yil 5-iyuldag‘i «Oilada tibbiy madaniyatni oshirish, ayollarning sog‘lig‘ini mustahkamlash, sog‘lom avlod tug‘ilishi va uni tarbiyalashning ustuvor yo‘nalishlarini amalga oshirishning maqsadli dasturi to‘g‘risida» gi 242-sonli qarorning bajarilishi mamlakatimizda sog‘lom oilalarning vujudga kelishiga zamin yaratmokda. SHu bilan bir qatorda 2014 yilni “Sog‘lom bola yili” deb e’lon qilinishi munosabati bilan “Sog‘lom bola yili” Davlat dasturi ishlab chiqildi va joriy etilmoqda. “Sog‘lom bola yili” Davlat dasturida belgilangan vazifalarni amalga oshirish esa ta’lim va tarbiya sifat va samaradorligini rivojlantirishga asos bo‘lib xizmat qiladi. [O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2014 yil 19-fevraldag‘i «Sog‘lom bola yili» Davlat dasturi]

Inson aslida baxt va ezgulik uchun dunyoga keladi, shu orzu-umid bilan yashaydi. Lekin bu bilan ish bitmaydi, u shu niyatiga yetish uchun harakat qilishi, mehnat qilishi, yaxshilik ko‘rishi uchun yaxshilik qilishi lozim. Insonning inson bo‘lib shakllanishida, hayotda o‘z o‘rnini topishida, el-yurt ichida izzat-hurmatga sazovor bo‘lishida, yuksak axlok-odob qoidaparini o‘zida mujassam etishida oila asosiy o‘rinni egallaydi. Oila shunday makonki, unda hayotning davomiyligini ta’minlovchi shaxs shakllanadi, etnik madaniyat, urf- odatlar, axlokiy-ma’naviy qadriyatlar saqlanadi va rivojlantiriladi, jamiyat taraqqiyotini belgilovchi iqtisodiy

va ma'naviy hayot poydevori quriladi va mustahkamlanadi. YUrtboshimiz aytganlaridek, halkimiz qadim- qadimdan oilani muqqadas deb bilgan. Axir oila ahil va totuv bo'lsa, jamiyatda tinchlik va hamjihatlikka erishiladi, davlatda osoyishtalik va barqarorlik hukm so'radi.

Oilada tarbiyaning negizlariga asos solinadi. U bolada shakllanishi lozim bo'lган barcha insoniy munosabat va fazilatlarni tarbiyalovchi hayot maktabi hisoblanadi.

O'zbek halki tabiatan bolajon halk. Bolaga nisbatan bag'ri kenglik, mehri daryolik, o'ta fidoyilik o'zbeklarga xos xususiyatdir. SHu boisdan ham, ota-onalarimiz farzandlarining baxti uchun kelajagi uchun qayg'uradi. Ularning puxta bilim olishlari, qiziqishlari bo'yicha kasb-hunar egallashlari, axlok-odob qoidalarini mukammal bilishlari va ularga amal qilishlari uchun mavjud imkoniyatlarni yaratadilar. CHunki oilada bolani to'g'ri tarbiyalash — mustahkam poydevorli jamiyat barpo etilishining garovidir. Bola tarbiyasi keng kamrovli, uzoq davom etadigan murakkab jarayon bo'lib, uning o'ziga xos xususiyatlari mavjud. Ushbu jarayon turmush kuradigan yigit va qizning bir-biriga har tomonlama munosibligidan boshlanadi.

Bo'lajak ota-onaning sog'-salomatligi, nasl-nasabi, dunyoqarashi, ichki va tashqi dunyosi, axlok-odobi, moddiy va ma'naviy darajasining mosligi, turmush kurishga ma'naviy va jismoniy tayyorligi farzand ko'rish va uning tarbiyasida muhim ahamiyatga ega.

Oila mustahkamligi, ma'naviy va jismoniy barkamol farzand jamiyat mustahkamligi va ma'naviy yetukligining garovidir. Sohibqiron bobomiz Amir Temur ham o'g'il uylantirishda kelin tanlashni, farzand tarbiyasini davlat siyosati darajasiga ko'targanligi ham bejiz emas. Davlatning qudrati — sog'lom fikrli, bilimli, axlok-odobli, halq, millat, Vatan takdiri uchun jonini tikan insonlar ko'lida.

Mamlakatimiz mustaqilligi yillarda birinchi Prezidentimiz I.A.Karimov rahbarligida olib borilayotgan siyosatning ustuvor yo'nalishlari hisoblanadigan ayollarning davlat va jamiyat qurilishidagi rolini oshirish, oilani har tomonlama mustahkamlash, oilada va ta'lim tizimida yoshlarni barkamol qilib tarbiyalash, axoli salomatligini mustahkamlash borasida amalga oshirilayotgan muhim ishlarning negizida ham aynan shu g'oya yotibdi. Millat genafondini saqlash — aynan shundan boshlanadi. Er yoki xotin nasl- nasabida mavjud irsiy kasalliklar, ma'naviy qashshokdik kabi salbiy holatlar kelgusi avlodlar taqdiri, millat kelajagi uchun ham xavflidir. Darhaqiqat, oilasining baxt-saodatini, roxat-farog'atini o'yagan odam shu masalalarni ham nazardan chetda qoldirmasligi shart.

CHunki farzand er-xotinning mehr-muhabbat asosida qurilgan ixtiyoriy ittifoqining mevasidir. Abdurauf Fitrat aytganidek: uylanishning birinchi maqsadi farzanddir. Avlodni tarbiyalash insoniyatning xizmatidir. Qachonki biz yaxshi axlok egasi bo'lган farzandlarni tarbiyalasak, shundagina bo'ynimizdagi bu xizmat majburiyati soqit bo'ladi. Kimki badaxlok bolalarni tarbiya etsa, insoniyatga xizmat emas, balki dushmanlik qilgan bo'ladi. Jamiyat ularning

farzandlaridan bezor bo‘ladi. Xush va yaxshi axloqqa ega bo‘lgan farzand, xushaxlok iymon sohibi bo‘lgan ota-onadan bo‘ladi, agarda ota-onsa axloqsiz bo‘lsalar, ularning tarbiyalari soyasida o‘sgan farzand ham badaxlok bo‘ladi. Binobarin, kuyov va kelin xushaxlok bo‘lishlari eng yaxshi fazilatdir”

2.Oila - jamiyatning boshlang‘ich ijtimoiy bo‘g‘inidir. U o‘zida oila a’zolarining ehtiyojlari, qizikishlari, mayllari, tarbiyasi va boshqa ijtimoiy faoliyat turlarini aks ettiradi. Ota-onalarning bola shaxsiga ilmiy dunyoqarash asoslari, ma’naviy-axlokiy, nafosat, mehnat va boshqa ijtimoiy omillarni shakllantirish maqsadida tizimli ta’sir ko‘rsatish jarayoniga oilavny tarbnya deynladi.

Oilalar Respublikamiz va qishloqlarning yagona ijtimoiy-iqtisodiy umumiyligi asosida rivojlanadi. Ayni paytda oilaviy turmush va oilaviy tarbiya o‘zining milliy xususiyatlariga ham egadir. Pedagogik diagnostikada oila tarbiyasi o‘z milliy va demokratik xususiyatlari bilan bir-biridan farklanishini hisobga olish, oilaviy tarbiyada oilaning moddiy farovonligi, madaniy-ma’naviy saviyasi, osoyishtaligi, oila a’zolarining soni, tarkibi alohida ahamiyat kasb etadi

O‘quv maskanlarida beriladigan ta’lim-tarbiya darajasi bilan o‘quvchitralaba shaxsining oilaviy turmush tarzi orasidagi aloqadorlikning pedagogik jihatdan ta’minlanganligi hamda ta’lim oluvchilarining yutuqlari, ularda shaxsiy sifatlarning tarkib topib borishini jadallashtiradi.

YOshlarning xupsida uchraydigan nuqsonlar: yolg‘onchilik, agressivlik, huquqbuzarlik va jinoyatchilikning oldini olishda o‘quv maskanlarida beriladigan ta’lim-tarbiyaning ta’sirini oshirish yo’llarini tadqiq etishda oila diagnostikasining muhim ahamiyati mavjud.

Pedagogika va psixologiya fanlarida ota-onalar bilan ish olib borishga doir turli xil yondashuvlar mavjud. Bulardan K.Leongard, G.Myunsterberg, Dembo-Rubinshten, E.Klimov, I.Grebennikov, A.D.Munavvarov, M.Kuronov, O.Musurmonova, L.Mahmudovalar tomonidan yosh va pedagogik-psixologiyaga asoslangan xolda yaratilgan ma’rifiy-axborotli yondashuvlardir. Bu yondashuvlarning mazmun va mohiyatidan kelib chiqqan holda ota-onalarga uzlusiz va ma’lum tizim asosida yordam berish maqsadida oila uchun ommaviy ta’lim dasturlari ham ishlab chiqilgan. Bu dasturlar asosida oilaning yoshlar tarbiyasidagi rolini faollashtirishga muvaffak bo‘linmoqda.

O‘zbek halqining milliy xususiyatlari: axloqiylik, o‘zini-o‘zi anglash, milliy tuyg‘u, milliy madaniyat, milliy kiyinish va yurish-turishda o‘z aksini topadiki, o‘zbek oilasining tuzilishi va shaxslararo munosabatini o‘rganishda bularni chetlab o‘tish mumkin emas.

O‘zbek oilalari tuzilishiga quyidagi sifatlar xosdir: ko‘p bolalik; oilada otaning bosh tarbiyachi sifatida namoyon bo‘lishi; qarindoshchilik, bir necha avlodlarning birgalikda yashashi.

Oilashunos olimlar: S.T.Inamova, V.Karimova, O.Musurmonova, F.Habibullayevlar tomonidan oilaning asosiy funksiyalarini turlicha klassifikatsiya qilingan. Bu o‘rinda oila funksiyalarini sanab o‘tish bilan kifoyalananmay, balki ularni bir tomonidan odamlarning moddiy xo‘jalik- maishiy va ikkinchi tomondan,

emotsional va ijtimoiy-psixologik ehtiyojlarini qondiruvchi funksiyalarga farklash muhim.

Jamiyatning asosiy bo‘g‘ini bo‘lmish - oilalarning vachifalari turli- pguman: Har bir oila ijtimoiy tizim sifatida jamiyat oldida quyidagi asosiy funksiyalarni bajaradi: iqtisodiy, reproduktiv, tarbiyaviy, rekreativ, felisitologik, kommunikativ, relaksatsiya, regulativ (boshqaruv).

Oilaning iqshodiy funksiyasi uning asosiy tarbiyaviy funksiyasidir. Bolalarning aqliy, jismoniy, axlokiy estetik tarbiyasiga oilada asos solinadi. Oila inson deb ataluvchi binoning faqat poydevorini qo‘yish bilan cheklanmay, balki uning so‘nggi g‘ishti qo‘ylguncha javobgardir. Jamiyatning komil fuqarosini shakplantirish, tarbiyalash xozirgi zamon oilasining muhim funksiyasi darajasiga kiradi. CHunki shaxsning ijtimoiylashuvi dastavval oilada amalga oshadi.

Oilaning kommunikativ funksiyasi - oila-a’zolarining o‘zaro muloqot va o‘zaro tushunishga bo‘lgan ehtiyojini qondirishga xizmat qiladi.

Oilaning rekreativ funksiyasi - nikoh-oila munosabatlari yuzaga kelgan dastlabki, ibtidoiy zamonlardan buyon unga harakterli bo‘lgan xususiyatlardan biri, oila-a’zolarining axlokiy pedagogik-psixologik ximoyalanishini ta’minalash, yosh bolalarga va mehnatga yaroqsiz kishilar yoki keksa qarindoshlarga moddiy-ma’naviy va jismoniy yordam ko‘rsatish kabilardan iborat bo‘lib kelgan. Bu xolat oilaning rekreativ funksiyasini tashkil qiladi. Oilaning rekreativ funksiyasi - o‘zaro jismoniy, moddiy, ma’naviy va psixologik yordam ko‘rsatish funksiyalaridan biri hisoblanadi.

Oilaning muhim bo‘lgan funksiyalaridan yana biri - bu uning reproduktiv (jamiyatning biologik uzlusizligini ta’minalash, bolalarni dunyoga keltirish) funksiyasidir. Bu funksiyaning asosiy mohiyati inson naslini davom ettirishdan iboratdir. Oilaning vazifasi faqatgina yangi avlodni dunyoga keltiribgina qolmasdan, insoniyat paydo bo‘lgan davrdan boshlab yashab kelayotgan ilmiy va madaniy yutuqlari bilan tanishtirgan xolda, ularning salomatligini saqlab turishdan ham iboratdir.

3.Oilaning felisitologik funksiyasi - hozirgi zamon oilasining tobora ahamiyati ortib borayotgan funksiyalaridan biri uning felisitologik funksiyasidir (italiyancha “felicitye” - baxt degani). “SHaxsiy farovonlikka erishishga intilish oilaviy munosabatlar tizimida ko‘p jihatdan hal kiluvchi omil bo‘lib bormoqda. Oilada, er-xotinning bir-birini to‘liq tushunishi- ularning o‘zlarini baxtli his qilishlarini ta’minalaydi. SHuningdek, o‘zidagi mavjud tabiiy-ijodiy imkoniyatlarini (iqtidorni) ro‘yobga chiqarish, jamiyat va oila doirasida sarflash ham insonga o‘zini baxtli his qilish imkonini beradi”. [IbragimovX., Abdchillayeva SH. Pedagogika nachariyasi. -T.: Fan va texnologiya, 2008.127-129 betlar.]

Keyingi vaqtarda insonning imkoniyatlari ortgan sari uning baxtga intilish darajasi ham ortib bormoqda.

Oilaning regulativ funksiyasi — oila-a’zolari o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarni boshqarish tizimini, shuningdek, birlamchi ijtimoiy nazoratni, oilada ustunlik va obro‘ni amalga oshirishni ifodalaydi. Bunda kattalar tomonidan

yosh avlodni nazorat qilish va ularni moddiy hamda ma'naviy tomondan qo'llab-quvvatlash nazarda tutiladi.

Oilaning relaksatsiya funksiyasi — uning eng asosiy funksiyalaridan biridir. Bu degani oila a'zolarining jinsiy, emotsiyal faoliyatini, ruhiy-jismoniy quvvatini, mehnat qobiliyatini yana qayta tiklash demaqdir.

Oila funksiyalarining muvaffaqiyatlari bajarilishi har qanday oila baxtini ta'minlovchi mezon hisoblanadi. SHuning uchun oilaning o'z funksiyalarini muvaffaqiyatlari bajarilishi nafaqat uning ichki xolatiga, shu bilan birga jamiyatning ijtimoiy sog'lomligiga ham ta'sir etadi.

2012-yil O'zbekiston Respublikasida "Mustahkam oila yili", 2013- yil "Obod turmush yili" va 2014-yil "Sog'lom bola yili" deb e'lon qilinishi munosabati bilan jamiyatimizning asosi bo'lmish oila institutini yanada mustahkamlash va rivojlantirish, oilalarni, ayniqsa, yosh oilaparning huquqiy, ijtimoiy-iqtisodiy manfaatlarini himoya qilish hamda ko'llab-quvvatlashni kuchaytirish borasida olib borilayotgan barcha ishlarni sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish lozimligi ta'kidlab o'tilgan. Obod turmushimizda jismonan sog'lom, ma'naviy yetuk va har tomonlama rivojlangan barkamol avlodni tarbiyalashda oilaning rolini oshirish, mustahkam oilada sog'lom bolani shakllantirishga doir aniq maqsadga yo'naltirilgan keng ko'lamli chora tadbirlar kompleksini amalga oshirish ko'zda tutildi, amalga oshirilmoqda.

XX asrning 90-yillaridan boshlab yuz bergen ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy harakterdagi salbiy jarayonlar oqibatida oilada bola tarbiyasi instituti sifatida chuqur tanazulga yuz tutdi. Bolaning o'z oilasidan siqib chiqarilishi bilan bog'liq ayanchli an'analar paydo bo'ldi.

4.Zamonaviy o'zbek oilasi ichidagi ziddiyatlar va inqirozlar nuqtai nazaridan oila institutiga nazar solinsa, yuqoridagi xolatlar o'zini ochiq namoyon etayotgan holatlar hisoblanadi. SHu bilan birga, o'zini pinhona namoyon qilayotgan holatlar, oila ichida kechib, tashqariga ko'p ham chiqmayotgan, ammo ko'payib borayotgan salbiy vaziyatlar ham mavjud (9-rasm).

Halqimizda shunday gap bor: kelishmovchilik, ziddiyat, janjal bo'lган uyda rohat, baraka bo'lmaydi, - deb hisoblashadi. Oilada uning a'zolarini xo'rلamaslik, g'iybat qilmaslik, qilgan ishlaridan ayb topmaslik, yemok-ichmoqda qizg'anmaslik kabilar har doim targ'ib qilingan. Oila-a'zolari muomalasida salbiy his-tuyg'ularni jilovlay bilish, bir-birini tushunib yetish, ziyrak bo'lish, rashk, gina-qudratning oldini olish yo'llariga yoshlarni o'rgatish darkor.

Konflikt bizda qanlay xissiyotlar, emotsiyalarni uyg'otadi

9-rasm.

Eng avvalo yosh yigit va qizlarni oilaviy turmushning barcha o‘ziga xosliklariga ochiq va samimiyligi o‘rgatish lozim. Erkaklar va ayollar psixologiyasi, ularning fiziologiyasi, ma’naviy-ruhiy va jismoniy ehtiyojlari kabi masalalarda zamonaviy qarashlarning barchasini yoshlarga bermoq zarur. Ayollarimizda erkaklarga nisbatan “g‘arazli”, “shaxsiy modsiy talablarni kondiruvchi” sifatidagi egoistik munosabat keng tarkalgan. Erkaklar esa o‘z ayollariga oilaning xizmatkori, uning yumushlarini bajaruvchi, barchaga bo‘ysunishi lozim bir jihoz sifatida qarashadi. Ikkala stereotip ham noto‘g‘ri hamda o‘zgarishi lozim bo‘lgan stereotiplardan hisoblanadi. Na erkakka, na ayolga “g‘arazli”, faqat “manfaat olish”ga yo‘naltirilgan munosabat ko‘rsatib bo‘lmaydi. G‘arazli munosabat inson nafsoniyatini yerga uradi. SHu bilan birga hech kimga ustunlik asosida munosabat ham bildirib bo‘lmaydi. Er va xotin munosabati rahmdillik, mehr-oqibat, bir-birini asrash tamoyillari asosiga ko‘rilmog‘i lozimligi barchaga ayon.

Ulug‘ rus yozuvchisi L.N.Tolstoy oiladagi munosabatlar uyg‘unligi va erkak bilan ayolning majburiyatlari borasida hozir ham dolzarb bo‘lgan tamoyilni aytib o‘tgan: “Pishirib-kuydirish, tikib-yamash, kir yuvish, bolalarga qarash faqatgina ayollarning ishi, buni qilish erkaklarga uyat degan g‘alati, ildiz otib ketgan yanglish fikrlar mavjud. Vaholanki, buning aksi uyatlariq: holdan toygan, qachon qarasang nimjon, homilador ayol zo‘r-bazo‘r ovqat tayyorlayotgan, kir yuvayotgan, kasal bolasiga qarayotgan bir paytda, qo‘pincha bekor yurgan, vaqtini bo‘lar-bo‘lmas ishlar bilan yohud butunlay besamara o‘tkazayotgan erkaklarga uyat”.

Yigit va qizlarni zamonaviy bilimlar asosida oilaviy munosabatlarga to‘g‘ri yo‘naltirish zarur. Oila — muqaddas dargoh. SHu bois, oilaga muqaddas munosabatda bo‘lish lozimdir. Oilaviy hayotni to‘g‘ri tashkil qilish va uni ziddiyatlardan asrash oilaning barcha a‘zolaridan ma’lum tamoyillarga bo‘ysunib yashash, ma’lum bilim va ko‘nikmalarni qo‘llash zaruriyatini talab etadi. Mana shu talablardan ba’zilari borasida 9-10-11-12-ilovalarda keltirib o‘tganmiz.

Mustahkamlash uchun savollar:

1. Oilaviy munosabatlarning buzilishiga olib keladigan ba’zi xolatlar kaysilar?
2. Ulug‘ rus yozuvchisi L.N.Tolstoy oiladagi munosabatlar uygunligi haqida qanday fikr bildirgan?
3. YOshlarning xulqida qanday nuksonlar uchraydi
4. Oilaning bola tarbiyasi oldidagi vazifasi nimalardan iborat?

Adabiyotlar

- 1.Voronin G.L. Konflikti v shkole. Sotsiologicheskie issledovaniya №3, 1994
- 2.Lisetskiy K.S. Preduprejdenie mejlichnostnyx konfliktov v sisteme otnosheniy starsheklassnikov A/R dissertatsii M., 1994.
- 3.Rubakova M.M. Konflikt i vzaimodeystvie v pedagogicheskem protsesse. – M.: Prosveshchenie, 1991.
- 4.Podlasyy I.P. Pedagogika. – M.: Vlados, 2003.
- 5.Leonov N I. Konfliktologiya. Moskva-Voronej, 2006. -232 s.
- 6.Ahmedova M.T. Pedagogik konfliktologiya. (O'quv qo'llanma). Toshkent.2014
- 7.Azizzodjaeva N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. – T.: Fan, 2006.

MAVZU:JAMOADAGI KONFLIKT VA UNI YECHIMGA OLIB KELISH YO'LLARI

REJA

- 1.Jamoada mos kelishga ta'sir ko'rsatuvchi omillarning asosiy guruhlari;
- 2.Xodimlarning janjalkashliklariga ta'sir ko'rsatuvchi psixologik hususiyat turlari; nizolar sabablari; nizolarni hal qilish usullari
- 3.Boshqaruv tizimida ro'y beradigan nizoli vaziyatlar
- 4.O'qituvchilar o'rtasida shaxslararo nizolarning oldini olish yo'llari.

Tayanch tushunchalar: Tinch-totuv, or-nomus, uyat va andisha, sharmu-hayo, erkin, farovon, beparvo, hamjamiyat, halqaro, tafakkur, ong axloqiy tuyg'u, ibo va iffat, tushuncha, kibr, asabiy.

Bugungi kunda zamonaviy axborot maydonidagi harakatlar shu qadar tig'iz, shu qadar tezkorki, endi ilgarigidek, ha bu voqeа bizdan juda olisda yuz beribdi, uning bizga aloqasi yo'q, deb beparvo qarab bo'lmaydi. Biz butun ma'rifatli dunyo, halkaro hamjamiyat bilan tinch-totuv, erkin va farovon hayot kechirish, o'zaro manfaatli hamkorlik qilish tarafdomiz. Ota-bobolarimiz ongu tafakkurida asrlar, ming yillar davomida shakplanib, sayqap topgan or- nomus, uyat va andisha, sharmu hayo, ibo va iffat kabi yuksak ahloqiy tuyg'u va tushunchalar kadrlanadi.

Birinchi prezidentimiz ta'kidlaganidek,". agar biz ahil bo'lsak, el-yurt manfaati yo'lida bir tanu bir jon bo'lib yashasak, o'zimizdan sotqin chikmasa, o'zbek halqini hech kim, hech qachon yenga olmaydi. Irodasi bakuvvat odam o'ziga ishonadi va har qanday murakkab vazifani ham o'z zimmasiga olishdan qo'rqlaydi, yoningizda turib, qo'lidan kelgancha yordam berishga, qiyinchiliklarni siz bilan birgalikda yengishga harakat qiladi" [I.A.Kirimov. YUksak ma'naviyat- yengilmis kl ch -G.: Ma'naviyat, 2009. -122 b.]

Har kaysi fuqaro, har kaysi inson, jamiyat taraqkiyoti va uni yangilashga, ma'naviy hayotimizni turli tahdid va xurujlardan himoya qilish masalasiga bo'lgan o'z burchi va mas'uliyatini o'z turmish va tafakkur tarzimizga mos, biz barpo

etishga intilayotgan kuchli fuqorolik jamiyati talablariga javob beradigan munosabatlar sifatida namoyon etishi darkor.

Muammoning yechimini topmasdan turib, konfliktni ijobiy hal etib bo‘lmaydi. Agar konfliktga e’tibor berilmasa, muammo yechilmay qolib ketadi, u yo‘qolmaydi, bilaks chuqurlashib, o’t olib, ogir oqibatlarga olib kelishi mumkin. Konfliktlar yechimini topa bilihda esa maxsus bilimlar ko‘l keladi. Muammoning yechimiga qaratilgan umumiyligi sayi-harakatlar esa uning chuqurlashib ketib, og‘ir natijalarga olib kelishining oldini oladi. SHu bois, konflikt vujudga kelganida undan uzoqroqda emas, balki unga nisbatan faol munosabatda bo‘lish darkor. Konfliktga nisbatan faol munosabat esa konfliktlar yechimi bo‘yicha maxsus bilim va ko‘nikmalarining ko‘llanilishini anglatadi.

Konfliktlar turli joylarda sodir bo‘lishi mumkin. Mana shunday konfliktlardan biri — siz ishlayotgan mehnat jamoasida sodir bo‘lishi mumkin bo‘lgan konfliktlardir. Jamoada sodir bo‘lishi mumkin bo‘lgan konfliktlarning o‘ziga xos xususiyatlari mavjud bo‘ladi. Jamoada sodir bo‘ladigan konfliktlar mana shu jamoada ishlayotgan barcha xodimlarga o‘z ta’sirini o‘tkazmay qolmaydi(10 -rasm).

10-rasm. Jamoa - ijtimoiy moyosabatlar va yagona ijtimoiy faoliyat asosida birlashgan guruh

Mehnat jamoasida vujudga kelishi mumkin bo‘lgan konfliktlar (1) sizdan tashkarida, ya’ni ziddiyat sizning manfaatlaringizni o‘zida jam qilmagan, yoki (2) unga siz ham tortilgan, ya’ni sizning manfaatlaringiz konflikt orqali bo‘zilayotgan yoki aksincha, sizning manfaatlaringiz yutib chikayotgan yoki (3) alohida holda siz va sizning hamkasbingiz, siz va sizning rahbaringiz o‘rtasida yoki (4) umuman butun jamoa orasida vujudga kelishi mumkin. Jamoadagi konflikt kim o‘rtasida sodir bo‘layotganligiga qaramay mana shu jamoada ishlayotgan xodimlarning barchasini o‘z domiga tortib ketadi

Nima sababdan mexnat jamoalarida turli xil nizolar kelib chikadi. Buning bir necha sabablari bor:

- alohida shaxs va jamoatchilik manfaatlarining mos kelmasligi;
- ayrim alohida jamoa a’zolari xatti-harakatlarining ijtimoiy, gruhiy normalarga zid kelishi (tartibsizlik, intizomning bo‘zilishi, mahsulotdagi brak,

ishning samarasizligi va b.q);

- jamoa a'zolari qarashlaridagi nomuvofikliklar;
- ishni tashkil etish va mexnatga munosabatdagi farklar;
- ishchi xodimlar o'rtasidagi vazifalarning to'g'ri taksimlanmaganligi va hokazo.

Siz jamoada sodir bo'lgan ziddiyatdan tashkarida bo'la olmaysiz. Agar siz konfliktga umuman aralashmasangiz ham, sizdan konflinkta nisbatan o'z munosabatingizni oydinlashtirish so'ralganda, xohlang-xohlamang ziddiyatga nisbatan o'z fikringizni, o'z xulosalariningizni aytishga majbur bo'lasiz. Bu esa, qaysidir masalalarda bir yoki boshqa tomonning manfaatlarini ustun qo'yishingizga, biror tomonning yonini olishingizga sizni majbur etadi. Agar siz maqsadli ravishda jamoadagi konflikt dan o'zingizni olib qochib, o'zingizni betaraf deb e'lon qilganingizda ham, har kuni o'sha jamoada bo'lganingiz uchun, konfliktning qanday rivojlanayotganligi, tomonlar o'zini qanday tutayotganligi beixtiyor ko'zatib borasiz, oxir oqibat o'zingizni haqiqatan ham ziddiyatdan tashkaridaman, - deb his qila olmaysiz.

Jamoada vujudga kelgan har turli konfliktlarga nisbatan ham passiv emas, faol yondoshgan ma'kul. Siz o'zingizni bir tomonning yonini olgan yoki ikkinchi tomon uchun bo'ysungan holda emas, balki avval o'rganganimizdek, mana shu konflikt vaziyatni vujudga keltirgan muammoni aniqlashga sayi-harakat qilib, butun jamoa diqqatini shaxslararo munosabatlarni taftish qilishga emas, balki muammoni aniqlashga, uning yechimini qidirishga, tomonlarning har birining manfaatlarini o'zaro yaqinlashtirishga, har ikki tomonni ham o'zaro qoniqtiradigan yechimni kidirishga safarbar etishingiz lozim bo'ladi.

Mehnat jamoasida xodimlar o'zaro bir-birlarini hurmat qilish va bir-birlariga zarar yetkazmaslikka harakat qilib ishlaydilar. Ammo shunga qaramasdan ba'zan ular o'rtasida, ko'proq jamoa rahbarining o'z qo'lidagi xodimlarga nisbatan jamoa etikasining bo'zilish natijasida muammoli holatlar uchrab turadi. Ular quyidagilardan iboratdir:

- 1) rahbarning o'z ko'lida ishlayotganlarga nisbatan dimogdorligi, ya'ni o'z rahbarlik lavozimini suiste'mol kilgan hollarda rahbarlik qilish tartibini buzishi;
- 2) o'zini katta tutishi, ularni behurmat qilishi;
- 3) bergen va'dalar ustida turmaslik;
- 4) o'z fikrlaridan o'zgacha bo'lgan qarashlarni yoqtirmaslik, ko'l ostidagi xodimlarning fikrlarini inkor etishi va ta'qib ostiga olishi;
- 5) tanqidli fikrlarga yo'l qo'ymasligi,
- 6) o'z ko'lidagi hodimlar huquklarini cheklashi,
- 7) xodimlarga ular mas'uliyatidan tashqari shaxsiy majburiyatlarni yuklashi vaularning bajarilishini talab etishi;
- 8) barcha uchun muhim bo'lgan ba'zi ma'lumotlarni yashirib, ulardan jamoani bexabar qoldirishi (masalan, shtatlar qisqarishi, mukofotlardan yoki chet elga ketish uchun kelgan komandirovka),
- 9) inson nafsoniyatini pastga uradigan tanqid bilan shug'ullanishi;

10) xodimlar orasiga ataylab g‘alva va nifoq solib qo‘yishi;

11) xodimlarni guruh-guruh qilib, ular o‘rtasidagi nizolarni keltirib chiqarishi;

12) xodimning vaqtini tejamaslik (masalan, xodim agar rahbar bilan muhim masala yuzasidan maslahatlashmokchi bo‘lsa, o‘zini bir necha kun “kutish”ga yoki uzoq vaqt kutishga majburlash),

13) xonasiga kirgan odam bilan o‘z qogozlaridan ko‘z o‘zmay suhbatlashishi;

14) kirib kelgan odamga “o‘tirishni” taqlif etmaslik va boshqalar. YUqoridagilarga asoslanib misol keltirishimiz mumkin. Masalan,

Toshkent shahridagi maktablardan birida direktorni boshqa ishga o‘tgani uchun uning o‘rniga yosh, ammo qaysidir mакtabda o‘quv bo‘limining mudiri bo‘lib ishlagan ayolni tayinlashdi. Jamoa yangi rahbarni iliq kutib oldi, ayniksa, uning yoshligi va “men bu maktabda tartib o‘rnatishga keldim, o‘zim ham kuchimni ayamayman va sizlardan ham shuni talab qilaman”, - deb ishontirishi ko‘pchilikka yoqib qoldi.

CHunki eski direktorning ba’zan o‘z bilganicha,adolatsiz qarorlar qabul qilishini utsituvchilar jamoasi xazm qila olmasdi.

Rostdan ham maktabda tartib-intizom ancha yaxshilanib qoldi. Oldingi direktorning “erkatoyi” ni yangi rahbar “joyiga o‘tkazib qo‘ydi”. Maktabning o‘quv jarayonida, tashqi va ichki ko‘rinishida sezilarli o‘zgarish yuz berdi. Lekin, yangi direktor yoshligi uchunmi, o‘qituvchilar bilan gaplashganda, yig‘ilishlarda qo‘pol, ortikcha o‘ziga erk berib gapirishidan ayrimlar kattiq ranjiy boshlashdi. SHundaylar orasida maktabning o‘quv bo‘limi mudiri ham bo‘lib, u ancha tajribali, jamoada o‘rni va obrusiga ega edi. YAngi direktor o‘zidan ancha yosh bo‘lishiga qaramasdan ayrim vaqtida qo‘pol munosabatda bo‘lishi mudirning nafsoniyatiga tegdi. U bir-ikki marta rahbarga odamlarga nisbatan munosabatini o‘zgartirishni maslahat berdi. Asta-sekinlik bilan maktab jamoasi ikkiga bo‘linib, bir qismi rahbar atrofida, ikkinchi qismi mudir atrofida kichik guruhchani tashkil etdilar. Tashqaridan qaraganda bu holat sezilmash, odamlar bir-biri bilan oldindagiday quyuq salomlashar, birgalikda tadbir o‘tkazishar edi, lekin o‘rtada o‘zaro ishonch yo‘qolib, “o‘zimizniki” va “dushman tomon”ga jadal ravishda taksimlanishdi. Har bir guruhcha o‘zining keyingi harakat taktikasini va strategiyasini burchak-burchakda yashirincha muhokama qildi.

O‘zaro tortishuvlar, bir-birining ustidan shikoyat xati yozishlar, kichik-katta yig‘ilishlarda dahanaki janglar avj oldi. Ba’zi birovlarining asabi chidamasdan ishdan bo‘shash haqida ariza yozdi. U konflikt agarda shunday davom etsa, nima bilan tamom bo‘lishini hech kim bashorat qila olmasdi.

YAxshiyamki, tuman Halk ta’limi bo‘limi bu konfliktga aralashib, direktor va mudirni ishdan olib, o‘rniga boshqa kishilarni tayinlash bilan barham berdi.

Pedagogik yoki sinf jamoasidagi konfliktning kelib chiqish sabablarini ko‘rib chikamiz:

Tengdoshlar va o‘qituvchilar bilan kelishmovchilik kelib chiqishiga

qo‘yidagi toifadagi o‘quvchilar sabab bo‘ladi:

1. Oilasi notinch, ota-onasi janjalkash bolalar ko‘pincha sinfda jizzakilik qilib, arzimagan sabablar tufayli ham tengkurlari bilan nizolashadi, ularni odatda sinfdoshlari va o‘qituvchilari “tarbiyasi og‘ir” bolalar deb ta’riflaydilar.

2. Kamol topishida nuksoni bo‘lgan bolalarda, o‘ta erka tarbiyalangan bola va yoshlarda bilimlar bilan tizimli shug‘ullanish uchun iroda yetishmaydi Hissiy ko‘zgalish va tormozlanish jarayoni kamchilikpar ham bilimlarni egallah va sinf jamoasiga kirishib ketishga to‘skinlik qiladi.

3. Ruhiy rivojlanishi sustlashgan va aqli zaif bolalar va yoshlardan darslar va berilayotgan bilimlarni o‘chlashtirishi kiyinlashgani va murakkablashib borishi natijasida bilimlarning mazmuni va ma’nosini egallahga kiynaladilar, bu holat ularda janjalkashlikka moyillikni kuchaytiradi. CHunki dars ular uchun mashakkatli - ish, ular ilojini topsa darsga kelmaydi, kirmaydi. Janjal qiladi

4. Iktidorli bolalar. Ular darsda berilayotgan bilimlar darajasidan qoniqmaydi. Zeriqadi. Ko‘pincha sinfdan ajrapib qoladi. O‘qituvchi bilai kelisha olmaydi, shu sababli o‘zlashtirishdan orqada qolayotgai tengdoshlari ham, uning talabi va istagi darajasida dars berilmayotgan pedagog bilan ham konfliktga kirishishga moyil bo‘lib qoladi.

5. Doimo hammadan norozi, atrofdagilarga muxolifatda bo‘lganlar. Bu o‘quvchilar ota-onasiga, o‘qituvchilarga va boshqa kattalarga salbiy munosabatda bo‘ladilar. Ularning gapiga ishonmaydilar. Mavjud tartib-intizomga bo‘ysunishni istashmaydi. Qasddan darsdan kochib ketadi, ota-onasiga azob berish uchun o‘g‘irlik qiladi, arzimagan narsalarga janjal ko‘taradi.

6. Birovlarga taqlid natijasida yuzaga keladigan konfliktlar. Bolalar yoki yoshlardan o‘zidan katta kishilarga, ba’zan kino aktyorlarga va boshqa sevimli qahramonlarga taqlid qilib sinfdagi tartib-intizomga, axlok normalariga rioya qilishni istamaydilar.

Jamoada (sinf jamoasi, mehnat jamoasi va boshqalar) har xil mavkedagi shaxslar o‘rtasidagi kelishmovchiliklar ancha murakkab kechadi. Jamoaning rasmiy va norasmiy yetakchilari va ayrim tengdoshlar orasida kelib chiqadigan kelishmovchiliklarda, agar jismonan kuchli bo‘lsa salbiy xulq-atvori va xattiharakati bilan o‘z atrofiga o‘ziga o‘xshagan “mushtum zo‘rlar” ni to‘plagan bo‘lsa, sinfdagi jismonan kuchsiz, xavotirlanish daoajasi yukori, ko‘rkoq, o‘ziga ishonchhsiz o‘quvchilarni ta’kib qilishi, zo‘rlik bilan o‘ziga bo‘ysundirishi, ularni yomon yo‘llarga boshlashi mumkin.

Ba’zan shunday jismonan kuchli va salbiy yetakchilar, kuchsiz o‘quvchilarga “soliq to‘lash”ga majbur qilingani yoki darsga yaxshi va a’lo baholarga tayyorlanib kelgan o‘quvchilarni ko‘rkitish (yoki haqorat) bilan darsda javob bermaslikka majbur qilinganini eshitib qolamiz,

Bu yerda albatta sinf rahbari va boshqa o‘qituvchilarning beparvoligi, sinfdagi ichki o‘zaro munosabatlarni nazorat kilmasligi natijasida bunday nizolar kelib chikadi. Bunday holatning oldi tez olinmasa, jismonan kuchsiz o‘quvchi (yoki o‘quvchilar) uchun yomon oqibatlarga olib kelishi mumkin. 8-v sinf

o‘quvchisi jismonan kuchli bo‘lib, u o‘z atrofiga bir nechta tengdoshlarni to‘plab, butun sinf jamoasini o‘ziga bo‘ysundiradi. Ayniksa, shu sinfdagi “ a’lochi” bir nechta o‘quvchini ular ta’qib ostiga olishadi; bu asosan ularni qizlar oldida jismonan va ruhan kamsitish, darsdan keyin — ko‘chadi “jazolash”, pul talab qilish va boshqa yaramas xatti-harakatlar bilan namoyon bo‘lar edi.

Maktab psixologining tashabbusi bilan o‘tkazilgan kichik pedagogik kengash — «konselium”da 8-sinfdagи ahvol muhokama qilinib, quyidagi tadbirlar belgilandi:

1) sinfda yuzaga kelgan kichik guruhchaning a’zolarini, uning asosiy tashkilotchisi va yetakchisi bo‘lgan “S” ismli o‘quvchidan ajratish uchun, uni shu mактабдаги boshqa sinfga o‘tkazish va tezlik bilan ota-onalar yig‘ilishini chakirish;

2) “S” bilan maktab ma’muriyati, maktab psixolgi suxbat o‘tkazishi va uni o‘z xatti-harakatining oqibatlari bilan ogoxlantirishi;

3) “S”ning otasiga o‘glini darsdan so‘ng futbol to‘garagiga katnashishiga yordam berish tayinlandi (“S” futbolga juda qizikadi);

4) 8-v sinfda psixologik muhitni yaxshilash, jipslik, hamjihatlikni rivojlantirish uchun kechalar, sayoxatlar uyushtirishiga kelishib olindi

Kichik guruqchalarda yuzaga keladigan konfliktlar. Jamoada 2-4 kishilik kichik guruqchalarda yuzaga keladigan kelishmovchiliklarni o‘qituvchilar sezmasdan qolishi mumkin. Bordi-yu, bunday kelishmovchiliklar- ning oldi olinmasa, o‘z vaqtida janjalni keltirib chiqargan omillar bartaraf etilmasa, 2 yoki 3 o‘quvchi orasidagi kelishmovchiliklarga boshqa o‘quvchilar ham aralashib, bu nizo butun sinf jamoasiga tarkalishi mumkin. Misol: yukori sinf o‘quvchisi psixolog qabuliga kirib. “Iltimos, menga yordam bersangiz. Sinfimiz men sababli ikkiga ajralib qolgan, bu janjal aslida Gulnora bilan mening oramizda boshlandi. Men Gulnoraga qo‘pollik kilganim uchun ikkimiz arazlashib qoldik, lekin Gulnoraning o‘rtoqlari men bilan gaplashmasdan, meni ajrata boshladilar. Bu mening o‘rtoqlarimga kittiq tegdi va ular meni ximoya qildilar. Hozir sinfdagi qizlar ikkiga bo‘lingan va janjal davom etmoqsa”, - dedi qiz.

Qiz o‘zining xatti-harakatidan iztirob chekmokda edi. Ehgimol, sinfdagi raqobat, asabiy holat hammaning joniga tekkan bo‘lsa kerak, qizlar bilan alohida o‘tkazilgan yagona suhbat bu nizoga chek qo‘ydi va nizo takrorlanmadı. Bunday nizolarning yuzaga kelishiga sabab, ba’zi sinf rahbarlari va o‘qituvchilar sinfdagi ichki o‘zaro munosabatlarga unchalik e’tibor bermaydilar, natijasida sinfda o‘ta asabiy psixologik muhit yuzaga keladi. Bunday vaziyatning oldini olish yoki bartaraf etish juda oson, chunki bolalar, o‘smirlar odatda juda kechiruvchan bo‘ladilar. Ayniksa, tengdoshlari bilan bo‘lgan kelishmovchiliklardan o‘zları ruxan aziyat chekadilar, afsuslanadilar.

Yana bir misol, jamoada ikki xodim o‘rtasida o‘zaro konflikt vaziyat vujudga keldi. Bo‘lim lg‘uxim bo‘lgan masala yuzasidan yillik hisobot tayyorlashi lozim edi. Hisobotning tarkibiy qismlari turli xodimlarga bo‘lib berildi. Kimdir hisobot yozishga mas’uliyat bilan yondoshdi, kimdir mas’uliyatsizlik qilib,

kechiqib, o‘zi tayyorlashi bo‘lgan sahifalarni yozib ulgurmadi. Buning natijasida butun bo‘lim yillik “mukofot”dan kuruq qolishi ehtimoli vujudga keldi.

Kimdir « O‘zi kim bu landovurni ishga olib kelgan”, - dedi. Boshqa biggasi “Avval so‘raylikchi, oilasida biror kor-hol bo‘lgandir”, - dedi. Uchinchilar “Mana biz kechalari uxmlamay, kog‘ozlarni uyga olib ketib, xo‘jayinlardan gap eshitib bo‘lsa ham, yozib ulgurdik-ku”, - dedi. Boshqa bir xodim “Haydash kerak bunaqa bezbetlarni, birovlar hisobiga kun ko‘radiganlarni. Qutulish kerak ulardan. O‘zi ham ishlamaydi, birovlarni ham oyog‘iga bolta uradi”, - dedi. Hamma gapga chidayotgan ishni bajarib kelmagan xodim, «Kim bezbet? Kimning oyog‘iga bolta uribman?!” - deb qarshisida turgan odamga tashlanib qoldi. Orada shovqin-suron bo‘lib ketdi. So‘z bilan urishish mushtlashishga aylanib ketdi. SHovqinga bo‘lim boshlig‘i kirib qoldi. Ikkala urishgan xodimni o‘z xonasiga takpif etdi. Boshlik hisobotni muddatida qilmagan odamni o‘zi ishga olib kelgan edi. SHu bois uni ko‘p urishmadi. Gaplarining oxirida “Hammaga aytib, tinchlantirib qo‘yinglar. Hamma o‘z mukofot pulini oladi”, - dedi. So‘ng, “Biz bir bo‘limdamiz. O‘zaro janjal kilmanglar. Uyat bo‘ladi. Murosa-yu madora. Qani bir-birlaringizga ko‘l berib, yarashib olinglar-chi”, - dedi-da ularni qo‘yib yubordi.

Ana endi siz javob bering. Boshliq o‘rtadagi nizo va ziddiyatni yechib, muammoni hal kilgan-mi?! Eng oson yo‘li, xuddi muammo mavjud emasdek, tomonlarga “urushmanglar”, - deyish. Ammo, “urushmanglar” deyish bilan odamlar urushmasdan qolmaydi-ku... shu bois, jamoada vujudga keladigan

konfliktlarda ham o‘zini tutish va konfliktda bo‘lgan munosabalar bo‘yicha ma’lum tartib-qoidalarga rioya qilgan ma’qul bo‘ladi Jamoadagi konfliktlar bo‘yicha mutaxassislar konfliktni boshqarishning sakqiz muhim qoidalarini ajratishadi.

YUqorida keltirilgan misollar bilan maktab jamoalarida (yoki ishlab chiqarishdagi mexnat jamoalarida) nizoga faqat o‘quvchi sabab bo‘ladi, demoqchi emasmiz. Uqituvchilar orasida ham ish yuritish shaqli, xatti-harakati, hulk- atvori nizoga sabab bo‘ladigan o‘qituvchilar ancha bo‘lib, ular ham o‘quvchilarining maktabdan bezishiga, o‘ziga ishonchsiz, ko‘rkoq, tashabbussiz, asabiy bo‘lib o‘sishlariga sabab bo‘lar ekan, bunday o‘qituvchilar tibbiy, ruhiy va asabiy yordamga doimo muhtoj bo‘lib yuradilar.

Jamoadagi konfliktni boshqarish tartiblari:

1. Konfliktni vujudga kelganini, uning mavjudligini tan olish va uni o‘rganish.

2. Konfliktga tortilgan xodimlar, bevosita konflikt ishtirokchilari hamda konfliktga aloqador bo‘lmagan, ammo mana shu jamoaning barcha xodimlarining ziddiyat to‘g‘risidagi holis fikr-muloxazalarini o‘rganish.

3. Konfliktning asl mazmunini, nima sababdan kelib chikqanligini aniqlash. Ziddiyatning shaxslararo konflikt ekanligi, yoki tomonlararo konflikt ekanligini belgilash. SHuningdek, jamoadagi osoyishtalikni bo‘zish jamoaga o‘z sapbiy ta’sirini o‘tkazishga, ish jarayonining bo‘zilishiga sabab bo‘layotgan odam mavjudligi yoki yo‘qligini aniqlash. Umuman konflikt vaziyatining sub’yekтив va

ob'yektiv kelib chiqish sabablarini o'rganish. Ob'yektiv sabablar mavjudligi aniqlansa, ularning oldini olish choralarini ko'rish, masalan, kompyuterning bo'zilib qolganligi, elektr chirog'inining o'chib qolganligi, kog'ozlarning yetishmovchiligi v.h.

4 Konflikt yechimini rejalashtirish. Konflikt yechimini topish bo'yicha turli apternativ usullar, yo'llar va ssyenariylarni ishlab chiqish. Konfliktning qanday rivojlanib va o'sib borishi mumkinligini aniqlash. Konfliktning o'sib ketmasligi oldini olish choralarini ko'rish.

5. Konflikt yechimi jarayoniga barcha xodimlarni jalb qilishga harakat qilish. Ko'pchilik hollarda bargalikda ziddiyat mazmuni, uning kelib chiqishi va uning yechimini topish bo'yicha chora-tadbirlarni belgilash yo'nalishida hamkorlik va birgalikda ishlashning o'zi konflikt vaziyatni yumshatishga, tomonlar manfaatlarini uygunlashtirishga, umumiy maqsadlarni topishga, shuningdek, uyg'unlik asosida tomonlarni yangitdan bir-biriga yaqinlashtirishga xizmat qiladi. Muammoni ochik muxokamaga qo'yish, har bir xodimning fikr va qarashlarining samimiy bayon qilinishiga erishish, qarashlardagi plyuralizmga erishish, konflikt yechimi bo'yicha har bir tomon qarashlarining ifodalinishini yo'lga qo'yish jamoadagi har turli keskinliklar, mavhumlik, gina-qudrat, giybat, hafagarchilik, fikrlarning ichida qolib ketishi, galamislik, fitna, bo'xton va aniq bo'lman ma'lumotlarning tarqalishining oldini oladi.

6. Butun jamoadagi dikqatni konfliktning mazmunini, muammoning mohiyatini anglashga qaratish va yo'naltirish yaxshi natijalar beradi. CHunki konflikt — bu hayotning, yoki jamoadagi faoliyat jarayonining oxiri emas. Qollektiv bundan keyin ham birgalikda, hamkorlikda ishlashi lozim. Ish yuzasidan esa turli ziddiyatlar bo'lishi mumkin. Ish yuzasidan bo'lган ziddiyatlarga ish jarayonini yaxshilash uchun vujudga kelgan yangi vaziyat, ish unumdorligini oshirish imkoniyati, mehnat jarayonlaridagi nizolarni olib tashlash orqali yangi munosabatlarni o'rnatish jarayoni sifatida qarash o'rnlidir. Konflikt — jamoada yuzaga kelganda ham, oddiy va tabiiy hayot jarayoni bo'lib qolaveradi. Konflikt ko'pincha jamoada vujudga kelgan notabiiy va nnzoli xolatning yangi mazmunda qayta shaklgantirilishi uchun katta imkoniyat beradi. Katta ishlab chiqarish jarayonlarida, biznes strukturalar faoliyatida konflikt mehnat unumdorligini oshirish va mehnat jarayonini jlonlantirishning muhim va zarur bo'lган xususiyatlaridan hisoblanadi. Konflikt kelib chiqishidan so'ng vujudga kelgan yangi vaziyat aynan yangi qarorlar uchun yo'l ochib beradi. Yig'ilib qolgan muammolarni yuzaga chiqaradi. Ular yechimini topishga butun jamoani yo'naptiradi. Tashkilotdagi atmosfera qanchalik osuda va tinch ko'rinsasin uning ichki rivojlanish tamoyillarida konfliktlar rejalashtirilgan va tabiiy o'rnashtirilgan bo'ladi. Konflikt jamoadagi muammoni yorkin va aniq ko'rish, uni his qilish va uning yechimini topish orqali, yangi ilg'or va taraqkiyot tamoyillarini belgilab olish uchun shart-sharoitlar yaratadi. Bu xolat - konflikt mazmunida yashiringan uning yaratuvchanlik imkoniyatlarini ko'rsatadi. Agar tashkilot rahbari jamoada ish jarayonida yuzaga kelishi mumkin bo'lган ziddiyatlarni oldindan bashorat qila

olsa, yoki vujudga kelgan konfliktlarni yaratuvchanlik tamoyillari asosida rivojlantira olsa, jamoa ichidagi ziddiyatlardan qo‘rkmasa. mana shu tashkilotda o‘sish va ulg‘ayish ta’minlangan bo‘ladi.

7. Konflikt yechimi doirasida qabul qilingan qarorlarning bajarilishini ta’minalash va konfliktli vaziyatni hamkorlikda qabul qilingan yechimiga olib kelish. Har bir tomonning amallari aniq, o‘zaro muvofiklashgan, bir-birini to‘ldirgan, adolatli va oddiy bo‘lishi zarur. Yechimni o‘z vaqtida topish konfliktning kuchayib ketmasligini ta’minalashini esdan chiqarmang.

8. Konfliktli vaziyat bo‘yicha belgilangan qaror va xulosaparning o‘z vaqtida joriy etilishini ta’minalash zarur. Konflikt vaziyatda bir marta qaror qabul qilib, qaror qabul qilingandan so‘ng konflikt o‘z-o‘zicha yechiladi, deb o‘ylash noto‘g‘ridir Konflikt yechimi bilan aloqador bo‘lgan qarorlarning bajarilishigina konfliktning xaqiqiy yechimi bo‘la oladi. Vaziyat konflikt yechimi topilganini ko‘rsatishi mumkin, ammo ana shu konflikt yechimi amalga oshirildimi, bu sizning keyingi sayi-harakatlariningizga bevosita bog‘liq bo‘ladi. Agar siz konflikt yechimi topilganligi bosqichida muallak turib qolsangiz, konflikt o‘z yechimi ijrosini hech qachon topmaydi, konflikt -konflikt vaziyatida qolib ketaveradi. SHu bois, ziddiyatga doimiy e’tibor qaratish lozim bo‘ladi.

Jamoadagi konfliktni to‘g‘ri hal etishda boshqaruvchidan juda keng dunyoqarashga ega bo‘lishni, o‘ta sabrli, o‘tkir muloxazali, madaniyatli va ma’naviyatli bo‘lishni talab etadi. Har bir chiqarilgan qaror jamoani tarqalib ketishiga yoki hamjihat bo‘lib ishlashiga sabab bo‘ladi. SHuning uchunkonflikt masalasiga shoshmashosharlik kilmasdan, ishchilar tomonidan bildirilgan shaxsiy va ommaviy fikrlarga berilib qolmasdan chuqur taxlil qilish bilan yondashish lozim. Konflikt yechimini to‘g‘ri hal etish nafaqat jamoani, balki jamoaning har bir a’zosini va uning yaqinlarini salbiy oqibatlardan saqlab qoladi, osoyishtaligini bo‘zmaydi. Donishmandlarning fikricha: «Janjal bo‘lgan yerdan baraka qochadi.”

Mustahkamlash uchun savollar:

1. Jamoadagi konflikt va uni yechimiga olib kelish yo‘llarini aytib o‘ting?
2. Tengdoshlar va o‘qituvchilar bilan kelishmovchilik kelib chiqishig‘a qanday toifadagi o‘quvchilar sabab bo‘ladi?
3. Kichik guruhchalarda yuzaga keladigan konfliktlar.
5. Jamoadagi konfliktni boshqarish tartiblari nechta va ular kaysilar?
6. Jamoadagi konfliktni to‘g‘ri hal etishda nimalarga e’tibor berish kerak?
7. “ Janjal bo‘lgan yerdan baraka kochadi” degan iborani izohlang?
8. Konflikt yechimini rejorashtirish deganda nimani tushunasiz?

Adabiyotlar

- 1.Voronin G.L. Konflikti v shkole. Sotsiologicheskie issledovaniya №3, 1994
- 2.Lisetskiy K.S. Preduprejdenie mejlichnostnyx konfliktov v sisteme otnosheniy starsheklassnikov A/R dissertatsii M., 1994.

- 3.Rubakova M.M. Konflikt i vzaimodeystvie v pedagogicheskem protsesse. – M.: Prosveschenie, 1991.
- 4.Podlasiy I.P. Pedagogika. – M.: Vlados, 2003.
- 5.Leonov N I. Konfliktologiya. Moskva-Voronej, 2006. -232 s.
- 6.Ahmedova M.T. Pedagogik konfliktologiya. (O'quv qo'llanma).Toshkent.2014
- 7.Azizzodjaeva N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. – T.: Fan, 2006.

PEDAGOGIK KONFLIKTOLOGIYADA TANA ZABONI

Reja:

- 1.Tana zaboni tushunchasi va uning tarkibiy qismlari.
- 2.Mimik, pantomimik harakatlari tizimida o'z hissiy holatini boshqara olish
- 3.Pedagogik konflikt va ularni bartaraf etishda ajdodlarimizning madaniy-ma'naviy merosi

Tayanch tushunchalar: Tana zaboni,mimika,pantomimika,informatsion oqim,yurish-turish,kiyinish,imo-ishoralar,o'zni tutish,harakter,hissiyot,instruktiv,Milliy umumbashariy qadriyatlar, mustaqil fikr, siyosiy islohot, muhit, ma'naviy, mezon, fazilat, intizom, pedagogik jarayon, pedagogik muloqot madaniyati, mimik, pantomimik, notiqlik san'ati, ta'sir o'tkazish, shirinsuxanligi, ochiq chehrali, muosharat odobi.

1.Inson kundalik hayotida juda katta informatsiya ichida yashaydi, katta informatsion okimni qabul qiladi va xuddi shunday katta informatsion ma'lumotlarni atrofga tarkatadi ham Informatsiyalarni tarkatishda faqat uning gili, zaboni, aytgan gaplari, ishlari, yozgan kitoblari ishtirok etmaydi. Faqat mana shulargina ahamiyat kasb etmaydi. Balki informatsion ma'lumotlarni tarqatishda odam tanasining ma'lum xatti-harakatlari, ya'ni mimikasi, kiyinishi, ko'l harakatlari, qosh ko'zi, ovozi, ko'z qarashlari, nigoxi, kulgusi ham ishtirok etib, ular muhim ahamiyat kasb etadi. Masalan, agar sizga uzoqdagi tanishingiz "Bu yokka kel!" deb baqirib, ammo ko'l harakatlarini teskari tomon "ket!" shaqlida kilsa, siz nima qilishni bilmay, esankirab qolasiz. CHunki "kel" axborotiga doir ko'l harakatlari bilan, "ket" axborotiga doir qo'l harakatlari boshqa-boshqadir, ular qarama-qarshidir. YA'ni, "kel" bilan "ket" ma'lumotini o'zida jamlagan ko'l harakatlari ma'lum bir informatsiyani ifoda etadi.

Demak, bizning boshqa odamlar bilan bo'ladigan tabiiy muloqotimizda ularda jamlangan ma'lumotlar bilan bирgalikda til, tana harakatlari, mimika, ovoz ham faol ishtirok etadi. Bizning o'zatmoqchi bo'lgan axborotimizga mutanosib ravishda mazkur tana harakatlarini biz beixtiyor

11-rasm. Tana zaboni.

tarzda instinkтив ishlamatimiz. Ularga ko'p e'tibor qaratmaymiz. Ammo bizning suxbatdosh, ba'zan xuddi ana shu tana harakatlari orqali siz to'g'ringizdagи eng "ochik"

aytilgan va haqiqiy bo‘lgan axborotni qabul qiladi hamda o‘z xulosalarini chiqaradi.

SHu bois, siz birovdan hafa bo‘lsangiz, o‘z nutkingizda hurmatli so‘zlarni aytayotgan bo‘lsangiz ham, boshqa inson ko‘pincha vaziyat samimi emasligi, orada nimadir bo‘lganligini sizning tana harakatlaringiz (“sovuv” ovozingiz, ko‘z qarashlaringiz, “qo‘l” uchida so‘rashishingiz) orqali bilib, sezib turadi. Siz qarshingizda turgan odam tomonidan o‘zingizning ichki hissiyotlaringiz aynan va bevosita anglanishini istamaysiz, chunki aynan mana shu daqiqalarda siz mazkur odamga nisbatan yomon hissiyotlar ichida yashamokdasiz. Biroq, siz o‘z hissiyotlaringizni yashirishingiz lozim. Ammo tana harakatlaringiz ongingiz to‘rida bo‘lgan sizning munosabatingizni o‘z tana zaboni orqali bilintirib qo‘yadi. CHunki informatsiya faqat so‘z orqaligining emas, balki tana harakatlari orqali ham o‘zatiladi. Demak, tana zaboni axborot ulashish va tarkatishda faol ishtirok etadi. Informatsiyani o‘zatishda biz ko‘pincha e’tibor bermaydigan xудси ana shu noan’anaviy usul - “tana zaboni” hisoblanadi.

SHunday qilib, tana zaboni nima? Tana zaboni ilmiy, aniq, lo‘nda tushuncha bo‘lmay, balki tanamiz harakati oqibatida berilayotgan, o‘zatilayotgan signallar majmuidan iborat, biz bu signallarni ataylab, yoki o‘zimiz bilmagan holda atrofdagilarga ma’lum qilamiz.

Tana zaboni — sizning qanday yurishingiz, turishingiz, qanday ovozda so‘zlashishingiz, qanday kiyinishingiz, sizning imo-ishoralariigiz, mimikangiz, umuman olganda qandaydir ma’noga ega bo‘lgan hamda axborot tarqatish va qabul qilishda ishtirok etgan tana harakatlaringiz majmuasidir.

Bizning bunday tana harakatlaringiz nima to‘g‘risida, qanday axborot beradi? Bizning tana zabonimiz o‘ziga hos til bo‘lib, u bizning kayfiyatimiz va harakterimiz to‘g‘risida o‘zimizdan ko‘proq informatsiya beradi. Tana zaboni, shu bois, muloqotning muhim xususiyatlaridan hisoblanadi. Balki siz hech qachon bu narsaga e’tibor bermagandirsiz, ammo biz aytmoqchi so‘zlarga qo‘srimcha ravishda, ko‘pincha tana harakatlarimiz ham axborot berib turadi. Agar siz tana zaboniga e’tibor bermasangiz, siz bilmagan holda tana harakatlaringiz hamsuhbatingizga boshqa ma’lumotlarni ayon qilib turishi mumkin. Bu ma’lumotlar esa, yangi konfliktnikeltirib chiqarishi yoki, konfliktni chuqurlashtirib yuborishi mumkin

Tana zaboni sizning shaxs sifatida yurish-turishingiz, kiyinishingiz, imo-ishoralaringiz, qaddi-bastingiz, o‘zingizni tutishingiz, aslini olganda harakteringiz haqida juda katta informatsiya beradi. Sizning tana zaboningiz nimalar haqida “gapishti”, “so‘zlashi” mumkinligi masalasini ko‘rib chikamiz.

Tana zaboni tushunchasining yetti tarkibiy qismi mavjud. Ular tana zabonining turli ko‘rinishlarini o‘zida mujassam etadi. Mana shu yetti tarkibiy qism tana zaboni orqali o‘zatilishi mumkin bo‘lgan axborotlar turlarini belgilab beradi. Tashki ko‘rinish, ya’ni insonning qanday kiyim kiyganligi va o‘zini tutishi, vaqtga bo‘lgan munosabat, sizning ijtimoyi axvolingizni ko‘rsatib turuvchi tashki ko‘rinish omillari, sizning o‘z suhabatdoshingizga yaqinligingizni oydinlashtiruvchi

omillar, konkret vaziyatda siz ishlatayotgan aniq tana harakatlari, sizning o‘z va boshqa inson shaxsiy makoniga bo‘lgan munosabatingiz va qanday ovozni ishlatayotganingiz kabi elementlar tana zabonining yetti doirasini tashkil qiladi. Tana zabonining yetti doirasini alohida holda ko‘rib chikamiz:

Tana zabonining yetti doirasi:

1. Tashqi ko‘rinish. Sochingiz jingalakmi yoki boshqa rangga bo‘yalganmi? Sochlaringiz orqa tomonga turmak qilinganmi yoki kesilganmi? Egningizda atlasmi yoki shim-kostyummi? Bo‘yalganmisiz yoki o‘sma qo‘yganmisiz? Ro‘moldamisiz yoki ro‘molingiz yo‘qmi? Bo‘yningizda tilla zanjir bormi yoki yo‘qmi? YOshmisiz yoki yoshi o‘tganmisiz? Mashinadamisiz yoki oyoqdamisiz? Mana shularning barchasi siz haqingizdagagi ma’lumotlarni boshqalarga o‘zatib turadi. Tashki ko‘rinish inson haqidagi ma’lum informatsiyani yaqqol namoyon etadi. Tashki ko‘rinishdan inson moddiy axvoli, kelib chiqishi, ijtimoiy holati borasidagi ilk ma’lumotlarni darrov qabul qilish mumkin. Masalan, odatda zamonaviy kiyangan, sochlari bo‘yalgan, o‘ziga aro berib yuradigan ayolni siz kalish-mahsida, boshiga ko‘k rangdagi ro‘mol o‘ragan, milliy kiyimda, mungli axvolda ko‘rsangiz, birinchi qiladigan xulosangiz, “Bu ayol azador bo‘libdi-da» degan xulosaga kelasiz. YA’ni tashki ko‘rinish mazkur ayol hayotida kechgan voqealar borasidagi ma’lum axborotni atrofdagilarga tarkatish uchun xizmat qiladi.

2. Vaqt. Vaqt hamda vaqtga bo‘lgan munosabat inson haqida aniq ma’lumotlarni olishga yordam beradi. Siz uchrashuv uchun ertalabni tanladingizmi yoki kechki paytni? Siz biror odamni 60 daqiqa kutasizmi, yoki 2 daqiqadan so‘ng, kutmasdan ketib qolasizmi? YOki, siz o‘zingiz uchrashuvga tayinlangan vaqtida, kechikmasdan kelasizmi, yoki har doim kechiqib yurasizmi? Siz tanigan odamni ko‘rib, darrov ro‘parasiga chikasizmi, yoki uning o‘zi oldingizga kelishini kutib turasizmi? Bularning barchasi siz haqingizdagagi ma’lum axborotlar manbai bo‘lib xizmat qiladi. Agar siz uchrashuvga kechiqib kelsangiz-u, darrov kechirim so‘rab, o‘zingizni aybdorday his qilsangiz, demak, siz odatda kechiqib yuradigan odam emassiz, kechiqishingiz uchun biror sabab mavjud, ataylab bunday qilmagansiz, kechiqqaneningiz uchun o‘zingiz hijolatdasiz. Ammo agar kechiqib kelgandan so‘ng, o‘zr ham so‘ramasangiz, demak, siz tarbiyasiz, qo‘rs odamsiz, yoki kutayotgan odamning kekkaygan boshlig‘isiz. Demak, vaqtga munosabat masalasi ham inson harakterini belgilovchi omillardan biri hisoblanadi.

3. Ijtimoiy axvolingiz. Odamning ijtimoiy axvoli uning tashqi ko‘rinishidan yakqol ko‘rinib turadi. Ijtimoiy ahvol va tashqi ko‘rinish masalasi odamning na faqat qaysi sohada ishlashi, oilasining to‘kinligi, uning boy yoki kambag‘alligi, shaharlik yoki qishloklik ekanligini oydinlashtirishga xizmat qiladi. To‘kin yashash ramzlarining mavjudligi, biror guruhga taalluklilik, boylik, mashina, zebu-ziynat kabilari siz to‘g‘ringizdagagi ma’lum axborotlarni doimiy o‘zatib turadi. Ijtimoiy ahvol shuningdek, agar inson juda kam zebu-ziynat ishlatgan bo‘lsa ham, ammo kiyimining qanday bichuvda tikilganligi, materiallarning to‘la-to‘kisligi, uning o‘lcham masalalarda ham o‘zini namoyon

qiladi. Zadagonlarga tegishli oilalarda juda sodda, zebu ziynatsiz, ammo xushbichim kiyinish targ‘ib qilinadi. Zebu ziynatning ortiqchaligi madaniyatsizlik va didsizlik alomati sifatida baxolanadi. YAngi boy bo‘lgan odamlar esa, o‘zining boylar qatoriga qo‘shilganligini namoyon qilish maqsadida, ko‘pincha zebu ziynatni ko‘p ishlatalishadi. Demak, odamning tashki ko‘rinishi uning ijtimoiy mavqeini aniqlashga ko‘mak beradi.

4. YAqinlikni ko‘rsatuvchi alomatlar(2-ilova). Inson boshqa insonlar bilan bo‘ladigan o‘z muloqotida ularning nechog‘li o‘ziga yaqinligini ko‘rsatuvchi alomatlarni ham bildirib turadi. Masalan, qo‘l berib salomlashish, quchoklashish, yelkaga urib qo‘yish. Toshkentlik yigit-qizlar hech qachon o‘zaro qo‘l berib so‘rashmaydilar. Ammo viloyatlardan kelgan yigit-qizlar orasida qo‘l berib salomlashish urf-odati keng tarkalgan. SHu bois, viloyatdan kelgan yigit toshkentlik qizga qo‘lini o‘zatib, salomlashmoqchi bo‘lsa, qiz bola uning qo‘lini olmasligi tabiiy. CHunki toshkentlik qiz bu narsani behurmatlik alomati hisoblaydi. Viloyatdan kelgan yigit uchun esa qiz bola uning qo‘lini olmaganlit - uni mensimaganligi, hurmat kilmaganligi, o‘zini “katta” olganligi belgisi bo‘ladi. Aslida, qiz bola va har qanday ayolga erkak kishi birinchi bo‘lib ko‘l o‘zatishi madaniyatsizlik alomati hisoblanadi. SHu bois, bu narsa toshkentliklarda targ‘ib qilinmaydi. SHu bilan birga, ayol va erkak salomlashish konun qoidalarida, ya’ni etiketda ham, faqatgina ayol kishi o‘zi birinchi bo‘lib ko‘l o‘zatsagina, unga ko‘l berib salomlashish mumkinligi ta’kidlanadi. YA’ni, ayol kishi qarshisida turgan odamning o‘ziga yaqinligi me’yorlarini o‘zi belgilaydi. Demak, insonlararo munosabatlarni ko‘rsatib turuvchi maxsus makon mavjud. Mana shu makon insonlarning o‘zaro yaqinligiga qarab turib, qisqarishi yoki kengayishi, tabiiy holdir. Tana zabonida quyidagi turdag'i xatti-harakatlar ajratiladi:

- yaqin tanishlarning o‘z xatti-harakatlari;
- rasmiy xatti-harakatlar;
- doimiy xatti-harakatlar;
- kichik bir guruhda qabul qilingan xatti-harakatlar.

Masalan, xozir, Toshkentda o‘g‘il bolalarning salomlashishida boshining bir chekkasini o‘zaro urishtirib qo‘yish urf bo‘lgan. Ammo, katta yoshdagilar hech qachon boshini urishtirib, salomlashmasligi ayon. Begona odamlar o‘zaro yaqinlik alomatlarini ko‘rsatuvchi harakatlarni ishlatmaydilar. Begona odam dabdurustdan sizning yelkangizga urib, salomlashsa, “bu — odam jinni ekan”, - deb o‘ylashingiz tabiiy. Ammo sizga yaqin, ammo uzoq vaqt siz ko‘rmagan odam siz bilan o‘z yaqinligini ko‘rsatuvchi alomatlardan xoli bo‘lgan rasmiy salom- alik yo‘lini tanlasa hamda sizga “sovuuq”, yoki “rasmiy” munosabat bildirsa, siz uni yoki biror narsa bo‘lgan, yoki “u kekkayib ketibdi”, degan xulosalarni qilasiz.

5. Tana harakatlari. Tana zabonida juda katta axborot yuz mimikasi va tana harakatlari orqali o‘zatiladi. YUz mimikasi inson psixologiyasi, insonning ichki kechinmalari va his-tuyg‘ulari bilan kuchli bog‘langan bo‘ladi. SHu bois, insonning nima deyayotganligiga qaramay, yuz mimikasi o‘ziga xos tabiiy munosabatlarni bildirib turadi. YUz mimikasi orqali juda katta ochik, aniq va

to‘g‘ri axborot o‘zatiladi va qabul qilinadi. SHu bilan birga tana harakatlari ham insonlararo yaqinlikni ko‘rsatib turadi. Siz, o‘zingizga yaqin odamga yaqinroq turasiz, uning tanasiga vaqt vaqt bilan qo‘l tekqizib turasiz, u bilan o‘pishasiz, orqasini silab qo‘yasiz, ammo sizga uzoq bo‘lgan va tanimagan odamga nisbatan hech vaqt bunday tana harakatlarini ishlatmaysiz. YUz ifodasi, mimika, ko‘z qarashlar, qanday qadam tashlappingiz, imo- ishoralariningiz, qo‘l harakatlariningiz - bularning barchasi tana harakatlari bo‘lib, ular o‘zaro munosabatlar borasida aniq ma’lumot beradi. Inson mimikasi juda katga axborot tashuvchi hisoblanadi. Hayrat, esankirash, xursandlik, shodlik, jahl, sevinch, savol bilan qarash, tushkunlik, o‘ylanish, g‘azab, xafagarchilik, yig‘i, tanglik kabi hissiyotlar inson qiyofasida to‘liq, darrov va adekvat, ya’ni to‘laqonli aks etadi hamda boshqalar aynan mana shu xususiyatlarini, aynan mana shu kayfiyatlarini qabul qiladi. SHu bois, sizning jahlingiz chiqayotgan bo‘lsa-yu, opponentingiz “Mana jahling chikayotibdi” desayu, siz “Yo‘q, mening jahlim chikmayatdi, senga shunday ko‘ringandir”, deb aytsangiz ham, opponentingiz sizning so‘zlariningizga emas, balki o‘z ko‘zlariga ishonadi.

6. SHaxsiy makon. Inson uchun o‘z shaxsiy makonini muhofaza qilish muhimdir. SHaxsiy makonning himoya qilinganligi insonni tinch va havfsiz muloqot olib borayotganligini ko‘rsatuvchi xususiyat hisoblanadi. Muayyan bir vaziyatda sizning va sizning suxbatdoshingizning kanchalik bir biringizdan uzoqlikda turishingiz, siz bilan suxbatdoshingiz 5ftasidagi makon shaxsiy makon hisoblanadi. Har bir insonning esa o‘z shaxsiy makoni bo‘ladi. Bu makonga boshqalarning kirib borishi ularning sizga aloqadorligi, yaqinligiga bog‘liq bo‘ladi. Agar notanish odam sizga juda yaqin kelsa, siz tabiiy ravishda undan chetlashishga harakat qilasiz. Siz tanimagan odam hech qachon sizning shaxsiy makoningizni bo‘zishga harakat qilmaydi. Agar tanimagan odam sizning shaxsiy makoningizni bo‘zib kirishga intilsa, sizning ko‘nglingizda xavf uyg‘onadi, siz sezgir tortasiz. Masalan, siz tanimagan odam birdaniga sizni kuchoklab ketmaydi. Demak, muloqot olib borilganda inson shaxsiy makoni borligi va uni bo‘zib bo‘lmasligi tamoyillariga rioya kilmok zarur. Agar siz birovning o‘z shaxsiy makoniga ruhsatsiz kirib borsangiz, uning shaxsiyatiga bosim o‘tkazganingiz, uning xavfsizligiga tahdid ko‘rsatganingiz bo‘ladi.

SHaxsiy makon tarkibiy qismlari:

1. Intim zona (eng yaqin odamlaringiz kira oladigan zona).
2. SHaxsiy zona (do‘stlarining, dugonalarining, aka-opalarining).
3. Ijtimoiy zona (ish yuzasidan bo‘ladigan muomalalar).
4. Jamoat zonasi (ma’ruzalar, nutqlar).

Bu zonalar inson madaniyati, tafakkuri, dunyoqarashi bilan bog‘liq xolda o‘zgarishi mumkin. Agar sizning yoningizda kimlar o‘zini noqulay sezsa, demak zonalar chegarasi buzilgan bo‘ladi.

7. Ovoz. O‘qituvchilik kasbi bevosita o‘qituvchining ovoz xususiyatlari bilan bog‘liq. YOqimli va jarangdor ovozga ega bo‘lgan o‘qituvchi o‘z talabalarini ovozining shiradorligi bilan asir eta oladi. Bunday muvaffaqiyatga erishish uchun o‘qituvchi o‘z ovozini kuchini, shiradorligini, yoqimliligini bilishi zarur. Lozim bo‘lganda undan foydalana bilish malakasiga ega bo‘lishi kerak O‘z ovozida kamchilik sezgan o‘qituvchi uni yo‘qotishga harakat qiladi. Buning uchun ovozdan foydalanish va uni yaxshilash texnikasi ustida hamma vaqt o‘zluksiz mashk qilib borishi lozim bo‘ladi CHunki bir-iyusi mashq bilan ovozni yaxshilab bo‘lmaydi. [Axmedova M.T. Axmedova N.E. Ovozdan foydalanish va nutq texnikasi. Formirovaniye; garmonichno razvitogo pokoleniya v sovremennyx usloviyax. Sbornik nauchno-metodicheskix statey -T.:2011, -109-111str.]

Insonlararo axborotning eng katta foizi so‘zlar, nutq, til orqali bayon qilinlar ekan. Ovoz orqali eng boy, rang-barang, hissiyotlarga to‘la axborotlar o‘zatiladi va qabul qilinadi. Inson so‘zlaganda uning ovozi berilayotgan informatsiya mazmuni va o‘z ichki hissiyotlari bilan o‘zviy aloqadorlikda bayon qilinadi. Demak, ovoz faqatgina axborotni o‘zida mujassam etmaydi, balki shu bilan birga, ovozning o‘zi ham axborotni o‘zatishda faol ishtirokchiga aylanadi. SHu bois, konflikt sharoitida sizning nimaga urg‘u berayotganligingiz, ovozingiz pastu balandligi, uning samimiylilik darajasi, ovoz toni, qanday so‘zlarni ishlatayotganligingiz, ya’ni axborot mazmuni bilan bir qatorda ko‘proq shu axborotni qanday intonatsiyada aytayotganlingiz ham ahamiyat kasb eta boshlaydi. Intonatsiya sizning gapirish uslubingizdir. Intonatsiya — ovoz kuchi, uning iliqlik darajasi, samimiyligi, qanday so‘zlardan tashkil topgani, so‘zlarga qanday hissiyotlarni yuklayotganligingizga bog‘liq. Masalan, “Men seni yaxshi ko‘raman” degan so‘zlarni jahl va do‘q bilan aytib ko‘ring-chi. Aytolmaysiz. CHunki so‘zlar mazmuni ovoz orqali ham o‘zatiladi va inson hissiy-emotsional holati bilan o‘zviy boglangan bo‘ladi. Ammo siz janjal ustida, o‘z xotiningizga, “Bo‘ldi endi, bas. Men seni yaxshi ko‘raman, endi ko‘ngling to‘ldi-mi?!”, - deb baqiringchi, xotiningiz “Ha, albatta, meni judayam yaxshi ko‘radshtar” deb xulosa qilarmikin. Xotiningiz sizga ishonarmikin yoki o‘z ko‘zi bilan ko‘rgani va qulog‘i bilan eshitgani ya’ni sizning mimikangiz va ovozingiz orqali berilgan haqiqiy informatsiyaga ishonarmikin. Demak, muloqot olib borish talablariga binoan ovoz ham muhim rol o‘ynaydi hamda konflikt yechimida tana harakatlari qatorida inson

o‘z ovozi hamda mazkur ovoz orqali o‘zatilayotgan axborotni ham nazoratda ushlashi talab etiladi.

Tana zabonini to‘g‘ri anglamaslik oqibatlari: Konflikt yechimida tana zabonini to‘g‘ri anglash juda katta ahamiyat kasb etadi. Tana zabonini to‘g‘ri anglamaslik oqibatlari sizni kiyin ahvolga solib qo‘yishi va noto‘g‘ri xulosalarning qilinishiga olib kelishi mumkin. Masalan, quyida hikoya qilib beriladigan voqeada tana zaboni bo‘yicha ma’lumotlarning noto‘g‘ri talqin qilinishi oqibatida ro‘y bergen holat ko‘rsatiladi.

Tarix darsida hamma o‘z vazifasini bajarib sinfda o‘tiribdi. Akrom ham shu sinfda o‘qiydi. Kechqurunlari u oilasiga moddiy yordam ko‘rsatish maqsadida bozorga qatnaydi. Akrom kechqurunlari ishlab, bir ikki so‘m topma-sa, onasi qiynalib qoladi. Kundo‘zi maktabda o‘qish, kechqurunlari bozorda ishslash Akromni ancha toliqtirib qo‘ygan. Akromga hayot qo‘ygan talablar katta, ammo sog‘lik va vaqt kam. SHu bois Akrom tez-tez charchaydigan, darslarni qilishga ulgurmaydigan bo‘lib qolgan.

Dars boshlangandan 10 daqiqa o‘tgandan so‘ng birdaniga eshik ochilib, Akrom sudralib sinfga kirib keladi. Akrom juda charchagan, bir navi kiyangan. Kechasi bilan yuk tashigan YUvilmagan, g‘ijim qo‘ylak, dazmullanmagan, chang tekkan shim, iflos oyok kiyim. U o‘qituvchiga bir nimani o‘zr so‘raganday ming‘irlab, oyogini arang sudrab, joyiga, ya’ni partasiga shalpayib o‘tirdi. Akrom atrofdagilarga bee’tibor, atrofida nimalar bo‘layotganligini uncha anglamaydi, chunki u - charchagan va uxlamagan. Oyogini parta ostidan cho‘zib, o‘rindikka kulayroq o‘tirib olib, u ko‘zlarini yumadi. Ammo Akromning o‘zini bunday tutishi o‘qituvchiga yokmaydi. Uqituvchi Akromni o‘ziga nisbatan buxurmatlilik va inkor etishda (ignorirovaniye) ayblastashga moyilroq.

«Kim savolga javob beradi?», - deb so‘radi o‘qituvchi. «Balki bizga Akrom yordam berar? Bu savolga javobni bilasanmi? Akrom?!», - deb so‘radi o‘qituvchi.

«Nima, e-e, ux, bu..., iltimos, savolni qaytarib yuboring», - dedi ko‘zi uykuga ketib qolgan Akrom.

«O‘zim ham shunday bo‘lsa kerak deb o‘ylagandim. Sen yana dars qilib kelmabsan?» - dedi o‘qituvchi Akromning partasi oldiga kelib. «Senga nima bo‘lgan o‘zi. Hech vazifalarni qilmaysan. O‘zingni xudodek tutasan. To‘zukroq na salom bor, na alik. Faqat oyog‘ingni cho‘zib, mudrashni bilasan. Nimaga kelasan o‘zi maktabga? O‘zingni ko‘rsatganimi? Seni direktor odsiga jo‘natish kerak», - dedi o‘qituvchi.

«Men nima qildim sizga? Hech narsa kilmadim-ku? Jimgina o‘tiribman-ku?!» - deya xayron bo‘ldi Akrom.

«Nima qildim?!» - deb o‘z navbatida xayron bo‘ldi o‘qituvchi. «Nima qildim? Qilganlaring kammi?! Eng avvalo sen sinfga kirganda sinfdoshlarga nisbatan, menga nisbatan behurmatlik ko‘rsatding. Ikkinchidan, darsga kelar ekansan, darsni bajarib kelishing kerak. Darsga tayyor bo‘lmasang kelganiningdan nima foyda?! Uchinchidan, darsda esankirab o‘tirasan. Umuman befarqsan! Bor direktor oldiga!»

«Ustoz, buadolatdan emasku, men sal charchagan edim. SHu xolos, men...» - dedi Akrom, ammo uning so‘zlarini o‘qituvchi keskin bo‘lib tashladi.

«Hech nimani bilishni istamayman! CHarchasang, kechqurunlari sandiraqlab yurma, uyda o‘tir, dars qil! Bor direktorga aytasan dardingni» - buyruq berdi o‘qituvchi.

«Bo‘ldi, baqiravermang», - deb javob qaytardida, Akrom sinfdan chiqib ketdi.

Mana shu vaziyatni tahlil qilsangiz, kim haq yoki nohaqligini anglashga urinsangiz, tana zaboni bo‘yicha bilimlar naqadar zarur ekanligini, tana zabonini to‘g‘ri anglash, to‘g‘ri tarjima qilish zarurligini ham anglagan bo‘lasiz. SHu bois, tana zabonini to‘g‘ri qo‘llash va to‘fi anglash qonuniyatlarini bilgan yaxshi. Tana zabonini qanday qo‘llash zarur? SHu masalani oydinlashtiramiz (Z-ilova).

Tana zabonini konflikt vaziyatlarda ko‘llash borasidagi asosiy tamoyillar:

1. Suhbatdoshingizdan qo‘l cho‘zgulik uzoqlikda turing. Albatta, bu uning sizga naqadar yaqinligiga bog‘liq. Inson shaxsiy makonini besabab bo‘zmang. Opponentingiz harakatlarini to‘g‘ri anglashga harakat qiling. Agar u shaxsiy makonni bo‘zishga moyillik ko‘rsatsa, shundaginaunga yaqinlapping.

2. Sizning ovozingiz ochiq, samimi, ishonchli, qat’iy, ammo tahdidsiz bo‘lishi lozim. Ovozingiz orqali iliqlik, mayinlik, sabr va qanoat, mehr, qonikkanlik, ishonch hislarini o‘zatishga sayi-harakat qiling. Iliqlik ortidan iliklik, mayinlikning esa mayinlik olib kelishiga ishoning.

3. Sizning ko‘llaringiz nima axborot berayotganligiga e’tibor bering. Agar barmoqlaringiz mushtga tugilgan bo‘lsa, bu tahdid va hujum alomatidir. Agar qo‘llaringizni ko‘kragangizda almashtirib tursangiz, bu bee’tiborlilik, “Menga sening gaplaring qiziq emas, men o‘zim bilaman, nima qilishni” degani bo‘ladi. Agar ko‘llaringizni haddan ziyod u yok bu yoqqa qarata harakat qildirsangiz, qarshingizdaggi odam sizdan uzoqroq turishni ma’kul topadi. CHunki, beixtiyor unga tegib ketishingiz mumkin.

4. Ko‘llaringiz yonga tug‘ri tushgan, oyoklaringiz to‘g‘ri, gavdangiz ham to‘g‘ri bo‘lsin. Ortiqcha harakatlar kilmang. Stolni chertmang, boshqa tomonga qaramang, u yok bu yokka yurmang, samimi va ochik bo‘ling.

5. Suxbatdoshingizning ko‘zlariga ko‘zingiz to‘g‘ri va tik, ammo tahdidsiz karasin. Gaplashayotganda hamsuhbatingizga qarama-qarshi tomonga yoki boshqa xonaga karab o‘tirmang. YUzma-yuz qarashga harakat qiling. Qarshingizda turgan odamga ochiq nazar bilan karang

6. Suhbatdoshingiz bilan gaplashayotganda uning so‘zlariga e’tiborli bo‘ling. O‘z e’tiboringizni tana harakatlari bilan tasdiqlab turing.

Odamlarning tana zabonini anglash bo‘iicha ba’zi “tarjribalar»,

- Agar odam sizning nima deyayotganingizni tushunmasa, u boshini bir yonga burib, koshlarini taranglashtiradi, ko‘pincha koshlarini bir nuqtaga, markazga yaqinlashtiradi.

- Odamlar o‘rtasidagi suhbatda qo‘llarinigizni ko‘krakda kesishtirib

olsangiz, bu suhbatdan o‘zingizni olib kochmokchi ekanligingizni yoki o‘zingizni himoyalash niyatigizni bildiradi.

- Sizga yoqib qolgan narsani ko‘rsangiz, ko‘z korachiklaringiz kengayadi.
- Siz kiygan kiyim siz haqingizda siz istagan axborotnigina bera oladi.
- O‘z joyida tinch o‘tira olmayotgan, barmoklari yoki qalam bilan stolni takillatayotgan odam o‘zining asabiylashayotganini ko‘rsatadi, yoki mavzu uni qiziqtirmayotganligi, yoki uning shaxsiy makoniga ruxsatsiz kirganligingiz alomatidir.
 - Agar ayol kishi sochlarini to‘g‘rilab, ularni siltab-siltab qo‘ysa, demak siz unga yoqmokdasiz
 - Erkaklar chiroyli ayolni ko‘rsalar koshlarini yukoriga ko‘taradilar va ularning kayfiyatni yaxshilanadi.
 - Agar odam yaxshi kayfiyatda bo‘lsa va siz unga kulib karasangiz, u “Men unga yokaman” deb o‘ylaydi. Ammo mazkur odam yomon kayfiyatda bo‘lsa-yu, siz xadsan ziyod unga kulib karasangiz, u “ Meni mazah kilyapti, ustimdan kulyapti” deb fikr qiladi.
 - Qo‘llarini cho‘ntagiga solib olgan yigit, atrofdagilarga o‘z mustakillagini namoyon qilmoqchi bo‘ladi, aslida u o‘zini noqulay his kilgani uchun va o‘z komplekslarini (uyalyotgani, xavotiri, xayajonini) yashirmokchi bo‘lib, cho‘ntakdan foydalanadi(Z-ilova).

O‘z kursdoshlaringiz va do‘srlaringiz xatti-harakatlarini yukoridagi tamoyillar asosida baholashni boshlashdan avval, bu misollar har doim ham vaziyatga monand bo‘la olmasligini nazarda tuting. Masalan, agar kimdir qo‘llarini ko‘kragida kesishtirib gurgan bo‘lsa, balki u aslida sovuq kotgandir. Agar kimdir suhbatdan oldin bir baklajka koko-qolani ichib olgan bo‘lsa, bapki shu sabab joyida tinch o‘tira olmayotgandir. Agar kimdir sizga tana zaboni usulidan qanday xabar jo‘natayotganligiga shubxangiz bo‘lsa, u bilan oddiy suhbatda munosabatlaringizni aniqlashtirib oling. O‘qituvchining tashqi ko‘rinishi pedagogik texnikasini namoyon etuvchi muhim xususiyatlaridan biri ekan, har qanday insonning tashqi ko‘rinishi atrofdagilarga estetik ma’no va zavq kasb etib, doimiy e’tiborda bo‘lishini unutmaslik kerak. O‘qituvchining tashki ko‘rinishini asosan namoyish etuvchi muhim hususiyatlari uning chehrasidagi mexribonlik, jiddiylik, yurishida bosiklik, tabiiylikdir. O‘qituvchi sinfga kirishi bilan so‘zsiz o‘quvchilar e’tiborida bo‘ladi, ular bilan muloqotga kirishadi.

Sinf saxnasida bajarilayotgan uning xoh ijobiy, xoh salbiy hatti- harakatlari o‘quvchilarga ta’sir o‘tkaza boshlaydi. Ayniksa, yosh o‘qituvchilar ilk bor darsga kirishlaridan oldin his-hayajonini, qo‘rquvini yengishlari, o‘zlarini erkin tutishlari, birinchi dars paytida sodir bo‘lishi mumkin bo‘lgan har qanday muvaffakiyatsizlikdan o‘zlarini yo‘qotmasliklari lozim.

O‘qituvchining tashki ko‘rinishida, tana zabonida pedagogik texnikasi tizimidagi mimik, pantomimik holatlar muhim ahamiyatga ega. O‘qituvchining hatti-harakatini bevosita namoyish etuvchi mimik va pantomimik ifodasi, o‘qituvchining imo-ishorasida, ma’noli qarashlarida, rag‘batlantiruvchi yoki

istehzoli tabassumida namoyon bo‘ladi va ular o‘qituvchi-tarbiyachining pedagogik ta’sir ko‘rsatishida, mashg‘ulotlarni samarali va mazmunli o‘tishida puxta zamin tayyorlab beradi

MIMIKA - bu o‘z fikrlarini, kayfiyatini, hola- tini, hissiyotini kosh, ko‘z va chehra muskullarining harakati bilan bayon qilish san’atidir.

Ba’zan o‘kiguvchi chexrasining va nigohining ifodasi o‘quvchilar- ga katta ta’sir ko‘rsatadi.

Mimik harakatlar, ifodalar ma’lumotlarning hissiy aha- miyatini kuchaytirib, ularni chuqur o‘zlashtirish imkoniyatini beradi (12-rasm).

O‘quvchilar o‘qituvchining muomalasi va hatti-harakatiga karab kayfiyatini, munosabatini tezda «ukib» oladilar. SHuning uchun oiladagi ba’zi noxushliklar, hissiyotga berilish, g‘am va tashvishning o‘qituvchi chexrasida va mimik belgilarida ifodalaniishi mumkin emas. CHunki ushbu noxushliklar o‘qituvchining pedagogik faoliyatiga dars mashg‘ulotlarini mukammal bajarishida o‘zining salbiy ta’sirini ko‘rsatadi. O‘qituvchining chehrasida, mimik belgilarida faqat dars mashg‘ulotlariga xos bo‘lgan, o‘quvchilarga ta’lim va tarbiyaviy topshiriqlarni yechishga yordam bera oladigan ko‘rinishlarni ifodalash lozim.

O‘qituvchining chehrasidagi ifoda, nutqi, o‘quvchilar bilan o‘zaro munosabati uning individual harakteriga mos bo‘lishi kerak. O‘qituvchi chexra kurinishidagi mimik ifoda, ta’lim-tarbiya qonuniyatlariga mos ishonch, ma’kullah, ta’kiqpash, norozilik, kuvonch, faxrlanish, qizikuvchanlik, befarqlik, ikqilanish kabi xususiyatlarni ifodalashi mumkin. Bunda ovozdagi turli o‘zgarishlar, nutqning tushunarli bayon etilishi muhim ahamiyatga ega. Mimik ifodaning asosiy belgilarini namoyish etishda qosh, ko‘z, chehra ko‘rinishi ishtirot etadi.

Qosh, ko‘z, chehra o‘quvchilar javobidan qoniqish, hursand bo‘lish, fahrlanish yoki e’tirof, norozilik, qoniqmaslik, xafa bo‘lish va boshqa belgilarni ifodalash bilan birga, o‘quvchilar diqqatini bo‘lmasdan, boshqalarga halakit bermasdan, ta’lim-tarbiya ishlarini samarali olib borishga ham yordam beradi. SHuni alohida kayd qilib o‘tish joizki, mimik ifodalar o‘qituvchining harakterini, ichki dunyosini, ma’naviyatini, pedagogik faoliyatining individual xususiyatlarini bekamu ko‘st namoyish etadi. O‘qituvchining mimikasi ifodalangan nigohi o‘quvchilarga yoki ayrim o‘quvchiga qaratilgan bo‘ladi. Doskaga, eshikka, derazaga, ko‘rgazmali qurollarga yoki devorga nigoh tashlab mimik ifodalarni namoyish qilish aslo mumkin emas.

PANTOMIMIKA — bu o‘qituvchining gavdasi, qo‘l, oyoq harakatini tartibga soluvchi uslubdir. O‘qituvchilarning ta’lim-tarbiyaviy faoliyatida o‘quvchilar bilan muloqoti muhim ahamiyat kasb etishi barchaga ma’lum. Biroq

o‘quvchilar bilan muloqotda o‘qituvchining pantomimikasi, ya’ni, gavda, ko‘l, oyok harakati to‘g‘ri ifodalanmasa, ta’lim-tarbiyaga asoslangan muloqot natija bermasligi mumkin. O‘qituvchi o‘z gavdasi, qo‘li, oyoq harakatlarining holati orqali har qanday pedagogik ma’lumotlarning obrazini “chiza” olsa, o‘quvchilar bundan zavqlanadilar, ular ichki his-tuyg‘ulari, tashki hissiyotlari bilan ko‘shilib butun ongini o‘quv materiallari mazmunini o‘zlashtirishga qaratadilar. Pantomimika gavdani rost tutib yura bilish, qo‘l va oyoq harakatlarining bir-biriga mosligi, fikrlarini aniq va to‘liq bayon qilib qo‘lini, boshini turli harakatlarda ifodalash o‘qituvchining o‘z bilimiga, kuchiga ishonchini bildiradi. SHuning uchun o‘qituvchining o‘quvchilar oldida o‘zini tuta bilish holatini tarbiyalashi lozim(4-ilova. 1-rasm). (oyoqlari 12- 15 sm. kenglikda, bir oyok sal oldinga surilgan holda turish). O‘qituvchining yurishi, qo‘l va oyoq orqali imo-ishoralar ortikcha harakatlardan holi bo‘lishi kerak. Masalan: auditoriyada orqaga oldinga tez-tez yurish, qo‘llari bilan turli imo-ishoralar qilish(4-ilova. 2-rasm), boshini har tomonga tashlash va xokazo. Bunday holatlar dars davomida o‘quvchilarning e’tiborini bo‘lib, gashini keltiradi va o‘rganilayotgan fanga, o‘qituvchiga nisbatan hurmatsizlik kayfiyatini uygotadi.

O‘qituvchi mashg‘ulot vaqtি jarayonida faqat oldinga yurishi tavsiya qilinadi U yondan. bu yonga yurish talabalar fikrini bo‘ladi. Old tomonga yurayotganida o‘qituvchi muhim voqealarni bayon qilishi mumkin. chunki bunda talabalar o‘qituvchini butun diqqatlari bilan eshitayotgan bo‘ladilar. [Xolikov A. Pedagogik maxorat. G : IQTISOD-MOLIYA. 2011. -163-164 betlar.]

2.O‘qituvchining pantomimik harakatlari tizimida o‘z hissiy holatini boshqara olishi muhim ahamiyatga ega. O‘qituvchi o‘quvchilar bilan muloqot jarayonida qizg‘in kuzatuv ostida bo‘ladi. Uning kayfiyatidagi o‘zgarishlar pantomimik harakatlarida namoyon bo‘ladi. SHu tufayli o‘quvchilarga ta’lim-tarbiyaviy ta’sir ko‘rsatish jarayonida (darsda, darsdan tashqari mashg‘ulotlar paytida, tarbiyaviy ishlar jarayonida) o‘z hissiyotini boshqara olishi, jiddiy bo‘lishi, umidbaxshlik, xayrixohlik kayfiyatida bo‘la olish qobiliyatlariga ega bo‘lishi zarur. Pantomimik harakatlar tizimi o‘qituvchiga birdaniga paydo bo‘ladigan ko‘nikma emas. Buning uchun o‘qituvchi o‘z ustida tinimsiz ishlashi, ilk pedagogik faoliyati davrida kamchiliklarini tezda topib bartaraf eta olishi darkor. CHunki, yillar davomida o‘qituvchi o‘zining har bir harakatiga moslashib uni odat qilib olishi mumkin. Mukammal pantomimik malakalarga ega bo‘lgan o‘qituvchi o‘z-o‘zini nazorat qila oladi, ko‘p yillik faoliyati davomida sog‘lom asab tizimini o‘zida tarbiyalab asabiy lashishdan, hissiy va aqliy zo‘riqishlardan o‘zini saqlay oladi. Pantolshmik harakapparda o‘z hissiy hoyaatini nazorat qilishda o‘qitudchi quyidagi faoliyatlarga jiddiy e’tibor berishi maqsadga muvofiqdir.

- sport bilan muntazam shug‘ullanib borish;
- yoshlar psixologiyasiga oid bilimlarni doimiy o‘rganib borishi;
- o‘quvchilarga nisbatan xayrixohlik va optimizmga ega bo‘lishi;
- o‘z harakatini nazorat qilishi (muskul zo‘riqishini, ko‘l, oyok va bosh harakatini, nutk tempini bir maromda saqlashda nafas olishini

tartibga solish);

- madaniy xordiqni to‘g‘ri uyuşdırishi (dam olishi, o‘z sog‘ligiga doimiy e’tibor, liriqa, musika, yumoristik hajviyalarni sevib o‘kiy olish);
- o‘z-o‘ziga tanqidiy munosabatda bo‘lib, ta’sir ko‘rsatish.

O‘qitish samaradorligini oshirish va ijobjiy tarbiyaviy ta’sir ko‘rsatish uchun o‘qituvchining harakatlarida aktyorlik va rejissyorlik malakalari ham mujassamlashgan bo‘lishi lozim. Xususan, gumanitar fanlar o‘qituvchilari aktyorlik qobiliyatiga ega bo‘lishlari lozim. Ma’lum mavzular, obrazlar, tarixiy kahramonlar haqida so‘zlaganda aktyorlik, rejissyorlik malakalari zarur. Ular o‘qituvchiga o‘quvchilarning his-tuyg‘ulariga ta’sir kursatishda, mavzu kahramonlariga nisbatan hissiy-qadriyatli munosabatda bo‘lish tajribasini o‘zlashtirishiga yordamlashadi.

Pedagogik texnika malakalari o‘qituvchining maxsus fanlar bo‘yicha bilimlarni egallash, pedagogik mahoratini takomillashtirishga intilish, o‘z kasbiga qiziqish, burch hamda mas’uliyatni his qilish asosida oshiriladi. Ular yoshlarni o‘kitish, tarbiyalash, tashkil qilish, targ‘ibot qilish, mustakil bilim olish ishlariga yordam beradi.

Xulosa o‘rnida shuni ta’kidlash lozimki, o‘qituvchining tashqi ko‘rinishida nutq texnikasi, his-tuyg‘ularini boshqara olish, mimik va pantomimik malakalar bir qolipda mukammal olib borilganda ko‘zlangan maqsadga albatta erishiladi. Bunda so‘z, gap ohangi, qarash, imo-ishorapar, kutilmagan pedagogik vaziyatlarda uddaburonlik, osoyishtalik bilan ziddiyatdan chiqish, voqelikni oldindan ko‘ra olish vaadolatli taxlil qilishga asoslanish maqsadga muvofiqdir. Bu xususiyatlar o‘qituvchining shaxsiy, individual psixik, fiziologik fazilatlari asosida tarkib topadi. Pantomimik harakatlarni boshqarishda ham o‘qituvchining individual pedagogik texnikasi, yoshi, jinsi, mijoz, fe’l-atvori, sihat-salomatligi va anatomik-fiziologik xususiyatlari muhim ahamiyatga ega.

O‘qituvchi avvalo tarbiyachi sifatida o‘zida yukoridagi malakalarni shakllantirishi, ularning mazmunini chuqur o‘zlashtirib, pedagogik texnikani egallashning imkoniyatlaridan foydalanishi kerak. SHunda u o‘qituvchini pedagogik mahorat sari yetaklaydi. SHunday qilib, o‘qituvchining tashki ko‘rinishi ham pedagogik texnikaning muhim xususiyatlaridan biri bo‘lib - tarbiyalanuvchilarga ko‘rib, eshitib turgan narsalarini erkin fikrlash orqali, o‘z mulohazalarini mustakil, cho‘chimasdan o‘qituvchiga yetkazish imkoniyatini beradi. “Tarbiyachi tashkil etiimi, yurishni, hashljshshishi. quvnoq yoki jahldor bo‘liishi bilishi lozii, V o‘zini shunday tutishi kerakki, uning har bir harakati. yurish-turiish, kiyiniish bolalarni tarbiyatsin» - deb yozgan edi taniqli pedagog A. S. Makarenko.

3.Pedagogik konflikt va ularni bartaraf etishda ajdodlarimipning madaniy va manaviy merosi. Birinchi Prezidentimiz I.A.Karimov ta’kidlaganidek, «Yosh avlodimizning qalbi va ongini asrash, ularni milliy va umumbashariy qadriyappar ruhida tarbiyalash, farzandlarimizping dunyoda ro‘y berayotgan siyosiy jarayonlar-ning ma’no-mazmuni va asl sabablarini chuqur

anglashi, o‘z atrofida sodir bo‘layotgan voqealar haqnda haqqoniy ma’lumotlarga, eng muhimi, o‘z mustaqil fikriga ega, sodda qilib aytganda, oqnn qoradan ajratishga qodir bo‘liishga erishish ta’lim-tarbiya va ma’naviy-ma’rifiy ishlarimizning asosiy sharti va mezoni bo‘lishi kerak... bugungi vaziyatda mustaqil ong va mustaqil fikriga ega bo‘lgan shaxsni tarbiyachash masalasi nafaqat ma’naviy, kerak bo‘lsa, muhim siyosiy ahamiyat kasb etadi»¹⁸

Ajdodlarimiz madaniy va ma’naviy merosi, ular yaratgan so‘z, halq tilining tunganmas boyligi yosh avlodni tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi. Bu o‘rinda Abu Nasr Forobiy, Abu Abdulloh al-Xorazmiy, YUsuf Xos Hojib, Ahmad YUGnakiy, Hisrav Dehlaviy, Abu Hamid G‘azzoliy, Kaykovus, SHayx Sa’diy, Alisher Navoiy, Zahiridsin Muhammad Bobur va boshqa SHark va G‘arb donishmandlarining boy meroslarida farzandlarni tarbiyalash va kamolotga yetkazish asosiy muammo sifatida targ‘ib qilingan.

SHarq mutafakkiri, mashhur tibbiyot olimi Abu Ali ibn Sino o‘zining “Urjuza” (“Tibbiy doston”) asarida inson hayotidagi hayvoniy hislar bilan aqliy his-tuyg‘ular o‘rtasida muvozanat bo‘zilganda paydo bo‘ladigan konflikt holatini qo‘yidagicha tasvirlaydi:

G‘azablanish qo‘zg‘otadi haroratni,
Zarar etub olur tandan halovatni,
Qo‘rqish sovuqlikni qo‘zg‘ar, o‘ynar yurak.
Haddan oshsa ba’zan odam bo‘lgay halak
SHodu xurram kechsa hayot yayrar badan,
Et semirib, ondan yetgay zarar ba’zan.
Ozg‘inlarni o‘ldiradi qayg‘u beshak,
Kim ozmoqchi bo‘lsa unga qayg‘u kerak.

Insonning ruhiy va jismoniy sohasiga nizo va uning asoratining qanchalik zararli ekanligi alloma bu misralarda naqadar mohirlik bilan tasvirlagan.

Buyuk mutafakkir Alisher Navoiyning:
Oldiga qo‘yganni yemak - hayvon ishi,
Og‘ziga kelganni demak - nodon ishi, - degan chuqur manoli so‘zlari ezgu va go‘zal ahloqiy qadriyatlarning asl mazmunini ifoda etadi.

Bugungi zamon voqelikka ochiq ko‘z bilan, real va hushyor qarashni, jahonda va yon-atrofimizda mavjud bo‘lgan tobora kuchayib borayotgan ma’naviy tahdid va xatarlarni to‘g‘ri baholab, ulardan tegishli hulosa va saboqlar chiqarib yashashni talab qilmokda

Ular so‘zni va nutqni ta’lim-tarbiyada ilohiy ne’mat va hikmat deb bilishgan hamda har bir so‘zning o‘z o‘rni va ahamiyati borligini, tarbiyada so‘zdan kuchliroq va qudratliroq narsa yo‘qligini, tilga e’tibor - elga e’tibor ekanligini, so‘z sehri mo‘jizalar yarata olishini ta’kidlab kelganlar. Bularning barchasi mudarris va shogirdlarning samimiy muloqoti jarayonida amalga oshirilgan.

Mudarrislар barkamol va tarbiyalangan insonning o‘nta nishonasi borligini alohida ta’kidlashgan:

- birinchisi: halq to‘g‘ri deb topgan narsaga noto‘g‘ri deb qaramaslik;

- ikkinchisi: yoshlikdan o‘z nafsga erk bermaslik;
- uchinchisi: birovlardan aslo ayb kidirmaslik;
- to‘rtinchisi: yomonlik va omadsizlikni yaxshilikka yoyish;
- beshinchisi: agar gunohkor o‘zr so‘rasa, o‘zrini qabul qilish va kechirimli bo‘lish;
- oltinchisi: muhojirlar hojatini chiqarish;
- yettinchisi: doimo el g‘amini yeyish;
- sakqizinchisi: aybini tan olish;
- to‘kqizinchisi: el bilan ochik chehrali bo‘lish;
- o‘ninchisi: odamlar bilan doimo shirin muomalada bo‘lish.

Muloqot sharqona tarbiyada axlok ko‘rki sanalgan. Muallim har bir o‘quvchining qanday dunyoqarashga egaligi, tafakkuri, bilim saviyasi, hayotga nisbatan munosabati odamlar bilan o‘zaro muloqotida namoyon bo‘lishini uktirishgan. SHark mutafakkirlari merosida muloqot — azaldan insonlar o‘rtasidagi o‘zaro aloqa vositasi bo‘lgan. Muloqotning asosiy quroli til hisoblangan. SHuning uchun ham til — aloqa kuroli sifatida ta’riflanadi.

Insonning tili shirin, muomala madaniyatiga ega bo‘lsa, kiska vaqt ichida halk orasida obro‘-e’tibor topadi. Ko‘p gapirish hech qachon kishiga obro‘ keltirmaydi. SHuning uchun ham o‘tmishda yashab o‘tgan mutafakkirlarimiz tilga, aytiladigan har bir so‘zga hurmat bilan, o‘ylab yondashish lozimligini uqtirib o‘tganlar. O‘qituvchi “ so‘z aytishdan avval, har daqiqada so‘z ortidan keladigan oqibatlarni o‘yla»shi (I.L.Lavlov) kerak. Alisher Navoiy o‘z adabiy meroslarida muomala madaniyati, xushmuomalalik, tilning ahamiyati to‘g‘risida, shirinso‘zlik haqida noyob fikrlarni bayon kilgan. Bugungi kunda ham bu fikrlar o‘z ahamiyatini yo‘qotg‘an emas. “ Til shirinligi — ko‘ngilga yoqimlidir, muloyimligi esa foydali. SHirin so‘z sof ko‘ngillar 1’41’n asal kabi totlidir ” - deydi alloma.

O‘quvchilar nutqini o‘stirishda o‘qituvchining til boyligi muhim ahamiyatga ega: bir tomonidan, shirin tillilik o‘quvchilarni o‘kitish va tafakkurini rivojlantirishning muhim omili bo‘lib hisoblanadi. Bundan shunday xulosa kelib chiqadiki, o‘qituvchining til boyligi nutqining obrazli, chiroyli, jarangdor, namunali bo‘lishini ta’minlaydi, natijada o‘quvchi diqqatini o‘ziga jadb etadi. Zotan, til va nutkning teranligi, o‘qituvchining mahoratini, ma’naviy boyligini, o‘qituvchilik qobiliyatining kay darajada ekanligini ifodalaydigan o‘lchov, ko‘rsatkich hisoblanadi. Amerikalik taniqli shoir Rolf Emerson: «Nutq qudratli kuch: u ishontiradi, undaydi, majbur qiladi» deydi. SHark mutafakkirlari ijodida til va nutq vositalari orqali notiq, voiz, badihago‘y, qissaxon kabi maxsus san’at ahillari va mudarrislar diniy, ta’lim-tarbiyaviy, islomiy aqidalarni ommaga singdirishgani, pand-nasihatlar qilishgani bayon etiladi. Ushbu nutq sohiblari keng qamrovli bilimga, boy axborotga ega bo‘lishgan.

Alisher Navoiy “Voiz olimning o‘zi avvalo halol ish ko‘rvuchi bo‘lishini, uning nasihatidan chiqmaslikni” o‘z asarlarida bayon etgan. SHuning uchun til shirinligi va notiqlik san’ati ustida ishslash, nutq madaniyatini takomillashtirib borish har bir o‘qituvchining eng asosiy ijtimoiy burchi va mas’uliyati

hisoblanadi. Ta’lim-tarbiya jarayonida nutqning ta’sir kuchi nihoyatda beqiyosdir O‘qituvchining tili, nutkiy qobiliyati o‘quvchilarning o‘zlarini tuta bilishlariga, xulq-avtori va fikr yuritishlariga ulkan ta’sir etuvchi kuchli vositalardir. O‘qituvchining “til boyligi va notiqlik san’ati barcha zamonlarda yonma-yon yashab kelgan»(A.P.Chexov). Uning his tuyg‘usi, intilishlari, iroda va e’tiqodi nutqida aks etadi. O‘qituvchi til boyligi bilan o‘quvchilarda xursandchilik, ruxlanish, muhabbat, Vatanga sadoqat, g‘azablanish, nafratlanish hissiyotlarini uyg‘otadi, bilim olishga undaydi. SHuning uchun o‘qituvchi “tilning halq o‘tmishi, hozirgi va kelajak avlodni buyuk bir yaxlitlikka, tarixiy, jonli bir jipsttka aylantiruvchi eng hayotiy, eng boy va eng mustahkam vosita” (K.D. Ushinskiy) ekanligini unutmasligi kerak.

Kishilarning bir-birlari bilan o‘zaro munosabatlarida shirinsuhanlik, go‘zallik, so‘zlashuv ohangidagi muloyimlik muosharat odobi deyiladi. Muosharat odobi insonning go‘dakligida ota-onasini bag‘rida, oilada shakllantirilishi kerak. “Qush uyasida ko‘rganini qiladi” deyiladi halk maqollarida. Oilada o‘rganilgan muosharat odobining poydevori mustahkam bo‘ladi. Bola mакtabda ulg‘aygach esa, ijtimoiy muhitda ko‘nikma hosil qilish jarayonida oilasida o‘rganilgan muosharat odobining kuch-qudratini doimo his qiladi.

O‘quvchilarga muosharat odobini shakllantirish uchun o‘qituvchining o‘zi avvalo xushmuomalaligini namoyish etib, o‘quvchilar qalbiga yo‘l topa olishi, mehribonligi, ular bilan hamdard, hamfikr bo‘lib, o‘rnak bo‘lishi muhim ahamiyatga ega. SHarq mutafakkirlari asarlarida muosharat odobi turli ko‘rinish va nomlarda bayon etiladi. Jumladan, Al Forobiyning “Fozil odamlar shahri” asarida asosiy goya — fozil kishilar obrazi. U kim bo‘lishidan qat’iy nazar shohmi, gadomi, oddiy fuqaromi fozil kishidir. Shaharning fozil kishilari bir-birlariga nisbatan hurmat va izzatda bo‘ladilar. Ota-onasini farzand, ustoz va shogird, do‘sstar, qarindoshlar o‘rtasida sharqona nazokat, mehr va ehtirom mavjud. Forobiy asarida bundan bir necha asr ilgari ham ota- bobolarimizning ma’naviyati naqadar yuksak bo‘lganligi va bu avlodlarga o‘rnak bo‘lishi ta’kidlanadi. Onore de Balzak “ Xuishuomalalik va kamtarlik kishining chipakam ma’rifatli ekanligidan dalolat beradi” deydi. Ingliz donishmandi Jon Libbok « Odamlar boodoblilik yordamida hattoki kuch bilan erishish mumkin bo‘lmagan g‘alabalarga erishishi mumkin» ligini aytadi. Demak, muosharat odobi nafaqat milliy an‘analarimiz va urf-odatlarimizning ko‘zgusi bo‘lgan, balki turkiy halklarning noyob insoniy fazilati sifatida e’tirof etilgan.

Insonning eng ulug‘, lekin murakkab va mashaqqatli faoliyatlaridan biri odamlar orasida, ya’ni jamiyatda o‘z o‘rnini topib yashashidir. Bu faoliyatning murakkabligi shundaki, ko‘pchilikka qo‘shilish, ular bilan ahil bo‘lib yashash uchun insonda shunga yarasha muomala va munosabat bo‘lishi kerak. Muomala va munosabatda o‘quvchilarning diliga to‘g‘ri kelmaydigan qo‘pol va dilozor muloqot olib boruvchi o‘qituvchilarni hech kim yoqtirmaydi. O‘quvchilar xushfe’l, shirinsuxan, adolatparvar o‘qituvchi va tarbiyachilarni dildan yoqtiradilar va hurmat-e’tibor qiladilar. Insonlar orasida munosib o‘rnini topish, inoq va

hamjihat bo‘lib yashash shartlaridan biri odamning kamtarligidir. Kamtarin inson hech qachon o‘zining yutug‘i bilan, badavlatligi bilan, ilm-hunari bilan maqtanmaydi, hamma vaqt kamgap, sodda bo‘ladi. Ammo insondagi kamtarlik samimiy bo‘lmog‘i zarur

SHirin so‘z muloqotga kirishishning asosiy qurolidir. U inson qalbini ilitadi, qo‘pol so‘z inson qalbini jarohatlaydi. O‘qituvchining «ahl- zakovati, fikri, histuyg‘ulari, bilimi va madaniy saviyasi, tafakkuri malum darajada so‘zda ifoda etiladi. Muomala madaniyatida so‘z aqldan kuch. tildan ixtiyor oladi» (Aziz YUNusov). CHunki so‘zning qudrati katta. O‘qituvchi o‘z so‘ziga, tiliga nihoyatda extiyotkor bo‘lmog‘i lozim. Eng avvalo, o‘quvchilarga muomala madaniyatini, kattalar oldida o‘zini tuta bilishi, gapini bo‘lmasligi, yoshi ulug‘larga gap qaytarmaslikni o‘rgatish zarur.

Muloqot madaniyati hamma joyda kerak. Ish joyida, transportda, uyda biz kim bilan qanday muomala qilishni bilishimiz zarur. O‘qituvchining qanchalik bilimli, aql-zakovatli ekanligi o‘quvchilarning bir-birlari bilan va ota-onalari bilan olib boradigan muloqoti orqali namoyon bo‘ladi.

Odamlar butun ichki dunyosini, maqsadini, muomala va munosabatlarini bir-birlariga so‘z yordamida yetkazadilar, amalga oshiradilar. SHu tufayli so‘zlashuv munosabatlari nihoyatda go‘zal va muloyim bo‘lishini hayot taqozo etadi. So‘zga boy, shirinsuxan kishilarning muomalalari yoqimli, ishi ham yurishgan bo‘ladi. Bunday kishilarni yoqtiradilar, hurmat qiladilar. So‘zlashuv ham o‘ziga xos san’atdir. Bu san’atning iddizi muosharat odobi bo‘lib, uni mukammal o‘rganish har bir inson uchun zarur. SHu bilan birga, ona tilini mukammal o‘rganmok va sof adabiy tilda o‘quvchilar bilan muloqot qilish o‘qituvchining notiqlik qobiliyatidir.

Mustahkamlash uchun savollar:

1. O‘qituvchi o‘quvchilar bilan muomalaga qanday kirishishi dozim?
2. Muosharat odobi deganda nimani tushunasiz?
3. SHarqona tarbiya va muosharat odobining muloqotga ta’siri.
4. Ajdodlarimiz madaniy va ma’naviy merosi, ular yaratgan so‘z, halq tilining tunganmas boyligi yosh avlodni tarbiyalashda qanday ahamiyat kasb etadi?

Adabiyotlar

- 1.Voronin G.L. Konflikti v shkole. Sotsiologicheskie issledovaniya 1994
- 2.Lisetskiy K.S. Preduprejdenie mejlichnostnyx konfliktov v sisteme otnosheniy starsheklassnikov A/R dissertatsii M., 1994.
- 3.Rubakova M.M. Konflikt i vzaimodeystvie v pedagogicheskem protsesse. – M.: Prosveshenie, 1991.
- 4.Podlasiy I.P. Pedagogika. – M.: Vlados, 2003.
- 5.Leonov N I. Konfliktologiya. Moskva-Voronej, 2006. -232 s.
- 6.Ahmedova M.T. Pedagogik konfliktologiya. (O‘quv qo’llanma).Toshkent.2014
- 7.Azizzodjaeva N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. – T.: Fan, 2006.

MAVZU: MUOMALA MADANIYATI VA TO'G'RI MULOQOT QOIDALARI

Reja

- 1.Muloqot asosida ma'naviy madaniyatni shakllantirish mezonlari va omillari
- 2.O'quvchilarda ma'naviy madaniyatni shakllantirish jarayonining muvaffaqiyatli borishi
- 3.Muomala madaniyati va to'g'ri muloqot qoidalari

Tayanch tushunchalar: SHarq ma'naviy madaniyati, muloqot, kuch-qudrat manbai, adolat, tinchlik, ahil qo'shnichilik, demokratiya, farovonlik, vijdon erkinligi, insoniy fazilat, pedagogik tafakkur, iymon-e'tiqod, mentalitet, muomala, axborot, muloqot madaniyati, so'kinish, qarg'ash, kesatishlar, qochirimlar, yaxshi hulq.

1.Muloqot asosida ma'naviy madaniyatni shakllantirish mezonlari va omillari

O'zbekiston Respublikasi birinchi Prezidenti I.A.Karimov mustaqillikning dastlabki yillaridayoq mamlakatimizni rivojlantirishning ma'naviy- axloqiy negizlari haqida o'z fikrlarini bayon etgan: "Mustaqil O'zbekistonning kuch-qudrat manbai - halqimizning umuminsoniy qadriyatlarga sodiqligidir. Haqgshiz adolat, tenglik, ahil qo'shnichilik va insonparvarlikning nozik kurtaklarini asrlar ogia avaylab asrab kelioqda. O'zbekistonni yanglashning oliy maqsadi ana shu an'analarni qayta tiklash. ularga yangi mazmun bagishlash, zaminimizda tnnchlik va demokratiya, farovonlik, lshdanchyat, vijdon erkinligi va har bnr kishnni kamol toptirishga erishshi uchun zarur shart-ishroit yaratishdir

Darhaqiqat, O'zbekiston zaminida SHarq ma'naviy madaniyatining muhim jihatlari uyg'onish davrida rivojlangan bo'lib, bu davrda yashab ijod etgan al-Korazmiy, al-Kindiy, Abu Nasr Forobi, Abu Ali ibn Sino, Abu Rayhon Beruniy, Firdavsiy, Umar Xayyom, YUsuf Xos Hojib, Ahmad YAssaviy, SHayx Sa'diy, Tusiy, Mahmud Qoshg'ariy, Ahmad YUGnakiy, Lutfiy, Mirzo Ulug'bek, Abdurahmon Jomiy, Alisher Navoiy kabi ko'plab mutafakkirlarning ijodiy meroslari pedagogik tafakkur taraqkiyotida, insonning ma'naviy-axloqiy kamolotida, umumbashariy ma'naviy qadriyatlarning yuksalishida muhim bosqich bo'ldi. Ular SHarqona odob-axloq talablari asosida komil insonni tarbiyalashning ma'naviy asosini yaratishga muvaffak bo'dsilar.

Ushbu davr ma'naviy qadriyatlari mazmunida avvalo, insonning ichki va tashqi holati, hissiyoti, mehnatga, turmushga munosabati, mehr-oqibati, muhabbat, sadokati, bilim o'rganishga intilishi, ma'naviy kayfiyati, aql idroqi, erki, insonni tabiatning eng buyuk mahsuli sifatida kuylash, tasvirlash, oliy axloqli, yuksak insoniy fazilatlarga ega bo'lgan adolatli jamoa vaqilini tarbiyalash g'oyasi ilgari surilgan. Ularning yosh avlod ma'naviy madaniyatini tarbiyalashdagi ahamiyati ham naqadar bebaho ekanligini ta'kidlab, I.A.Karimov "Yuksak ma'naviyat - yengilmas kuch" nomli asarida ma'naviyat tushunchasiga shunday ta'rif beradi: «...Ma'naviyat — insonni ruhan poklanish, qalban ulgayishga chorlaydigan, odamning ichki dunyosi, irobasini baquvvat, iymon-e'tiqodini butun qiladigan, vijdonini uyg'otadigan beqiyos kuch, uning barcha

qarashlarining mezonidir, desak menimcha tariximiz va bugungi hayotimizda har tomonlama o‘z tasdig‘ini topib borayotgan haqiqatni yaqqol ifoda etgan bo‘lamiz. [I.A.Karimov. YUksak ma’naviyat - yengilmas kuch. -T.: O‘zbekiston, 2009. -19 6.

Demak, ma’naviy madaniyat manbalarida ilgari surilgan g‘oyalarga amal qilish, ularni yosh avlodga o‘rgatish va ongiga singdirish o‘qituvchining jamiyat va Vatan oldidagi yuksak burchidir.

Inson o‘z qadr-qimmatini va o‘zligini umumta’lim maktablarida ta’lim-tarbiya jarayonida anglay boshlaydi. Ta’lim muassasalarida o‘qituvchi tomonidan o‘zaro muloqot asosida olib boriladigan quyidagi xususiyatlar negizida o‘quvchilarda muloqot orqali ma’naviy madaniyatni shakllantirish mazonlari ifodalangan: [O.Musurmonova. Oila ma’naviyati - milliy g‘urur. T.: O‘qituvchi. 2000.]

- har bir insonning qiziqishlarini ko‘ra bilish, his etish va hurmat qilish;
- milliy-ma’naviy madaniyat manbalarini o‘rganish, o‘zligini anglashga ehtiyoj;
- inson hayotida mehnatning o‘rnini to‘g‘ri tushunish;
- insonparvarlik, mehr-oqibat, iymon, e’tiqod, milliy qadriyatlarni e’zozlash;
- Vatanga muxabbat, sadokat, o‘z manfaatlarini jamiyat, halq manfaatlaridan yuqori qo‘ymaslik;
- ota-onas, qarindoshlar va boshqa atrof-muhitidagi kishilarga nisbatan muruvvatli, sahovatli bo‘lish.

13-rasm

O‘qituvchi ta’lim-tarbiyaviy jarayonda o‘quvchilar ma’naviy madaniyatini shakllantirishda muloqotning cheksiz imkoniyatlaridan foydalanib ong va faoliyat birligini ta’minlashi takozo etiladi. Ma’naviy ong o‘quvchining dunyoqarashi, bilimi, his-tuyg‘usi, idroki, irodasi va diqqatining majmuasi bo‘lib, u o‘qituvchining pedagogik mahorati negizida ta’lim-tarbiyaviy faoliyat asosida shakllantiriladi. O‘z navbatida ong ham faoliyatga ta’sir ko‘rsatadi va uni tartibga soladi.

O‘quvchilarning tarbiyaviy muhitda uyushtirilgan ma’naviy faoliyatida ma’naviy madaniyat muammolarini erkin, ongli va adolatli yecha olishga intilishi ta’minlanishi kerak. O‘qituvchi bilan o‘zaro muloqot jarayonida o‘quvchi ongli ravishda o‘z munosabatlarini bildirishga, to‘g‘ri xulosa chiqara olishga, milliy g‘urur asosida ularni avaylashga, asrashga, sevishga, umrboqiyligini ta’minlashi ma’naviy burchi ekanligi o‘rgatiladi.

O‘zbekiston Respublikasi birinchi Prezidenti I.A.Karimov o‘zining “Yuksak ma’naviyat —yengilmas kuch” nomli asarida «Ma’naviyatni shakllantirishga bevosita ta’sir qiladigan yana bir muhim hayotiy omil - bu ta’lim-tarbiya tizimi bilan chambarchas bog‘liqligidir. Ta’limni tarbiyadan, tarbiyani esa ta’limdan ajratib bo‘lmaydi - bu sharqona qarash, sharqona hayot falsafasi.

Ma’naviyatni tushunish, anglash uchun avvalo insonni tushunish, anglash kerak. Shuning uchun ham o‘zligini, insoni qahr-qimmatini anglab yetgan har qanday odam bu haqda o‘ylamasdan yashashini tasavvur qilish qiyin ” — deb ta’kidlaydi.

Ma’naviy madaniyatning muhim belgilarini shakllantirishda, ta’lim- tarbiya tizimini ma’naviy muhit, ma’naviy faoliyat va ma’naviy anglash bosqichlaridan iborat andozalar asosida tashkil etishda ushbu mezonlar talablariga rioya qilish belgilangan maqsadni samarali amalga oshirish imkoniyatini beradi. Bunda o‘qituvchining muloqoti asosida o‘quvchilar ma’naviy madaniyatini shakllantirish jarayoniga ta’sir etuvchi quyidagi omillar ham muhim ahamiyatga ega:

1. O‘quvchi ma’naviy faoliyat asosida o‘zligini anglashni shakllantirish uchun ma’lum bir muhitda ma’naviy qadriyatlar bilan harakat orqali muloqotga kirishadi. Harakatsiz muxit va faoliyat bo‘lishi mumkin emas. SHuning uchun o‘quvchilar ma’naviy madaniyatini shakllantirish samaradorligini ma’naviy harakat omili ta’minlaydi.

2. Ma’naviy qadriyatlarning mohiyati, ma’naviy-axloqiy tajriba, o‘qituvchining ta’sirchan nutqiy muloqoti vositasida o‘quvchilar ongiga singdiriladi. Nutkiy aloqalar tarbiya jarayoni ob’yektlari va sub’yektlari orasida kechadi va o‘quvchi ma’naviy madaniyatini shakllantiruvchi omil bo‘lib xizmat qiladi. O‘quvchining xulq namunasi, ma’naviy harakati, nutqiy aloqalar samaradorligi o‘qituvchi va o‘quvchining muloqoti asosidagi faoliyat munosabatlari bilan belgilanadi.

3. Ma’naviy qadriyatlarning tarbiyaviy imkoniyatidan ta’sirlanish va amaliy faoliyatda ularga tayanish, umuminsoniy qadriyatlar darajasiga ko‘tarilishini ta’minlab, o‘quvchi ma’naviy madaniyatini tarbiyalashdagi ahamiyatini takomillashtirish ta’lim-tarbiya jarayonining ishtirokchilaridan (o‘qituvchi va o‘quvchi) doimiy ijodkorlikni talab qiladi. Ijodkorlik - milliy- ma’naviy qadriyatlар asosida o‘quvchi ma’naviy madaniyatini shakllantirishda muhim omil hisoblanadi. O‘qituvchi ta’lim-tarbiya jarayonida uning imkoniyatlaridan keng va samarali foydalanadi.

4. O‘quvchi ma’naviy madaniyatini shakllantirishning muvaffakiyati o‘qituvchining muloqot olib borish psixologik taktikasi omillariga ham bog‘liq. Ushbu omilni harakatlantiruvchi sharoitlar:

- o‘qituvchiniig pedagogik-psixologik va maxsus fanlar integratsiyasi bo‘yicha chuqur bilimga ega bo‘lishi;
- mutaxassisligi bo‘yicha kasbiy mahorati;
- o‘quvchilar bilan o‘zaro do‘stona muloqot madaniyati;
- o‘quvchilarning ruhiy holatini tez bilib olishi;
- o‘qituvchi ma’naviy madaniyatining shakllanganlik darajasi;
- ta’lim-tarbiyaning zamonaviy usul va metodlarini tanlay bilishi;
- zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalari to‘g‘risida chuqur ma’lumotlarga ega bo‘lishi;
- o‘qituvchining pedagogik jamoa orasidagi hurmat — e’tibori.

5. O‘qituvchi muloqot asosida o‘quvchilarda ham ijodkorlik omilini takomillashtirib boradi. O‘quvchida uning sifatlari quyidagi belgilar bilan namoyon bo‘ladi:

- ma’naviy qadriyatlarni, an’analarni o‘zlashtirishga qiziqishda ehtiyoj va talabning kuchliligi;
- o‘rganilayotgan fanlar asoslarini egallashga ijobiy munosabat;
- ma’naviy madaniyat saviyasi, dunyoqarashi;
- o‘z-o‘ziga nisbatan talabchanlik;
- tabiatga, atrof-muhitga ongli munosabat;
- yangiliklarni va axborot texnologiyalarini o‘rganishga qiziqish;
- ijtimoiy va shaxsiy faolligi;
- nazariy bilimlarni amaliyatda ko‘llay olish ko‘nikmasi;
- tashabbuskorligi va ijodkorligi.

2.O‘quvchilarda ma’naviy madaniyatni shakllantirish jarayonining muvaffaqiyatli borishi. O‘quvchilarda ma’naviy madaniyatni shakllantirish jarayonining muvaffaqiyatli borishi ta’lim mazmuniga asoslanib, o‘qituvchi va o‘quvchilarning o‘zaro hamkorlikdagi faoliyatini to‘g‘ri tashkil etish saviyasiga bog‘liq. Bu quyidagi faoliyat turlarini mukammal bilishni taqozo etadi:

Birinchidan, o‘zaro hamkorlikdagi faoliyat ijodkorlikni, mas’uliyatni, faollikni va eng asosiysi muloqot madaniyatiga rioya etishni talab qiladi.

Ikkinchidan, har bir darsda o‘qituvchi ham, o‘quvchi ham belgilangan maqsadni aniq qo‘ya bilishi, amalga oshiriladigan vazifalarni to‘g‘ri belgilab olishi lozim.

Uchinchidan, dars jarayonida bilimlar mazmunining ilmiyligi, uzlucksizligi, izchilligi va tarbiyaviy harakteri, o‘qituvchining notiqlik san’ati asosida bayon etish shaklining mukammalligi, qiziqarliligi o‘quvchilarda ta’limiy va tarbiyaviy tomondan o‘rganiladigan qadriyatlarga qiziqishni kuchaytiradi, ularda tarixiy, adabiy, milliy va diniy harakterdagi milliy qadriyatlar bo‘yicha o‘z bilim va ko‘nikmalarini oshirish ishtiyoqi rivojlanadi.

To‘rtinchidan, o‘qituvchining pedagogik mahorati, nazariy va uslubiy tayyorgarligi, o‘z kasbiga, faniga munosabati, olib boradigan darsi andozasini va uning natijasini oldindan ko‘ra bilish, har bir dars samaradorligini ta’minlovchi texnik va texnologik belgilardan biridir.

Beshinchidan, dars jarayonida o‘quvchilar jamoasiga erkin fikr yuritish, o‘z fikr-mulohazasini erkin bayon etishga imkoniyat yaratish, o‘quvchilar jamoasi fikriga tayanish, ularning fikr-mulohazalari, istak-xohishlarini e’tiborga olish, o‘quvchilarning mustaqil ishlaridan keng foydalanish zarur.

Oltinchidan, o‘quvchilar bilimiga, xulqiga beriladigan bahoning xolisona va adolatli bo‘lishi barcha ta’lim va tarbiyaviy faoliyatni to‘g‘ri tashkil etilishiga ijobiy ta’sir etuvchi omil ekanligini unutmaslik kerak.

Xulosa qilib ta’kidlash joizki, ta’lim va tarbiya jarayonida o‘quvchilar ongiga muloqot asosida milliy qadriyatlar va ma’naviy madaniyatni shakllantirish, o‘qituvchi va o‘quvchining o‘zaro muloqotini hozirgi zamon pedagogik talablari

asosida mukammal tashkil etilishi natijasida pedagogik jamoada yuz berayotgan konfliktlarni oldini olgan bo‘lamiz.

3.Muomala madaniyati va to‘g‘ri muloqot qoidalari O‘zbeklar mentalitetida muomala madaniyati ko‘pchilik hollarda o‘zaro salom-alik qilish, ahvol so‘rash, oiladagi ahvol bo‘yicha axborotlarga qiziqish ko‘rsatish kabi ko‘rinishlarda namoyon bo‘ladi. Ammo aslida muomala madaniyati-o‘zga insonga bo‘lgan munosabat madaniyati bilan belgilanadi. Faqat salom- alik qilgandagiga emas, balki hayot tartibida, har kunlik hayot tarzida insonga ko‘rsatiladigan hurmatli va e’zozli, samimiy va to‘g‘ri munosabatni anglatadi. Ichki madaniyatga ega bo‘lgan odamgina har turli vaziyatlarda har qanday boshqa insonga nisbatan doimiy to‘g‘ri, samimiy va aniq munosabat ko‘rsata oladi. Muloqot madaniyati insondan boshqa insonga nisbatan har doim bir tekis munosabat ko‘rsatilishini talab etadi. Qarshingizda turgan odam boymi, qambag‘almi, kishloklilikmi yoki shaharlikmi, mansabdormi, yoki oddiy o‘qituvchimi, bundan qat’iy nazar unga to‘g‘ri munosabat ko‘rsata olish haqiqiy insonparvarlik mezoni bo‘lib kelgan. Ammo muloqot madaniyati insondan o‘z ustida muntazam ish olib borishni talab etadi. Muloqot madaniyati o‘z-o‘zidan vujudga kelib qolmaydi.

Hayotda ko‘pincha odamlar orasidagi muloqotda ularning rasmiy, xushomadgo‘y, kibr-havoli munosabatlari shohidi bo‘lamiz. Ba’zan inson yuqori martabaga erishsa, u o‘zini boshqalardan ustunligini ko‘rsatish uchun, ko‘pchilik bilan salom-alik ham qilmay qo‘yadi. Asl madaniyatda esa aksincha, insonning qanchalik martabasi ko‘tarilsa, shunchalik oddiy insonlarga o‘zining yaqinligini ko‘rsatish zarur hisoblanadi SHu bilan birga muloyimlik, halimlik, ochiqlik, samimiylig, to‘g‘rilik va boshqa bir necha tamoyillar ulug‘lanadi va targ‘ib qilinadi. YOki, yigit taraf qudalar qiz tarafda qilgilar sal yuqoridan turib, buyruq berib gapirishadi. Boyvuchcharoq qarindoshlar o‘zining moddiy tarafdan muhtoj qarindoshlariga nisbatan kerilib, boshqa tarafdan ularning moddiy tarafidan uyalibroq munosabat ko‘rsatishadi. Bunday vaziyatlarning barchasi - noto‘g‘ri holatlar hisoblanadi.

Demak, real hayotda, odam yoshligidanoq muloqot madaniyatiga oid ma’lum insoniy qadriyatlarning buzilayotganligi bilan to‘qnash keladi. Oqibatda, bola hayotida ikki xil standartlar holati vujudga keladi. Bir tomonidan, bola muloyim bo‘lishi lozim. Ikkinchisi tarafdan esa, atrofidagi ko‘pchilik odamlar, xatto-ki eng yaqin va xurmatli kishilar ham bu tartib-qoidalarga rioya qilmaydi.

Masalan, “so‘kinish” - erkaklar rioya kilmaydigan noto‘g‘ri holat, “qargash” - ayollar rioya kilmaydigan noto‘g‘ri holat. Ug‘il bolalar “so‘kinish”ni odatda o‘z otalaridan meros qilib oladilar. Ko‘pchilik “so‘kinish” yomonligi biladi, ammo ishlataveradi. Uning yomon odatligini o‘ylab ham ko‘rmaydi. Uni ishlatganda betarbiya odamlar ichki g‘urur his qiladi, aslida birovlarni kamsitish, ularni mensimaslik, birovlarga aziyat ulashayotganligini bilmaydi. Ayollar esa ba’zan o‘z farzandlarini “qarg‘ab” turib ularga ish buyuradi, yoki ularni jazolaydi. Aslida ayol kishiga mayinlik, mehribonlik xos bo‘lishi lozimligini ular unutib qo‘yishadi. Agar, haqiqatda ham bolalari bilan biror noxush hodisa yuz bursa, ular kuyinishi

aniq. Ammo til hamma narsani ko'taraveradi deb, og'izlariiga erk berib yuborishadi. Doimiy jerkib, behurmat qilib, faqat o'zinikini o'tkazib, bolaning erkini bo'g'ib yaxshi hulkdi, idroqli, ma'naviyatli, barkamol farzandni tarbiyalab bo'lmaydi. Demak, muloqot va muomala madaniyatining ham hayotda o'z o'rni va ahamiyati mavjud.

SHunday qilib, muomapa madaniyati nima va konflikt vaziyatlarda mana shu muomala madaniyati talablariga rioya etish ziddiyatni yengishga ko'mak beradimi, degan savollar dolzarblik kasb eta boshlaydi.

Muomala madaniyati bo'yicha bilimlar ziddiyat ichida tomonlarni bir biriga yaqinlashtirish, ular orasidagi muloqotni yangitdan bir tizimga tushirish, tomonlarning o'zaro axborot olishlarini yengillashtirish uchun xizmat qiladi. Muomala madaniyati birovni eshitish va birovga o'z axborotlarini to'g'ri yetkazish qoidalari va tartnblaridan iboratdir. SHu bois, konflikt yechimi tartiblariga muomala madaniyati bo'yicha ma'lum qoidalar kiritiladi.

Muomalani o'rganing!

Iliq muomala yuzasidan 10 maslahat (1-ilova)

Odamlar ba'zan bir-birlarini tushunmaydi yoki o'z o'y-fikrlarini aniq ifodalay olmaydilar. Ularning bir-birini tushunmasligi esa konfliktga olib kelishi mumkin. Quyida iliq muomala va qanday qilib hamsuhbatni to'g'ri tushunish va unga o'z o'ylaringizni aniq anglatish bo'yicha 10 maslahat keltirilgan.

1. Suhbat uchun qulay, tinch va to'g'ri joy tanlash. Muammoni tanaffus paytidagi tor koridorda, darsga ikki daqiqa vaqt qolgan paytda, shovqin orasida, bola yig'lab turganida, opponentingiz ishga shoshilayotgan vaqtida, u bemor bo'lganida. .. hal etish mushkul. Suhbatdoshingiz va o'zingiz tinch, hech kim halakit bermaydigan, ikkalangiz boshqa joyga shoshilmay, bafurja suxbat quradigan joy borligiga amin bo'ling. Suhbat uchun qulay joy bo'lsagina, tomonlar orasidagi muloqotuchun sharoit yaratilgan bo'ladi.

2. Suxbatdoshingizning gaplarini bo'lman. Sizning uzluksiz so'zlashingizni diqqat bilan eshitish mushkul. SHu bois, hamsuxbatingizga ham so'zlash imkonini bering va uning so'zlarini bo'lmay, sabr-qanoat bilan tinglang. Bizning tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, 30 soniyalik jimlik hali hech kimning joniga tavdid solmagan. 5-10 daqiqalik jimlik ham hali hech kim o'limga olib kelmagan. Tinchlaning, 10 daqiqa birovni eshitib, muammoni hal etish, uni har 5 daqiqada bo'lib, oxir oqibat hech narsaga ega bo'lmaslikdan afzaldir. Siz tomoningizdan ko'rsatilgan sukut bilan eshitish

- opponentingizga yo'naltirilgan "Sening so'zlarin men uchun muhimdir" degan axborotni o'zida jamlaydi. Agar siz uning so'zlarini savollar, jumlalar, kesatiqlar, qochirimlar bilan buzaversangiz - demak, siz o'z opponentingizda "Sen ham, sening so'zlarin ham men uchun muhim emas, men o'zim hamma narsani bilaman, aslida sening so'zlarin yolg'on" degan qarashda ekanligingizni namoyon etadi. "Sening so'zlarin yolg'on" degan so'zlarni ishlamasangiz ham bunday harakatlar ana igundai qabul qilinadi. Ammo hissiyotlar, qarashlar, fikrlar, xulosalar odamlar bir tomonga karasa ham, ya'ni bir

narsani muhokama kilsa ham, turlicha bo‘lishi mumkinligi, har bir odamning o‘z xulosalari bo‘lishi mumkinligini biz bilamiz. Demak, opponentingiz sizdan o‘zgacha qaror va xulosalarga kelgan bo‘lsa, bu - uning yolg‘oni emas, bu uning shaxsiy xulosasidir. Sizning vazifangiz ana shu xulosalarni bilib olib, o‘z xulosalaringiz bilan solishtirish, ular orasidagi umumiylikka tayanishdan iborat bo‘lishi lozim. Sizning ham so‘zlash navbatingiz keladi Avval eshititing, keyin so‘zlang. Hamsuhbatingizni so‘zlarini bo‘lganda u o‘z fikrlarini jamlay olmaydi, ularda o‘zilish sodir bo‘ladi, buning oqibatida siz uning asl fikr va qarashlarini betartib qilasiz, xuddi shunday axborotlar sizga betartib keladi, ba’zi muhim bo‘lgan fikrlar xayajon orasida yo‘qolib ham ketadi. Opponentingiz uchun muhim bo‘lgan fikrni jamlab, sizga o‘zatish - ancha mushkul bo‘lgan vazifa. Siz uning so‘zlarini bo‘lsangiz — mana shu muhim axborotdan maxrum bo‘lib qolishingiz mumkin. Natijada, noto‘g‘ri xulosalarni qilishingiz mumkin. SHu bois, opponentingizning so‘zlarini bo‘lmay, tinch eshitishga odatlaning.

3. Sabr-qanoatli bo‘ling! Ba’zan o‘z fikrini to‘fi ifodapab gap aytish uchun ham vaqt kerak. Nizo ichiga kirganlarga xos bo‘lgan xususiyatlardan biri butun dardini dasturxon qilib, konkret nizoga aloqador bo‘lмаган axborotlarni bir boshdan bafurja bahs jarayoniga tortishdan iborat. Siz - buni bilasiz. Ammo u - buni hali bilmaydi. CHunki u konflikt yechimi borasidagi bilimlarni o‘qimagan. SHu bois, aynan siz sabr va qanoatli bo‘lishingiz talab etiladi. SHu bilan birga, aynan siz, o‘z opponentingizni qanoatli bo‘lishga bahs jarayonida o‘rgatishingiz lozim. Agar mazkur siz muhokama etayotgan savolga aloqador bo‘lмаган axborotlar, kayfiyatlar va hissiyotlar suhbat jarayoniga tortila boshlansa, siz - ovoz, mimika, so‘zlardagi neytrallik va bosiklik bilan, uni ayblamasdan, opponentingizdan, muhokama etilayotgan masalaga qaytishni iltimos qiling. Ammo u birdaniga o‘z emotsiyalarini muhokama etilayotgan muammoga qarata olmasligi, chetga chiqib ketaverishi aniq. SHu bois, siz bir necha bor, bosiqlik va xurmat bilan, muhokama masalalari doirasida fikr yuritishni talab etasiz. Albatta, nizo ichidagi emotsiyalar nizoning qay darajada chuqurlashib ketganligiga bog‘liq. SHu bilan birga, erkak va ayol psixologik rang-barangligi masalalarini o‘z e’tiboringizga olishga to‘g‘ri keladi. Bizning o‘zbek ayollari, o‘z so‘zlar va fikrlariga bo‘lgan e’tiborni aslida uncha kutmaydi, shuning uchun biror bir qulay vaziyat vujudga kelsa, bor emoiyalarini, yigi-sigi bilan to‘kib soladi. Ular uchun o‘z emotsiyalarini to‘kib solish, siz ularni sukut bilan eshitishingizdan muhimroqdir. O‘zbek ayollarining ko‘pchiligi uchun ularni eshitishning o‘zi juda katta ta’sir etadi. Ularni siz eshitsangiz, ular o‘z dardlaridan forig‘ bo‘lishadi. Chetdan qaraganda, ayollar «ratsional» bo‘lмаган odamlardek tuyuladi. Aslida, bu holat ayollar so‘zlariga bo‘lgan oilalar, jamiyatdagi e’tiborsiz munosabat oqibatidir. Agar mana shunday “ko‘pirib” kelgan emotsiyalarni to‘kib solish, chiqarib tashlash vaziyati vujudga kelsa ham, o‘z opponentingizga uning emotsiyalarining chiqib ketishi uchun imkon yarating. Hayotiy praktikada shunday holat ko‘pincha yuz beradi-ki, emotsiyalar qattiq stress va ko‘z yoshlari bilan to‘kib solinayotgan vaqtda, siz o‘z qarshingizdagi turgan odamga “tinch,

osoyishta” munosabat bildirsangiz, uning o‘zi o‘zini qo‘lga olib, ko‘pincha “ratsional” fikrlash jarayoniga o‘tib oladi. “Ratsional” munosabat jarayoniga o‘tish esa munosabatlarni to‘g‘ri belgilash imkoniyatini, tomonlar manfaatlarini to‘g‘ri baholash imkoniyatini yaratadi.

4. Tana zarboniga qulq soling. Biz suhbat jarayonida faqat so‘zlar bilan axborot ulashmaymiz. Suhbat jarayonida bizning tana harakatlarimiz, mimikamiz, ovozimiz harakteri (past, tiniq, tinch, osoyshta ovoz, yoki dag‘dag‘a, qo‘pol, tahdidli, agressiv ovoz), bularning barisi muhim ahamiyat kasb etadi va ma’lum bir ma’lumotlarni opponentingiz, yoki o‘zingiz holatingiz va his- tuyg‘ularingiz haqida qarshida turganlarga o‘zatadi. SHu bois, suxbat jarayonida o‘zingizning va opponentingizning tana zarboniga e’tibor bilan qarab, ularni to‘g‘ri “rasshifrovka” qilish juda muhim. Agar siz nogoh o‘z tana zaboningiz orqali “tahdid” signallarini o‘zatsangiz, qarshingizdagi odam aynan “tahdid” singallarini qabul qiladi va o‘zi ham sizga qarshi hamlaga o‘tadi. SHu bois, urush va janjal vaziyatida “Sen menga tahdid qildingmi?!” degan savol kelib chiksa-yu, opponent “Men bunday gap aytganim yo‘q”, desa, demak unda tana zaboni ishlagan bo‘ladi. Tana zarbonini ham tinch, osuda va ratsional muloqotga yo‘naltirish ikki tomon orasida aniq va chegaralangan, faqat zarur bo‘lgan ma’lumotlarning o‘zatilishi uchun imkon yaratadi. Hamsuxbatingiz aytayotgan so‘zlar sizga befark emasligini ko‘rsating. U yoqdan bu yokka yurmang, barmoklaringiz bilan stolni chertmang, soatta har zamonda bir qaramang, xonani ko‘zdan kechirmang, uqlab yoki mudrab qolmang, vaqt vaqt bilan “uf”lab ham turmang, ko‘zlarining tirnoqlaringizga mixlab ham qo‘ymang, qo‘llaringizni shim cho‘ntagiga solib, undagi narsalarni o‘ynab ham o‘tirmang, sumkangizni ohib, undagi narsalarni ko‘zdan kechirishni keyingi vaqtлага surib qo‘ying, xullas, suhbatga keldingizmi, suhbatga rozi bo‘ldingizmi, qarshingizdagi insonga e’tiborli bo‘ling hamda o‘zingizni ham nazorat qilib boring. Siz e’tiborli bo‘lsangiz, sizning navbatingiz kelganida, sizga ham e’tiborli bo‘lishadi.

5. E’tibor bilan tinglang! Opponentingiz sizni eshitishingizni istaydi. CHunki u so‘zlar orqali o‘z fikri, o‘yi, hissiyotlarini sizga yetkazmoqchi. Qarshingizdagi odam uchun sizning kuloq tutib uning so‘zlarini eshitishingiz juda muhim. Siz uni eshitsangiz, u biror bir darajada o‘z xurmati borligiga ikror bo‘la boshlaydi. Sizning e’tibor bilan eshitganingiz uning hissiyotlarini tinchlantiradi. U o‘zining so‘zlash jarayonida “ samoanaliz” bilan ham shug‘ullanadi. Bu esa, unga o‘z hissiyotlarini nazorat qilish va anglash uchun ko‘mak beradi. Uning ko‘nglida umid uyg‘onadi. Balki siz gapirmayotgandirsiz, ammo siz e’tibor va diqqat bilan suhbatdoshingizni eshityapsizmi? Boshqalar so‘zlarini eshitish va anglash o‘z suhbat navbatini kutishgina emas, balki undan muhimroqdir. Boshqa odam aytayotgan gaplarga e’tibor bering va uning nuqtai nazarini anglashga urining. Opponentingiz aytayotgan so‘zlar va fikrlar balki sizning fikringiz bilan bir xildadir, ularda o‘ziga xos o‘xshashlik va uyg‘unlik mavjuddir. O‘zatilayotgan axborotlarga e’tiborli bo‘lish, ziddiyatlarga nisbatan ogoh bo‘lish alomatidir. SHu bois, birovni eshitish o‘zingni dardingni aytish bilan teng barobarida juda muhim

jarayonlardan biridir. Birovni anglash jarayoni uning dardlarini eshitishsiz amalga oshmasligini esingizda tuting. Uning so‘zlarini bo‘lmay, sabr va qanoat bilan eshitishga harakat qiling.

6. Ma’ruza o‘qimang! Siz bilan suhbatlashganda odamlar o‘z fikr va o‘ylarini sizning ongingiz va qalbingizga yetkazib berish uchun gapiradilar. Agar bu odamlarga sizning maslahatingiz zarur bo‘lsa, ular “Maslahat bering”, deydilar. Agar ularga sizning tanqidingiz yoki tasdig‘ingiz kerak bo‘lsa, ular o‘zlarini sizdan so‘raydilar. Hamsuhbatingiz gaplari uni tarbiyalash uchun bahona bo‘la olmaydi.

Umuman biror marta o‘zga odamlarning “Meni tanqid qiling” deb so‘raganlarini eshitganmisiz! Xatto kichkina bolalarni ham “tanqid” kilsangiz, ular sizdan o‘kinib qoladi. Ammo agar siz ularga iliqlik bilan biror narsani o‘rgatsangiz, ular sizdan minnatdor bo‘lib qoladi. Suhbat - birovni tanqid qilish emas Suhbat shuningdek, birovni “o‘qitib», “adabini berib qo‘yish ” ham emas

Ma’ruza o‘qish qarshingizda turgan odamni sizdan behad darajada uzoqlashtiradi hamda samimiyatni yo‘qotadi. Ma’ruza o‘qish jarayoni xuddi sizning undan ustun ekanligingizni ko‘rsatish, undan aqlliyoq ekanligingizni namoyish qilish uchun qilinayotganligini ko‘rsatadi. Maqsad esa boshqa - tomonlar o‘rtasidagi teng va hurmatli munosabatni, bir-birini anglash jarayonini tashkil qilishdan iboratdir. SHunday ekan, ma’ruza o‘qishga berilib ketish, tomonlarni bir biridan ayirishga xizmat qiladi. Agar siz o‘z suxbatdoshingizni o‘zingizdan uzoqlashtirishni maqsad qilib olgan bo‘lsangiz, siz to‘g‘ri usulni tanlagan bo‘lasiz. “Ma’ruza o‘qish”, “tanqid” usulida opponentingiz sizdan uzoq vaqt uzoq yuradi. Ammo siz suhbatga tomonlar orasidagi umumiy yo‘nalishni topib, opponentingiz bilan munosabatlarni yangi tartibda saqlab qolish, ularni tiklash uchun kelgan bo‘lgansiz, umuman “tanqid” va “ma’ruza o‘qish” usullarini qo‘llamaganingiz ma’qul.

7. Ochiq va aniq savollardan foydalaning! Konflikt vaziyatida tomonlar muloqoti imkon darajasida har ikki tomonga tegishli bo‘lgan axborotlarni yig‘ish va tahlil qilish asosiga qurilmogi lozim. Aslida konflikt emotsiyalar to‘qnashuvidan axborotlar almashuviga o‘tilishi asosida yechiladi. SHu bois, suxbat, ya’ni muloqot jarayonida ochik va aniq savollar beribgina siz boshqa inson sizdan nimani so‘rayottanligini, uning qanday talablari mavjudligi, uning hissiyotlari va xulosalari nimalarga asoslanganligini to‘g‘ri tushuna olasiz.

Ammo, ochik va aniq savollar — nima?! Ochiq va aniq savollar bu - «ha» yoki «yo‘q» so‘zlarini javob sifatida ishlatilmaydigan, keng javob bo‘la oladigan, sizning savolningizga opponentingiz har tomonlama to‘liq javob bera oladigan savollardir.

Nima uchun ochiq va aniq savollar ishlatilishi lozim?! CHunki siz o‘z opponentingiz borasida keng ma’lumotlarni uning o‘zidan olishingiz lozim. Agar u sizning barcha savollaringizga faqat “ha” yoki “yo‘q” deb javob beraversa, siz opponentingiz haqida juda kam va noaniq ma’lumotlar to‘play olasiz xolos. “Ha” va “yo‘q” javoblari sizga opponentingiz kayfiyati, munosabati, xulosalari, hissiyotlarini to‘la va asosli namoyon qila olmaydi.

SHu bilan birga « ha » va “yo‘q” ko‘proq siz shakllantirgan xulosalarga bo‘lgan ijobiy yoki salbiy munosabatni anglatadi. Bunday javoblar — sizning munosabatingizga bo‘lgan noaniq javob bo‘la oladi xolos. YA’ni, opponentingiz xulosalari va hissiyotlari ikkinchi planga o‘tib qoladi. Opponentingiz fikrlarini aniq tasavvur etmaslik esa konflikt yechimi jarayonida noto‘g‘ri xulosapar qilinishiga olib kelishi mumkin.

SHu bilan birga, siz ochiq va aniq savollar berish orqali uni kiynayotgan fikr-o‘ylarning tashqariga chiqishiga yordamlashasiz. Opponentingizga shunday savollar berish orqali uning muammolari siz uchun befarq emasligini, siz uning shaxsi va so‘ziga etibor berayotganligingizni ko‘rsatasiz. U — tinchanadi. U - o‘zining yakka emasligini anglaydi. Unda ishonch hosil bo‘ladi. Ochik va aniq savollar orqali u o‘z dardlarini gapira boshlaydi. Sizning eshitishingiz esa undagi ishonchni qayta tiklaydi. Urtada — ochik va aniq muloqot o‘rnatalishi uchun asos yaratiladi. To‘g‘ri tashkil qilingan muloqot esa tomonlarni bir biriga yaqinlashtiradi, konflikt va muammoni - bir tomon, ularga qarshi qaratilgan tomonlarni, ya’ni siz va opponentingizni - bir tomon qilinishiga ko‘mak beradi. Ochiq va aniq savollarga quyidagi misollarni keltirish mumkin:

Ochiq va apiq bulmagan savollar'. - Sen charchadingmi?!

- Sen borasanmi?

- Bolalar yaxshimi?!

Ochik va anits savo.tlar - Bo‘lib o‘tgan voqeа senga qanday ta’sir o‘tkazdi? Nimalarni o‘ylading, nimalar seni qiyndi?!

- Nima uchun sen “sinfdoshlar uchrashuviga” borishga qaror qilding⁹? Sinfdoshlar uchrashuviga borib, nimalarni ko‘rmokchi va bilmokchi eding⁹!

- Men kettandan so‘ng, bolalar nima qildi? Sen ularga mening yo‘qligimni qanday tushuntirding? Ular nima deyishdi? Hafa bo‘lishdimi? Sen o‘zing qanday kayfiyatda bo‘lding? Sen nimalarni o‘ylading?! Bolalar uchun qanday javob tayyorlading⁰! O‘zing bo‘lib o‘tgan voqeа haqida nimalarni o‘laysan?

Ochiq va aniq yo‘naltirilgan savollarga faqat “ha” yoki “yo‘q” deb javob berib bo‘lmaydi. Albatta, biror xolat, yoki vaziyat, yoki hissiyotni to‘la bo‘lmasa ham, kengroq tarzda so‘zlab berishga inson majbur bo‘ladi. Ana shunday vaziyatda siz o‘z opponenetingiz so‘zlarini samimiy e’tibor bilan tinglasangiz, o‘rtada samimiy muloqot uchun sharoit yaratiladi. SHu bilan birga, agar konflikt eng yaqin odamlar o‘rtassda yuz bergen bo‘lsa, oilaviy tashvishlar, farzandlar borasidagi umumiq qarashlar tomonlarni samimiy muloqotga undovchi omillar hisoblanadi. Esingizda bo‘lsin, samimiyat samimiyat yaratadi, yaxshilik yaxshilikni keltirib chiqaradi, kechirimli bo‘lsangiz, sizni ham kechirishadi, iliq munosabat bildirsangiz sizning ilik munosabatgiz ham bejavob qoldirilmaydi.

Agar konfliktdan so‘ng tomonlar umuman ajralib ketsa ham, tomonlar o‘zaro xurmat, biri birini xo‘rlamaganlik, biri birini yerga urmaganlik, bir birini nafsoniyatiga tegmaganlik asosida ajraladi. Bu esa - tomonlarni o‘z insoniy nufo‘zi va qadriyatlarini saqlab qolinishiga imkon yaratadi.

8. Hech narsa taqlid qilmang! Nima uchun aynan mana shunday talab qo‘yiladi⁹ CHunki, emotsiyalar va extiroslar ichida odam ba’zan so‘zlashga berilib ketib, aslida o‘zida mavjud bo‘lmagan, yoki soniyalik, bir zumlik bo‘lgan histuylarni ifodalab yuboradi. Ana shunday his-tuyg‘ularni asl his- tuyg‘ulardan ajrata olish darkor. Siz mavxum va aslida bo‘lmagan mana shunday “aldamchi” his-tuyg‘ularga tayanib, noto‘g‘ri xulosalar qilib, biror bir taqliflarni kirlitsangiz, noto‘g‘ri xulosalar kilgan bo‘lasiz. Masalaning yana bir boshqa muhim tomoni mavjud. Ziddiyat jarayonida sizning taqliflaringiz, ular - aqli, jozibali, ikki tomon uchun qulay bo‘lgan taqliflar bo‘lganiga qaramay, emotsiyalar girdobida rad etilishi mumkin. SHu bois, avval emotisionap holatni samimiylilik va ishonch asosida shakllantirish, undan so‘nggina vaqt soati yetib kelganida, ma’lum taqliflarni bosim o‘tkazmasdan taqlif etish mumkin bo‘ladi. SHu bilan birga, sizga aytilayotgan so‘zlearning ma’nosi aslida boshqa mazmunda bo‘lishi mumkinligini doimo yodingizda tuting. Sizga o‘zatilayotgan va ma’lum qilinayotgan axborotni siz to‘g‘ri anglayotganligingizni nazorat qilib boring. Buning uchun opponentingiz so‘zlarini o‘zingiz anglaganining tarzida qayta takrorlab, undan qayta so‘rab turing: «Sizni to‘g‘ri tushundimmi?», «Siz shunaqa demokchimisiz?», «Sizni to‘g‘ri tushungan bo‘lsam, siz shuni.... nazarda tutyapsiz. To‘g‘ri-mi?!» Bu usullar boshqa odamni to‘g‘ri, adekvat anglashga yordam beradi. O‘zga odamning fikrlarini adekvat, ya’ni ularga jamlangan ma’lumotlarni aynan opponentingizga o‘xshab anglanishigina ziddiyatga bo‘lgan tomonlar munosabatlarini bir biriga yaqinlashtiradi, fikrlar o‘ziyiliga olib keladi.

9. O‘zingizni nazorat qiling! Ziddiyat jarayoni ko‘pincha tomonlar qalbida va fikrida mavjud bo‘lgan barcha negativ holat va qarashlarni yuzaga olib chiqadi. SHu bois, har ikkala tomon qam qarama-qarshi tomonni hamma nuqsonlarda ayplash, o‘zini esa himoya qilish bosqichidan o‘tadi. Qarama- qarshilik kuchaygan paytda har doim ham boshqapar bizga aytayotgan ba’zi “achchiq”, “adolatl”, shu bilan birga, boshqa bir “bo‘hton”, “yolg‘on”, “amalda bo‘lmagan” so‘zlar bizlarga yoqavermaydi. Ko‘pchilik bunday holatdan “tutoqib” ketadi. Ammo agar siz “yarashish”, “kelishish” pozitsiyasida turgan bo‘lsangiz, tabiiy ravishda ba’zi kompromisslarga borishga tug‘ri keladi. SHu bois, har ikkala tomon ham o‘z emotsiyalari qatorida o‘zi ishlatayotgan so‘zları, amallari, fikrlarini, tana zabonini nazoratda ushlashi talab etiladi. O‘zingizni nazorat qila olsangizgina, o‘zga insonni nazorat qilish uchun vaziyat yaratiladi. Boshqa odam o‘z so‘zini tugatmaguncha, uning so‘zini bo‘lmay eshititing. Agar bu odamdan jahlingiz chiqayotgan bo‘lsa, «men - tasdiqlar” tizimini ko‘llang. Bu usul sizning his tuyg‘ularingizni birovga yetkazishga imkon beradi. Jahlga jahl bilan javob qaytarish konfliktni kuchurlashtirib yuborishini doimo esda tuting. Agressiyaga qarshi agressiya bilan javob qaytarmang. O‘zingizni nazorat qiling, bu esa opponentingiz fikrlari va amallarini nazorat qilish, uni to‘g‘ri xulosalarga yo‘naptirish, opponentingizga ta’sir o‘tkazish uchun imkon yaratadi Keyinroq, ya’ni siz jahldan tushganda, suxbatni davom ettirishni so‘rang.

10. Birovning nafsoniyatiga tegmang! Har inson o‘zicha bir olam

hisoblanadi. Har bir inson, uning ilmi, bilimi, madaniyati, shaxsiyati va ijtimoiy mavkeidan kagiy nazar o‘ziga ma’lum bir ijobiy daraja bilan munosabat bildirishga bolalikdan o‘rgangan bo‘ladi. SHu bois, insonning o‘ziga nisbatan qadrli va e’zozli munosabatda bo‘lishi tabiiy xol hisoblanadi. Masalan, konkret inson, xotin va yoki kelin sifatida sizning talablariningizni aniq bir vaziyatda qoniqtirmayotgan bo‘lishi mumkin, ammo aynan mana shu inson qiz, farzand, ona, mutaxassis sifatida o‘z oilasi va jamoasining juda katta hurmatiga loyiq bo‘lishi ham mumkin. YOki aynan mana shu konkret inson, ota va er sifatida o‘z xotinida ba’zi e’tirozlarni uyg‘otishi mumkin, ammo mana shu erkak o‘z ish joyida, o‘z oilasi va yaqinlari o‘rtasida juda katta xurmat bilan tilga olinishi mumkin. YA’ni, siz “yomon” deb o‘ylayotgan yaqin odamingiz, u er, xotin, aka, uka, karindosh, hamkasaba, ota-on, boshliq sifatida sizning talablariningizga javob bera olmagani, hech zamonda mazkur insonni batamom “yomon otlik” qilib qo‘yish uchun asos bo‘la olmaydi. Inson harakteri turli vaziyatlarda o‘zini turlich namoyon qiladi. Balki “ayb” o‘zingizdadir, talablariningiz hadsan ziyod ortikdir, ularni bajarib bo‘lmas, balki “gap” opponentingizda emas, balki o‘zingizning harakteringizda yashiringandir. Balki “janjallarni” o‘zingiz keltirib chiqarayotgandirsiz. Bu haqida samimiy o‘ylab ko‘rish, vaziyatga xolis baxo berish lozim. Har holda, sizning opponentingiz sizga qanchalik yaqin yoki uzoq bo‘lishiga qaramay, insonning nafsoniyatiga tegadigan piching, kochirim, kesatik, dag‘al, qo‘pol so‘zlarni ishlatib bo‘lmaydi. Insonning nafsoniyatiga tegadigan gaplarni ziddiyatda mutlako ishlatib bo‘lmaydi. Nafsoniyatga tegadigan so‘zlarni ishlatish hali biror bir ziddiyatni yechimga olib kelmaganligini esingizda tuting. Har bir insonning shaxsiyatiga tegadigan gaplar muomala va suhbatni qiyinlashtiradi, orani bo‘zadi, tomonlarni bir biridan ayiradi, dillarni ogritadi, alamlarni vujudga keltiradi. Ammo, agar siz yukorida ko‘rib chiqilgan «Adolatparvarlik mezon»lariga amal qilsangiz iliq va samimiy suhbat uchun imkon yaratiladi.

SHunday qilib, konfliktdagи muloqot madaniyatining quyidagi talablari mavjud:

1. Suhbat uchun qulay, tinch va to‘g‘ri joy tanlang;
2. Hamsuhbatingizning gaplarini bo‘lmang;
3. Sabr — kanoatli bo‘ling;
4. Tana zaboniga quloq soling;
5. E’tibor bilan tinglang;
6. Ma’ruza o‘qimang;
7. Ochik va aniq savollardan foydalaning;
8. Hech narsa taqlif qilmang;
9. O‘zingizni nazorat qiling;
10. Birovning nafsoniyatiga tegmang.

Mustahkamlash uchun savollar:

1. O‘quvchi ma’naviy madaniyatini shakllantirishning muvaffaqiyati qanday omillarga bog‘liq?
2. O‘quvchi ma’naviy madaniyatini shakllantirishomilini harakatlantiruvchi sharoitlarni tushuntiring.
3. O‘qituvchi va o‘quvchilarining o‘zaro hamkorlikdagi faoliyatini to‘g‘ri tashkil etishning qanday faoliyat turlarini mukammal bilishni taqozo etadi?
4. Ma’naviy ong deganda nimani tushunasiz?

5. O‘zbeklar mentalitetida muomala madaniyati qanday namoyon bo‘ladi?
6. O‘qituvchi va o‘quvchining o‘zaro muloqotini qanday talablar asosida mukammal tashkil etish mumkin?
7. Iliq muomala yuzasidan keltirilgan 10 maslahat sizga kanchalik yordam berdi?
8. Konfliktdagi muloqot madaniyatining qanday talablari mavjud?

Adabiyotlar

- 1.Voronin G.L. Konflikti v shkole. Sotsiologicheskie issledovaniya 1994g
- 2.Lisetskiy K.S. Preduprejdenie mejlichnostnykh konfliktov v sisteme otnosheniy starsheklassnikov A/R dissertatsii M., 1994.
- 3.Rubakova M.M. Konflikt i vzaimodeystvie v pedagogicheskem protsesse. – M.: Prosveshchenie, 1991.
- 4.Podlasny I.P. Pedagogika. – M.: Vlados, 2003.
- 5.Leonov N I. Konfliktologiya. Moskva-Voronej, 2006. -232 s.
- 6.Ahmedova M.T. Pedagogik konfliktologiya. (O‘quv qo’llanma).Toshkent.2014
- 7.Azizzodjaeva N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. – T.: Fan, 2006.

MAVZU: O‘ZGANI ANGLASH (ESHITISH) VA O‘ZINI ANGLATISH QOIDALARI REJA

- 1.Insonlarni to‘g‘ri muloqot qilish qoidalariga o‘rgatuvchi yechim.
- 2.Muloqotni iliklik sari yetaklovchi omillar
- 3.Konfliktlar yechimining eng zarur shartlaridan biri - faol eshitish ko‘nikmasi ekanligi

Tayanch tushunchalar: O‘zgani anglash, eshitish, o‘zini anglatish, faol eshitish, suhbat, keskinlik, formalizm, xulosalar, qat’iylik (kategorichnost). yodlab olingan jumlalar, fikrlar, o‘zini soxta tutish, o‘z fikrini singdirish, effektiv eshitish, suxbatni “sovuqlashtiruvchi” yoki “iliqlashtiruvchi” omillar, sabotajchilik, tabiiy ehtiyoj, tekis muomala.

1.Insonlarni to‘g‘ri muloqot qilish qoidalariga o‘rgatuvchi yechim.
Konfliktlar yechimi odamlarni to‘g‘ri muloqot qilish qoidalariga o‘rgatadi. Mazkur qoidalar o‘zga odamni fikrini to‘g‘ri qabul qilish va o‘zining fikrini ham to‘g‘ri bildirish konun-qoidalarini ham o‘z mazmuniga qamrab oladi. SHu bois, konfliktlar yechimi o‘z nuqtai nazarini ma’lum tartiblar asosida ifoda qilinishini talab etadi. Agar konfliktdagi bir tomon qo‘pollik qilsa, dag‘dag‘a bilan tahdid uyg‘otsa, ikkinchi tomon o‘zini muhofaza qilish choralarini ko‘rishga majbur bo‘ladi. O‘zini muhofaza qilishga uni majbur qiladigan vaziyat yaratilgan bo‘ladi. O‘zini himoya qilish esa tabiiy ehtiyoj hisoblanadi. O‘z fikrini singdirish uchun bir tomon ikkinchi tomonga taziyq o‘tkazsa, unga hos bo‘lmagan xulosalarni qabul qilishga ikkinchi tomonni majbur qilgan bo‘ladi SHu bois, konflikt sharoitida qarama-qarshi tomonlar e’tirozini uyg‘otmagan, o‘zini ximoya qilishga boshqa insonni zo‘rlamagan tarzda muloqot olib bora olish qobiliyati qadrlanadi.

Konflikt yechimida boshqa bir insonni eshitish hamda o‘z fikrini o‘tkazishni tenglik sharoitida olib borish muxlm talablardan biriga aylanadi. Demak, konflikt yechimida birovni eshitish va o‘zini anglatish qonuniyatlariga rioya etish zarur.

Birovlarga “akl” o‘rgatib, ularning qanday yashashi lozimligini ta’kidlashdan ko‘ra, ularni avval eshitib, so‘ng birgalikda yagona qaror qabul qilish to‘g‘riroq bo‘ladi. Konflikt - faol eshitish qobiliyatiz yechilmaydi.

Eshitish diqqatning boshqa odamga o‘z xohish va irodasi bilan berilishiga aytildi. SHu bilan birga boshqa odam aytmoqchi bo‘lgan fikrni anglashdir. Uni tushunishga charakat qilinishidir. Ko‘pchilik uchun birovga qulq tutish - uning nima so‘zlar aytayottani va qanday aytayotgani bilan bog‘liq. Ammo bu yetarli emas. Boshqa odamga haqiqiy kuloq tutish — uning fikr va o‘ylari, hissiyotlarini bevosita va tug‘ri anglashdir.

Effektiv eshitish — boshqa odamga haqiqiy kuloq solayotganligingiz isbotidir. Agar siz boshqa odamning so‘zlariga haqiqiy qulok solayotgan bo‘lsangiz, uning hamkori, yordamchisiga aylanasziz. Bu esa tomonlar uchun konflikt yechimini muvaffaqiyatli olib borish imkoniyatini yaratadi. Faol eshitish qobiliyati esa ham eshitish, ham o‘z fikrini bildirish bosqichlaridan iborat bo‘ladi. SHu bois, muloqot madaniyatini mana shu muloqotni “sovuqlashtiruvchi” yoki uni “iliqlashtiruvchi” omillarsiz tasavvur etib bo‘lmaydi. Agar siz o‘zga tomon bilan o‘z munosabatlaringizni bo‘zmoqchi bo‘lsangiz, sizga muloqotni “sovuklashtiruvchi” omillar qo‘l keladi, ammo siz muloqotdan tomonlar orasidagi yaxshi munosabatlarni saqlab qolish uchun foydalanmoqchi bo‘lsangiz, demak, siz doimo muloqotni “iliqlashtiruvchi” omillardan foydalanishingiz darkor. Muloqotni “sovuqlashtiruvchi” omillar

Muloqot madaniyatida keng tarqalgan xatolardan biri shundaki, gapirib turgan odamning so‘zi nihoyasiga yetmasdan turib, unga yangi savollar beriladi. Siz bunday qilganingizda suhbatdoshingizni qiyin axvolga solib qo‘yan bo‘lasiz. CHunki u birinchi savolningizga hali to‘liq javob aytma olmagan. Siz bo‘lsa, yangi savollar beryapsiz. Siz uni dovdiratib qo‘yasiz. Nima muhimu, nima muhim emas, u idora qila olmay qoladi. Agar u savollaringizga javob bermasa, siz uni omi, bilimsiz, didsiz, salohiyatsiz odam sifatida baxolashingiz mumkin. Demak, savol berilgandan so‘ng, cho‘laligicha mazkur savolga javob berish imkoniyatini ham yaratish lozim.

Bunday odamlar suhbatida ko‘proq qo‘nimsizlik, sabr va birovni tinglash qo‘nikmasi yetishmaydi. Ular ko‘proq sizning fikringizni bilish uchun emas, balki o‘z fikrini o‘tkazish uchun suhbat quradi. Natijada, siz o‘zingizni bunday odam bilan qanday tutishni bilmay qolasiz. Odam faqat o‘zining fikrlarini bildirish asosiga muloqotni to‘zadigan bo‘lsa, u boshqalar fikrini bilishdan maxrum insonga aylanadi. Odam esa o‘z psixologiyasiga ko‘ra, ko‘proq o‘zining eshitilishini istaydi. Suhbatdagi keskinlik, formalizm, xulosalarning qag‘iyligi (kategorichnost), yodlab olingan jumlalar va fikrlar, birovlarning qarashlarini takrorlash, samimiylksiz gapishtirish, o‘zini soxta tutish kabilalar suhbatni rivojlantirmaydi, balki uni so‘ndiradi Suxbatni doimiy saqlab turish bu oson ish emas. Muloqotni saqlash ham igundai. Bu har ikki tomonidan ma’lum bilim va ko‘nikmalarni talab etadi. Agar siz o‘zingizni ma’lum doirada begona his qilsangiz, nimalar haqida gapishtirishni bilmasangiz, o‘zingizning yaxshi suhbatdosh

bo‘la olishingizga shubha qilsangiz muloqot jonli emas, balki rasmiy va sun’iy o‘tadi.

SHu bilan birga, ba’zi odamlar o‘z psixologiyasi va tarbiyasiga ko‘ra muloqotni “barbod” (sabotaj) etuvchilar qatoriga ko‘shiladilar. Mana shunday odamlar so‘zlarida ko‘pincha tahdid ovozlari va kayfiyatları sezilib turadi. Ular buyruq berib gapiradilar. Ular asosan negativ axborot tarqatishga moyil bo‘ladilar. Birovlar, yoki hodisalar taxlilida asosan tanqid ustun turadi. Ijobiy gapirish, ijobiy baho berish ular uchun tabiiy qiyinchilik tug‘diradi. Ular ko‘pincha birovlarni ayblab, yoki ularga laqab tirab, kesatib gapiradilar. Ular o‘zini “hamma ularga qarzdorday, ammo qarzlarini qaytarmayotganday” tutadilar. Ko‘pincha ular muhim ahamiyatga ega bo‘lgan axborotlarni yashiradilar. Ular o‘zini “ichimdagini top, agar topa olmasang, sen aybdorsan» qabilida tutadilar. Ular axborot o‘rtoqlashishni xush ko‘rmaydilar.

1. Ba’zilar o‘z suhbatini tergovday olib boradi. Ularning so‘zлари tahdid, shubha, besaramjonlik bilan to‘lgan bo‘ladi. Ba’zilar esa, avval maktab turib, so‘ng biror ishni zimmangizga yuklash payida bo‘ladi. Sizning qalbingizda esa, xuddi aldanib qolgandek hissiyot uyg‘onadi. Ba’zilar nima to‘g‘rida gapirilsa ham, asosan maslahat berishga o‘tib ketaveradi. Kamdan kam odam o‘z suxbatini hamkorlikda biror yechimni qidirishga yo‘naltira oladi. Ko‘pchilik uchun o‘z hissiyotlari, o‘z qarashlari, o‘z fikrlari eng to‘g‘ri, eng aniq va eng o‘ylangandek tuyuladi. Ba’zilar esa suhbatlashishni baxs qilish, ko‘p gapirish, birovlarning og‘zidan so‘zini olib qo‘yish deb anglaydi. Ular suhbatdoshi bilan so‘zlashishida xuddi musobaqa o‘tkazayotganday o‘zini tutadi. Ba’zilar esa buning aksi, birovning so‘zларини eshitish, faqat uni tinchlantirishdan iborat deb, nukul “Hafa bo‘lma», “Asabiylashma”, “Hamma narsa o‘tib opponentingizning fikri noto‘g‘ri bo‘lsa ham, bu fikr — uning uchun o‘z fikri bo‘lganligi sababli qadrli ekanligini unutmaslik lozim, unga o‘z fikrini o‘zgartirish uchun imkon berish zarur.

1. Boshqa insonlarning o‘z hayotiy tajribasi, xulosalari, qadriyatları mavjudligini hisobga olasiz. Har bir inson — alohida, mustaqil qadriyatdir. Fikrlar almashuvi zarur holat, ammo fikrni majburlash, tanqid qilish, o‘z fikrini ustun qo‘yish orqali singdirib bo‘lmaydi.

Mana shu suhbatni “sovuqlashtiruvchi” yoki “iliqlashtiruvchi” omillar asosida o‘z harakatlariningizni sinab ko‘rishingiz mumkin bo‘ladi Tahlil nima narsalarni qilmaslik lozimligini sizga ochik ko‘rsatadi. Inson o‘z malakalarini tahlil qilishga o‘tganda, u o‘z xato va kamchiliklarini to‘zatishga ham o‘tgan bo‘ladi. Xato to‘g‘rulanmagunicha xato hisoblanadi. Xato tuzatilgandan so‘ng xato emas, balki yangi vokelikka aylanadi.

SHu bilan birga, ba’zan biz o‘zimizni ham suxbat “sabotajchisi” sifatida tutamiz. Agar suxbatdoshimiz avvallari bizni hafa qilgan, bizning ko‘nglimizga tegadigan gap qilgan, yoki aslida o‘zi bizga yoqmaydigan odam bo‘lsa, biz o‘zimizni shunday tutishimiz mumkin. Demak, bu hollarda ham bizning amallarimiz, so‘zларимиз odamlarga qanday ta’sir ko‘rsatishi mumkinlishni bilshi, xato holatlarning oldini olishga teng keladi. Aslida, “sabotajchilik” har ikki

tomonga ham tavsiya etilmaydi. Suhbat tomonlarning o‘zaro munosabatini yorqin va aniq ko‘rsatadigan ijtimoiy voqelik hisoblanadi.

Sizning suxbatdan maqsadingiz o‘z suhbatdoshlaringizga o‘z haqingizdagagi ma’lum tartibda mujassam etilgan axborotlar tizimini uzatishdan iboratdir. Uning maqsadi ham shunday. YA’ni, ikkala tomon axborot almashuv orqali o‘z munosabatlarini aniqlashtirib olmoqchi. Axborot almashuvini esa boshqa tomon manfaatlarini buzgan holda olib borish - noto‘g‘ri va madaniyatsizlik alomati hisoblanadi. SHu bois, muloqotni eng avvalgi shartlaridan biri - o‘z suhbatdoshini hurmatlash hisoblanadi.

Sizni to‘g‘ri va samimi qabul qilinganingiz sizni hursand kilganidek, sizga g‘ayrli vaadolatsiz munosabat sizning ko‘ngligingizni ogritadi, hafa qiladi. Sizning fikrlaringiz, qarashlaringiz, xulosalaringiz tanqid qilinaversa, siz bunday holatlarni o‘zingizga nisbatan nohaqlik sifatida qabul qilasiz. Ammo hurmatli odam bo‘lish uchun faqat maqtovlar ichida yashash hech ham shart emas. Odam birovlarining maqtovi, xushomadisiz ham o‘zini ulug‘vor ko‘rsatishi mumkinligi aniq.

Muloqotni iliqlashtiruvchi omillar:

Empatiya deb atalgan tushuncha bor. Empatiya — boshqa bir odamning harakatlari va amallarini yuzaga keltirayotgan omillar va his-tuyg‘ularni to‘g‘ri tushunish, ularni adekvat anglash va hamdardlik ko‘rsata olish hisoblanadi. Mana shunday o‘zingga yaqin, xatto ba’zan tanish bo‘lmagan odamlar his-tuyg‘ulariga ochiqlik, ularni tushunish - o‘zaro anglash va hamdardlik, o‘zaro kontakt qila olish qobiliyatidan darak beradi. Mana shunday qobiliyatni o‘zida tarbiya qila olgan, rivojlantirib borgan odam, shu qobiliyatni egallagan odam, muloqot madaniyatining eng zarur talabini bajargan hisoblanadi. Agar siz ruhan eng yaqin insonni ko‘z oldingizga keltirsangiz, siz va mana shu inson o‘rtasida:

- samimiylilik; ochiqlik;
- o‘zaro bir-biridan sir yashirmslik;
- o‘zaro ishonch; qarashlar yakdilligi;

muammolarni ochiq aytal olish, o‘z muammosini aytganda “ bu odam yomon ekan” degan hayollarga bormaslik;

uning siz to‘g‘ringizda hech qachon yomon fikrga bormasligiga, sizni “ muhokama” etib turmasligiga ishonch;

u sizni har doim ochiq yuz bilan kutib olishi; siz uchun hech qachon vaqt ayamasligi;

siz bilan har vaqt bir tekis muomala va suxbat qurishlari; sizga hamdardlilik bildira olishlari;

- yordam kerak bo‘lganda, ularning har doim tayyorligi va shu kabi o‘nlab xususiyatlarning namoyon bo‘lishi oydinlashadi.

Agar siz muloqotni iliqlik va samimiylilik asosida qurishga harakat qilmoqchi bo‘lsangiz, quyida bildirilgan usullardan keng foydalanishingiz mumkin.

2.Muloqotni iliqlik sari yetaklovchi quyidagi omillar mavjud:

1. Boshqalar uchun qiziqarli bo‘lgan suhbat mavzusini tanlang. Sizning suxbatdoshlaringiz nimaga qiziqishlarini aniqlang. Ularda qiziqish va intilishni uyg‘otadigan mavzularga to‘xtaling. Ulardan bu voqealar va holatlar bo‘yicha savollar so‘rang. Oddiy suxbat odamlarni juda yaqinlashtiradi. Suhbatni ochiqlik va moyillik asosiga quring. Bunda mavzu emas, ko‘proq tomonlar orasidagi bir-biriga moyillik, qiziqish, samimiylilik muhim ahamiyat kasb etadi.

2. Suhbatdoshingiz bilan birgalikda, hamkorlikda harakat qiling. Faqat o‘zingiz gapirmang. Ko‘proq uni eshititing. Unga yo‘naltiruvchi savollar bering. Umumiylikka keltiruvchi har qanday mashg‘ulot va suxbat tomonlar orasini juda yaqinlashtirishini esda tuting.

3. Agar suxbat orqali o‘zingizni boshqa tomon bilan munosabatingizni iliqlik asosida shakllantirmoqchi bo‘lsangiz, shunga mos va to‘g‘ri keladigan vaziyatni tanlang. Ikkalangiz tinch suxbat quradigan vaziyat suxbatning ana shunday tinch va ravon o‘tishida juda katta rol o‘ynaydi.

4 Suxbat uchun to‘g‘ri vaqt tanlang. Suhbatdoshingiz batamom o‘zini erkin his eta olsin O‘zingizga nisbatan unda ishonch uyg‘oting. Suhbatdoshingiz biror narsadan xavotirda, siqilgan, o‘z hissiyotlari ichida bo‘lsa, unga o‘z hissiyotlarini samimiyl o‘rtoqlashishi uchun imkon yarating. YOki, u o‘z hissiyotlarini ochiq aytishdan hayiqsa, suxbatni orqaga surib turing. Inson emotsiyonal holati suxbatning iliklik darajasiga o‘z ta’sirini o‘tkazadi. SHu bois, suxbatdoshingizning emotsiyonal holati sizning maqsadlaringizga mutanosib, loyiq va teng bo‘lishini kuting.

Odamlar fikrini faol eshitish ko‘nikmalari:

3.Konfliktlar yechimining eng zarur shartlaridan biri - faol eshitish ko‘nikmasi ekanligi. Konfliktlar yechimining eng zarur shartlaridan biri - odamlarni faol eshitish ko‘nikmasi hisoblanadi. Ammo hayotda aynan mana shu ko‘nikmani faol ishlata biladigan odamlar soni juda kam topiladi. Hammamiz ham ko‘proq o‘zimiz gapirishni istaymiz, kamdan-kam hollarda boshqalar so‘zlariga quloq tutib, ularga o‘z e’tiborimizni qaratamiz. Ammo insonni konflikt va tang holatdan olib chiqib ketadigan ko‘nikmalardan biri aynan faol eshitish hisoblanadi. Ba’zan odamga e’tibor bilan quloq tutib, uning so‘zlarini sabr bilan eshitishning o‘zi uni tinchlantiradi va qoniqtiradi. Fikru dardlari eshitilgan inson o‘z-o‘ziga yordam bergen, dardlaridan ozod bo‘lgan, muammosi yechilgan deb hisoblaydi. Faol eshitish ko‘nikmasi — o‘z xohishingiz asosida ikkinchi rejaga o‘tib, boshqa odamning nuqtai nazarini anglashga sayi-harakat qilish va uning hissiyotlari, fikrlari va qarashlarini adekvat tushunish hisoblanadi.

Faol eshitish talablari:

- o‘z haqingizda umuman gapirmang;
- u tanlagan mavzuni umuman o‘zgartirmang;
- suxbat jarayonida umuman maslahat bermang, inson holatiga diagnoz qo‘ymang, shu bilan birga suxbatdoshingiz so‘zlarini baholamang, uning harakatlarini oqlamang, tanqid ham qilmang, piching ham qilmang, sabr bilan eshititing;

- oldindan nimalar deyishni o‘ylab, rejalashtirib qo‘ymang, rejalashtirish samimiylilikni o‘ldiradi;

- boshqalar hissiyotlarini inkor etmang, ularga befarq ham qaramang (ignorirovat). O‘z hissiyotlaringizni nazorat qiling. U qanday gapirayotganligiga emas, u nima axborotlarni berayotganligi, sizga o‘zatishga harakat qilayotganligiga e’tibor bilan karang. Uning hissiyoti nimadan iborat ekanligiga diqqat qiling. Asabiylashgan odamning ko‘zlaridagi yosh, tartibsiz tana harakatlari, o‘zini tuta bilmaslik kabilarga juda katta diqqat qiling. CHunki qattiq emotsiyonal holatdagi odamning xatti harakatlari tez o‘zgaruvchan bo‘ladi, mehr birdaniga kahrga aylanib ketishi mumkin. SHu bois, tana harakatlari sizga ichki kechinmalar borasidagi instinctiv ma’lumotlarni o‘zatadi. Ularni to‘g‘ri «tarjima» qilish, tahdid uyg‘onishi va kuch ishlatalishidan o‘zingizni muhofaza qila olishga doimo tayyor turing.

YAxshi suhbatdosh bo‘lish uchun maslahatlar:

Boshqa odamga gapirish uchun imkon bering;

Suhbatdoshingiz o‘zini qulay his etishi uchun sharoit yarating;

O‘zingizning butun diqkat-e’tiboringizni uni eshitish uchun yo‘naltirayotganingizni ko‘rsating;

Diqqatingizni atrofdagi bo‘layotgan narsalardan chetlating;

Gapirayotgan odam manfaati, ya’ni uning ko‘zi bilan muammoga qarashga urinib ko‘ring va harakat qiling;

Sabr va kanoatli bo‘ling;

Emotsiyalar borligani tan oling, ammo ularning hukmronligiga yo‘l qo‘ymang. Tanqid va kontr-argumentlar, shuningdek, sizning qarashlaringizga qarshi fikrlarni tinchlik va osoyishtalik bilan qabul qilishga o‘rganing

Ammo ularning suxbatdoshiga tinchlantirish emas, ularning so‘zлари, mana shu so‘zлар ortida turgan hissiyotlarni hamgard bo‘lib eshitish talab qilinadi. YUkorida ta’kidlangan barcha holatlarda bir tomon ikkinchi tomonga nisbatan “sabotajlik” munosabatida bo‘ladi

Inson shunday tuzilganki, unga, uning so‘zларига qilingan munosabat, ya’ni uning shaxsiyatiga bo‘lgan boshqa odam reaksiysi juda muhim hisoblanadi. Muloqot aslida faqat so‘zлар orqaligina emas, balki yuqorida ko‘rilgan barcha muloqot komponentlari orqali olib boriladi. Ammo suxbat, ya’ni so‘zлар eng katta axborot apmashinuviga asos bo‘ladi. SHu bois, siz “sabotajlik” usulidan foydalangan holda suhbat ko‘rsangiz, suhbat jarayoni har ikki tomonga ham qoniqish olib kelmasligi mumkin. Agar siz suhbatdoshingizni hurmat qilmasangiz, u sizning mimikangiz, ovozingiz, istehzoingiz orqali baribir mana shu asl munosabatni sezib, anglab turadi. SHu bois, muloqotni barcha sanab o‘tilgan xususiyatlarini nazarga olgan holda olib borish talab etiladi. Agar siz atrofingizdagi odamlar bilan do‘stona va iliq muomala qilmoqchi bo‘lsangiz, quyidagi talablarga alohida e’tibor qaratmog‘ingiz lozim:

Do‘stona va iliq munosabat amallari:

1) suhbatdoshingizga o‘zaro tenglik tamoyili asosida muomala qiling;

- 2) suhbatdoshingizni suhbatdagi hamkor deb qabul qiling;
- 3) uning maqsadlarini o‘zingizga bo‘ysundirmang;
- 4) suhbatdoshingizning o‘z shaxsiy fikrlari ham borligini ya’ni hukuqini hurmat qiling;
- 5) o‘z fikringizni u albatta qabul qilishi lozimligini talab etmang;
- 6) u sizning fikringizga qo‘silmasa, undan hafa ham bo‘lmang;
- 7) insonning individualligi, fikrlari va qarashlarida o‘zini namoyon etishini yodingizdan ko‘tarmang.

Mustahkamlash uchun savollar:

1. Muloqotni «sovuqlashtiruvchi” omillarni sanab bering va tushuntiring.
2. Muloqotni «iliqlashtiruvchi” omillarni sanab bering va tushuntiring.
3. Muloqotni iliklik sari yetaklovchi qanday omillar mavjud?
4. Odamlar fikrini faol eshitishning qanday ko‘nikma va talablari mavjud?
5. YAxshi suhbatdosh bo‘lish uchun qanday maslahatlar berilgan?
6. Do‘stona va iliq munosabat omillari haqida gapiring.

Adabiyotlar

1. Voronin G.L. Konflikti v shkole. Sotsiologicheskie issledovaniya , 1994 g.
2. Lisetskiy K.S. Preduprejdenie mejlichnostnyx konfliktov v sisteme otnosheniy starsheklassnikov A/R dissertatsii M., 1994.
3. Rubakova M.M. Konflikt i vzaimodeystvie v pedagogicheskem protsesse. – M.: Prosveshenie, 1991.
4. Podlasyy I.P. Pedagogika. – M.: Vlados, 2003.
5. Leonov N I. Konfliktologiya. Moskva-Voronej, 2006. -232 s.
6. Ahmedova M.T. Pedagogik konfliktologiya. (O’quv qo’llanma). Toshkent.2014
7. Azizzodjaeva N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. – T.: Fan, 2006.

MAVZU:KONFLIKTLARNI BOSHQARISH TARTIBLARI VA USULLARI.

Reja

1. Ziddiyatga nisbatan ongli munosabat va o‘ylangan qadamlar.
2. Konfliktni anglash ob’yektiv faktlarni tan olish demakdir.
3. Konflikta real yondashuv- vaziyatni ob’yektiv baholash.
4. Konfliktologiyada mavjud konfliktlarni boshqarish usullari

Tayanch tushunchalar: Konflikt yechimi, passiv holat, munosabat, ongli munosabat, konflikt haqitsati, po‘pisa, ziddiyat, ko‘pirib, g‘azab.shnmoq, jilovini ko‘ldan bergen, neytral sharoit, adabini berib qo‘yish, konstruktiv munosabat.

Ziddiyatga nisbatan ongli munosabat va o‘ylangan qadamlar.

Konflikt yechimini topish passiv holatdagi munosabatni emas, balki aktiv, ya’ni faol munosabatni talab etadi. Konfliktli vaziyatda ko‘pchilik ilpulsiv, ya’ni

anglanmagan harakat olib boradi. Ularga konfliktli vaziyatda o‘zini tutish bo‘yicha bilim va malakalar yetishmaydi. Vaziyat esa o‘z ustidan nazorat o‘rnatalishini talab etadi. Demak, konflikt vaziyat o‘ylangan qadamlarni so‘raydi. Bu - konfliktga bo‘lgan ongli munosabat belgisi bo‘ladi. Ziddiyatga nisbatan ongli munosabat jarayonida inson nizoni nazorat ostida ushlab tura oladi, ziddiyatga o‘z ta’sirini o‘tkaza oladi, tomonlar his- tuyg‘ularining “ko‘pirib” ketmasligi uchun oldini oladi, tomonlarni konstruktiv munosabatlarga chorlaydi, ularni muzokaralar stoliga olib kela oladi, nizoni keltirib chiqargan muammo haqida o‘ypash, fikr va mushohada qilish muhitini yarata oladi.

Odatda bizning oldimizda biror narsadan jahli chiqqan, diqqati oshgan, “g‘azablangan” va “jilovini qo‘ldan bergen” odam bo‘lsa, biz unga nisbatan o‘zimizni turlicha tutamiz. Biz jahli chiqqan odamdan o‘zimizni olib kochishimiz mumkin, nima bo‘lganligini so‘rab, uni tinchlantirishga harakat qilib ko‘rishimiz, yoki unga “akl” o‘rgatishimiz mumkin, o‘zimiz ham uning jahlidan ta’sirlanib, jizzakilik va jahl ishlatishimiz mumkin, konfliktni keltirib chiqargan tomonga “do‘q” va “po‘pisaga” o‘tishimiz mumkin, ularning “adabini” berib qo‘yish bizning bosh maqsadimizga aylanishi hal» mumkin.

Ammo bu yo‘llarning barchasi aqli raso, bosiq, hayotiy tajribasi bor odam usullari emasligi ayon. Bu usullarning qo‘llanilishi konfliktni chuqurlashtiradi, tomonlar orasidagi tang ahvolni yanada qiyinlashtiradi, konflikt yechimidan hammani boshqa, ya’ni ziddiyatni chuqurlashtirishga yo‘naptirilgan tomonga olib ketadi.

SHu bois, konflikt bilan ilk to‘qnash kelgan vaqtida quyidagi qadamlardan foydalanish darkor:

Birinchi qadam: Konfliktli vaziyatni u qanday bo‘lsa o‘shanday, o‘z emotsiyalaringizdan holi bo‘lgan tarzda qabul qiling. Konfliktli vaziyat sizga yoqmasligi, sizga qarshi holatni vujudga keltirishi, umuman rejalahtirilmagan holda kelib chiqqan ham bo‘lishi mumkin. Ammo aynan siz uning “nima” ekanligi, ya’ni konflikt haqiqatini to‘la va aniq anglagan paytingizdan boshlabgina, siz uni boshqara olish qobiliyatiga ega bo‘lasiz. Konflikt bilan ilk to‘qnashgan paytda konflikt bir taraf, siz esa bir taraf bo‘lasiz. Konfliktni anglashning eng birinchi kadami unga ob‘yektiv, xolis, emotsiyalarsiz baho berishdir. Konfliktga nisbatan o‘z emotsiyalari va fikrlaridagi neytralitetni saqlab qolish, konfliktni anglashga qaratilgan yo‘lning boshi hisoblanadi. Mana shunday neytral sharoit esa sizga konflikt ishtiokchisi sifatida aniq, faktlarga asoslangan, oydin va mustakil mushohada qilish uchun imkon yaratib bera oladi.

2.Konfliktni anglash ob‘yektiv faktlarni tan olish demakdir. Bu faktlar sizning manfaatlaringizga qarshi bo‘lishi mumkin. Ammo siz konfliktning yechimini haqikatan ham topmoqchi bo‘lganingiz, barcha faktlarni, ular sizga yordam bersa ham, ular sizga halakit bersa ham, tan olish yo‘lidan bormogingiz darkor bo‘ladi. Konfliktga aynan u kelib chiqqan vaziyatdan boshlab baho bering. Biroq agar mana shu vaqtida sizning kayfiyatning “yo‘q” bo‘lsa, mana shu “yomon” kayfiyatni tan olishdan o‘z ishingizni boshlang. Siz o‘z

kayfiyatning yomonligini tan olishingiz, noto‘g‘ri amallar qilmasligingiz uchun asos bo‘lib xizmat qiladi. Siz o‘z kayfiyatning va hissiyotlarning ortganligini tan olishingiz mana shu emotsiyalar ichida noto‘g‘ri xukm chiqarishdan sizni saqlab qoladi.

Ikkinchi qadam: Konfliktli vaziyatda inson mana shu vaziyatning bo‘lmasligi mumkinligini, ideal xolatda uning qanday bo‘lishi mumkinligi masalasiga juda katta kuch sarflaydi. Siz ziddiyat orqali eng aziz odamlaringiz bilan munosabatlarning bo‘zilganligidan hijolat bo‘lasiz, ularni yangitdan o‘rnatmokchi bo‘lasiz. Hayollaringiz turli harakatlarni belgilab beradi. Bu xolatda siz ko‘proq reallikdan uzoqlashib, hayollaringizda yashaysiz. Ammo konfliktli vaziyatni hayollarga erk berib hal qilib bo‘lmaydi.

“U menga bunday qo‘pol gapirmasligi kerak edi”, “Men o‘zi unga kimman, agar meni hurmat kilsa, bunday demagan bo‘lar edi”, “Nimaga u hammaga kulib qarayveradi”, “U o‘ziga hamma karaganidan lazzat oladi, aslida meni qiynamokchi”, “U o‘z zimmasidagi vazifalarni yaxshi bajarishi kerak, bo‘lmasa uning keragi yo‘q”, “U hadeb meni niqtayveradi, har doim, u nima derkin, deb yashashim kerakmi?!” , “Nima uchun u mening hayotimga aralashadi, men mustaqil odamman-ku”, “Boshliq bo‘lsa o‘ziga, nima, hadeb baqiraverishi kerakmi?!”... Mana shunday fikrlar konfliktlar doirasida inson ichki emotSIONAP holatining kuchayib ketganligida ro‘y beradi.

Bunday holatlarga biz o‘zga odamlar qilgan amallarni o‘zimizning emotSIONAL qadriyatlarimiz bilan o‘lchaymiz, ammo ularning o‘z emotSIONAL qadriyatlarini mavjudligini esdan chiqaramiz. Biz uchun o‘z emotSIONAL qadriyatlarimiz - dunyodagi eng to‘g‘ri formula bo‘lib ko‘rinadi. Ammo ana shu emotSIONAL formulamizni o‘z-o‘zimizga ishlatib ko‘rsak-chi?! Har doim ham o‘zimiz eng yaxshi bahoga loyiqmiz-mi?! Insonlar uchun o‘ziga nisbatan shubxa bilan qarash, o‘zining qilgan ishlaridan koniqmaslik hislatlari ham xos. Demak, xulosa shuki - o‘zgalarni ham, o‘zimizni ham bir xil emotSIONAL daraja va me’yorlar bilan boholashga o‘tish lozim.

Uchinchi qadam: Konfliktli vaziyat va uning taxlili bizni ko‘p narsalarga o‘rgatadi. Konfliktli vaziyat va uning yechimini qidirish juda katta hayotiy tajriba beradi. Agar biz konflikt yechimi bo‘yicha bilimlarga ega bo‘lмаган bo‘lsak ham, real konflikt jarayonida ba’zi xulosalarni qilamiz va o‘z hayotiy tajribamizni oshirib boramiz. SHu bois, har bir vujudga kelgan konflikt bu sizning o‘sish va ulgayish jarayoningiz hisoblanadi. Konfliktni to‘g‘ridan to‘g‘ri, uni bo‘yamasdan qabul qilish, faktlarga asoslanishdan so‘ng, konfliktning ideal darajada hal qilinishi mumkinligi - hayol qilishdan voz kechib, konfliktga real va ijodiy yondashuvni boshlashni talab etadi.

3.Konfliktga real yondashuv- vaziyatni ob‘yektiv baholash. Konfliktga real yondashuv qiyinchiliklarni bo‘yamasdan va bo‘rttirmasdan qabul qilish, vaziyatni ob‘yektiv baholashni bildiradi.

CHirigan olmani qanchalik artsangiz ham u chirigan olmaligicha qolaveradi. Konfliktga ijodiy yondashuv esa, qanchalik qiyin bo‘lmasin, siz konflikt asosida

turgan muammoni yechishingiz lozimligini anglatadi. Eng avvalo, muammoning yechimini topishda, muammoga nisbatan mas’uliyatli yondashgan holda - o‘z xatolaringiz, kamchiliklaringiz va nizolaringizni qabul qilishingiz lozim. Konflikt yechimini “o‘z-o‘zini analiz”siz olib borib bo‘lmaydi. “O‘z-o‘zini analiz” qilish ya’ni konfliktga nisbatan ijodiy yondashuvda o‘z holatingizni aniq belgilab olish, muammoga ob’yektiv qarash, uning hal bo‘lish yo‘llarini to‘g‘ri topish, shu bilan bir qatorda o‘z hissiyotlaringiz, o‘ylaringizni tartibga solish imkoniyatiga ega bo‘lasiz. Ana shundan boshlab konflikt siz uchun hayotiy dars va tajriba bo‘la boshlaydi.

To‘rtinchi qadam: Bolalikda emaklashdan oyoqqa turishga, yurishga o‘rganayotgan kichkintoy birdaniga oyokqa turadi-da, qo‘rqmay yuraveradi, yuraveradi. Agar yiqilib tushsa ham, darrov yana oyokqa turib, yurib ketadi. Bu harakatlaridan o‘zi ham juda zavqlanadi. Bola hech qachon to‘g‘ri qilyapman-mi, noto‘g‘ri qilyapman-mi, deb o‘ylamaydi. Bola uchun yiqilish — oddiy holga aylanadi. Bola yiqilganidan kuyinmaydi, balki zavqlanadi. Bola uchun oyokqa turib, yurish qanchalik qiziqarli bo‘lsa, yiqilish ham shunchalik qiziqarlidir. Katta bo‘lganimizda-chi?! YUtuqlar bizni qiziqtiradi, kuvontiradi. YUtzizish- chi?! Bolaga o‘xshab yiqilganimizdan tajribaga ega bo‘lamiz-mi, o‘z xulosalarimizni qilamiz-mi?! Yiqilib, toyilish bizga biror narsalarni o‘rgatadi-mi?! Yiqilish va toyilish, xato qilishga biz qanday munosabatda bo‘lamiz?! Uni xohlamaymiz, undan qo‘rqamiz, undan ezilamiz, yutqizganimizni tan olishga shoshilmaymiz, yutqizganimizni boshqalardan yashiramiz. Ammo, bu to‘g‘rimikin?! Demak, konfliktdan vaziyatdagi biz o‘ylagan hato va yutqizishlar aslida hayotiy tajriba, ularni to‘g‘ri qabul qilish, ma’lum xulosalarga kelish va keyingi hayotda qo‘llay olish darkor. Yiqilish, yutqazish — keyingi qadamlar, keyingi hayotning boshidir. Hayotida yiqilish, turtlish, yutkazish - katastrofa emas CHunki yikilgandan keyingi hayot ham mavjud.

Beshinchi qadam: Oldingi ruknlarda aytilgan tamoyillardan kelib chiqkan holda, konfliktdan keyingi vujudga kelgan vaziyatni yangitdan, yangi vaziyatda yashash konuniyatiga, yangi imkoniyatga, yangi munosabatlarga aylantirish darkor. Konflikt vaziyatga yangi imkoniyatlarni yaratish keraqligi nuqtai nazaridan karasangiz, o‘zingiz ham, opponentingiz ham bunyodkorlik tamoyillari asosida yangitdan yashashga o‘tadi. Sizlar bir-biringizni inkor etishdan qutilib, hamma uchun zarur va barcha mavjud tomonlarni qoniqtirgan vaziyatni tashkil qilish, yangi munosabatlarni qurish jarayoniga o‘tasiz. Demak, konfliktning boshlanishiga - yangi imkoniyatlarning yaratilishi va yangi munosabatlarning o‘matilishi sifatida qarash lozim. Demak, konflikt - hayotning tugashi emas, balki yangi hayotning boshlanishidir.

SHunday qilib, konflikt yechimiga qaratilgan sayi-harakatlar passiv, impulsiv yoki aktiv, faol bo‘lishi mumkin. Konfliktga faol munosabat unga nisbatan ongli munosabatni talab etadi. Konfliktga bo‘lgan ongli munosabat esa munosabatlarni emotsiyalardan tozalashni, ziddiyatga ob’yektiv, xolis, ortiqcha his-tuyg‘ulardan ozod bo‘lgan tarzda baho berishni, obektiv faktlarga e’tibor bilan

qarab, o‘zining kamchiliklarini ham tan olishni, hammaga bir xil mezonlar bilan qarashga o‘rganishni, konflikt yechimiga qaratilgan qadamlarni o‘ylab amalga oshirishni talab etadi.

Konfliktlarni boshqarish usullari

Konfliktlar mazmuni, ularning kelib chiqish sabablari, konfliktda qanday holatlar vujudga kelishi borasida avvalgi boblarda biz ma’lum bilimlarga ega bo‘ldik. Biz eng zaruriy shart, ya’ni konfliktni o‘z holicha tashlab qo‘ymaslik kerakligini anglab yetdik. Ziddiyatga faol aralashish, uni boshqarish va uning yechimini hamkorliqsa ishlab chiqish - konflikt yechimini topishga olib kelishini ko‘rdik Konflikt yechimi uchun zarur bo‘lgan insoniy fazilatlar va ko‘nikmalar haqida gapirdik. Ammo shu bilan birga konflikt yechimini topish uchun konfliktni boshqarishning o‘ziga hos usullarini ham egallash lozim. Konfliktlarni boshqarish haqida ma’lumotlarni bilish va ularni qo‘llay olish ham sizning hayotingizda osoyishtalik olib kiradi. Konfliktologiyada konfliktlarni boshqarish usullari odamlarning harakteri, o‘zini tutishi, psixologiyasi assosida ishlab chiqilgan.

Endi konfliktlarni qanday boshqarish mumkinligini ko‘rib chiqamiz. Konfliktlarni boshqarishning besh asosiy usuli mavjud. Odatta, konfliktlar nazariyasida bu usullar turli hayvonlar xatti-harakati asosida biror «jonivor»ning o‘zini tutish xususiyatlariga nisbatan

beriladi. Biz ishlab chiqilgan hamda konfliktlogiya nazariyasida keng qo‘llaniladigan konfliktlarni boshqarishning «jonivor» usullarini ko‘rib chiqamiz.

Sizning vazifangiz - o‘z harakteringiz ta’kidlangan usullardan qaysi bir usulga ko‘proq to‘g‘ri va mos kelishini aniqlashdan iborat. Ammo hayotda turli vaziyatlar bo‘ladi, shuningdek insonning murakkab harakterini faqat bir usulga bog‘lab o‘rganish to‘g‘ri emas. Ko‘plab hollarda inson harakteri to‘g‘ridan to‘g‘ri faqat bir usulga monand bo‘lmay, ba’zan usullar aralashmasiga ham teng kelishini nazarda tutishga to‘g‘ri keladi. SHuningdek, insonning u yoki bu konflikt vaziyatlardagi o‘zini tutishi o‘sha vaziyatga ham o‘ziga xos tarzda bog‘liq bo‘ladi.

4.Konfliktologiyada mavjud konfliktlarni boshqarish usullari

Demak, konfliktologiyada quyidagi konfliktlarni boshqarish usullari mavjud:

Moslashish va ko‘nikish usuli - «QO‘Y»

«Siz nima desangiz ham, men siz bilan hamfikrman»

Moslashish va ko‘nikish usulidagi odam o‘zini har doim biror voqelikka moslashishga urinadi. Favqulodda holatlarda ham o‘sha vaziyat va vaziyatni keltirib chiqargan insonlar bilan kelishish yo‘lidan boradi Siz boshqa odamga har doim o‘z

rozililingizni ko'rsatishga harakat qilasiz, chunki bu yo'l konfliktdan qochish, ochiqdan-ochiq qarshilik ko'rsatmaslik, undan o'zini chekkaga olish, konfliktda faol ishtirok etmaslik imkoniyatini yaratadi. Siz konfliktli vaziyatning o'zidan qo'rjasiz. Konfliktli vaziyat siz uchun - tinch va osuda hayot maromining buzilishi, yangi qarorlar qabul qilinishi, sizdan biror narsaning talab etilishidir. SHu bois, siz aslida qarorlar qabul qilishdan cho'chiysiz va o'zingizni bu holatdan olib chiqib ketishga harakat qilasiz. SHu bois, sizning ustingizdan hukm chiqarish xolatlari keng kuzatiladi. Siz ularga qarshilik ko'rsatmaysiz, chunki konfliktni jiningiz suymaydi. «Siz haqsiz mening xovlimda sizning olma daraxtingizni o'tqazish g'irt ahmoqlik edi, chunki uning mevalaridan mening bolalarim xuzur ko'radi». Siz uchun birovning jahlini chiqarishdan ko'ra o'lim afzalroqdir. Birovlarning siz haqingizdagagi fikri, ularning jahlidan va kahridan siz havotirlanasiz. SHuning uchun siz aslida nimalarni o'ylayotganligingiz va qanday hislar sizni qiyayotganligini hech kimga ko'rsatmaysiz. Siz uchun eng muhimi, sohta bo'lsa ham iliq munosabatlar, salom-alik va bas. Demak, hamma narsa joyida. Siz uchun tanish-bilishlaringiz bilan ilik munosabatlar juda muhim bo'lib, ular

sizga ziyon yetkazayotgan vaadolatsiz bo'lsa ham mayli, siz chidayverasiz. Siz zulmlar va noxaqliklarga chidamli munosabat orqali o'z hayotingizdagagi konfliktlarning oldini olgan bo'lasiz. Siz faol bo'lman va oqar suv yo'nalishida so'zish orqali konfliklarni boshqarasiz, ziddiyatning mohiyatini umuman o'ylab ham ko'rmaysiz, balki o'zingizga emotsiyal-hissiy og'irlikni olgan holda, konfliktni faol aralashmasdan yengib borasiz.

Usulning afzalliklari. «Qo'y» sifatida, siz boshqalar bilan tinch va do'stona munosabatlarni muntazam saqlab qolasiz. CHunki sizning hech kimga ogirligingiz tushmaydi. Hamma sizdan foydalanadi. Siz hamma narsaga chidaysiz. Birovlarga siz ko'proq e'tiborli bo'lasiz, shu bois birovlar sizga ehtiyoj sezadi. Sizning oldingizda ular o'z dardlari va munosabatlarini ochiq aytaveradi. CHunki sizdan zarar yo'q.

Usulning kamchiliklari: Sizning talablarigiz, his-tuyg'ularingiz juda kam e'tiborga olinadi, sizning ehtiyojlaringiz inobatga olinmaydi va juda kam bajo keltiriladi. Agar bu holatda sizga nisbatanadolatsizliklar ko'payib borsa, qalbingizda yashirin g'azab, nafrat kuchayib boradi, biroq sizning bu fazilatingizni qadrlaydigan insonlar atrofingizda bo'lsa, hayotingiz siz istagandek tinch va osuda o'taveradi. Ammo o'zingizning kuchsiz ekanligingizni har doim sezib turasiz.

«Bu mening ishim emas» usuli — «STRAUS»

«Meni tinch qo'yinglar! Meni hech narsa qiziqtirmaydi!»

Siz konfliktning yechimini kidirish o'rniga undan qochasiz, ammo bu qochish "qo'y" usulqdan farq qiladi. Agar "qo'y" usuli konflikt mavjudligini tan olsa, siz "konflikt — yo'q" deb turib olasiz. YA'ni siz umuman konfliktni tan olmaysiz, buning natijasida sizning emotsiyalarigiz zarar ko'rmaydi. Siz qaylardadir undan

yashirinib yurasiz, muammo mavjudligini tan olgingiz kelmaydi. Konflikt kelib chiqqanligini va uni yechish lozimligini o‘ylagingiz kelmaydi. Mashmashalardan qochasiz. “Ularni o‘ylamasa, ular yo‘q bo‘ladi”, deb o‘laysiz. «Qo‘y» yengilgan vaziyatda, siz umuman uning mavjudligini ham tan olgingiz kelmaydi. O‘zingizni konflikt yechimi borasida o‘ylashga, fikr qilishga majbur qila olmaysiz, bu haqida o‘rtoqlashgingiz ham kelmaydi. Agar siz konflikt vaziyatga tushib qolsangiz, eng avvalgi reaksiyangiz - “bu mening ishim emas”, deyishdir. O‘zingizni hech narsa bilmagan, hech narsa ko‘rmagan, hech narsa hal qila olmaydigan odam sifatida ko‘rish sizga kulayroq bo‘ladi Siz konflikt kelib chiqqan yerdan o‘zingizni olib kochasiz, boshqa xonaga chiqib ketasiz, yoki samovorga yo‘l olasiz, suhbat mavzusini o‘zgartirishga harakat qilasiz, konflikt yechimini qidirishni keyinga qoldirasiz yoki uni “umuman mavjud emas” deb hisoblaysiz. Bu fikringiz shunday qagiy fikrga aylanadiki, boshqaparga ham “umuman hech narsa bo‘lgani yo‘q, boshimni qotirmanglar” tarzida muomala qilishni boshlaysiz. SHu bois, agar boshqalar konflikt yechimini qidirib, uni hal etishga kirishsalar, siz uchun eng kulay vaziyat kelib chiqqan bo‘ladi. Eng muhimi sizni bezovta qilishmasa, bas. Hamma narsani sизsiz hal qilishaversin. Odatda sizning muammolariningizni boshqalar hal etishini ko‘proq xush ko‘rasiz.

Usulning afzalliklari: Siz hech qachon yokalashish, mushtlashish, urush - janjal vaziyatiga tushmaysiz. CHunki har doim biror bir ziddiyat vujudga kelayotgan joydan kochishga ulgurasiz Havfli vaziyatlardan o‘zini saqlash va ziyonsiz chiqib keta olish juda yaxshi malaka hisoblanadi. Siz hech qachon to‘qnashuvlar asosida kelib chikadigan jismoniy zo‘rlik bilan to‘qnashmaysiz, o‘zingizning salomatligingiz posboni hisoblanasiz

Usulning kamchiliklari: Ammo siz o‘zingizni kuchli va o‘zini himoya qilishga qodir inson deb hisoblamaysiz. Siz strausdek har doim konfliktni ko‘rganda boshingizni yerga tiqib olasiz. Siz hech qachon o‘z muammolariningizni yechishga tayyor bo‘lmaysiz, uning hal bo‘lishi uchun yo‘l-yo‘riq qidirmaysiz. Va agar sizning muammolariningiz boshqalar tomonidan hal etilsa ham, bu yechim yuzaki,adolatsiz va omonat, ya’ni vaqtinchaliq, o‘tkinchi bo‘lishi mumkinligini tushunsangiz ham, ularga aralashmaysiz. Bu esa sizning manfaatlariningizga qarshi yechimlar va xulosalar bo‘lishi ham mumkin. Umuman muammolarni jiningiz suymaydi, siz ulardan qo‘rqasiz, shu bois, bu usulning eng yomon oqibati, o‘z muammolariningizdan qutulish uchun boshqa zararli yo‘llarga kirib ketish hollari ko‘zatiladi, shu bois sizning narkotik va alkogolga ruju qo‘yishingiz ehtimoli mavjud.

Agressiv usul — “AKULA” “Kim nima desin-chi??

Kim menga qarshi?! Qani o‘zi zo‘r bor-mi?!”

Sizning shoiringiz - doimo, har qanday vaziyatda ham faqat va faqat «g‘olib» bo‘lish. Konfliktli vaziyatda siz uchun g‘olib chiqish - muammoning hal bo‘lishi, ya’ni konflikt yechimidan kura afzalroqdir. Ayb sizdaligini bilsangiz ham “g‘olib” chiqishga intilasiz. “G‘olib” bo‘lish uchun hech narsadan

toymaysiz. Siz “g‘olib” bo‘lishlikni konflikt yechimidan, muammoning hal qilinishidan ko‘ra yaxshi ko‘rasiz va shuni rejalashtirib, harakat olib borasiz. Aslida, konflikt yechimi “to‘g‘ri” yo‘l ekanligini bilmaysiz, yoki unga ishonmaysiz. Siz har qanday boshqa bir odamni aybdor qilishga tayyorsiz va ko‘pincha «kerak», «lozim», «zarur», «bo‘lishi kerak» kabi so‘zlarni ishlatasiz. Sizning jahlingiz tez, bir pasta g‘azablanasiz, kahringiz qattiq, jizzakilik siz uchun oddiy hol, sabr bilan birovni eshitishga kodir emassiz. Opponentingizning fikrlarini jim turib eshitishni - unga bo‘y sunish sifatida qabul qilasiz. Atrofingizdagи odamlar har qanday vaziyatda apbatta “g‘olib” chiqishingizni ko‘rishlarini va sizning kuchingizni tan olishlarini istaysiz. Bundaadolat bo‘zilishi sizni o‘ylantirmaydi. Siz ko‘p qizishasiz, boshqalarga bosim o‘tkazasiz, bakirishingiz ham mumkin. Haqikatan ham siz ko‘p hollarda g‘oliblikni qo‘lga kiritasiz, ammo boshqalarning aziyat chekishi hisobiga, boshqalarning manfaatlari buzilishi hisobiga.

Usulning afzalliklari: Siz har doim o‘z emotsiyalaringizni oshkora tutasiz, fikrlaringizni erkin bayon qila olasiz. Siz faol bulishni, mas’uliyatni o‘zingizga olishni hamda tavakkalchilikni yoqtirasiz. Har doim salbiy his-tuyg‘ularning ochik chiqib ketish imkoniyati mavjudligi sizni emotsiyal krizislardan asraydi. Siz ichingizda ezilib, qiynalib yurmaysiz. Depressiya degan so‘z - sizga yot

Usulning kamchliklari. Sizning faqat o‘z manfaatlaringiz uchun harakat qilishingiz atrofingizdagи do‘st va vafodor odamlarni chetda qoldirmaydi, sizning emotsiyal portlashlaringizdan ko‘p yaqinlaringiz kiynaladi, boshqalar fikrini mensimasligingiz, faqat o‘zingizga ishonishingiz odamlar bilan munosabatlaringizni qiyinlashtirib quyadi. Siz kamdan-kam boshqalar maslahatiga qulq solasiz va boshqalar bilan kelishib ishlaysiz. Ko‘proq boshqalar siz bilan kelishishi kerak bo‘ladi. Muammo shundaki, sizdagi hislatlarning zufavonlikka o‘tib ketishi juda oson. Siz zo‘ravonlik qilish va uni o‘tkazishdan tortinmaysiz. Zo‘ravonlikni tabiiy xol sifatida qabul qilasiz. Zo‘ravonlikning ko‘payishi esa jinoyatga olib kelishi mumkin. Ammo siz bu to‘g‘rida o‘ylamaysiz. Sizning har doim g‘olib bo‘lishingiz zaruriyatga, oddiy holga aylanib boradi. Sizning “g‘olib”ligingiz boshqaning “mag‘lubiyati” ekanligini o‘ylamaysiz.

Kompromiss (kelishuvchanlik) usuli – “TULKI”

“Men siz uchun hamma narsaga tayyorman.

Men siz uchun foydali bo‘la olaman-mi?!”

Siz har bir konfliktda o‘ziga hos yechim mavjudligini bilasiz. Ammo konflikt yechimi uchun ko‘p vaqt va sa‘y-harakat ishlatalishni istamaysiz.

SHu bois, eng yengil va tezkor yechimni qidirasiz.

Buning uchun xushomad, maqtov, joningizni jabborga berish, riyokorlik, birovlarga yoqishga harakat qilasiz. Sizning shioringiz ~ “avval orqaga bir qadam, keyin oldinga ikki qadam”dir. «Judayam jahlingiz chiqib ketdimi? Mayli, qo‘ying,

bu ishni o‘zim qila qolaman». “Ha, men aybdorman, keling men yana bir boshdan harakat qilib ko‘ray. Hamma aytganlaringizni tushundim. Siz buyurganday qilaman...”. “Siz nima desangiz shu, sizdan o‘tkir odam yo‘q bu dunyoda, yerda ilon qimirlasa, siz bilasiz...”. Kompromissga borishni siz o‘zingizga uyat deb hisoblamaysiz, balki kompromissga bora olmaganlardan o‘zingizni ustun qo‘yasiz. CHunki kompromissga bora olmaslikni inson harakteridagi qusur sanaysiz, bu siz uchun ayb. Siz har qanday vaziyatda kelishishga harakat qilasiz, kompromiss - sizning hayotiy ehtiyojingizdir. Bu holatda hech bir tomon yutkazmaydi, ammo hech bir tomon yutib ham chikmaydi. Siz ko‘tgincha o‘z maqsadlariningizni ruyobga chiqarish uchun kulay vaziyat qidirasiz va mana shu kulay vaziyatni kutasiz. Siz mayda “kichik” odam bo‘lib, “katta” ishlar qilish mumkinligiga to‘la ishonasiz va bu ish ko‘lingizdan keladi ham. Bo‘ysungandek ko‘rinib, keyin hukmron bo‘lish uchun kompromisslardan ustamonlik bilan foydalanasiz.

Usulning afsalliklari: Sizning xulq-atvoringiz moslashuvchan bo‘lib, har qanday vaziyatda va holatda siz o‘zingizni erkin his qilasiz. Siz o‘zingizga ishonasiz. Talab qilinsa, har doim chekina olasiz. Zarur vaqtida chekinish — o‘z manfaatlarini saqlab qolish ekanligini bilasiz. Chekinishdan or qilmaysiz, bu — sizning yutug‘ingizdir. SHu bois, tezda boshqa odam bilan ikkalangiz uchun qoniqarli va manfaatli bo‘lgan xulosalarga kelishingiz mumkin. Muzokaralarda sizdan unumli foydalanish imkoniyati mavjud. Sizdagи kelishuv va kompromissga borish qobiliyat konfliktli vaziyatni, qiska mudsatga bo‘lsa ham, yechimga olib kelishi mumkin. Kompromissga bora oladigan odam ko‘pchilikda ishonch uyg‘otadi. Ishonch esa konflikt yechimining zarur shartlaridan biri hisoblanadi.

Usulning kamchiliklari: Sizniadolatli yechimdan ko‘ra, ko‘proq tezkor yechim qiziqtiradi. SHu bois sizning yechimingiz adolatsiz va vaqtinchalik bo‘lishi mumkin. Siz shoshilasiz, shu sabab har doim ham konflikt yechimi uchun mavjud hamma yo‘llarni qidirib, topishga ulgurmaysiz. Konflikt yechimi siz aralashganda vaqtinchalik bo‘lib, keyin yana boshidan rivojlanib ketish ehtimoli mavjud. Sizdagи qobiliyatga ishonib qolib, konfliktdagi bosh muammo - muammoligicha qolib ketishi mumkin.

Hamkorlik usuli – “BOYO‘G‘LI” “Mei hamkorlikka doim tayyorman!”

Siz o‘z harakteringiz, bilimingiz va o‘zingizni tutishingiz bo‘yicha doimo hamkor rolini o‘ynashga tayyor odamsiz. Siz hamkorlik uchun ochiq va hozir inson hisoblanasiz. SHu bois, konflikt vaziyatda sizning butun diqqat- e’tiboringiz konflikt yechimini topshiga qaratilgan bo‘ladi. Siz hech kimni qoralamaysiz, hech kimni ayblamaysiz. Siz boshqalarning so‘zlariga kulok tutasiz hamda boshqalarning his- tuyg‘ulari va ehtiyojlarini ham hisobga olasiz. Siz o‘z emotsiyalaringiz va tuyg‘ularingiz haqida tinch, osuda, hissiyotsiz gapira olasiz. Siz o‘z hissiyotlaringizni to‘la nazorat qila olasiz Sizning ovozingiz, mimikangiz, nutqingiz, ochiq qalbingiz, samimiyligingiz - hammasi konflikt yechimini topishga

THE OWL

qaratiladi. Siz konflikt yechimiga qaratilgan turli fikr va yo'llarni taklif etasiz, siz har ikki tomon uchun ham adolatli yechimini topishga harakat qilasiz. Har ikkala tomonning manfaatlarini hisobga olish, ularning ikkalasi ham “g'olib” bo'la olishi, qonikish xosil qilishi siz uchun muhim. Siz umumiy ikki yoqlama foydali xukm chiqarish uchun harakat qilasiz. Boshqalar bilan hamkorlikda har biringizni qanoatlantiruvchi qarorlarning bir necha variantlarini ishlab chiqa olasiz. Agar konflikt nazoratingizdan chiqib ketganligi hamda uni to'laqonli ravishda o'zingiz hal qilishga imkoniyatingiz yetmasligini his qilsangiz, yoki konfliktning zo'ravonlikka o'tib ketayotganligi anglasangiz, siz boshqalardan, ya'ni uchinchi bir tomonidan yordam so'rashga doimo tayyor turasiz. Sizning qaroringiz kelishuvchilik, kompromiss va norozilikka rozilik elementlarini qamrab oladi. Siz konfliktlarni to'la yechimga olib kelishga qodirsiz.

Usulning afzalliklari: Odatda sizning ko'p qarorlaringiz adolatli bo'ladi va ular uzoq muddat amal qiladi. Sizning boshqalar bilan munosabatlarining ishonch asosiga kuriladi. Atrofingizda odamlar, do'stlar, og'ayni-birodarlar, dugonalar ko'p bo'ladi. Do'stleringiz o'z his-tuyg'ulari va sirlarini sizga aytishga ishonadilar. Siz boshqalarning qadr-qimmati va nafsoniyatini qadrlaysiz hamda toptalgan his-tuyg'ularini e'zozlaysiz. Kerak bo'lganida siz uchun hamma yordamga tayyor turadi. Sizning harakteringizda anglangan bosiqlik, mushohadago'ylik, mulohazakorlik kuchli bo'ladi. Sizning qarorlaringizga kattalar ham, kichiklar ham bo'ysunadi. Siz o'zingizga mas'uliyat yuklay olasiz va adolatparvarlik posboni bo'lib umr kechirasiz.

Usulning kamchiliklari: Real hayotda “boyo'g'li” bo'lish oson emas. U odamga juda katta mas'uliyat yuklaydi. Doimo boshqalar dardu-hasrati bilan yurishga to'g'ri keladi. SHu bois, hech kim «boyo'g'li» bo'lish oson deb hisoblamaydi. «Boyo'g'li» bo'lish odamdan ichki madaniyat, qadr-qimmatni e'zozlash, bilim va malaka, vaqt, mas'uliyat, jasorat va o'ziga ishonch tapab etadi. Mazkur barcha hislatlarni o'zida tarbiyalash esa oson vazifa emas. SHu bilan birga mana shu qobiliyatni ishlata bilish ham osonlik bilan kechmaydi. Adolat posboni bo'lishingiz hammaga ham yokavermaydi, sizga qarshi bo'lganlar ham mavjud bo'ladi.

SHunday qilib, konfliktlarni boshqarish usullari mavjud bo'lib, har bir inson o'z harakteriga oid usulni qo'llaydi. Konfliktlarni boshqarish usullarini bilish esa insonga o'zini yaxshi anglashi va o'z qadamlarini tahlil qila olishi uchun yordam beradi va ko'maklashadi. Har bir usul afzalliklari va kamchiliklari mavjud. SHu bois, afzalliklarni kuchaytirish va kamchiliklardan o'z xatti-harakatlarini tozalash ziddiyatlari vaziyatlarda nizolarning oldini olishga imkon yaratadi.

Konfliktlarni boshqarish usullari insondan o'ziga xos malakalarni talab qiladi va aslida konfliktlarni boshqarish oson ish emas. Ammo konfliktlarni boshqarishga o'rgangan inson har doim o'z hayotini, atrofidagilar hayotini muammolardan tozalab, ularning to'g'ri, adolatli va osuda yashashlari uchun mukobil shart-sharoitlar vujudga keltira oladi.

Mustahkamlash uchun savollar:

- 1.Konflikt bilan ilk to‘qnash kelgan vaqtda qanday kadamlardan foydalanish darkor?
- 2.Konfliktga faol munosabat muammoga nisbatan qanday munosabatni talab etadi?
- 3 Konfliktlarni boshqarish usullari insondan qanday malakalarni talab etadi?
- 4, Konfliktlarni boshqarish usullarini sanang va izohlang.
- 5 Konfliktlarni boshqarish usullarining afzallik va kamchilik tomonlarini yoritib bering.

KONFLIKTLARNI BARTARAF ETISHDA “MEN-TASDIQLAR (MEN-MUROJAAT)” USULI.

REJA

- 1.Konfliktli vaziyat yuzaga kelgan emotsiyal tang holat.
- 2.«Sen-tasdiqlar»ning umumiy maqsadlarning buzilishi va uzilishiga olib kelishi.
- 3.“Men-tasdiqlar”konflikt sharoitida o‘zaro muloqotning eng samarali, eng effektiv usullaridan hisoblanishi.

Tayanch tushunchalar: Men-tasdiqlar, muammo, emotsiyal tang holat,sovuvchilik, ta’na, nohaqlik, his-tuyg‘u, meni tushunmadi, aybdorman, aybimga iqrorman, kek saqlash, o‘zini oqlash, men-murojaat, azoblamoq, havotir, konfrontatsiya, olishuv, psixologik va emotsiyal to‘qnashuv.

1. **Konfliktli vaziyat yuzaga kelgan emotsiyal tang holatdan**, ko‘pchilik, aybni boshqalarga yuklash, “ular meni tushunmadi” qabilida ish tutish, o‘zgalar so‘zлari va harakatlariga osilish, kek saqlash, o‘zini oklash kabi amallar orqali chiqishga urinadi. Juda ko‘p hollarda kichkina, oddiygina konflikt ham eng yaqin bo‘lgan do‘stlarni, hamkasblarni shu bilan bir qatorda oiladagi yaqinlarni bir-biriga qarshi qilib qo‘yadi. Masalan, «Sen hech qachon meni eshitmaysan. Qachon qarasa telefonda gap sotasan. Hech qachon menga e’tibor berib, meni xotirjam eshitmaysan. Faqat o‘zing haqingda o‘ylaysan...”

“Sen o‘zgarishing kerak. O‘zgarmasang, bir kun kelib do‘stlarsiz qolasan. Men senga kerak emasman, shuning uchun bor boshqa ogayni top!»

«Sen faqat o‘zingni gapingni uqtirganing-uqtirgan. Xey, boshqa odamlar ham bor. Bizda ham aql bor. Faqat sening aytganing bo‘lishi kerak. Bor, bilganingcha hal qil!».

“Sen ham mundok kursdoshlarga o‘xshab, darsda faol ishtirok etsang-chi. Darsdasan-u, hayollaring qayda bilmayman. Nimani o‘ylayapsan, ayni payt-da...”.

“Siz faqat o‘zingizning ishlaringiz bilan ovorasiz. Boshqalarning ishi, fikri sizni qiziqtirmaydi. Boshqalarga hech narsa kerak ham emas. Siz — yuqoridasiz, biz — pastda...”.

“Siz meni Yugurdak qilib olgansiz. Falon narsani qilib kel, piston narsani olib borib ber... Men ham odam. Mening yoshim ham anchaga borib qoldi. Haligacha — Yugurdakdek muomala qilasiz. Sizdan kichik bo‘lsam nima bo‘libdi, boring o‘zingiz qiling o‘sha ishlaringizni...”.

Bunday gaplar sizga biror hodisani eslatmaydimi? Sizni biror kim nohaq ayblasra yoki siz to‘g‘ringizda yomon fikrga borsa, sizga yokadimi?! Necha bor siz hayotingizda «Sen har doim...», «Sen hech qachon...», «Sen majbursan...», «Sen qilishing kerak . « kabi ta’nalarni eshitgandirsiz. Bu narsalar ko‘p marta asabingizni bo‘zgan bo‘lishi mumkin.

Aytilganlarga diqqat bilan qarasangiz, ko‘p marta «sen» degan so‘zni ko‘rasiz, «sen undaysan, sen bundaysan, sen — u san, sen — bu san...» kabi ta’nalardan har qanday “yaxshi” odam ham oxir-oqibat charchaydi.

O‘zbeklarda bir maqol bor. “Qurbaqani bossa ham, u ham oxir “vaqillaydi”. Ruslarda boshqa maqol bor: “Agar odamga xadeb “cho‘chqasan” deb aytaversang, u oxir xurillab yuboradi”. Odatda odamni xadeb “sen”larga ko‘mib tashlasangiz, u “yaxshiroq” bo‘lib, tarbiyalanib bormaydi, aksincha sizga teskari bo‘lib, aytganingizni qilmay qo‘yadi. Mana shunday «sen-tasdiqlar» ko‘pincha sovuqchilik tushishiga, tahdidiga, yoki birovni besabab ayplashga olib keladi.

2.»Sen-tasdiqlar»ning umumiyligi maqsadlarning buzilishi va uzilishiga olib kelishi. Siz xohlamasangiz ham, ko‘pchilik hollarda «sen-tasdiqlar» qaramaqarshilik darajasini kuchaytirib, konfrontatsiyaga, olishuvga, psixologik va emotsiyonal to‘qnashuvga, yakkalikka, umumiyligi maqsadlarning buzilishi va uzilishiga olib keladi.

Mana shunday to‘qnashuv va qarama-qarshilikni, bir tomonidan oldini olish, shu bilan birga, o‘z fikrini ham ifodalashga ulgurishning eng maqbul yo‘li «Men-tasdiqlar», “men-murojaat”lar hisoblanadi.

«Men-tasdiqlar» boshqa odamlarga o‘z his-tuyg‘ularingiz, o‘ylaringiz, sizni qiynayotgan masalalarni aytish, muammolarga ular e’tibori va diqkatini qaratish, boshqa odamlarga bosim o‘tkazmasdan va o‘z salbiy emotsiyonal kayfiyatining ta’sirini ularga yubormasdan masalalarni hal etish, dolzarb muammolarni bildirishning eng maqbul, ta’sirchan va osoyishta, emotsiyonal bosimdan holi bo‘lgan usuli hisoblanadi.

“Men-tasdiqlar” boshqa odamni majburlamasdan turib, o‘z maqsadlaringizga yetishish, ochiq muloqotni davom ettirish usulidir.

“Men-tasdiqlar” juda katta imkoniyatlar beradi. Faqat ularni o‘z o‘rnida ko‘llay olish darkor. Eng asosiysi bu usul sizga boshqa insonga xujum qilmaslik imkonini, uni ayblamaslik imkonini yaratadi. Siz boshqa insonga hamla qilmasdan turib, o‘z fikr va hissiyotlaringizni unga bayon qilib bera olasiz. Bunday bayondan so‘ng boshqa inson ko‘nglida sizning so‘zlariningizga nisbatan agressiya va salbiy kayfiyat vujudga kelmaydi.

“Men-tasdiqlar” usuli o‘zingizning fikr va talabingizni zo‘ravonliksiz birovga anglatish, tushuntirish, bayon qilish yo‘lidir.

3. “Men-tasdiqlar” konflikt sharoitida o‘zaro muloqotning eng samarali, eng effektiv usullaridan hisoblanadi.

“Men-tasdiqlar” usulini qo‘llash — oddiy ish emas. U insondan ma’lum, ishlangan, singdirilgan malakalarni talab etadi. Boshlanishida, «men-tasdiqlar» usulini qo‘llash g‘ayri oddiyday tuyuladi, ammo ma’lum tajribalardan so‘ng, u -

jo‘n, oddiy hodisaga aylanib boradi. Keyinchalik balki, «men-tasdiqlar» usuli sizning hayotingizda muomala madaniyatingizning eng maqbul usullardan biri bo‘lib qolar.

SHu bois, “ men-tasdiqlar” usulini qo‘llash bo‘yicha ma’lumotlarni bildirib o‘tamiz.

Qanday qilib «men-tasdiqlar» usulini to‘g‘ri qo‘llash mumkin:

- eng avvalo “sen” deyish, ya’ni birovni aybli qilishdan konflikt vaziyatda “ men» deyishga o‘tish darkor;

- “men” deyishga o‘tish mutlaqo “men” aybdorman, aybimga iqrorman degani emas;

- konfliktli vaziyatda “men” deyishning o‘ziga hos tartiblari mavjud. “Men” deganda, aynan mening mana shu ziddiyatdan nechogli qiynalayotganim, ziddiyat meni nechogli azoblayotgani, aynan inson “meni”ga aloqador bo‘lgan “mening hissiyotlarim” bildiriladi, ammo bu vaziyatda “uning” aybi yo‘qligi ta’kidlanadi;

- “men” deyilishida muhim bo‘lgan maqsad, aslida mavjud ziddiyat, har ikki tomonga, ya’ni “unga” ham ta’sir ko‘rsatayotganligi, «menga” ham ta’sir ko‘rsatayotganligini anglatish. Mana shunda, ziddiyat ikki tomonning emotsional holatidan ajratiladi. “Men” ziddiyatdan xursand emasman, “sen” ham ziddiyatdan xursand emassan. Biz ikkalamiz ham — xursand emasmiz. Biz bir tomondamiz — deyilishiga imkon yaratiladi. “Men” va “sen” bir tomon, ziddiyat — bir tomonga ajratiladi. “U” ham sizni ziddiyatdan tashqarida ko‘ra boshlaydi. “U” - “men”ga kuloq sola boshlaydi, “men»ning nima demoqchiligidagi eshita boshlaydi;

- “men” ga o‘tish tazyiqsiz, bosimsiz olib boriladi “Men” deyish o‘z qalbiga, o‘z hissiyotlariga aniq qulqoq tutishni va ularni adekvat tarzda so‘z bilan to‘g‘ri ifodalanishini anglatadi. “Men - tasdiqlar” aynan siz o‘zingizning qalbingizdagi maqsadlar, his-tuyg‘ularni aniq idroq qilgan vaqtida sizga qo‘l keladi. Agar siz o‘z hissiyotlaringizga aniq qulqoq tutmay, sohtalik bilan “men-tasdiqlarni” ishlatsangiz, o‘zingizga zarar ko‘rsatib qo‘yishingiz mumkin. CHunki siz chin maqsadni emas, haqiqatga anglangan maqsadni emas, balki opponentingizga ta’sir o‘tkazish uchun tanlangan maqsadni ko‘zlagan bo‘lasiz. Masalan, talabalar o‘rtasida yosh kelin-kuyovlar hayotida bo‘lishi mumkin bo‘lgan oilaviy tortishuvlar oqibatida yuzaga kelgan konfliktli vaziyatdan bir misol: aslida siz ajralishni xohlamayotgan bo‘lsangiz-u, xotin (er)ingizni bo‘ysundirish uchun ajrim haqidagi gaplarni bexudaga ishlatajotgan bo‘lsangiz, opponentingiz sizning fikrlaringizni “chin” qabul qilib, ajrimga rozi bo‘lib qolishi mumkin. “Men-tasdiq”lar ikki tomonni ham samimiylilik va rostgo‘ylikka o‘rgatadi.

«Men — tasdiqlar»ni ko‘llash bo‘yicha to‘rt talab:

1. Birovga har doim uning ismi-sharifini aytib murojaat qiling Bu hol uni tan olganligingiz va hurmat qilishingiz belgisidir.

2 Nima o‘ylar sizni bezovta qilayotgani, nima tuyg‘ular tashvishga solayotganini ayting. O‘z tuyg‘ularingizni boshqa inson bilan holis muhokama

qiling.

3. Muammoni aniqlang Aniq fikrlang. Hech kim sizdan yaxshiroq aynan sizning his-tuyg‘ularingizni anglamaydi.

4. Boshqa odamga nimani istayotganingizni aytin SHuning o‘zi konflikt yechimi uchun turtki bo‘lishi mumkin.

“Men - tasdiq”larga misollar Mayjuda, men bilan gaplashmaganingda, men o‘zimni nimagadir aybdorday, hafa bo‘lganday his qilyapman. Men seni hafa qilmoqchi emasman. Men sen bilan uchrashib, shu narsa haqida gaplashmoqchi edim. Nimadeysan...Rahim, mening gapimni bo‘lganingda juda hafa bo‘lib ketaman. Menga o‘z fikrimni to‘liq bayon qilib berishim uchun imkon bersang.

Dilfuza, men senga yoqmasligim mumkin. Ammo menga ham o‘z fikrlarimni bildirishga imkon bersang. Balki men o‘z fikrlarimni biddirsam, senga ham ular yoqar... Mening fikrlarim senga ma’qul kelmasa, men hafa bo‘lmayman...

Karim aka! Men o‘zimning gapimni tushuntira olmadim. Men sizdan xafa emasman. Men sizning fikringizni aniq tushunib olmoqchiman. Men ana shunda nima qilishni aniq bilib olaman. Sizning fikringizni bilib olsam, men xatolikka yo‘l qo‘ymayman. Men o‘zim ham nima bo‘layotganligi bilib olmokchiman.

Bahtiyor, bolam, men xat yozmasang xavotirlanaman. Har xil xayollar meni qiyinay boshlaydi. Men seni sog‘inaman. Men seni ko‘rgim keladi. Men sen bilan bo‘lgim keladi. Men sendan xabar olsam, tinchlanaman. Men sen bilan gaplashgandek bo‘laman...

G‘ulom aka! Men kech kelganingizda havotir olaman. Nima bo‘ldi ekan deb, men o‘ylay boshlayman. Har xil hayollar mening tinchimni bo‘zadi. Ko‘chada faloqat ko‘p. Men shundan qo‘rkaman xolos. Menga bir telefon qilib, kech qolayotganligingizni aytib qo‘ysangiz bas. Men sizni xavotirsiz kutishni boshlayman. Men asli siz haqingizda qayguryapman. Men uchun siz begona emassiz. Menga sizdan yaqin odam yo‘q...

Mannon Raximovich! Men aslida sizning talablarining to‘g‘ri deb o‘ylayman. Men xuddi sizdek komissiyaning nima deyishi bilan qiziqaman va men ham ishga mas’uliyatlari yondoshishni xohlayman. Menga ham komissiya yaxshi gaplarni aytib ketsa, yaxshiku. Men va men boshqargan bo‘linma hamma ishlarni qilyapti... Men o‘z xodimlarimning saviyasiga ishonaman. Men sizni uyaltirib qo‘ymaslik uchun hamma choralarini ko‘raman.

Xotin! Kel, bu yokka o‘tir. Men ertalabdan kechgacha bolalarni, oilani bokish uchun harakatdaman. Men uchun bolalar, oilam aziz. YAxshi kiysin, yaxshi yesin, deyman. Qo‘limdan kelganini qilyapman. Menga xadeb, “ertalabdan kechkacha yo‘qsiz” deganing og‘ir botadi. Men aslida sizlar uchun yashayapman. Menga “pul” bersa ham boshqa xotinga qaramayman.. Jon xotin, o‘zingni ham, meni ham qiynama Men sizlar bilan tiriqman. Menga boshqalar kerak emas.

“Men-tasdiqlar”ning ishlatilishi. Agar siz o‘z yaqiningizga biror narsa demokchi bo‘lsangiz-u, uni qanday bildirishni bilolmayotgan bo‘lsangiz, “men-tasdiqlar” sizning usulingizga aylanadi. Ammo “men-tasdiqlar”ni ishlatish ma’lum

bir mashklarni, amaliy tajribani talab etadi. CHunki “men- tasdiq”ning ma’nosini mayinlik va ortga chekinish emas, balki aniq qilib o‘z hissiyotlarini birovga bildirishdir. “Men-tasdiq”ning maqsadi - aniqlik, to‘g‘rilik va samimiylidir. SHu bilan birga, “men-tasdiq” sizning ziddiyat ichidagi eng so‘nggi so‘zingiz ham emas. U - xulosa ham emas. U - bildirish xolos, aniqlab olish xolos, u - ikki tomon uchun bir-birini tushunishiga qaratilgan qadamdir.

“Men-tasdiq” muammo borasidagi muloqotning boshi bo‘lib, u hech vaqt muloqotning va ziddiyatning so‘nggi qarori bo‘la olmaydi. “Men-tasdiq” muammo borasida ikki tomonning ochiqchasiga gaplashuvi, bir-birini turmasdan, bir-birini ayblamasdan olib boriladigan samimiylidir. U - o‘zini vijdonan va ro‘yrost tutish qobiliyat. U - samimiylilik, iliqlik, ochiqlik va to‘g‘rilikni ikki tomon olib beradigan kalitdir.

“Men-tasdiq” shaxs meni orqali o‘zi haqida gapirish emas, balki shaxs “meni” orqali o‘z opponentining fikr va o‘ylarini bilish, ularni ochiq aytish uchun asos yaratish, boshqa odam hissiyotlarini anglash yo‘lidir. YA’ni, “men-tasdiqlar” bir tomonidan shaxsning hissiyotlarini yoritish va anglatishga xizmat kilsa, ikkinchi tomonidan, ikkinchi shaxsning o‘z hissiyotlarini ochik aytish va ro‘yrost gapirishi uchun ham sharoit yaratib beradi. Ammo uni qo‘llaganda birdaniga mo‘jiza yuz beradi-yu, hamma narsa risoladagidek o‘zgaradi-qoladi, deb o‘yash xato. Ikkinci tomonni muloqotga chakira olmasangiz ham, o‘z hissiyotlaringizni qo‘rkmay, ochikchasiga, bosim o‘tkazmay va tahdid kilmay ayta olganligingiz sizga emotsiyal yordam beradi, yuragingiz bo‘shaydi. Ba’zan qarshi tomonlar sizninig nechog‘li hafa qilishganini, siz qanchalik ezilayotganligingizni, hissiyotlaringiz sizga tinchlik bermayotganligini bilmaydi. “Men-tasdiqlar” vaziyatni qarshi tomon uchun mana shunday vaziyatlarni oydinlashtirishga xizmat qiladi. Konfliktlar asli ko‘proq yaqin odamlar orasida sodir bo‘lishini nazarga olinsa, ziddiyat ichidagi yaqinlaringiz sizga aslida “yomonlik” istamayotganligini siz ham bilib olasiz.

“Men-tasdiq” ziddiyat sharoitini yashirmay, ro‘yrost va aniq belgilab olinishiga ko‘mak beradi. SHu bilan birga o‘z munosabatlaringizni “men — tasdiq”lar orqali bildirishga urinish jarayonida xohlang-xohlamang, siz “samoanaliz» bilan shugullanishga majbur bo‘lasiz. Buning oqibatida siz o‘zingiz haqingizdagi real haqikatni ham bilib olasiz, o‘zingizni qayta anglash jarayoni yuz beradi. Eng muhimi, siz uchun nima narsalar qadrli, nima narsalar kerak emas, aynan “men-tasdiq» va “samoanaliz” jarayonlarida bu savollarga ham javob topasiz. Agar birinchi marta “men-tasdiq”larni ishlatish imkonini qo‘dsan bergen bo‘lsangiz, boshqa sharoitlarni poylang hamda ularni bir emas, doimiy ishlatib borishga harakat qiling.

Optimal darajada o‘zini himoya qilish. Agar biror kim sizga qattiq baqirayotgan, sizni xo‘rlayotgan bo‘lsa, uning jahliga jahl bilan javob berish, unga ham baqirish, unga ham aziyatli va nafsoniyatga tegadigan gaplarni qaytarishdan o‘zingizni tuting. Bu vaziyat optimal darajada men- tasdiqlarni» ishlatish uchun sharoit pishib yetilganligini ko‘rsatadi. O‘zingizning qalbingizda tug‘yon

urayotgan va ko‘pirib borayotgan hislaringnzni o‘chirishga harakat qiling. CHuqr nafas oling! O‘z maqsadingiz - men- tasdiqda» butun fikringizni jamlang! Butun borligingiz bilan ongingiz, tafakkuringizning men-tasdiqlarni» pishiradigan va tayyorlaydigan nuqtasiga murojaat eting! Tezda Men-tasdiq «uchun matn hozirlang.

1. Menga ovozingizni ko‘tarib, baqirib gapirganingizda (noxush hodisa);
2. Men o‘zimni xo‘rlangan, azoblangan, beayb aybdordek his qilaman (noxush hodisaga javob, uning reaksiyasi);
3. Men siz bilan har qanday noxush va bahsli muammoni tinchlik va samimiylidka muhokama etishni istayman (kelib chiqadigan yangi vaziyat);
4. Men sizni juda qattiq xurmat qilaman, shu bois siz bilan “sen-menga” borishni istamayman (opponentingiz o‘zgarishi uchun unga vaziyat yaratilishi);
5. Men sizga nisbatan hurmatsizlikni o‘zimga ep ko‘rmayman. Men sizga ilik munosabatda bo‘lishni istayman. Hurmatingiz bor. SHu bois, men siz bilan to‘g‘ri va samimiyl munosabatda bo‘lish taraf doriman. Siz menga qo‘pol gap kilsangiz, mening ko‘nglim og‘rib qoladi. Mening ham ko‘nglimni og‘ritmang. To‘g‘ri gapni, agar u tanqid bo‘lsa ham, men ham to‘g‘ri qabul qilaman (opponentingznning xulosaga kelnshi va o‘z munosabatini o‘zgartirishi uchun sharoitning to‘liq yaratilganligi).

Sezyapsizmi, siz o‘z opponentingizni bir soniyadayok bir yuz sakson foizga qayirib, ikkalangiz uchun ham yangi muloqot vaziyatini yarata oldingmz. Bir narsani ta’kidlash zarur, bu jumlalarning hammasi osuda va tahdidsiz, ammo katiy ovozda aytilishi darkor.

SHunday qilib, “man-tasdiqlar” tartib-qoidalari insonlararo munosabatlarda o‘z hissiyotlarini tahdidsiz va adekvat tarzda bayon qilish uchun sharoit yaratib beradi. Sizning hissiyotlaringiz, xulosa va fikrlaringizning aniq va to‘g‘ri qabul qilinishi esa oradagi tushunmovchilikning oldini oladi hamda muloqotning madaniy va osuda o‘tishiga imkon yaratadi.

Mustahkamlash uchun savollar:

1. Konfliktli vaziyat yuzaga kelgan emotsiyal tang holatda inson qanday o‘zini himoya qilishga urinadi?
2. «Men - tasdiqlar» usulini ko‘llash bo‘yicha qanday talablar mavjud?
3. Qanday qilib «men-tasdiqlar» usulini to‘g‘ri qo‘llash mumkin?
4. Insonlararo munosabatlarda o‘z hissiyotlarini tahdidsiz va adekvat tarzda bayon qilish deganda nimani tushunasiz?
5. Optimal darajada o‘zini himoya qilish konun-qoidalalarini tushuntiring.

Adabiyotlar

- 1.Voronin G.L. Konflikti v shkole. Sotsiologicheskie issledovaniya 1994 g
- 2.Lisetskiy K.S. Preduprejdenie mejlichnostnykh konfliktov v sisteme otnosheniy starsheklassnikov A/R dissertatsii M., 1994.
- 3.Rubakova M.M. Konflikt i vzaimodeystvie v pedagogicheskem protsesse. – M.: Prosveshenie, 1991.
- 4.Podlaslyu I.P. Pedagogika. – M.: Vlados, 2003.

MAVZU: KONFLIKTDA “G‘OLIB-G‘OLIB” STRATEGIYASI VA UNING AMAL QILISH TAMOYILLARI

REJA

- 1.Zamonaviy konfliktlogiya ilmida “G‘olib-G‘olib” yo‘nalishida ish olib borishning ahamiyati.
2. Konfliktlar yechimi - eng ijobiy va yaxshi munosabatlarni shakllantira bilishi ekanligi.
3. Norozilikka rozilik talabining muhim xususiyatlari.
- 4.Konfliktga mayin bosim o‘tkazish zaruriyati

Tayanch tushunchalar: “G‘olib-G‘olib» stprategiyasi, g‘olib- g‘olib, mag‘lub- mag‘lub qarama- qarshilik, durrang, hayot haqiqati, norozilikka rozilik, g‘oliblik marrasi, g‘azab va nafrat, jilovlash, to‘qnashuv, qasd olish, kek saqlash, o‘ch olish, yangicha qarash, ijodiy yondoshish, konfliktdan qochish, stereotip, gaplashmaslik, indifferent munosabat.

1.Zamonaviy konfliktlogiya ilmida “G‘olib-G‘olib” yo‘nalishida ish olib borishning ahamiyati. Har qanday konfliktda tomonlar qarama-qarshiligi ro‘y beradi. Tomonlar qarama-qarshiligi mavjud manfaatlardan faqat birining ustun kelishini nazarda tutadi. Manfaati ustun bo‘lgan tomon o‘zini g‘olib deb hisoblay boshlaydi. Biz odatda qarama-qarshilik mavjud bo‘lgan hollarda, tomonlar kurashi jarayonida g‘olib-mag‘lub, durrang vaziyatlarga o‘rganganmiz. YA’ni, kurashda bir tomon g‘olib bo‘lishi, ikkinchi tomon mag‘lubiyatga maxkum qilinishiga odatlanganmiz.

SHu bois, “Konflikt, ziddiyat, nizo va qarama-qarshilikda har ikki tomon ham g‘olib bo‘la oladi”, degan tushuncha bizga noto‘g‘ri tushunchadek tuyuladi.

Ko‘pchilik, «konfliktda ishtirok etayotgan tomonlarning hammasi g‘olib bo‘la olmaydi», - deb o‘ylaydi. Odatda, faqat bir tomon g‘olib bo‘ladi, ikkinchi tomon mag‘lub bo‘lishi shart, degan stereotip hukm suradi. Odamlarning fikriga ko‘ra, har qanday konfliktda albatta g‘olib va mag‘lub tomonlar mavjud bo‘ladi. Kimdir maqsadiga erishadi, ammo kimnidir maqsadi ro‘yobga chiqmay qoladi. Masalan, urush jarayonida, qaysidir tomon yutib chiqadi, ya’ni g‘olib bo‘ladi, qaysidir tomon yutkazadi, ya’ni mag‘lub bo‘ladi. Agar sport o‘yinlarida ikki komanda durrang natija bilan o‘yinni tugatganda, hech bir komanda yutib chiqqan, - deb hisoblanmaydi.

Qarama-qarshilik ro‘y berganda albatta g‘olib bo‘lishga intilish kerakmi?! Konfliktli vaziyatlarda g‘olib bo‘lish shunchalik muhimmi?! Konfliktdagi g‘oliblik aslida nimani anglatadi? Konfliktlar yechimida hamma ham g‘olib bo‘lishi mumkinmi yoki albatta bir tomon o‘zini yutkazgan hisoblashi shartmi?! Konfliktda «har kim ham g‘olib bo‘la oladi»gan yo‘l yoki usul mavjudmi? Konfliktda har ikki tomon g‘oliblikka erisha oladigan usulni yaratish, uni odamlar tafakkuriga singdirish, uni o‘rganish, shunday malakaga ega bo‘lish mumkinmi?

Konfliktlar yechimida aynan mana shunday yo‘l ishlab chiqilgan, ya’ni ziddiyatli vaziyatdagi har ikki tomon ham o‘zini g‘olib, - deb anglashi mumkinligi konfliktlar yechimining o‘ziga xos yutuqlaridan hisoblanadi. Konfliktli vaziyatlarda tomonlar qarama-qarshiligi natijasida har ikki tomon yutib chiqishi, bir tomon yutib chiqishi

yoki har ikki tomon ham yutkazishi mumkin. Demak, ziddiyatning qanday yechim topganligiga karab, tomonlar vaziyatlari turlicha bo‘lishi mumkin. SHu nuqtai nazardan, konfliktdagi tomonlarning ziddiyat yechimidan keyingi ahvolini quyidagicha belgilash mumkin:

G‘olib - Mag‘lub;

Mag‘lub - Mag‘lub;

Mag‘lub - G‘olib;

Va nihoyat, eng muhim yechim - “G‘olib-G‘olib” mavqeい.

Ammo ko‘pchilik konfliktda har ikki tomon ham g‘olib bo‘la olishiga umuman ishonmaydi. CHunki bizning ongimizdagi stereotip mana shunday holni, ya’ni “albatta bir tomon g‘olib bo‘lishi shart”- degan holatni qabul qilishga o‘rgangan. Zamonaviy konfliktologiya ilmi esa insonlarni aynan G‘olib-G‘olib yo‘nalishida ish olib borishga hamda ziddiyatlardan har doim g‘olib bo‘lib chiqib ketishga o‘rgatadi. SHuningdek, faqat o‘zining g‘olib bo‘lganligigina emas, balki boshqa insonning, ko‘pincha o‘ziga yaqin bo‘lgan insonning ham mag‘lub bo‘lmaganligi, uning ham g‘olib bo‘lganligi katta ahamiyat kasb etadi.[«G‘olib-g‘olib» vaziyatini tahlil qilishda quyidagi manbadan foydalanildi:WIN WIN.Based on the Fighting Fair model created by Fran Schmidt and Alice Friedman. Grace Contrino Abrams Education Foundation. Inc.. Miami.Florida.1998:]

CHunki siz uchun o‘zingizning g‘olib bo‘lganligingizgina emas, balki opponentingizning ham ziddiyatdan qoniqqan holda chiqib ketishi muhimdir.

Aniq bo‘lgan narsa shuki, konfliktlar hech qachon o‘z-o‘zidan tugamaydi. Mavjud ziddiyatning hal etilishida ko‘p narsa shaxs va uning xatti- harakatlariga bog‘liq bo‘ladi. Aslida konfliktlar yechimi sizga qarama-qarshi insonni mag‘lubiyatga uchratish, uni yengish, unga hamla qilish, uni yo‘qotib yuborish, undan o‘ch olish yo‘llarini emas, balki konfliktni yuzaga keltirgan muammoni mag‘lub etish, unga hamla qilish, muammoni yo‘qotish va muammoni yengishni o‘rgatadi. Insoniy, ya’ni gumanitar qadriyatlar sirasida esa birovdan qasd olish, kek saqlash, o‘ch olish, birovni qilgan gunohlari uchun jazolash, birovlarga nisbatan zo‘ravonlik o‘tkazish koralanadi. Siz o‘zingizni “madaniyatli” va “oriyatli” inson sanasangiz, hech qachon birovga nisbatan jismoniy zo‘ravonlik o‘tkazmaslikka harakat qilasiz. Inson kuchli bo‘lishi lozim, insonning kuchli ekanligi o‘z kuchini ishlata olishida emas, balki o‘z kuchini faqat o‘zini ximoya qilish uchun ishlatishida ko‘rinadi,

Konflikt yechimini topish o‘z opponentiga qarshi kurash emas, balki uning maqsadlari va manfaatlarini tushunishga harakat qilishdir. SHu bois, ijobiylar va har ikki tomon uchun foydali muloqot sirlaridan voqif bo‘lish zarur. O‘z jahlini, g‘azab va nafratini jilovlashning eng maqbul yo‘llarini o‘rganish, muomala madaniyati, boshqalarni eshitish va anglashga o‘tish, o‘zgalarga hurmat bilan qarash kabi usullar ziddiyat ichiga kirgan har ikki tomon uchun ham konfliktlar yechimining zarur talablari hisoblanadi. Hayot haqiqati shundaki, har ikki tomon uchun g‘oliblik marrasini ta’minlaydigan yo‘l mavjud. Aynan konfliktlar yechimi har vaqt g‘olib bo‘lish va har ikki tomon uchun ham mag‘lub bo‘lmaslik shart-

sharoitlari, sir-asrorlari haqidadir. SHunday qilib, har ikki tomon ham g‘olib bo‘la oladi. G‘olib - G‘olib tizimini o‘rnatishni egallash sizlarga oliy ta’lim muassasalarida, uyda, ko‘chada, eng asosiysi, qalbingizda tinchlik posboni bo‘lib xizmat qiladi.

Nima uchun konfliktlar yechimini o‘rganish lozim? CHunki. bu bilimlar hayotiy zaruriyatdir. Agar tinch, osuda hayot kechirishni hohlasangiz, konfliktlar yechimini o‘rganish zarur. Bu bilim va malakalar sizning muvaffaqiyat va yututslaringiz, sizning ravnatsingiz garovidir. Konfliktlar yechimini topa bilish - bu ikki qarama-qarshi tomonlarning g‘olibligi asosidagi eng oson kelishuv yo‘lidir.

2.Konfliktlar yechimi - eng ijobiy va yaxshi munosabatlarni shakllantira bilishi, ular muntazamligini saqlash iste’dodidir.

Ammo g‘olib-g‘olib yo‘nalishida ishlash, uni ta’minlash hamda ikki tomonni g‘olib-g‘olib shart-sharoitlariga olib kelish oson ish emas. Bu bilim va malakalar insonda tarbiyalangan va yoshlikdan uning psixologik va emotsiyonal, etik va estetik qadriyatları tizimig‘a, tafakkuriga singdirilgan bo‘lishi kerak. Agar bu bilim, ko‘nikma va malakalar tarbiyalangan bo‘lsa, konfliktni sezgan zahoti, uning qanday rivojlanib kelayotganligini tahlil etish, uning rivojiga qarshi ma’lum choralar ko‘rish, uning “olovini” o‘chirish imkoniyatlarini ishga solish mumkin bo‘ladi. SHu bilan birga, ko‘pchilik xollarda biz konfliktning kelib chiqishi mumkinligini sezsak ham, uning oldini olish choralarini ko‘rishda “bee’tiborlilik”, “erinchoqlik” qilamiz va odatdagagi kundalik ishlar girdobida uning chuqurlashib ketganligini faqat kuzatib boramiz xolos.

Konflikt yechimini topishda “G‘olib-G‘olib” strategiyasi mavjud, faqatuni qanday shakllantirish, uni qanday kurish lozimligini bilish kerak xolos. Ko‘pchilikning fikriga ko‘ra, biror tomonning muvaffaqiyat kozongani boshqa tomonning mag‘lubiyati sifatida qabul qilinadi. Aslida ham shunday-mi?! Bir tomonning g‘olibligi ikkinchi tomonning mag‘lubiyati sifatida qabul qilinishi faqat sport musobaqalarida amal qiladi Sportda albatta bitta g‘olib, bitta mag‘lub bo‘ladi. Sportda albatta bir odam birinchi o‘rin va faqat bir odam ikkinchi o‘rinni egallaydi.

Ammo hayotdagi to‘qnashuvlarda har ikkala o‘rin ham - birinchi o‘rin bo‘lishi mumkin. CHunki hayotdagi to‘qnaiguvlarda har bir tomonning yutug‘i boshqacha bo‘lishi mumkin. Bir tomon o‘zining ma’lum manfaatlarini, ikkinchi tomon ham o‘zining ma’lum manfaatlarini himoyalab, ziddiyatda yutishi mumkin. Manfaatlar esa har xil bo‘lishi mumkin. SHu bois, konfliktda - “Men yutishim kerak, shu bois men senga halaqit beraman. Men seni to‘xtataman. Faqat mening aytganim bo‘ladi”, - deb bo‘lmaydi. Konfliktda “Sening manfaating mana bunda, mening manfaatim esa - mana shunda ekan. SHu bois, o‘zaro kelishib olsak, sening manfaating ham, mening manfaatim ham muhofaza qilinadi”, qabilida ish ko‘rish foydaliroq bo‘ladi.

“Norozilikka rozilik”. Konflikt vaziyatlarda va konfliktlar yechimida “norozilikka rozilik» qonuniyati amal qiladi. Norozilikka rozilik - konflikt

vaziyatdan chiqib ketish uchun har ikki tomonning o‘zi norozi bo‘lgan tomonlaridan voz kechishi orqali, boshqa, har ikki tomonni qoniqtirgan masala borasida maqsadlarni birlashtira olish qobiliyatiga aytildi. SHu bois, konflikt yechimi uchun - “Men yutib chiqishni xohlayman, ammo men sening ham yutib chiqishingni hoxlayman”, “Men emas senga qarshi bo‘lgan, shuning uchun men sen bilan birgaman”, - deya olish va mana shu qoidalarni o‘z opponentiga tushuntira olish muhim. Ana shunday vaziyat vujudga kelganida har ikki tomon ham o‘zini konflikt yechimidan koniqqan va g‘olib chiqkan deb hisoblaydi.

3.Norozilikka rozilik talabining muhim xususiyati shundaki, unda siz bilan konfliktga kirgan odamning o‘ziga hos ma’lum norozi bo‘lgan tomonlari va talablari mavjud bo‘lishi mumkinligini siz tan olasiz. YA’ni, har ikki tomonning ma’lum manfaatlari saqlanib qolinishi hisobiga, har ikki tomon ham umumiyligining qo‘llashga moyillik bildiradi, bunday yechim esa sizning inson sifatida “mard”ligingizning tan olinishiga olib keladi. “Men siz uchun mana bu narsani qilishga tayyorman, ammo siz men uchun mana bu narsani qilib bering”, “Men sizni ishxonagacha tashlab qo‘yaman, ammo siz menga mashinani yuvishga yordam berasiz”, “Men hisobot uchun materiallarni to‘gshayman, ammo siz ularni tartib bilan joylashtirasiz” - bular kelishuv yo‘lidir.

“G‘olib-G‘olib” bo‘lish usuli asli muvaffaqiyat usuli hisoblanadi. Bu usul qarshi tomonlarga umumiyligining qaynonanining o‘g‘li esa, xotinining “ko‘chada chiroyli bo‘lib yurmaganligi, yasanishga bee’tiborliligidan” norozi bo‘lishi mumkin. Kelinning eri, ya’ni qaynonanining o‘g‘li esa, xotinining “ko‘chada chiroyli bo‘lib yurmaganligi, yasanishga bee’tiborliligidan” norozi bo‘lishi mumkin. Qaynonanining eri, ya’ni qaynota, kelin o‘g‘lining aytganlarini bajarishga harakat kilmayotganligidan norozi bo‘lishi mumkin. Qaynota, kelin uning o‘g‘lini hurmat qilib, ko‘chalarda yasanib yurmaganligini uning o‘z eriga bo‘ysumaganligi qabilida baxolashi mumkin. Agar har bir tomon o‘z noroziligi bilan bir qatorda boshqaparning ham norozilagini qabul qila olsa, tomonlar bir to‘xtamga, kelishuvga yetib kelishi osonlashadi

Bizdan ba’zi bir hollarda boshqa odamlarning norozi bo‘lishlari mumkinligi - bu tabiiy xol. Biz o‘z hayotimizda birvarakayiga va turli vaziyatlarda barchani to‘laligicha rozi qila olmaymiz. Buni uddalash qiyin. SHuning uchun bizning so‘zlarimiz, amallarimiz boshqalarda ham norozilik uyg‘otadigan vaziyatlar kelib chikadi. Ammo biz mana shu norozilikka tinch va osuda, tafakkur orqali yondoshsak, boshqalarning norozilagini qabul kilsak, o‘z munosabatlarimizni yangi talablarda ko‘rishimiz uchun sharoit yaratilgan bo‘ladi.

Qaynona o‘glining xohishini, xotin erining xohishini, ota onaning xohishini tushunib, ular o‘zaro kelishgan xolda biror bir hammaga ma’kul

bo‘lgan yo‘lni qidirib topishga imkon yaratishadi. Ammo mana shu vaziyatda bir qonuniyatni e’tiborga olish lozim. Aslida inson erki tushunchasi shu

insonga tegishli eng muhim hayotiy talab va narsalarning faqat va faqat mana shu inson tomonidan hal etilishini ko‘ndalang qo‘yadi. Insonning boshqa, o‘ziga yaqin insonlar bilan bo‘lgan muloqoti o‘zaro xurmat, birovlarning qarashlarini ardoqlash, ularga diqqat bilan qarash, ularning ham hissiyotlarini hurmatlash asosiga qurilganda, har bir tomon o‘zga tomonning his-tuyg‘ulariga e’tiborlilikni o‘rgangan bo‘ladi.

Har qanday konfliktda har ikkapa tomonni kanoatlantiruvchi hamda g‘oliblikka olib keluvchi yechim mavjudsir. SHunday bo‘lsa ham, o‘z yechimini topa olmayotgan konfliktlar ham bor. Ammo bu fikr, bunday konfliktlarda ikkala tomon bir-biri bilan muloqot qila olmaydi, degani emas. Balki bunday xolatlarda ikkala tomon uchun “norozilikka rozilik” bidsirish eng yaxshi va maqbul yo‘dsir.

Konflikt yechimining “ norozilikka rozilik” konuniyatini oddiy bir misol orqali ko‘rib chiqilsa bo‘ladi. Masalan, 6 yosh va 4 yosh bo‘lgan aka-ukalar bitta konfetni talashib, urishib qolishdi. Ikkalasi uchun oydin haqikat shundaki, ikkalasi ham konfetni yemokchi. Ammo ular bir narsaga qarshi — agar konfet o‘ziga emas, boshqasiga tegsa, ular norozi bo‘lishadi. Agar ularga “Sizlar aka-ukasizlar, kelinglar konfetni o‘rtasidan bo‘lamiz. Ikkalangizga teng tegadi. SHunda siz zo‘-o‘-o‘r bola bo‘lasiz. YAxshi odam bo‘lasiz. Aka-ukalar bir-birini qo‘llashi kerakku” - deb, o‘qitib ham qo‘ysangiz, ish juda yengil ko‘chishi aniq. Ikkala aka-ukalarning noroziligi asosida ularning roziliği tamoyili ishlab chiqiladi. Konfet teng ikkiga bo‘linadi va har bola o‘z manfaatining amalga oshganligiga iqror bo‘ladi. Ammo, agar bolalar talashayotgan narsa, boshqa, masalan velosiped bo‘lsa-chi? Qanday qilib ularni yagona yechimga olib kelish mumkin? Qanday qilib ularni koniqtirish mumkin? Bu haqida o‘zingiz o‘ylab ko‘ring!

Biz har doim ham bir xilda fikrlaymizmi?!

Biz bir tomonga qaraganda har doim ham bir xil narsani ko‘ramizmi?!

Kattalar hayotida ziddiyatlar ancha murakkab bo‘lishi aniq. CHunki kattalar hayotida ikki odam bir narsaga, ya’ni bir tomonga qaraganda, ular har doim bir narsani ko‘radi, bir narsani anglaydi degani emas. Masalan, teleekranda “Go‘zallik ko‘rik tanlovini” ko‘rsatmoqda. Ayol kishi go‘zallik ko‘rik tanlovida qizlarning qanday kiyim kiyganligi, ularning qanday modada tikilganligi, rangi ro‘yi, qizlarning qanday yurishiga e’tibor qaratadi. Bizning o‘zbeklar ko‘proq ko‘rik tanlov ishtirokchilarining qosh-ko‘ziga e’tibor berishadi. Ular uchun “qora qosh, qora ko‘z”lilar chiroyli ko‘rinadi. Ko‘zlar esa albatta “katta- katta” bo‘lishi shart. Xuddi shu ko‘rik tanlov ko‘rsatuvini ko‘rayotgan erkaklar esa batamom boshqa mezonlar asosida qizlarga qaraydi. Erkaklar uchun qizlarning qanday kiyim kiyganligidan ko‘ra, qanday kiyim kiymaganligi balki muhimroqdir. Ular bir narsani ko‘rmoqda va bir tomonga qaramoqda! Biroq ularning ko‘rsatuvdan olgan hissiyotlari, xulosalari, emotsiyalari turlichadir. Demak, bir xil vaziyatda hamda bir xil holatda, ikki odam turlicha qarorlar va xulosalarga kelishi mumkin. Va bu ikki xillilik - tabiiy narsadir. Boshqa odam, u senga kanchalik yaqin bo‘lmisin, boshqacha fikrashi va boshqacha xulosalarga kelishi mumkin. Demak, ziddiyatlar o‘zgalarning qarashlari, fikrlari, xulosa qilish tamoyillari biznikidan o‘zgacharoq

ekanligini tushunish, anglash zaminida yechiladi va hal etiladi.

Ana shunday bir xil narsa va hodisaning ikki inson tomonidan ikki xilda talqin qilinishini kelin va kuyovning birinchi uchrashuvini qanday so‘zlab berishida kuzatish mumkin

Kelinning esdaliklari. O‘sanda men yangi havo rang qo‘ylak kiyib olgan edim. Rosa chiroyli edi. Xilpirab turar edi. Men bu ko‘ylakni mazza qilib kiyar edim. Hozir ham gapiryapmanu, kayfiyatim ko‘tarilib ketyapti. Menga “Panorama” kino-teatriga borasan”, deyishdi. Soat 6-00 ga. “Borganda, u odam o‘zi seni topadi”, deyishdi. Men bordim. Panoramani oldi juda keng. Qaysi tomonda kutishni bilmadim. Aylana boshladim. O‘zi hech kim yo‘q edi. Ancha kutdim. Hech kim oldimga kelmadi. Endi jahlim chiqib, “E, kaytib ketaveraman. O‘zi kim kimni kutishi kerak. Erkak bo‘lganidan keyin ertaroq kelishi kerak-ku”, - deb tursam, “Siz Sayyoramisiz?”, - deb kelib qoldilar. Jahlim chikqan edi. Qo‘polgina qilib, “Ha, men. Nimaydi?, - dedim. Ular, kulib turib, “Yo‘q. Hech nima. Faqat biz endi birga bo‘lsak kerak.” -dedilar. Men o‘z hayolimda “Bu - jinnimi!?”- deb o‘yladim. Ammo “Nimaga kech qoldingiz?”, - deb so‘ray olmadim. O‘sanda nimaga kech qolgan edingiz?!”»

Kuyovning esdaliklari. O‘sha vaqtarda onam hech holi-jonimga qo‘ymay “qachon uylanasan” ashulasini erta tongdan aytishni boshlar edi. O‘sha kundan bir haftacha oldin onam yana “Bir qizni topdim. Menga ma’qul. YAxshi qiz ekan. Surishtirdim. Hamma maqtayapti. Bir borib ko‘r”, - deb aytib qoldilar. “Xo‘p” dedimu, qutildim. O‘sha kuni ertalab onam birdaniga “Bugun uchrashiving”, - deb qoldilar. Ammo men uchrashuvga hech ham bora olmasdim. CHunki katta majlis aytib qo‘yilgan edi. Ruxsat so‘ray olmasdim. YAna bunday sabab bilan. Onamga esa, “Men bora olmayman. Aytib qo‘yinglar ularga. Ovora bo‘lishmasin”, - desam, baloga qoldim. SHuning uchun indamay ishga ketaverdim. Nima bo‘lsa — bo‘lar deb. Majlisda o‘tiribman-u, u yoqda meni kutishayotgani menga tinchlik bermaydi. Keyin uchrashuvga, gul, pul degandek olib borish kerak. Unga ham vaqtim yo‘q. SHuning uchun, “Kech qolib bo‘lsa ham boraveraman. Agar xushro‘y qiz bo‘lsa va ayniqla, meni kutib turgan bo‘lsa, unga uylanaman”, - deb o‘zimni tinchlantirdim. Borib qarasam, turibdi. Jahli chiqqan, chimirilgan, ammo kutyapti. Biroz tashqarida kuzatdim, nima qilarkin, - deb. U yoq, bu yokqa qarab qo‘yadi-da, yana kutaverardi. Keyin, ketishga chog‘lanayotganligini sezib qoldimda, “Oldiga borib, men sizga uylanaman», - dedim. “Men sizga uylanaman”, deganimni eshitdiyoq, xovri tushib, muloyim bo‘lib qoldi. Keyin aylanishga ketdik. Hamma sovg‘alarni yo‘lda olib berdim. O‘ziyam, meni kutgani uchun rosa mehmon qilganman. Og‘zi ochilib qolgan.

Kelin: E, menga hech ham “Senga uylanaman”, demagansiz. Har xil narsalarni o‘ylab topaverasiz. Uyga borsam, “Nimaga kutib turmading”, - deb, dadam urishadilar. Sizni o‘zi dadam topgan edilar. Dadamdan ko‘rqqanimdan kutaverganman. Nima, dabdurustdan, na salom bor, na alik bor, “Senga uylanaman”deganmisiz. Hech ham unaqa bo‘Imagan. O‘ylab topmang.

Kuyov. Nimaga o‘ylab toparkanman Men aytganday bo‘lgan. Qarasam,

bechora qiz shuncha meni kutgan. Qiz bolani yigit kishini shuncha kutishi umuman tarixda bo‘lmagan hodisa. Men, sabr va qanoatli qiz ekan, - deb o‘ylaganman. Menga indamay kutishi yoqqan, ma’qul bo‘lgan. SHu narsaga chidagan, hayotda ham hamma narsalarga chidam bilan karaydi, - deb hayolimdan o‘tgan. Rosa ko‘zatganman. Miq etmay kutyapti. Oldiga kelib, o‘zimni tanishtirsam ham, qo‘pollik qilib, “Bor. Tur yo‘qol!”, - deb xaydab solmagan. Ko‘zlarini menga katta-katta bo‘lib ko‘ringan. Ko‘zlarini katta bo‘lib ko‘ringani aslida jahli chiqqanidan ekan. Keyin ko‘zlarini kichrayib ketdi.

Ko‘rinib turibdiki, birinchi uchrashuvdagagi bir xil voqeasini ikki odamda turlichadir. Har bir odam o‘ziga hos narsalarni, o‘zining xotirasida qolgan narsalarnigina gapirmokda. Ikqila odam ham gap aynan birinchi uchrashuv haqida ketayotganligini anglashadi. Ammo mana shu birinchi uchrashuv qanday o‘tganligi borasida fikrlar boshqa-boshqadir

Odamlarning idroq qilish qobiliyati turlichadir. Insonning idroqi, ya’ni uning narsalarga karab ularni anglashi ko‘p ob’yektiv va sub’yektiv faktorlarga bog‘liq bo‘ladi. Tajriba, ma’naviy qadriyatlar, his-tuyg‘ular, psixologiya, shaxs tafakkuri, ular extiyojlari ana shunday faktorlardandir. Mana shu idroq qilishdagi farklar konfliktga olib kelishi mumkin. Ko‘pchiligidan hayotimiz davomida o‘zimizni ba’zi an’anaviy va jamiyat tomonidan qabul qilingan talablar asosida chegaralashga harakat qilamiz. Konflikt yechimida ana shunday chegara «g‘olib-mag‘lub» strategik usuliga teng keladi. “G‘olib-Mag‘lub” xolati bizning ongimizga o‘rnashib qolgan notug‘ri tamoyildir. YA’ni ziddiyatga kirayotganda biz “G‘olib-G‘olib” strategiyasi mavjudligini bilmasak, undan bexabar bo‘lsak, bizning ongimizda mavjud stereotip ishlay boshlaydi, bu stereotip esa — men albatta g‘olib chiqishim kerak, opponentimga keskin “qarshilik” ko‘rsatishim kerak, degan noto‘g‘ri tafakkurga asoslangan bo‘ladi. Buning mazmuni shundaki, konflikt yechimini qidirganda biz faqat shu chegara doirasida fikr yuritib, yangi usullarga yo‘l bermaymiz. SHu bois, konflikt yechimida «G‘olib-G‘olib» strategiyasiga yetishish uchun yangicha qarash, ijodiy yondoshish, har turli variantlarni ko‘rib chiqish talab qilinadi. Bu maqsadga yetishish uchun esa biz o‘z dunyoqarashimizni o‘zgartirishimiz lozim. SHu bois, biz “G‘olib-G‘olib” strategiyasi uchun quyidagi tamoyillarni sizlarga tavsiya etamiz.

“G‘olib-G‘olib” strategiyasiga amal qilish uchun nima qarakatlar kilmok kerak?

Birinchi qadam: opponentingiz nimani istaydi va nima uchun aynan shuni istaydi, bilib oling.

Ikkipchi qidam: sizning va opponentingizning fikridagi qarama-qarshilikda ba’zi bir umumiylar tomonlar, ularni o‘xhash qilib turgan nuqtalar mavjudmi, shuni aniqlang.

Uchinchi qadam: sizning va opponentingizning muammoga qaratilgan yechim variantlari qanday, aniqlang.

To‘rtinchi qadam: konflikt muhokamasini hamkorlikda amalga oshiring. Siz o‘zingizcha, opponentingiz o‘zicha variantlarni o‘ylasa, orangizda yana o‘zilish

bo‘ladi. Jarayon birgalikda harakat qilish asosida tashkil qilinsa, orada ishonch va hamkorlik yuzaga keladi. Siz esa o‘z opponentingizga qarshi tomon sifatida emas, balki hamkor sifatida qarayotganligingizni ko‘rsating. Hamkorlik yo‘li har doim birga sayi-harakat qilish yo‘li bo‘lib, tomonlar munosabatini yaqinlashtirishga yordam beradi.

Konflikt jarayonida tomonlar muzokarasini tashkil qilganda, o‘z so‘zingizni quyidagi jumlalar bilan boshlappingiz yaxshi natija beradi: “Men ikkalamiz uchun hamadolatli yechim topish tarafboriman”, “Keling, qaraylikchi, ikkalamizni ham qoniqtiradigan, ikkalamiz uchun ham muhim bo‘la oladigan yo‘l bormikan”, “Men bu yerga ikkalamizga muhim bo‘lgan muammoni yechishga keldim, faqat o‘zimning muammo™ emas, sizning muammoingiz ham o‘z yechiminn togtishi tarafboriman”.

Undan so‘ng, ikkapa tomon uchun muhnim bo‘lgan muammoning ichki mohiyatini anglashga, uni chegaralab olishga yo‘naltirilgan savollar bering, masalan, “Nima uchun sizga aynan bu qaror eng yaxshi yo‘l deb ko‘rinyapti?”, “Nima uchun siz aynan shuni taqlif etyapsiz?”, “SHu xolatda siz uchun muhim bo‘lgan narsalar nimada?”, “Masalan, siz aytgan gap hal bo‘ldi, deypik, keyinchi ...?”. bu savollar bilan siz o‘z opponentingizning fikrlash jarayoniga, ya’ni uning maqsadlariga aniqroq kirib borasiz. Uni tushunishingiz osonlashadi. Uning maqsadlari sizga oydinlashadi. Siz opponentingizdan axborot ola boshlaysiz. Bu axborotlar esa hamkorliqda masala yechimini topishga ko‘maklashadi. Birovni eshitmasdan, anglamasdan turib, konfliktni yechib bo‘lmaydi. SHu bilan birga oradagi o‘rnatilgan hamkorlik faoliyatidan ham siz foydalanib qolasiz Urni kelganida o‘zingizni qiziktirgan o‘rinlarni ham ta’kidlashga imkon yaratiladi.

G‘olib-g‘olib yo‘nalishi uchun tavsiyalar: barcha ishtirokchilar maqsad va manfaatlarni belgilang; ularni qoniqtirishga sayi-harakat qiling;

boshqalar qadriyatlari va manfaatlarini o‘zingiznikidek qabul qilishga urinib kufing;

ob‘yektiv bo‘lishga harakat qiling, muammoga shaxsdan ajragan xolda munosabat bildiring;

muammoga ijodiy yondoshing, noordinar qarorlar topishgaurining; muammoga beshavkat bo‘ling, odamlarni avaylang, ularga shavqatli bo‘ling.

Aslida, konfliktning kelib chiqish shart-sharoitlari, faol yashash ko‘nikmalarini talab etadi. Agar siz konflikt sharoitida odatdagি stereotiplar asosida fikr yuritsangiz, demak, sizning tafakkuringizda uning yechimiga qaratilgan ilmiy-nazariy va zamonaviy bilimlar tarbiyalanmagan. Ko‘tt hollarda shunday bo‘ladi, chunki konfliktologiya yangi rivojlanib, o‘sib va kengayib borayotgan sohalardan biri hisoblanadi. Konfliktga munosabat masalasida ko‘pchilik ongiga o‘rnashib qolgan qat’iy, ammo noto‘g‘ri, amaliy bo‘lmagan usullarni qo‘llaydi.

Konflikt bilaya to‘qnashganda ko‘pchilik quyidagi stereotiplar asosida harakat qiladi:

Konfliktdan qochish. Agar siz konfliktdan qochish stereotipini tanlashga

moyillik ko'rsatsangiz, siz o'zingizda uning keyingi rivojiga faol ta'sir ko'rsatish, uning yechimini o'zingiz uchun qulay va zarur maqsadlarda hal etish imkoniyatini boy bergen bo'lasiz. Ammo ba'zan konfliktdan kochish jismoniy to'qnashuv, zo'ravonlik va kuch ishlatishning oldini olgan bo'ladi. Konfliktli vaziyatdan qochish agar mana shu konflikt aynan sizning shaxsiy manfaatlaringizga qarshi qaratilmagan bo'lsa, o'ylangan va to'g'ri tashlangan qadamlardan bo'lishi mumkin. Bu holda uning har qanday yechimi — sizning hayottingizga ta'sir o'gazmaydi. Ammo, konfliktdan qochib, siz o'z do'stlaringiz va yaqinlaringizga ko'mak berishdan voz kechgan bo'lasiz. Ba'zi xollarda konfliktdan qochish taktikasi ataylab, o'z opponentini jazolash, uning "aqlini" kiritib qo'yish, "qani nima ham qila olardi?" qabilida ish tutish maqsadlari asosida qilingan bo'ladi. Bunday hol, sizning inson sifatida odamlar tomonidan ijobiy qabul qiliningiz uchun hech ham yordam bermaydi va muhimi, oralaringizdagi ziddiyatni yechib ham bermaydi. Bu hol o'z oppnentizgizni konfliktga bo'lgan munosabatini ham oydinlashtirmaydi, balki murakkablashtiradi. Quyidagi amallar sizning konfliktdan kochish taktnkasini qo'llayottan ekanligingizni anglatadi: gaplashmaslik;

ataylab ko'rsatib, jahl bilan boshqa joyga ketish; bo'lganligini ko'rsatib, boshqauya chiqib ketish;

"yashiringan", uzoq vaqt davomida his qilingan qahr va g'azab; depressiya;

o'z opponentini ochikchasiga tan olmaslik (ignorirovaniye); odamlar orqasidan mazax qilish va gapirish; yaqinlaringiz bilan faqat ish yuzasidan gaplashish; indifferent munosabat;

urishib qolgan tomon bilan umuman, na do'stona, na karindoshlik, na ish yuzasidan muomala qilmaslik, munosabatlarni batamom o'zish.

4.Konfliktga mayin bosim o'tkazish. Agar urishgan, janjallashgan, ya'ni konflikt vaziyatiga kirgan odam bizga qadrli bo'lsa, ko'pincha mana shu yo'l tanlanadi. Bizning ongimiz o'zaro ziddiyat mavjudligini tan olgisi kelmaydi, chunki bu odam bizga yaqin. Bizning bu odamga nisbatan ijobiy ichki emotsiyalruhiy holatimiz ziddiyatning chuqurlashib ketishidan bizni tabiiy va instinktiv tarzda himoya qilishga o'tadi. Biz nima bo'lsa ham yaxshi munosabatlarni saqlab qolish yo'lidan ketamiz. Bu yo'l o'zini ikki holatda oqlaydi, birinchisi, agar muhim bo'limgan narsalar ustida konfrontatsiyaning kuchayib ketishi, bizga yaqinlarning kuchli stress olishi kuzatilsa, ikkinchidan, opponent so'zlarimiz va argumentlarimizni tinglashga tayyor bo'lmasa, o'zini ochiq muloqotdan olib qochsa. Bu vaziyatlarning har birida ham tanlangan taktika asta-sekin ziddiyatni o'z-o'zidan keskinlikdan olib chiqib ketishi mumkin. CHunki biz do'stona va iliq munosabatdan voz kechmagan bo'lamiz.

Ammo konfliktga nisbatan mayin bosim o'tkazish uni keltirib chiqargan muammolar yo'q bo'ldi degani emas Agar ochik muloqot bo'lmasa, sizning opponentingiz qalbingizda bo'layotgan emotsiyalarni bilmay qolaveradi. Natijada, u noto'g'ri xulosalarga kelishi tabiiy. Agar u nimadir odatdagiday emasligini sezsa ham, aynan bu "nima" - nimada ekanligini bilmay qolaveradi. Munosabatlardagi "tanglik" yo'qolmaydi, balki ko'ngillarning ich-ichiga singib ketadi.

Mayin bosim o‘tkazish quyidagilarda o‘zini namoyon etadi:

- siz o‘zingizni “ hamma narsa odatdagidek” kabilida tutasiz;
- hech narsa bo‘lmagandek o‘z munosabatlariningizni davom ettiraverasiz;
- tinchlik va osudalikni saqlash uchun, bo‘layotgan vaziyatga beparvo bo‘lasiz;
- o‘zingizni jahl va g‘azabni his qilganingiz uchun koyiysiz;
- butun mahoratingizni ishga solib, faqat iliq muomalaga o‘tib olasiz;
- avval “jim” bo‘lasiz, ammo ko‘nglingizda ma’lum istiqbol rejalar tuzasiz;
- hamma negativ emotsiyalariningizni bosasiz, ulardan foydalanmaslikka harakat qilasiz.

SHunday qilib, konfliktning yechimini topish usullari mavjud, ularni bilish kerak va ularni real hayotda qo‘llash zarur. Konfliktlarning “g‘olib- g‘olib» usuli har ikki tomonning manfaatlarini saqlab qolishga qaratilgan yo‘ldir. Demak, mazkur paragrafda ko‘rib chiqqan masalalar asosida “Konfliktda kim yutib chiqadi?” degan savolni “ Konfliktda hamma yutib chiqish imkoniyati mavjudmi?” savoli bilan o‘zgartirish lozim. CHunki, haqlkatan ham ziddiyatli vaziyatda barcha ishtirok etuvchi tomonlar g‘olib bo‘la oladi. Konfliktlar yechimi aynan G‘olib bo‘la olish qonuniyatlarini o‘rgatadi. Buning uchun “G‘oliblik strategiyasi”ni qo‘llash lozim:

g‘olib bo‘lishlikning birinchi talabi o‘z opponentiga qarshi kurash emas, balki uning maqsadlari va manfaatlarini tushunishga harakat qilishdir; norozillikka rozilik amallarini qo‘llash;

boshqalarning fikrlari, qarashlari va xulosalari biznikidan o‘zgacharoq bo‘lishi mumkinligini tushunish va qabul qilish; ochiq samimiy muloqotga tayyorlik;

birovlarning his-tuyg‘ulari va emotsiyalarini xurmatlash;

boshqalarning manfaatlarini aniq belgilashga harakat qilish;

manfaatlar orasidagi uyg‘unlik asosida yagona strategiyani ishlab chiqish.

Konfliktlar vaziyatlardagi stereotip harakatlar o‘zini konfliktdan qochish va unga mayin bosim o‘tkazishda namoyon bo‘ladi. Ammo bu sayi- harakatlar konfliktni to‘la yechib bermaydi va tomonlar orasidagi muammoni ham hap eta olmaydi. Faqat o‘zaro umumiyligi kelishuv asosida tomonlarning bir maqsad sari samimiy intilishi, butun kuch va diqqatni qarshi tomon shaxsiyatiga emas, balki konfliktni keltirib chiqargan muammoga qaratish ziddiyatning to‘la va xaqikiy yechimi uchun asos bo‘la oladi. Konflikt yechimiga to‘g‘ri munosabatni shakllantirish masalasida shuni bilish va roya egish zarurki, ziddiyatda har ikki tomon ham g‘olib bo‘lishi mumkin. Har ikki tomonning g‘olibligi konfliktning to‘g‘ri hal qilintanligini namoyon qiladi, ammo mana shu g‘oliblik ortida har ikki tomonning mexnati, sayi-harakatlari, irodasi va intilishi yotganligini ham bilish, g‘oliblik o‘z-o‘zidan kelib chikmasligini anglash zarur.

Mustahkamlash uchun savollar:

1. Qarama-qarshilik ro‘y berganda albatta g‘olib bo‘lishga intilish kerakmi?!

2. Konfliktli vaziyatlarda g‘olib bo‘lish shunchalik muhimmi?!
3. Konfliktdagi g‘oliblik aslida nimani anglatadi?
4. Konfliktlar yechimida hamma ham g‘olib bo‘lishi mumkinmi yoki albatta bir tomon o‘zini yutqazgan hisoblashi shartmi?!
5. Konfiktida «har kim ham g‘olib bo‘la oladi»gan yo‘l yoki usul mavjudmi?
6. Konfliktda har ikki tomon g‘oliblikka erisha oladigan usulni yaratish, uni odamlar tafakkuriga singdirish, uni o‘rganishday malakaga ega bo‘lish mumkinmi?

Adabiyotlar

1. Voronin G.L. Konflikti v shkole. Sotsiologicheskie issledovaniya №3, 1994
2. Lisetskiy K.S. Preduprejdenie mejlichnostnyx konfliktov v sisteme otnosheniy starsheklassnikov A/R dissertatsii M., 1994.
3. Rubakova M.M. Konflikt i vzaimodeystvie v pedagogicheskem protsesse. – M.: Prosveshchenie, 1991.
4. Podlasyy I.P. Pedagogika. – M.: Vlados, 2003.

ZIDDIYATLAR YECHIMIDA ADOLATPARVARLIK MEZONLARI

REJA 1.Konfliktlar - tabiiy hayotiy voqelik ekanligi

2.Konfliktlar yechimida qo‘llaniladiganadolatparvarlik mezonlari:

A) Muammoni aniqlash: B) Muammo fikrni jamlash. V) SHaxsga emas, muammoga xujum qilish. G) Faol tinglash malakasi. D) Birovning his-tuyg‘ulariga e’tiborli bo‘lish. YE) O‘ch amallariga mas’ul bo‘lish.

Tayanch tushunchalar: Adolatparvarlik mezonlari, ziddiyat, osoyishtalik, masuliyat, tinchlik, holat, manfaatlar to‘qnashuvi, emotsional-hissni to‘qnashuv, emotsional portlash.

1.Konfliktlar - tabiiy hayotiy voqelik ekanligini biz endi bilamiz. Bunday bilimlardan so‘ng o‘z hayotimizdagi tinchlik va osoyishtalik uchun bizning mas’uliyatimiz ortadi. CHunki tinchlik va osoyishtalik har doim ham o‘zicha davom etavermaydi. Har bir joyda tinchlik va osoyishtalikni ta’minlay olish zarur. Konfliktli vaziyatlar esa mana shu osoyishtalik tizimini buzadi.

Ko‘pchilik xollarda konflikt zo‘ravonlikning qo‘llanishiga olib keladi. Biroq, zo‘ravonlik - odatdagi hayotiy voqeemas. Konfliktda zo‘ravonlikning ko‘llanilishi bu ziddiyatning nihoyat darajada eskalatsiya va agressiyaga olib kelish natijasi hisoblanadi. Har qanday konfliktli vaziyatning oldini olsa bo‘ladi. Afsuski, ko‘p hollarda konfliktlarni tinch yo‘l bilan hal etish imkoniyati boy beriladi.

Bunday ahvoldan qanday chiqib ketish kerak?! Bu xolda «Adolatparvarlik mezonlari» bizga ko‘l keladi hamda konfliktni zo‘ravoniksiz va kuch ishlatmasdan muvaffaqiyatli hal etishga imkon yaratadi. «Adolatparvarlik mezonlarini» qo‘llash, hech kim mag‘lub emasligini, balki barcha g‘olib bo‘lib qolishini isbotlaydi.

2. Konfliktlar yechimida qo‘llaniladiganadolatparvarlik mezonlari, ya’ni qoidalari quyidagilardan iborat:

1. Muammoni aniqlash. Muammo — nima? Muammoning ichki mazmunini anglashga harakat qiling. Muammo chegaralarini belgilashda xolis hamda vijdonli bo‘ling. Muammoni avval o‘zingiz aniq idroq etib olishga harakat

qiling. Muammoni anglash jarayonida sabrli va bosiq harakat olib boring.

Konfliktli jarayondagi haqikatni anglashga sayi-harakat qiling. O'zingizning hissiyotlaringiz hamda boshqalarning so'zлari, ularning emotsiyalariga ham diqkat-e'tiborli bo'ling. Muammoni qanday qabul qilayotganligingizni to'g'ri va aniq anglab yeting. Muammoni umumlashtiring, uni ma'lum miqdorda xulosalashga erishing. Fikrlaringizni umumlashtiruvchi va yaqinlashtiruvchi o'rirlarni topib, umumkelishuv yo'lida ulardan to'g'ri foydalaning. Muammoni ro'kach kilmang. Opponentingizga ham muammoni o'zi anglab yetishi uchun imkon bering. U ham siz anglab yetgan muammoni sizning darajangizga yaqin darajada his qilishini kuting. Muammoni ikkalangiz qanday ko'rayotganligingiz haqida sabr bilan suhbat va mushohada qiling. Muammoni anglashda sizlarning fikringizni umumlashtiruvchi xususiyatlar va belgilarni aniqlab, belgilab oling. Opponentiz bilan o'z diqkatingiz va e'tiboringizni aynan mu»ammoga qaratishga kelishib oling. Opponentingiz biror narsani tez anglab yetmasa, uni shoshiltirmang. Uning mushaxadaga, xulosaga yetishi uchun imkon bering. Konflikt - muammo mavjudligi uchun kelib chikayotganligini o'zingiz qabul qiling hamda o'z dikqatingizni muammoga qarating. Konfliktning kelib chiqishida muammo rol o'ynashini esingizdan chiqarmang Eng muhimi - diqqat va energiyani o'zga shaxsga qarshi emas, balki muammoga qaratish.

Muammoda fikrni jamlash. Muammo - konflikt, ya'ni kelishmovchilikning yuzaga kelishi uchun sabab bo'lgan vaziyat, hodisa, voqeа hisoblanadi. Mana shu vaziyat, hodisa, voqeа o'z-o'zidan kelib chikmaydi. Uning sabablari mavjud. Sizlarni to'qnashtirgan narsa xuddi shu vaziyat, hodisa va voqeadagi maqsadlaringiz, manfaatlarning to'qnanguvi hisoblanadi. Muammoni yuzaga keltirishda rol o'ynagan siz va opponentingizning maqsadlarini bir-biriga solishtirish orqali, ularagi umumiyl va qarama- qarshi tomonlarni belgilang. Ammo bu jarayonda, shu bilan birga umuman konflikt yechimida, qo'llash mumkin bo'lмаган qoidalar mavjud. Ular:

- ziddiyat bahonasida opponentingiz bilan umr bo'yi bo'lib o'tgan barcha nizolarni sanab chiqish, ularni ular kelib chiqqan paytda emas, aynan yangitdan vujudga kelgan ziddiyatli vaziyatga qo'llash, esga olish va opponentingizni avvalgi ayblari uchun jazolashga intilish - mumkin emas! SHuningdek, "u sizni qachon bexurmat qilgan-u, qachon sizga boshqacha ko'z bilan qaragan"¹, ya'ni barcha nizolar tarixini doston qilish, hissiyotlarga berilib ketish, butun hayotingiz davomida opponentingiz bilan bo'lib o'tgan barcha nizolarni qayta tahlil qilishga urinish — mumkin emas! Konflikt jarayonida "Sen har doim menga shunday munosabatda bo'lgansan, bir yil avval bu kilgansan, ikki yil avvap boshqa narsa qilgansan..." kabilida nizolar tarixiga mukkasidan ketish, ularni doimiy yodda saqlashga urinish, har gal nizo chikqanida ularni ataylab esga solish - mutlaqo mumkin emas!. Opponentingizga doimiy ta'na qilish, muxokama etilgan va avvallari kechirimlar bilan tugallangan konflikt vaziyatlarni ham esdan chiqarmasdan, ularni o'z psixologik-ruhiy holatining muhim "yuki" sifatida asrab-avaylab yurish - bu ham mutlaqo mumkin emas! SHu bilan birga, e'tiborni

muammoga emas, balki o‘z hissiyotlari va ulardan qolgan hafagarchilikka qaratish - mutlako mumkin emas!

Konfliktdan chiqib ketish avvalo inson o‘zining emotisional-psixologik holatini pokiza tugishi va ozoda qilishdan boshlanishi lozim. Agar siz o‘zingizning konfliktga bo‘lgan munosabatingizni tarixiy hodisalar va ziddiyatlar girdobida boshlasangiz va ularga suyansangiz hech vaqt ziddiyatni muvaffaqiyatli yecha olmaysiz. O‘ziga va o‘zgalarga kechirimli, haqiqiy kechirimli bo‘la olish — ziddiyatlar yechimiga qaratilgan qadamlardan biri hisoblanadi. Demak, birinchidan, aniq konflikt davrida avvalgi konfliktlarni yangi konfliktga qo‘sib bo‘lmaydi, ikkinchidan, ziddiyatlar tarixini qo‘zg‘ab bo‘lmaydi. CHunki opponentingiz ham xuddi shu yo‘ldan ketishi mumkin. Oldin o‘tgan ziddiyatlarni eslash yo‘ldan emas, balki muammoni aniqdash yo‘ldan ketgan ma’kul. Konflikt sharoitida, uning kelib chiqishida, umuman uning rivojida kim ko‘proq aybdor ekanligiga bor kuchni berish mumkin emas. Umuman konflikt vaziyatda kim haq, kim nohaq ekanligini aniqlash - konfliktni tupikka kiritish usuli hisoblanadi, CHunki har bir odamning o‘z haqikati mavjud bo‘ladi SHu bois, ziddiyatni yechish - kim aybdor ekanligini kidirish emas Konflikt yechimini kidirish - ziddiyatdagi aybdor insonni topish va uni jazolash ham emas! CHunki konfliktlarda odatda barcha o‘zini noan’anaviy tutishi mumkin. Hamma ham g‘azabga kirishi, o‘zini himoyalash, yoki dag‘dag‘a uchun qo‘pol so‘zlarni ishlatishi mumkin. YOki agressiya bilan duch kelganda inson faqat o‘zini himoya qilish yo‘liga o‘tib olishi mumkin. Konfliktlarda aybdor shaxs bo‘lmaydi! Konfliktlarda ikki qarama-qarshi manfaat bo‘ladi xolos.

Konfliktlarda ikki qarama-qarshi inson ham asli bo‘lmaydi, chunki konfliktda insonlar qarama-qarshiligi aslida manfaatlar qarama-qarshiligi mavjudligini ko‘rsatadi, uni oydinlashtiradi xolos. SHu bois, agar siz ziddiyatda opponent shaxsni ayblasangiz, diqqatingizni konfliktni keltirib chiqargan muammoga emas, balki shaxsga yo‘naltirgan bo‘lasiz. Siz konflikt yechimini emas, balki aybdor shaxsni qidirayotgan bo‘lasiz. Siz uchun birovni jazolash, aybiga ikror qildirish muhim, aslida haqikat esa boshqa tarafda bo‘lib chiqishi mumkin. SHu bilan birga, siz boshqa manfaatni, ya’ni o‘zingizga yoqmay turgan insonni ayblash, o‘zingizni esa oklash yo‘ldan ketgan bo‘lasiz. Aslida siz o‘zingizni oklashingiz kerakmi? Yo‘q. CHunki siz ham aybdor emassiz. Ikkinchidan esa, siz konflikt yechimidan uzoqlashib, uning yechimini boshqa yo‘ldan olib ketgan bo‘lasiz. Bir-birini turli ayblarda, qilgan ishlarda ayblash orqali hali biror bir konflikt yechilmagan Bu usulda, ya’ni tomonlar faqat bir-birlarini ayblash usulini qo‘llagan vaqtida konfliktni keltirib chiqargan muammo yutib chikadi CHunki muammo borasida hech kim o‘ylamaydi, muammo esa sizning va opponentizgizning salbiy his-tuyg‘ulari ichida yanada chuqurlashib boradi. Delshk. konflikt yechimida kim aybdor ekanligini sidirish mutlatso mumkin emas. Bu noto‘g‘ri, xato bo‘lgan yo‘l. Konfliktda aybdor shaxslar bo‘lmaydi. Aybdorni qidirish — uni jazolashni talab etadi. Opponentingizga “Sen aybdorsan” desangiz, u “Meni jazolashmoqchi” deb anglashi tabiiy. Ammo u

o‘zini aybdor his kilmaydi-ku?! Demak, u “Nima uchun meni jazolashmokchi?!”’, - deb kontr-xujumga o‘tadi. Bu holatda, opponentning kontr-hujumi, aslida, hujum qilish uchun emas, balki o‘zini himoya qilish uchun yo‘naltirshgan bo‘ladi.

- konflikt yechimini topishda fikr va emotsiyalarni muammoga yo‘naltirish, vujudga kelgan muammo borasida qayg‘urish, butun energiyani muammo mazmunini belgilashga qaratish yaxshi natijalar beradi. Muammo bo‘yicha fikrlashing, undan chetga chiqib ketishga o‘zingizga va opponentingizga yo‘l bermang. Gaplarining va so‘zlarining osuda, bosiq, tinch, hurmat va izzat qilgan holda yuzaga chiqsin. CHunki siz konfliktning kelib chiqishida qarshingizda turgan inson emas, balki uning manfaati yotganini bilasiz. O‘ylab ko‘ring, balki mana shu manfaatlarda juda ko‘p umumiy tomonlar mavjudsir. Balki opponentingiz o‘sha umumiy tomonlarni sizga bildirmokchidir. Muammoni aniq belgilab olsangiz, mana shu savollarga javob topgan bo‘lasiz.

- konfliktli vaziyatni manfaatlar to‘qnashushi deb atadik. SHu bilan birga konfliktda har ikki tomon ham g‘olib chiqishi mumkinligini bildik. SHunday ekan, o‘z oldingizga konfliktda g‘olib kelish, yutib chiqishni maqsad qilib qo‘ymang. Sizning maqsadingiz o‘z manfaatlaringiz bilan opponentingiz manfaatlarini uygunlashtirishdir, ularning o‘xhash tomonlarini topib, siznl ham, uni ham qoniqtiradigan yechimga kelishdir. Sizning yutug‘ingiz uning yutug‘iga teng kelgan holdagina siz konflikt yechimini topgan bo‘lasiz. YA’ni, konflikt vaziyatdan har ikki tomon qoniqqan va tinchlangan, uning yechimidan xursand bo‘lgan holdagina “g‘olib-g‘olib” sharoiti yaratilgan bo‘ladi. SHu bois, sizning bosh maqsadingiz — konfliktning adolatli yechimini qidirish va topishdan iborat bo‘lmog‘i kerak.

SHaxsga emas, muammoga xujum qilish. Konflikt ko‘p hollarda bir-biriga yaqin odamlar o‘rtasida sodir bo‘ladi. Tanimagan odamlar o‘rtasidagi konfliktning yechimga kelishi osonroq kechadi. Masalan, ko‘chada avariya bo‘lib, ikki mashina bir-biriga urilsa, darrov haydovchilar o‘zaro kelishishga harakat qilishadi. CHunki bunday ziddiyatlarning o‘zaro kelishilgan va halk ichida qabul qilingan tartiblari mavjud hamda ularga ko‘pchilik rioya qilishga, mavjud konfliktni yanada chuqurlashtirmslikka harakat qiladi. Begona odamlar kelishuv yo‘lidan borishadi va ziddiyatda kelishilgan majburiyatlarni to‘la bajarishga urinadi. Konfliktdagi nizo shartlari bajarilgandan so‘ng, yana har ikki tomon o‘zaro begonalashib ketaveradi. Ziddiyat ularni o‘zaro muomala qilishga majbur etadi, konflikt yechimidan so‘ng ular o‘zini erkin, majburiatlarsiz his qilaveradi.

Ko‘rib chiqilgan mana shu vaziyatda, ko‘pchilik, o‘zining emotsiyal holatini ma’lum tartibda ushlashga, o‘zini kontrol, ya’ni nazorat qilishga harakat qiladi. CHunki, ziddiyatda to‘qnashgan odamlar ularga tanish emas. Bu esa, bir narsani ko‘rsatadi. Nizo kelib chikqan vaziyatdagi odamlar kanchalik bizga yaqin bo‘lsa, biz shunchalik o‘zimizni tabiiy ushlaymiz, buning natijasida esa bizning hissiyotlarimiz ochiqchasiga bayon qilinaveradi. Biz o‘z hissiyotlarimizga erk beramiz hamda buni oddiy hol deb bilamiz. CHunki oldimizda turgan odamlar bizga yaqin odamlar. Ular bizni biladi. Aslida, teskarisi bo‘lishi kerakdek. Bizga

yaqin odamlarga chiroyli munosabat bildirish kerak, o‘zgalarga ega o‘z emotsiyalarimizni ko‘rsataversak bo‘ladigandek. Hayotda esa buning teskarisi bo‘ladi. Biz o‘z yaqinlarimizga bor agressiya va noxush holatimizni bemalol to‘kib solaveramiz, chetdagi tanimagan odamlar bilan esa “o‘ypashibroq” muomala qilishga harakat qilamiz. Ammo aslida, har qanday ziddiyat xolatida o‘z emotsiyalarini nazorat qilish - eng to‘g‘ri yo‘l hisoblanadi. Ziddiyatning kelib chiqishida, agar siz uni biror bir yechimga keltirmoqchi bo‘lsangiz, shaxsga emas, balki muammoga hujum qilish kerak bo‘ladi.

F. Laroshfukoning ta’kidlashicha, “Odamlar hech qachon mislsiz yaxshi yoki haddan tashkari yomon bo‘lmaydilar”. Ularning yaxshi va yomon fazilatlarini namoyon etuvchi vaziyatlar bo‘ladi xolos. Mana shunday vaziyatlarda odam o‘zini tutishi uning madaniylik belgisi bo‘ladi. I.Gyote esa, “YAqin kishilarimizga o‘zlariga munosib muomala qilib, biz ularni battar bo‘zamiz. Agar biz ularga o‘zlaridan ko‘ra yaxshiroq odamlar deya yoshdoshsak, ularni biz yanada yaxshiroq bo‘lishga majbur etamiz» [Tafakkur gulshani. —T.: Adabiyot va san’at nashriti, 1989, -G- 39] degan.

Konflikt yechimining topilmasligi, yoki uni qanday to‘xtamga keltirishni bilmaslik aynan yaqin bo‘lgan odamlar orasini bo‘zadi. Bu konfliktning mavjud katta vayron etuvchi kuchi natijasidir. SHu bois, konfliktda har doim uning yechimini topish yo‘lparini kidirish shart! Konflikt yechimini topish yaqin odamlar munosabatini mustahkamlash deganidir. SHu bois, konfliktli vaziyatda muammo haqidagi o‘z g‘oyalaringizni shakllantirish, ularni hayotga tatbiq eta olish muhim ahamiyat kasb etadi. G‘oyalalar kanchalik ko‘p bo‘lsa, shunchalik yaxshi. Bu yo‘lpar ichida ikqila tomon uchun ham eng maqbullarini aniqlash lozim bo‘ladi. Muhimi, shaxsga emas, muammoga xujum qilish zarurdir. CHunki ko‘pincha bu shaxs sizga yaqin inson bo‘lib, uning aybi isbotlanmagan bo‘ladi.

Faol tinglash malakasi. Tinglashga tayyorlik. Konfliktli vaziyatning o‘ziga xosligi har ikkala tomon uchun ham his-tuyg‘ularning beqiyos darajada o‘sganligi bilan harakterlanadi. Inson esa eng avalo o‘z his- tuyg‘ulariga kuloq solishga odatlangan bo‘ladi. Inson uchun, uning ichki “meni” azizroq bo‘ladi. Ammo hamma ham o‘z hissiyotlarini to‘g‘ri anglaydimi? Ularni to‘g‘ri «talqin» (rasshifrovka) qiladimi? Bu — muhim savol. Ikkinchidan, konfliktdagи muammoni anglash uchun faqat o‘zingizning o‘ylaringiz, fikrlaringiz, emotsiyalarining, shuningdek mushohadalarining, ya’ni argumentlaringiz yetarli bo‘ladimi? SHu bois, koiflikt yechimi har ikkala tomonidan faol tinglash, o‘zgani eshitish, uning o‘ylari, fikrlari, emotsiyalari, shuiigdek mushoxadalari, ya’ni argumeitlari qandayligini bilishni talab etadi. Muammoni aniq belgilash va uning chegaralarini kufish uchun o‘z opponenti fikr va o‘ylari, hissiyotlarini to‘tri belgilash lozim. Opponent fikrlarini bilish esa faol tinglash, opponet fikrlarini to‘g‘ri baqolay olish va talqin qilish, opponent qarashlarini anglash orqaligina ta’milnishi mumkin.

Faol tinglash ko‘nikmalar o‘z-o‘zidan vujudga kelmaydi. Ularni shaxs o‘zida tarbiyalashi lozim. Faol tinglashning o‘z tartib va konuniyatları mavjud.

Ochiq chehralik, samimiylilik, mushoxadalik, bosiklik, vazminlik, argumentlarni ochik va asosli bayon qilish, birovni ayblamay gapirish, mexrli bo‘la olish, gaplashganda chetga karab turmaslik, ko‘zni olib kochmaslik, samimiylilik va ochik nazar bilan qarash, tahdid soluvchi harakatlar va so‘zlardan o‘zini tiyish, muloqotga tayyorlikni ko‘rsatish, soxta xushomaddan o‘zini tiyish, piching va istehzodan mutlaqo foydalanmaslik, birovni kansitmaslik, o‘zini katta olmaslik kabilalar ana shunday tartib-qoidalardan hisoblanadi

L.Feyerbax, “Insonni bilish uchun uni sevish kerak”, deb aytgan. Agar opponentingiz sizga qo‘pol muomala qilsa ham, siz uning qo‘polliklariga bosiqlik va xurmat bilan munosabat bildirsangiz, uning o‘zi uyalib qoladi, chunki hech kimsa o‘zining qalbida “men - madaniyatsizman” deb tan olgisi kelmaydi, hamma “yaxshi odam” bo‘lishga intiladi. Siz bilan gaplashayotgan, o‘z dardu hasratini aytayotgan odamdan yuzingizni teskari qilib, bee’tibor, esnab, yuzingizni boshqa tomonga burib gaplashsangiz, bu odamni inson va do‘sit sifatida o‘zingizdan uzoqlashtirgan bo‘lasiz.

Ba’zan odamga uning so‘zlarini eshitganingizning o‘zi kifoya qiladi. Siz uning so‘zlarini diqqat bilan eshitganingizning o‘zi uning qalbidagi barcha gina va qudratlarni yuvib ketadi. Oradagi mavjud emotsiyonal tanglik holati yo‘qotiladi. Birovni eshitish - juda muhim fazilat va zarur hislatdir. Birovni eshita olish qobiliyati - insonning komil shakllanganlik belgisidir. CHunki egoist odamlargina faqat o‘ziga kulok soladi. Boshqa, sizga qarama-qarshi bo‘lgan tomonning fikrini, uning gaplarini bo‘lmasdan va baholamasdan, shuningdek, uning so‘zlaridan ayb qidirmasdan, uni tahqirlamasdan diqqat bilan eshitish va tinglash, o‘zingizni uning o‘rniga qo‘yib ko‘rishga harakat qilish konflikt yechimini topish tartiblaridan hisoblanadi. D.I.Pisarev bu haqida shunday degan: “Birovni tushunmoq uchun o‘zingni uning o‘rniga qo‘yib ko‘rmog‘ing, uning sevinchi va dardini his qilmog‘ing lozim”[Tafakkur gulshani -T Adabiyot va san’ag nashriyoti, 1989, -S 39,]

Ikki tomonning suhbati va muloqoti konfliktli vaziyatlarda birdaniga va o‘zicha yuzaga kelmaydi. Muzokara olib borish ikki tomonдан ham muloqotga tayyorlikni talab etadi. Muloqot jarayoni ham birdaniga tinch va osuda kechmaydi. Bunga harakat kilmok va yuqoridaq talablarni bajarishga moyiillik darkor bo‘ladi. SHu bois, lozim bo‘lgan o‘rinlarda, o‘zingizning nohaq ekanligingizni tan olishga tayyor bo‘lish kerak. CHunki, konflikt yechimi ayyorlikni ko‘tarmaydi, uning muhim qonuniyatlaridan biri — samimiylilik va tutri bo‘lishlikdir.

Birovning his-tuyg‘ulariga e’tiborli bo‘lish. Konfliktlarda manfaatlar to‘qnashuvidan tashqari emotsiyonal-hissiy to‘qnashuv ham yuz beradi. YA’ni, emotsiyonal-hissiy qarama-qarshilik mavjud nizoning tashqi ko‘rinishi sifatida o‘zini namoyon etadi. Konfliktda ham o‘z manfaatlarini ifoda etish maqsadida, ham o‘zini himoya qilish uchun har bir inson o‘z his-tuyg‘ulariga berilib, esankirab qolishi mumkin. Emotsional esankirash esa konflikt jarayonining to‘g‘ri va adolatli hal etilishiga zarar yetkazishi mumkin. SHu bois, konfliktning yechimida bir tomonidan, o‘zining his-tuyg‘ularini jilovlay bilish, ikkinchi

tomondan, o‘z opponentining his-tuyg‘ulariga e’tiborli bo‘lish talab qilinadi. Birovning his-tuyg‘ulari mazkur konkret(aniq) shaxsning aynan konkret shart-sharoitdagi ahvolining namunasi sifatida baholanishi ma’lum xulosalar qilinishiga yordam beradi. YA’ni, konfliktdagi his-tuyg‘ular insonning boshqa insonga yo‘naltirilgan doimiy mavjud munosabatini emas, balki birdaniga uyg‘ongan va portlash orqali o‘zini ifoda etayotgan tuyg‘ularini ifoda etadi, xolos. Emotsional portlash - o‘tib ketadi. Ularning ortida insonning azapiy, shakllangan va hurmatli munosabati yotgan bo‘lishi mumkin.

SHu bois, diqqatni bir soniyada vujudga kelib, jush urgan emotsiyalarga emas, balki azaliy mavjud bo‘lgan xurmatli munosabatlar va emotsiyalarga qaratishga harakat qilishga yo‘naltirshi lozim. Hurmat va e’tibor ishonchga olib kelishini yodda tutish lozim. Birovning his-tuyg‘ulariga e’tiborli bo‘lish, faqat konflikt sharoitiga nisbatan emas, balki umuman hayotdagi barcha bosqichlarga nisbatan kat’iy qoidalardan biri bo‘lishi lozim.

Masalan, o‘z otangiz bilan siz uchun muhim bo‘lgan masalada bahslashib qoldingiz. Masalan, siz o‘zingiz yoqtirgan qizga uylanmokchisiz, ammo otangiz bunga qarshi. Otangiz sizni tushunishni istamaydi. Orada janjal yuzaga keladi. Siz jaxd qilib, ko‘chaga chiqib ketasiz. Otangiz orangizda bo‘lgan hodisadan qiynalib, uyda qoladi. Otangiz aslida sizga yomonlik istamaydi. Otangiz, balki siz tanlagan qizning kaydayligini bilsa, o‘z fikrini o‘zgartirar. Bunga esa vaqt talab etiladi. Kechqurun kelsangiz, otangiz hafa. Ammo siz chekinishni istamaysiz. Siz yana unga nisbatan o‘z so‘zingizda qolganingizni ko‘rsatmokchi bo‘lib, bee’tibor bo‘lasiz

Ammo otangizning kechqurundagi salbiy kayfiyati kundo‘zi bo‘lgan janjal oqibatida o‘zini yomon his qila boshlagani natijasi bo‘lishi mumkinligini hayolga ham keltirmaysiz. Siz, o‘zingizni o‘z baxti ustida kurashayotgan odam sifatida qabul qilasiz, o‘z so‘zingizdan qaytmasligingiz aniq. Ammo, bu degani, umuman bee’tiborlilik degani emas-ku?! Otangiz sizni hafa kilmaslik uchun o‘z ahvoli haqida so‘z demaydi, u indamaydi, o‘zini yomon his qilayotganligini yashiradi. Uning yurak huruji og‘irlashadi. Siz esa o‘zingiz bilan o‘zingiz ovora bo‘lib qolaverasiz. Bunday, yaqinlarining emotsiyal holatiga bo‘lgan bee’tiborlilik juda yomon oqibatlarga olib kelishi mumkinligini siz hali bilmaysiz.

Konflikt sharoitida har ikki tomon ham ishonchga muhtojdir, o‘zaro ishonch esa konflikt yechimini topishga imkon beradi. YUqoridagi xolatda, kechqurun uyga kaytgandan so‘ng, (aslida ko‘chada yurganda ham bir telefon qilib ahvol so‘rasanpchz bo‘ladi), “Dada, mayli hafa bo‘lmang Bu masalalar birdaniga hal bo‘lmaydi. O‘ylashib ko‘rarmiz... Biror chorasi chiqib qolar... Siz menga yaqin odam.. O‘zingizni avaylang...”, desangiz, otangiz yurak xuruji bezovta qilayotganligini ochik aytadi. Urtada, ikki tomon orasida yana ishonch vaziyati tug‘iladi. Inson insonga har jihatdan zarur va muhtoj ekanligini yodingizdan chiqarmang. CHunki inson axloki uning boshqalarga bo‘lgan munosabati orqali bilinadi, o‘zini ko‘rsatadi, ammo uning axloqiyligini yaratuvchi mohiyat inson ichki olamida tarbiyalangan bo‘lsagina, u yuzaga chiqadi.

O‘ch amallariga mas’ul bo‘lish. Eng qadimgi davrlardan boshlab inson sivilizatsiyasi tarbiya va axloq masalalariga e’tibor bilan karagan. Inson axloqiy normalari ichida o‘z so‘zida turish, burch, mas’uliyatli bo‘lish, birovlarga berilgan va’dalarga hurmat va ularni so‘zsiz bajarish inson komilligining oliv qadriyatlaridan hisoblangan. Ammo hayotda har doim ham shunday bo‘lavermaydi. Ko‘pincha biz o‘z va’dalarimizni esdan chiqarib qo‘yamiz, o‘z so‘zimiz ustida turmaymiz. Bu — juda yomon odat. Ba’zan, boshqalarning bizga bergen va’dasini o‘z vaqtida bajarmagani uchun aziyat ham chekamiz. Insonning eng haloqatli xatolaridan biri — yaxshi ishni ham yomon bajarib, barbod etishdir. Konfliktlar sharoitida o‘z so‘zi ustida turish - konflikt yechimiga qaratilgan va’dalarning ustidan chiqishni anglatadi. Agar konflikt yechimi ichida siz o‘z xohishingiz bo‘yicha o‘zingizga ba’zi mas’uliyatli vazifalarni olsangiz, ularni bajarishga sayi-harakat qilishingiz lozim. Agar ularning uddasidan chiqolmayotgan bo‘lsangiz, ular borasida ham ochiq muloqotda so‘zlab, ishni bajara olmayotganligingiz haqida o‘rtoqlashishingiz lozim bo‘ladi. Konflikt sharoitida quyidagi amallarga rioya qilish maslahat beriladi:

- tomonlar o‘rtasidagi turli shartnomalar va o‘z mas’uliyatingizdagи vazifalarni albatta bajaring.

- agar sizning sa’y-harakatlaringiz behuda ketayotganligi va yordam bermayotganligini sezsangiz, harakatlaringizni qaytadan boshlang va opponentingiz bilan samimiyl o‘rtoqlashing.

Bu amallar noto‘g‘ridir!

1. Tahqirlamoq;
2. Ayblamok, doimo ayb kidirishga intilish;
3. Nafratlanish, xazar qilish va odamlar ustidan kulish;
4. Hamsuhbatdoshni tinglamaslik, uning so‘chlari va fikrlariga bepisandlik, e’tiborsizlik,
5. Tengma-teng bo‘lish;
6. Utgan ishlarni yuziga solish,
7. Bosim o‘tkazishga harakat qilish;
8. Boshqalarning so‘zlarini eshitmaslik, ular so‘zini qo‘pol ravishda bo‘lish;
9. Tahdid qilish, qo‘rqitish, nafsoniyat va hayotga havf solish;
10. Psixologik va jismoniy shantaj,
11. Kinoya, piching qilish, istehzo bilan munosabatda bo‘lish;
12. Boshqalarga tazyik o‘tkazish;
13. Agressiv munosabatga o‘tish va zo‘ravonlik ko‘rsatish;
14. Kuch ishlatish, ko‘lga erk berish;
15. O‘z dilisiyohligini o‘zidan zaif odamlarga to‘qish,
16. Boshqalar haqida bo‘xton gaplar tarkatish, giybat, gap tashuvchilik;
17. Ranjitish, dilsiyohlik, boshqalar ko‘nglini og‘ritish;
18. Buyruqbozlik, o‘zini boshlik deb bilish;
19. Mas’uliyatidagi vazifalarni bajarmaslik;

20. Mas'uliyatli qarorlar qilishdan cho'chish.

SHunday qilib, ziddiyatlar yechimida adolatparvarlik mezonlaridan sanalgan - e'tiborni muammoga qarata olish, muammoda shaxslarni ayblamaslik, muammoni aniqlash, muammo mazmunida fikrni jamlash, shaxsga emas, muammoga xujum qilish, o'zgani tinglashga tayyorlik va faol tinglash malakalarini qo'llash, birovning his-tuyg'ulariga e'tiborli bo'lish, o'z va'dalari va amallariga mas'uliyatli bo'lish kabi qoidalariga rioya etish konflikt yechimini kidirish va uni hal etishga yo'naltirilgan talablardan hisoblanadi. Ana shu talablarga qat'iy bo'ysunush muammoda har ikki tomonning aziyat chekmasdan, hafa bo'lmasdan, o'z insoniy qadriyatlarni saqlagan va o'zga kishi nafsoniyatiga tegmagan tarzda chiqib ketish, muammoni hal etish imkoniyatini beradi. Konflikt yechimida va bo'lib o'tgan voqeа tahlilida umr bo'yi bo'lib o'tgan nizolar va ular tarixini emas, bapki kelajaqsa qanday qilib mazkur nizolar va ular tarixisiz yashashni o'rganish lozim bo'ladi. Konfliktda ortga, tarixga qarab emas, balki oldinga, istiqbolga karab yashash lozim bo'ladi.

MAVZU: PEDAGOGIK KONFLIKTOLOGIYADA TOLERANTLIK TUSHUNCHASI VA MEDIATSIYA QOIDALARI

- 1.Tolerantlik- umumbashariy bunyodkorlik g'oyalarini belgilovchi zamonaviy tafakkur ekanligi.
2. O'zbeklar milliy qadriyatlari tizimida tolerantlik tushunchasi.
3. Mediatsiya, uning qoidalari va shart-sharontlari

Tayanch tushunchalar: Tolerant, tafakkur, elat, bag'riqenglik, g'oya, jamiyat, mafkura, barqarorlik, hamjihatlik, hurmatli munosabat, diniy bag'riqenglik, hayrixoh, multikulturalizm, polietniklik, monomadaniyat, polimadaniyat, madaniyatlararo dialog, mediatsiya, vositachilik, neytral, mahfiy (konfiditsial), qanoatlantiruvchi, konflikt yechimi, konfliktlar yechimini qidirish, kelishuv jarayoni, ma'qul bo'lgan qonun-qoidalalar, halqaro, milliy, shaxsiy konfliktlar.

1.Tolerantlik- umumbashariy bunyodkorlik g'oyalarini belgilovchi zamonaviy tafakkur ekanligi. O'zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgach, kuchli fukarolik jamiyatini barpo etish yo'lini tanlandi. Dunyoviy davlatchilik asoslarining bosh tamoyillaridan biri esa tolerantlik hisoblanadi. SHu bois XXI asr takomilini tolerantlik tafakkurisiz tasavvur etib bo'lmaydi. Tolerantlik tafakkuri millatlar, elatlar, halqlar, madaniyatlar, qarashlar, mafkuralar xilma-xilligi sharoitida ularning barchasining o'zaro hamkorlik va bir- birini qabul qilish, tenglik va o'zaro hurmat asosida yashash jarayonlarini anglatadi.

Darhaqiqat, O'zbekiston Respublikasi birinchi Prezidenti I.A.Karimov "Endilikda oldimizda turgan eng muhim vazifa — ana shu yuksak tushunchalar bilan birga milliy g'oyamizning o'zviy tarkibiy qismlarini tashkil qiladigan komil inson, ijtimoiy hamkorlik, millatlararo totuvlik, dinlararo bag'riqenglik kabi tamoyillarning ma'no-mohiyatini bugungi kunda mamlakatimizda olib borilayotgan ma'naviy-ma'rifiy ta'lim-tarbiya ishlarining markaziga qo'yish, ularni yangi bosqichga ko'tarish yosh avlodimizni har tomonlama mustakil fikrlaydigan yetuk dunyoqarash egalari qilib tarbiyalashdan iborat", - deb ta'kidlaydi.

Tolerantlik tafakkuri kadimdanoq turli halk va millatlarni bir- biriga moslashtirish va o‘zaro hamjihatlikda yashash talabi asosida rivojlanib kelgan. Ammo ayni XXI asrda dunyo iqtisodiy, ma’naviy, madaniy munosabatlaridagi umumlashish va uning asosidagi globalizatsiya jarayonlari, davlatlardagi insonlararo va mafkuralararo ziddiyatlarning ortishi tolerantlikni insoniyat istiqboli takdiri va umumbashariy bunyodkorlik g‘oyalarini belgilovchi zamonaaviy tafakkurga aylantirdi.

Demak, tolerantlik (lotincha “tolerantlo” chidamlilik, bag‘rikenglik, sabr tosatlilik, yon berish) - dinlar, ijtimoiy tartiblar, milliy va diniy urf-odatlar, madaniyatlar, o‘zga diniy, siyosiy qarashlar, e’tiqodkar hamda turmush tarziga nisbatan sabr-bardoshlilik, chidamlilik boadablilik, andishali bo‘lish ma’nolarini anglatadi. Tolerantlik deganda, tor ma’noda, dinlar rang-barangligini inkor etmaslik, dinlararo bag‘riryenglik tushuniladi, Ayni paytda, tolerantlik keng ma’noda faqatgina dinlararo munosabatlarga tegishli emas, balki butun dunyo xalklari, mavjud barcha millatlar va elatlarning hozirgi zamondagi o‘zaro hurmati, bag‘riqenglik, bir-birini inkor etmaslik, ularning mavjud turli-tuman turmush tarzlariga tegishli tushuncha ekanligini anglash darkor bo‘ladi.

Ma’lumki, hozirgi davr turli mafkuraviy ziddiyatlarning kuchayishi va keskinlanishi bilan harakterlanadi. Ular sirasida diniy akidaparastlik, diniy riyokorlik “ommaviy madaniyat”, “axborot xurujlari”, “soxta demokratiyalar” “rangli inkiloblar”, “preventiv revalyutsiyalar” kabi mafkuraviy ta’ziyk va zamonaaviy mafkuraviy tahdidlar sog‘lom tafakkur, davlat va millat ozodligini muhofazalashga qaratilgan, milliy manfaatlar asosiga kurilgan g‘oyalarni shakllantirishga bo‘lgan ehtiyojni kuchaytiradi. Tolerantlik xudsi ana shunday sog‘lom aqida va g‘oya sifatida insonlararo munosabatlarni tartibg‘a soladi, ularni o‘zaro sog‘lom muloqot qilishga o‘rgatadi. SHu nuqtai nazardan, tolerantlik tushunchasi ekstremizm kabi tushunchalarga qarshi bo‘lib, falsafiy-ijtimoiy ong tarkibidan o‘rin oladi va inson tafakkurida namoyon bo‘ladi. Tafakkur (arabcha — fikrlash, aqliy bilish) bo‘lib, predmet va hodisalarning umumiyligi, muhim xususiyaglarini aniqpaydigan, ular o‘rtasidagi ichki, zaruriy aloqalar, ya’ni qonuniy bog‘lanishlari aks etadigan bilishning ratsional bosqichi sanaladi. Tafakkur jarayonida narsa va hodisalarning o‘zaro aloqadorligi, rivojlanish qonuniyatlarini, istiqboli haqida bilimlar, g‘oyalalar, farazlar, hosil bo‘ladi. Tafakkur jarayonining natijasi hamisha biron-bir fikrdan iborat bo‘ladi. Tafakkurning asosiy shakllari, tushuncha, hukm (mulohaza) va xulosa kabilarda namoyon bo‘lib, masalan, “tolerantlik” tushunchasi o‘z mazmuniga ko‘ra jamiyatdagi ijtimoiy voqelik bilan o‘zviy aloqadorlikni namoyon etadi. Tolerantlik zamonaaviy bag‘riqenglik taffakurining negizini tashkil qiladi.

O‘quvchi-yoshlarda tolerantlik tafakkurini shakllantirish davlatni mustahkamlash, uning havfsizligini muhofaza qilish, yoshlarni turli mafkuraviy yot g‘oyalardan asrash, ularni bag‘riqenglik asoslarida hayotga tayyorlashda katta ahamiyatga ega. Tolerantlik dunyoviylik davlatning eng zarur xususiyatlaridan hisoblanadi. Dunyoviy davlat va fuqarolik jamiyatni kuriishi tolerantlik tafakkuriing jamiyat a’zolari, xususan, o‘quvchi- yoshlar tafakkurida

shakllanganlik darajasiga bog‘liq bo‘lgan ijtimoiy- ma’naviy vokelik bo‘lib, tolerantlik tafakkurini butun aholi, xususan, o‘quvchi-yoshlar ongida shakllantirishni pedagogika fani oldida turgan eng dolzarb masalaga aylangan.

Tolerantlik boshqa millat, irk, halk, ularning madaniyati, tili, urf- odati, qarashlari, udumlariga bo‘lgan “qanoatli” va xurmatli munosabatni anglatadi. Tolerantlik tafakkuri kadimdanoq turli halq va millatlarni bir- biriga moslashadirish va o‘zaro hamjihatlikda yashash zarurati asosida rivojlanib kelgan. XXI asrda dunyo iqtisodiy, ma’naviy, madaniy munosabatlarida bir tomonidan, umumlashish va uning asosida yuzaga kelayotgan globalizatsiya jarayonlari, ikkinchi tarafdan, mazkur umumlashish va o‘zaro yaqinlashish asosida davlatlardagi insonlararo va mafkuralararo ziddiyatlarning ortishi dunyo davlatlari va halqlari o‘rtasidagi munosabatlarga e’tibor qaratilishini ko‘ndalang qo‘ymokda. SHu bois, tolerantlik bugungi kunda bashariyatning eng zarur zamona viy qarashlari va tafakkurlaridan biriga aylanmokda. [Asmolov A.G. Formirovaniye ustyanovok tolerantnogo soznaniya kak teoretncheskaya i prakticheskaya zadacha. -M.: 2006. Asmolov A.G. Na puti k tolerantnomu soznaniyu. M., 2000; Valitova R. R. Tolerantnost kak eticheskaya problema: Avtoref. dis.,, kand. filos. nauk. -M.: 1997. 20 s.: Zolotuxin V. M. Genezis i aktualizatsiya ponyatiya “terpimost» v yevropeyskoy filosofskoy traditsii: Avtoref. dis. ... kand. filos, nauk. YEkaterinburg, 1993. - 22 s.: Kruglova N V. Tolerantnost’: genezis i tipologiya SPbGU. SPb.,1998. -19 s.; Lukovitskaya YE. G.Sotsialno-psixologicheskoye znacheniye tolerantnosti k neopredelennosti: Avtoref. ... kand. psix.. nauk. SPGU . 1998. -19 s.; Magomedova G‘. V, Tolerantnost kak prinsip kulturg: Avgoref. kand. filos. nauk. Rostov n D.. 1999. -22 s. Bolotina T. Tolerantnost // Grajdanova deniye / Pril. k Uchit.gaz. 2001. № Z.S.5- 8: Glazachev S. N., Anisimov O. S. Metodologicheskiye aspektы sozdaniya pedagogiki tolerantnosti EKO: Eqologiya. Kultura. Obrazovaniye. Stavropol. 2002. № 6. S. 13-19:]

Tarixiy jihatdan tolerantlik insonlarga hamdard bo‘la olish xususiyatlari asosida SHarq sivilizatsiyasi tarkibida shakllangan. Qadimgi xitoy, hind, misr, zardushtiylik madaniyatlarida shakllantirilgan bag‘rikenglik g‘oyalari keyinchalik islom falsafasi orqali qadimgi davrlardan ijodiy o‘zlashtirilgan. Islom madaniyatining G‘arb ilg‘or tafakkuriga ta’siri orqali bag‘riqenglik Renessans davrining insonparvarlik g‘oyalari asosida yangitdan shakllantirilgan. Tolerantlik tushunchasi barcha YEvropa tillarida mavjud bo‘lib, uning lug‘aviy ma’nosи ingliz, ispan, franso‘z, nemis tillarida boshqalarga nisbatan sabr-bardoshli bo‘lish, o‘z fikri va mulohazalari, qarashlarining birovlar nikidan o‘zgacharoq bo‘lishi mumkinligini tushunish, birovlarining harakatlari va ongi o‘zinikidan o‘zgacha ekanligini tan olish degan mazmunlarni bildiradi.

Tolerantlik tarixiy ildizlarga ega hodisa hisoblanadi. Tarixan o‘z shakllanish jarayonlarida tolerantlik ma’naviy va diniy bag‘riqenglik g‘oyalariiga tayangan. Tolerantlik va dinlar tarixi o‘zaro bog‘liq xodisalar

bo‘lib, dunyo dinlari o‘rtasidagi tenglik va o‘zaro xurmat tolerantliksiz rivojlana olmas edi. Tolerantlik diniy e’tiqodlarga bo‘lgan o‘z munosabatini

an'anaviy diniy mazhablarning ulug'lanishi asosiga kuradi. SHu nuqtai nazardan, har bir din tarkibida o'ziga hos tolerantlik tamoyillariga asoslangan konfessional qadriyatlar tizimi shakllanib kelgan.

Xitoy madaniyatida tolerantlik birovlarga nisbatan mehrli munosabatni qabul qila olish va mehribon bo'la olishlikni bildirgan. Arab va musulmon madaniyatida tolerantlik «tasamul» tushunchasiga mos kelib, kechirimli bo'lish, yumshoqlik, mehribonlik, hayrixohlik, sabr va kanoat, birovlarga nisbatan hurmatli munosabatni anglatadi. Dunyo dirlari ichida budizm tolerantlikni birovlarni hurmat qilishi, mehrli bo'lish, o'z so'zi ustida turish, birovlarga xuddi o'zidek izzatli bo'lish ma'nolarini anglatadi. Konfutsianlik tolerantlikni o'zingga nisbatan xohlamanagan narsalarni birovlarga ham ravo ko'rma» aqidasi asosiga kuradi. Ana shunday g'oyani xristianlik, induizm, jaynizm va boshqa diniy konfessiyalarda ko'rish mumkin. Buddaviylik tolerantlikni «Inson o'zining qarindoshlari, yoru-birodarlariga bo'lgan munosabatini besh vosita orsali izhor etiish mumkin: ularga e'zozli,e'tiborli, mehrli, hayrixoh, o'ziga qaragandek qarash va o'z so'zi ustidan chiqish», induizm - O'zingni og'ritgan narsalarni birovga ravo ko'rma «, jaynizm - Baxtsiz onlarda, xursandlik va g'amginlikda biz har bir jonzotga o'zimizga bo'lgani kabi munosabatda bo'lmosg'imiz darkor" zaroastrizm - «O'ziga yomon bo'lgan iarsalarni birovlarga ravo ko'rmagan odamgina yaxshi odam bo'ladi», xristianlik O'zingizga qanday munosabatni istasangiz, o'shanday munosabatni o'zgalarga ham istang» aqidalari va tamoyillari asosiga quradi. "Birortangiz o'z birodaringizni o'zingizdek yaxshi ko'rmasdan turib, e'tiqodli bo'lomaysiz» degan aqida islom dinidagi tolerantlik tushunchasining bosh mazmuni yotadi.

Tolerantlikni zamonaviy tushunish va anglash jarayonlari XX asrning so'nggi choragidan boshlangan. 1995 yili 16 noyabrda Parij shahrida YUNESKO tashkilotining yigirma sakkizinch Sessiyasida 185 dunyo davlatlari ishtirokida "Tolerantlik tamoyillari Deklaratsiya"si [Bag'rikenglik tamoyillari Deklaratsiyasi. YUNESKO vakolatxonasi nashri. Nashr uchun masullar: A.Saidov, K.Jo'rayev.-T.: 1999; Deklaratsiya prinsipov tolerantnosti.]

http://toleration.bsu.edu.ru/Publicatsii_Declaration.htm: Deklaratsiya prinsipov tolerantnosti // M.: - Uchitelskaya gazeta, 2000.12 sent.№ 35.- S. 20-21.] imzolandi. Ushbu deklaratsiya YUNESKO tashkilotining Bosh Assambleyasi konferensiyasining 5.61 Rezolyutsiyasi bilan tasdiqlandi. Mazkur xujjat tolerantlikni dunyo rang-barangligi asosidagi erkinlik xukuki sifatida baxolaydi. SHu davrdan boshlab 16 noyabrni dunyo miqyosida tolerantlik kuni sifatida nishonlash an'anaga aylandi.

"Tolerantlik tamoyillari Deklaratsiyasi"da so'nggi davrlarda dunyo miqyosida ko'payib borayotgan "zo'ravonlik, terrorizm, ksenofobiya, aggressiv millatchilik, rasizm, antisemitizm, etnik, diniy va til nuqtai nazardan kichik guruhlar, shuningdek qochoqlar, gastarbayterlar, immigrantlar, ijtimoiy muhofazaga muhtojlarga nisbatan e'tiborsizlik va humatsizlik" kabi holatlar mavjudligini tan oladi va yoshlar tarbiyasida tolerantlik masalalariga bo'lgan

maxsus e'tiborni kuchaytirish lozimligini ko'rsatadi.

"Tolerantlik tamoyillari Deklaratsiyasi"ning preambulasida ta'kidlanishicha, "Biz, Birlashgan Millatlar tashkiloti halqlari, bo'lajak avlodlarni urush talofotlaridan muhofaza qilish maqsadlarida yana bir bor inson huquklari, inson hayotining qadr-qimmatiga bo'lgan e'tiborni tiklash uchun tolerantlik g'oyalariga tayanib, insonlarning birgalikda, yaxshi qo'shnichilik an'analari asosida yashashlarini istaymiz", - deb aytildi.

Tolerantlik tushunchasi "multikulturalizm", "polietniklik", "monomadaniyat" va "polimadaniyat", "madaniyatlararo dialog" kabi ijtimoiy-siyosiy voqeliklarning to'g'ri baholanishini, shu bilan birga genotsid, rasizm, ksenofobiya, ekstremizm, etnotsyentrizm, fundamentalizm, radikalizm, millatchilik, milliy shovinizm, milliy xudbinlik, guruhli xudbinlik, diniy aqidaparastlik va diniy riyokorlik kabi tolerantlikka qarshi bo'lgan tushunchalarning salbiy qirralarini bilihni, ularning barcha ko'rinshilariga qarshi ogoh bo'lishlikni talab etadi.

Demak, bugungi kunda tolerantlik tushunchasi insonlarning o'zaro munosabatlarini ularning millati, irqi, nasli nasabi, madaniyati va urf- odatlari, iqtisodiy ahvoli, dini va e'tiqodiga qaramasdan muvozanatda saqlash me'yorlarini o'zida mujassam etadi. Tolerantlik — insonning turli iqtisodiy, ma'naviy, mafkuraviy, diniy munosabatlarga kirishishining konun-qoidalarini belgilab beradi.

O'zbek millatining etik-estetik, axlok va odob, ma'naviy va ma'rifiy, falsafiy qadriyatlari tizimida tolerantlik goyalari eng kadimgi davrlardan boshlab rivojlantirilgan va o'ziga xos tarzda shakllantirilgan. [Qodirova 3. Formirovaniye tolerantnosti u molodsji osnova postroeniya grajdanskogo obshchestva v Uzbekistane// "Milliy istiqlol g'oyasi: millatlararo totuvlik va dinlararo bag'riqenglikni o'quvchi va talaba yoshlar dunyoqarashini shakllantirishdagi roli" mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. 164-166 betlar. Samarqand, 2005, 26-27 may; Qodirova 3. Vzaimosvyaz obvdechelovecheskix i naiionalnix syennostey// «Milliy g'oya va ma'naviy meros» mavzuidagi Respublika ilmiy-nazariy konferensiya materiallari. Samarqand, 2005, 15-16 sentyabr, 20-22 betlar; Kodirova 3. Tolerantnost' i yevo mesto v sovremennoy jizni/Ilmiy ishlar go'plami: «Arxitektura-kurilish fani va davr». -T.: 2006, 146-148 betlar; Qodirova 3. Tolerantnost - vlysshaya syennost// Narodnoye slovo, 24 noyabr 2006 goda; Qodirova 3. Bagriqenglik — milliy qadriyatimiz asosi //»Yoshlarda ijtimoiy tolerantlikni yuksaltirish masalalari» mavzusidagi ilmiy-nazariy konferensiya materiallari. 1-kitob. Toshkent, 2006. 51-54 betlar. (hammualliflikda); SHaripov M. Milliy, manaviy qadriyatlarni tiklanishi va tarixiy jarayon, -T.: Musika, 2005; Tulenov J. Qadriyatlarni falsafasi. -T.: O'zbekiston, 1996; A.Tiksanov. M.Smirnov. Mejnatsionalnyye otnosheniya sovremennosti. -T.: G'afur G'ulom, 1991; T.Toshlonov. Milliy va diniy urf-odatlari. -T.: O'zbekiston, 1966; I.Saifnazarov. Manaviy barkamollik va siyosiy madaniyat. -T.: SHarq, 2001; H.Boboyev, Z.G'ofurov. O'zbekistonda siyosiy va ma'naviy-

ma'rifiy ta'limoglar taraqqiyoti. -T.: YAngi asr avlodi. 2001 Akramova G.R.Boshlang'ich sinf o'quvchilarida tolerantlik tushunchalarini shakllantirishning didaktik asoslari. Ped.f.n. ... diss. avt., -T.: 2007.]

2. O'zbeklar milliy qadriyatlari tizimida tolerantlik tushunchasi. O'zbeklar milliy an'analarida tolerantlik tushunchasi ancha keng va asosli tarzda tushuntirilgan va avlodlar tarbiyasining muhim omillaridan biri sanalgan. Tolerantlik tushunchasida inson axlokiga oid sabr-bardoshli bo'lish, hurmat, e'zoz, izzat ko'rsata olish, rahmdillilik, mehru-muruvvat kabi sifatlar an'anaviy xususiyatga ega bo'lgan. Tolerantlikning tarixiy ildizlari eng qadimgi davrda "Avesto", "O'rxun-Enasoy bitiklari", "So'g'd yozuvlari" [Qayumov A., Is'hoqov M., Otaxo'jayev A., Sodiqov Q. Qadimgi yozma yodgorliklar. -T.: YOzuvchi, 2000. -B. 75-80; Hasanov S. Xorazm ma'rifati -olam ko'zgusi, -T.: O'qituvchi, 1996. -B. 46; Umarzoda Muhsin. Avesto sirlari. // Jahon adabiyoti, 1997, 4-son, -B. 199-200; Yo'ldoshev J., Hasanov S. "Avesto"da axloqiy-ta'limiy qarashlar. -G.: O'qituvchi, 1992, -B. 24; Soboyev H., S.Xasanov Avesto - manaviyatimiz sarchashmasi. —T.: -Adolat, 2001, -B.]

kabi adabiy yodgorliklarda shakllantirilgan va inson odobi, uning ma'naviy-ruxiy aqidalarining zarur talabiga aylangan. "Kattani hurmat qilish, kichikka izzat bilan qarash" o'zbeklarning milliy axlokiy talablaridan hisoblangan.

O'zbeklar milliy qadriyatlari tizimida tolerantlik tushunchasi tarkibiga an'anaviy tarzda quyidagi insoniy hislatlar va tafakkur qirralarini kiritilganlar. insof.adolat, hurmat, e'zoz, izzat, sabr, qanoat, mehr, keng fe'llilik, bilimdonlik, madaniyatlar tarixiy bilish, boshqa madaniyat va din vakillariga e'zozli va hurmatlar munosabatda bo'lish, taqvodorlikning har sandai ko'rinishlariga chuqrur hurmat, bagriqenglikni kundalik turmushga nisbatan qo'llang, bag'riqenglikni oilaviy tushuncha darajasida amal qilishini ta'minlash, do'stlik, birodarlik, bir-biriga azizlik qadriyatlarini oilaviy munosabatlarga o'tkazish, o'zaro tenglik, o'zaro tenglikka hurmat, tenglik tushunchasini juda keng anglash, o'zaro hamjihatlik, tinchlik, tinchlikka chuqrur hurmat va e'zoz, uni eng ulug' qadriyatlardan hisoblash, janjal va nizolardan qochish, yaxshi niyatli va amallli bo'lmoq, sodiqlik, insonparvarlik va insonni ardoqlash, vatanparvarlik, ilmga chanqoqlik, hurfikrlilik va erk, tafakkurga ishonch, mehr-muruvvat, yaxshilik, ona va ayolga ehtirom, ota-onaga chuqrur hurmat, ota-onaga xizmat, diniy bagriqenglik, haqgo'ylik, halimlik, kamtarinlik, tavozelni bo'lmoq, og'ir-bosiqlik, salmoqlilik, vazminlik, yetti marta o'ylab. biror qarorga kelish, barqarorlik, peshqadamlilik, ilg'orlik, qilgan amallar va niyatlarda pok bo'lmoqlik, e'tiqodda qat'iylik v. b.

Islom dini - tinchliksevar din deb tan olinadi. Tinchlik, totuvlik, barqarorlik, insonlararo hamjihatlik ham diniy, ham dunyoviy tafakkur doirasida amal qiladigan ma'naviy qadriyatlardan hisoblanadi. Jamiatda tinchlik va osoyishtalikni saqlash, aholini bunyodkorlik ishlariga safarbar etish, yer yuzini "obod qiling, tangrining yerdagi barcha mavjudotlariga nisbatan mehrli, shavqatli bo'lish insonning asl vazifalari ekanligi islom dinida ham, dunyoviy tafakkur

doirasida ham targ‘ib etiladi. SHunday qilib, ma’naviy-diniy bag‘riqenglik aqidalari va tolerantlik tamoyillari SHarq mutafakkirlarining islom madaniyati tarkibidagi falsafa, fiqh, san’at, tarix, adabiyot kabi ilmlar doirasida rivojlantirilgan, targ‘ib va tashviq etilgan, inson tarbiyasi va komilligining muhim jihatlaridan deb sanalgan. Insonlararo, millatlararo, davlatlararo va boshqa turdag'i barcha ziddiyatlarni ham tolerantlik tafakkurisiz biror to‘xtam va yechimga olib kelib bo‘lmasligi ayon. Demak, tolerantlik tafakkurining konfliktlar yechimidagi o‘rni o‘zgachadir. Tolerantlik tafakkuriga ega bo‘lgan odam o‘z hayoti va atrofidagi o‘ziga yaqin insonlar hayotini turli ziddiyatlardan muntazam muhofaza qilish imkoniyatiga ham ega bo‘ladi.

Inson tug‘ilib, o‘zining ilk nafasini olishi bilanoq, uning shaxs sifatidagi shakllanishining uzoq va mushaqqatli jarayoni boshlanadi. Oilamizda farzand tug‘ilsa, butun oila, quda-andalar, qo‘ni-qo‘shnilar, yaqin qarindoshlar — hammamiz eng quvonchli damlarni boshimizdan o‘tkazamiz, o‘zimizni eng baxtiyor inson sifatida anglaymiz. Farzand tug‘ilishidan ortiq baxt yo‘q, deb hisoblaymiz. Farzandimizning sog‘lig‘i va unib o‘sishi uchun parvona bo‘lamiz. CHunki u - murg‘ak, chunki u - bizning e’tiborimiz va mehrimizga juda muhtoj. Agar biz bolani bokishda kichik bir xatoga yo‘l qo‘ysak, go‘dakning unib-o‘sishida qiyinchiliklar kelib chiqishi, hammamiz kuyinishimiz aniq va muqarrardir. Bola o‘stirar ekanmiz, biz ko‘proq ana igu tomonga, ya’ni uning salomatligini ta’minalash uchun barcha choralarini ko‘rishga o‘zimizni qurban qilamiz. Bu vazifani hech qachon yodimizdan chiqarmaymiz, mazkur masalada har doim e’tiborli va sezgir bo‘lishga harakat qilamiz. Hech qachon bizning xotiramizdan chiqmay, bizning mas’uliyatimizni doimo ta’minlab turuvchi masapa - farzandimiz sog‘lig‘i va salomatligi hisoblanadi.

SHunday ekan, bir tomondan, o‘z tafakkurini tolerantlik tamoyillari asosda shakllantirish, ikkinchi tomondan, diniy bagriqenglik talablariga rioya qilish, shu bilan birga, turli zamonaviy tahdidlardan o‘zini va o‘z atrofidagilarni muhofaza qila olish kabi tamoyillar konfliktlar yechimiga qaratilgan maxsus ijtimoiy bilimlar majmuasiga kiritshtadi. Ularni mutanosib anglash, ularga rioya qilish, insonlar erki va hukuqlarini xurmat qilish jamiyatlarda turli ijtimoiy konfliktlarning yuzaga kelmasligini oldini olish tadbirlariga qaratilgandir.

3. Mediatsiya, uning qoidalari va shart-sharontlari. Ba’zi hollarda, barcha urinislaringiz va sa’y-harakatlaringizga qaramasdan konflikt yechimini topishga o‘zingizda kuch va ehtiyoj qolmagandek tuyuladi. SHunga qaramasdan, bu holatda albatta zo‘ravonlikka erk berishi lozim, deb xulosa qilishingiz noto‘g‘ri bo‘ladi. Sizni juda qiynab qo‘ygan va o‘zingizning kuchingiz yetmayotgan konfliktlar vujudga kelganda vositachilik yo‘lidan borganingiz ma’kul. Vositachilikni, konfliktlar yechimi nazariyasiga mediatsiya deb atashadi.

Vositachilik — bu ko‘ngillilik asosida mahfiy, ya’ni konfiditsial tarzda uchinchi, neytral, ya’ni har ikkala tomoniga ham xolis bo‘lgan tomon - ya’ni vositachi-dallolning babs qilayotgan tomonlarga konflikt yechimini topishdagi yordami hisoblanadi. Mediator vositachining vazifasi — konflikt nimadan

boshlangani, kim aybdor ekanligi, kim haq kim nohaq ekanligini emas, balki muammoni kelishuvga olib keladigan yo'llarni o'rganib, ularni topishdir. Vositachi bahslashuvchi tomonlarga birgaliqda ikkala tomonni ham qanoatlantiruvchi hamda ikkala tomon ham o'zini g'alabaga erishgan deb hisoblovchi yagona to'g'ri yo'lni topishiga yordam berishdan iboratdir

Vositachi bu vazifani har ikkala tomon bilan muntazam olib boriladigan muloqotlar orqali amalga oshiradi Vositachi kelishuv jarayonining har ikkala tomon uchun ma'kul bo'lgan qonun-qoidalarini belgilab beradi, har ikkala tomonga konflikt kelib chiqishi va muammolari bo'yicha o'zining versiyasini so'zlab berishga imkon yaratadi, dikqat bilan har ikki tomon so'zlarini eshitadi, qiziqtirgan savollar beradi, kelishuv uchun asos qidiradi hamda aqliy xujum orqali yechimga kelish imkoniyatini topadi. Vositachilik har qanday konfliktlar yechimini kidirish uchun kulay va foydali mexanizmdir. Vositachilik yo'li bilan tarixda juda ko'p halqaro, milliy, huquqiy, eqologik hamda shaxsiy konfliktlar o'z yechimini topgan.

Vositachilik jarayonining muhim shartlaridan biri vositachi shaxsidir. Masalan, halkaro konfliktlarda, vositachi rolida gitomon, har ikkala halkning fikri va o'ylari, urf-odatlari, stereotiplari va xatolari bilan yaxshi tanish bo'lish lozim. Vositachi eng avvalo har ikkala tomon ham to'liq ishonadigan, uning xolis ekanligini anglaydigan odam bo'lishi shart Kelishuv jarayoni har doim vositachi uchun g'oliblik nishonasi emas Masalan, Amerika Qo'shma SHTatlari Prezidenti Jimmi Karter kelishuv jarayonidan oldin kechgan ko'pdan-ko'p detallarga alohida to'xtalib o'tgan edi. Masalan: qachon va kayerda muzokaralar o'tkazish lozim; muhokamalar mahfiy bo'lishi kerakmi yoki ochik tarzda o'tishi lozimmi, kim asosiy vositachi bo'lishi lozim, kimlar muhokamada katnashishi kerak, qanday masalalar yozma tarzda bayon etilishi lozim, kaysi yozma materiallarni saqlab qo'yish va qaysilaridan qutulish lozim, muzokaralar natijalari kayerda va kim tomonidan e'lon qilinish lozim va shu kabilar. SHu bilan birga har qanday konflikt yechimida muhokamaga qo'yilayotgan masalalar tartibi kelishib olinishi zarur

Jarayonning murakkabligiga qaramay vositachilik mo'jizalar yaratadi. Vositachilik juda ko'p halkaro konfliktlar yechimida ko'l kelgan.

Vositachilik sizning o'quv muassasangiz uchun ham juda foydali bo'lishi mumkin. Dunyo bo'yicha minglab maktablarda mediatsiya dasturlari mavjud. Agar Siz ham o'z matabingizda ana shunday mediatsiya dasturiga muhtoj bo'lsangiz o'zingiz uni amalga oshirishingiz mumkin.

Mediatsiya — vositachilikning asosiy qoidalari:

1. Konflikt yechimini kidirishga xohish va iroda;
2. Faqat xaqikatni so'zlash;
3. Gapni bo'lmasdan eshitish;
4. Birovning nuqtai nazariga hurmat e'tibor, hech qachon uni yerga urmaslik;
5. Ikki tomonlama shartnomaning qarorlarini amalga oshirish uchun majburiyatni o'z zimmasiga olish.

Mediatsiya (ositachilikning) besh asosiy ustunliklari:

1. Kelishuv jarayonida Sizni hech kim hafa qilishga, nafsoniyatingizga tegishga harakat qilmaydi. Vositachilik sizning havfsizligingiz va do'stona muzokaralar jarayonining garovidir.
2. Vositachilik mutlaqo mahfiy jarayon. Agar siz o'zingizni nomaqbul tutsangiz ham, sizning harakatlaringizdan hech kim xabar topmaydi.
3. Siz haqikatdan ham u yo bu narsalarni o'rganishingiz mumkin. Muhokama jarayoni sizga qarshi tomonning fikr-o'ylarini tushunishga, anglashga imkon yaratadi. Siz qarshi tomonni dushman taraf sifatida emas, balki inson sifatida qabul qila boshlaysiz.
4. Vositachilik erkin faoliyatdir.
5. Vositachilik albatta zaruriy ehtiyoj bo'lib, unda hech kim nima qilish lozimligini aytmaydi. CHunki, siz va opponentingiz har bir qarorni o'zlarining ishlab chiqasiz va o'zing unga rozilik bildirasiz. Har bir yechim bu sizning va faqat sizning qaroringizdir

Xulosa o'mida

Konfliktlar yechimi bo'yicha bilim va ko'nikmalar bilan ilk bora yaqindan tanishish ularning inson kundalik hayotida keraqli va zarur bilimlar ekanligini tasdiqlaydi. O'quv qo'llanma doirasida biz juda ko'p masalalar borasida to'xtab o'tdik. Ular ichida - konfliktlarga fojeaga qaragandek emas, balki uni hayotning oddiy tarkibiy qismi sifatida anglash zarurligi, konfliktlar zamirida konfliktogenlar yotishi, ziddiyatda har ikki tomon ham g'olib bo'la olishi, nizolarda o'ziga hos adolatparvarlik mezonlarining mavjudligi, konfliktlarni boshqarish mumkinligi, ularni boshqarishda "men-tasdiq"lar usulining ahamiyati, ziddiyatli vaziyatda to'g'ri muloqot olib borish qoidalari, tana zabonining ahamiyati, agressiya va zo'ravonlik mazmuni, agressiya va zo'ravonlikdan o'zini muhofaza qilish choratdbirlari, jahli chiqqan odam bilan muloqot qilish qoidalari, jamoadagi konfliktni yechish usullari, oilaviy konfliktlarda o'zini qanday tutish keraqligi, mediatsiya va uning tartiblari borasidagi bilim va malakalar edi. O'ylaymizki, mazkur o'quv qo'llanmada muxokamaga qo'yilgan konfliktlarga aloqador bo'lgan barcha mavzular o'z hayotingizni, yaqinlaringiz va oilangiz istikbolini tashkillashtirishda sizga tinchlik, osoyishtalik, ravnaq va o'sish omili bo'lib xizmat qiladi.

Mustahkamlash uchun savollar:

1. Vositachilikni, konfliktlar yechimi nazariyasida nima deb atashadi?
2. Mediatsiya so'zi nimani anglatadi?
3. Mediator vositachining vazifasi nimalardan iborat?
4. Vositachilik yuli bilan tarixda qanday konfliktlar o'z yechimini topgan?
5. Mediatsiya - vositachilikning qoidalari gapirib bering.
6. Mediatsiya (ositachilikning) besh asosiy ustunliklarini aytib bering.
7. Jarayonning murakkabligiga qaramay vositachilik nimalar yaratadi?
8. Tolerant so'zi qanday ma'noni anglatadi?
9. "Tolerantlik tamoyillari Deklaratsiyasi"da so'nggi davrlarda dunyo

miqyosida ko‘payib borayotgan qanday holatlar mavjudligini tan olasiz?

10. YOshlar tarbiyasida tolerantlik masalalariga bo‘lgan maxsus e’tibor yetarli deb bilasizmi?

11. Siz tolerant bo‘la olasizmi?

12. “Tolerantlik tamoyillari Deklaratsiyasi”ning preambulasida qanday fikrlar bayon etiladi?

13. Tolerantlik tushunchasi qanday talablarni talab etadi?

14. Bugungi kunda tolerantlik tushunchasi qanday me’yorlarini o‘zida mujassam etadi?

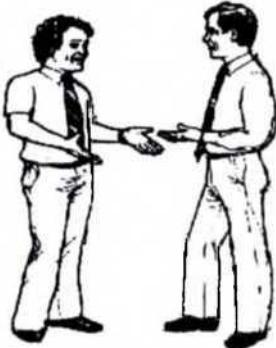
15. Tolerantlik - insonning qanday munosabatlarga kirishishining qonun-qoidalarini belgilab beradi?

ILOVALAR

1-ilova

O‘ZINGIZNI BOSING!

Jahl va g‘azabni jilovlash bo‘yicha 10 foydali maslaxat:

1. Pauzadan foydalaning

Agar siz jahl tufayli o‘zingizni yo‘qotib, g‘azabga berilib ketayotganingizni sezsangiz, pauza qiling. Suhbatdoshingizga juda jahlingiz chikayotganini aytib, “Men - tasdiq”lardan foydalaning. Albatta keyinroq yana qayta mavzu muhokamasiga qaytishga va’da berib, jahldan pauza yordamida qutulishga harakat qiling.

2. Jismoniy mashqlar bilan uzingizni chalg‘iting. Ko‘chaga chiqib sayr qiling, velosipedda uchishingiz mumkin, toshlar ko‘taring, so‘zing, to‘nkalar yoring, toqqa chiqing, televizor kanallarini pultsiz o‘zgartiring, biror jismoniy mashq qilish bilan g‘azabingizni yengib chiqing.

3. Sanab ko‘ring. G‘azab ustun kelayotganida, ichingizda 10 gacha sanab ko‘ring, yoki 2000 gacha. Diqqatingizni rakamlar tartibiga berish orqali siz baribir jahldan tushasiz.

1,2,3,4,5,6,7, 8,9,10,...

4. Xat yozing. Agar kimdandir jahlingiz chiqayotgan bo‘lsa, unga xat yozing. Unga yuragingizdagi hamma dard alamlaringizni to‘kib soling, uni so‘qishga erinmang. Xatni yozib bo‘lgandan keyin, xatni o‘qib chiqing-da, keyin yirtib tashlang.

5. Meditatsiya qiling.

Qulay joylashib oling. Tinchlaning, ko‘zlaringizni yuming. CHuqur nafas oling. Nafasni biroz ushlab turing. Asta-sekin nafas chiqaring. Hayot mazmuni haqida o‘ylab ko‘ring... Sizni nima rohatlantiradi?! Uzoq va chiroyli o‘lkalarga uchib ketayotganingizni tasavvur qiling. Agar siz mashxur estrada xonandasi bo‘lsangiz zo‘r bo‘lardi-a? Yo‘q, undan yaxshiroq orzu- havaslar bor. Siz — millionersiz... YEtim bolalar uchun maxsus mакtab qurdingiz...YAqinda sizning fabrikangiz ochiladi... Qancha odam ish bilan ta’minlanadi...O‘sanda, sizni hafa kilgan odam bilan o‘zingiz bilasiz qanaqa gaplashishni...

5. Kitob o‘qing yoki ijod bilan shug‘ullaning.

G‘azabning rasmini chizing. G‘azabingiz haqida she’r yozing yoki o‘qing. Masalan, jahl to‘g‘risidagi madhiya. Ashula to‘qing - «Mening g‘azabim - hayotim, rohatimdir» Raqs sahnalashtiring - «Men g‘azabdaman». Haykal yasang - «G‘azab va marmar». Ilmiy asar yozing - “G‘azab kelib chiqishining tarixiy va dinamik jarayonlari” yoki, aniqroq, nazariy bo‘lmagan mavzu - “G‘azabning ichki strukturasи” O‘z g‘azabingizning ijod orqali chiqib ketishiga yordam bering.

7. Issik vanna qabul qiling.

Juda yordam beradi. Agar vanna bo‘lmasa, dush ham to‘g‘ri kelaveradi.

8. Suxbatlashuv va dardlashuv. YAqin do‘stingiz bilan gaplashib ko‘ring. Do‘stingizga o‘z hissiyotlaringiz haqida gapirib ko‘ring. Ba’zan dil izhori har qanday usuldan ko‘proq yordam beradi.

9. Uy hayvonini itni erkalating. Uy xayvonlari tinchlanishning yaxshi vositasi hisoblanadi. O‘z kuchugingiz bilan o‘ynang yoki mushugingiz bilan mudrab oling, qushlaringiz bilan gaplashib ko‘ring, baliqlaringizning so‘zishini tomosha qiling v.x.

10. Diqqatingizni boshqa narsaga bering. O‘zingizni biror ish bilan mashg‘ul qiling. Televizor ko‘ring. Kassetalar eshititing. Kinoga boring. Kompyuterda o‘tiring. Sizni xavotirga solayotgan fikrlardan o‘zingizni chalg‘itish uchun biror boshqa narsa bilan shug‘ullaning. Masalan, farzandingizni erkalating.

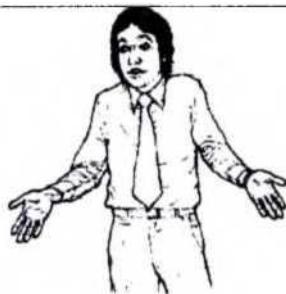
2-ilova.

TANA ZABONI YOHUD ICHIMDAGINI TOP!

3-ilova.

TANA ZABONINING KO'RINISHLARI

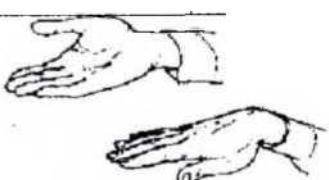
Hammasi joyida. Muammo yo'q.

Ha deb tutildim, yo'q deb
КУТУЛДИМ.

Aldash yo'linnng belgilari.

U sizni diqqat bilan tinglamoqda.

Payt poylash

Ochiq xolatdagi samiyiy axborot berish. Agressiv holat

SHubhalanmoq.

U o‘z gaplari bilan snzni ishontirmoqchi

U sizni tinglamayapti,xayoli boshqa joyda
taqsimoti

“Vaqt”

Ishlarini
Rejalashtirmoqda.
O‘ychanlik

Qaror

qabul

qilish

xolati

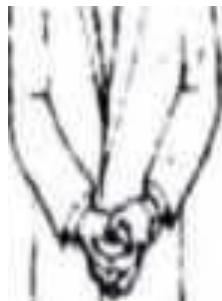

berish

Tushkunlik xolati

O‘ziga yukori baxo

Haqoratlash

O‘zini ramkaga solish xolati

O‘z- o‘zini himoya qilish

loqaydlik

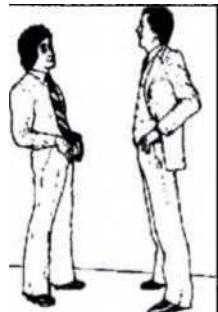
qo‘rquv

Tavakkalchi

Hayotdan mammun

Konfliktli vaziyat

Tana zabonidan o‘rinli foydalaning!

4-ilova

2-rasm. Ortiqcha qo‘l harakatlariidan foydalanmang!

5-ilova

AYOLLARGA NISBATAN QO‘LLANILADIGAN OILAVIY ZO‘RAVONLIK

Oilada kupincha ayollarga nisbatan zo‘ravonlik ko‘llaniladi. Ammo ayollar bunday zo‘ravonlikni odatda sir tutishadi, chunki bunday zo‘ravonlik uning eng yaqin kishisi, otasi, akasi yoki eri tomonidan amalga oshiriladi. Bu holatlarda erkaklar o‘z jismoniy baquvvatligidan foydalangan holda o‘z agressiyalarini zo‘ravonlik orqali ayollarga nisbatan qo‘llaydilar. Aslida bu zo‘ravonlikning ochiq namoyon bo‘lishidir. Zo‘ravonlik faqat jismoniy zo‘ravonlikdan iborat emas. Uning bir necha turlari mavjud:

1. Jismoniy zo‘ravonlik. Turtish, urish, itarib yuborish, tufurish, ushlab olish, qo‘lidan tutish, turli narsalar, musht yoki qo‘llar bilan zARBalar berish, yikitish, do‘pposlash, majburiy ushlab turish, bo‘g‘ish, muntazam yuz va ko‘zlarga zARBalar berish, oyoklar bilan tepish, kuroll bilan (pichok, nayza, bolta) do‘q qilish, kuydirish (masalan, yonib turgan sigaret bilan, qo‘l barmoklarini, yuzni), o‘z zulmidagi odamning tibbiy yordam olishiga to‘skinlik qilish

2. Psixologik zo‘ravonlik. So‘zlar bilan haqorat qilish, shantaj, o‘z xotinini to‘liq nazorat qilish maqsadida bolalarga aziyat yetkazish yo‘li bilan uni qo‘rkitib olishga urinish, “o‘zimni falon narsa qilib qo‘yaman”¹ deb zo‘rlik va shantaj

qilish, o‘z maqsadiga yetishish uchun uy-ro‘zg‘or buyumlarini sindirish, o‘ziga bo‘ysungan odamning xatti-harakatlarini to‘liq nazorat ostiga olishga erishish (masalan, uning qachon, qayerda bo‘lishini nazorat qilish, barcha telefondagi gaplari bo‘yicha ma’lumotlar talab qilish, kuniga necha marta telefonda gaplashishi mumkinligini o‘zi xohlagan tartibda o‘rnatish, boshqalar unga telefon qilishini ta’qiqlab qo‘yish), jabrlanuvchining barcha tanishlari bilan muloqotini nazorat ostiga olishga harakat qilish, turli resurslarga bo‘lgan jarblanuvchining ehtiyojlarini inkor etish (uning o‘zi istagan tanishlari, karindosh-urug‘lari bilan uchrashishi, jabrlanuvchining tibbiy ehtiyojlari, ta’lim olishi, ishlashi, uydan ruxsatsiz chiqib ketishi, uning qizikishlari, uni tinchlantiradigan amallar bilan shug‘ullanishi v.b), hissiy-emotsional zo‘ravonlik, uning xursandligi, yaxshi kayfiyati, tinchligini ko‘ra olmaslik, jabrlanuvchini uning nafsoniyatini yerga uruvchi amallar qilishga majbur etish (masalan, “sen jinnisan”, “sen kasalsan”, “sen majruhsan” deb, bu so‘zlarni bir necha marta takrorlashga majburlash va bundan lazzatlanish), uning kun tartibini o‘zi belgilab berish va mazkur kun tartibining so‘zsiz amalgalashini nazorat qilish.

3. Iqtisodiy zo‘ravonlik. Bolalarni moddiy ta’minalashdan bosh tortish orqali jabrlanuvchini o‘ziga batamom bo‘ysundirishga erishish, o‘z moddiy boyliklarini, ya’ni necha pul ishlaganligini yashirish va sir tutish, oilaviy mablaglarni yashirib o‘z maqsadlarida ishlatib qo‘yish, bozor qilinganda oiladagi farzandlar, xotinning ehtiyojlarini nazarga olmaslik, ularni inkor etish, ularga harajat qilishni xushlamaslik, ularga qilingan harajatni benaf ketgan moddiy boylik sifatida qabul qilish (masalan, agar xotini tarvo‘zni yaxshi ko‘rsa, ataylab tarvo‘zni sotib olmaslik yoki faqat “men buni yaxshi ko‘raman, men uni yaxshi ko‘raman” deb, aynan mana shu narsalarga sarf-harajat qilish), xotinini moddiy ta’minalashdan voz kechish, uni pulsizlikda ezish, uning mablagsiz ekanligini hisobga olgan xolda, unga o‘zi xohlagan narsalarni ataylab olib bermaslik, xotini agar bozor qilishsa majbur bo‘lsa, tiyin tiyinigacha bo‘lgan harajatlar borasida hisobot berishini talab qilish.

4. Jabrlanuvchini nazoratda ushlab turnsh maqsadida farzandlariga qattiq bosim o‘tkazish. O‘z farzandlariga nisbatan jismoniy zo‘ravonlik, ularni urib turish, bolalarni garovga olinganlar tariqasida ushlab, o‘z xotinidan maqsadiga yetishish yo‘lida foydalanish, bolalarni o‘z onasiga yomon munosabat bildirishini talab etish, bolalarga onasining yomonligi borasidagi o‘z fikrlarini singdirish, bolalarni ro‘kach qilib, shantaj olib borish, “sen yomon onasan, chunki sen ishlashni xohlayapsan”, “sen bolalaringni tashlab, ishga ketyapsan, shuning uchun sen yomon onasan”, “sen faqat o‘zing xohlagan narsalarni qilasan, shuning uchun sen yomon xotinsan» kabilidagi gaplar bilan o‘z xotiniga ta’sir etishga harakat qilish.

5. Seksual zo‘ravonlik. Seksual bosim o‘tkazish, kuch, k>fkitish, bosim va jantaj orqali jinsiy zo‘rlik o‘tkazish, ayolning hoxishini inobatga olmaslik, zo‘rlikning barcha turlari, ayolga to‘g‘ri kelmaydigan va og‘riqli seksual shakllarni qo‘llash, boshqa odamlar ishtirokida seksual bosim o‘tkazish va seksual

munosabtlarni istash, bolalar, balog‘at yoshiga yetmaganlar va bir necha odamlar ishtirokida seksual maylni kondirishga harakat qilish, jismoniy jihatdan seksual munosabtlarga majburlash va ularni amalga oshirish, jinsiy munosabatlar vaqtida ayol kishini urish, bo‘g‘ish, unga tan jaroxatlari yetkazish, birovga og‘riq yetkazish orqali o‘z maylini qondirish.

6-ilova

ODAMLARNING JAHLI CHIQQANIDA... AGRESSIYA VA ZO‘RAVONLIK BILAN TO‘QNASH KELGANDA....

Avvalo, jahlgan jahl bilan javob qaytarmang. O‘zingizni himoya qilmang va jahlgan qarshi ham javob qaytarmang. Opponentingizning jahli juda kattiq bo‘lsa, bu tomonlar to‘qnashuviga olib kelishi muqarrar.

Opponentingizning hissiyotlariga nisbatan sabrli munosabat va javob qaytarishga urinib ko‘ring. Uning jahli chiqayotganligini siz aslida anglaganingizni muloyim tarzda bildiring, ammo istexzo kilmang. Siz istehzo kilsangiz tang vaziyatni yanada ogirlashtirib yuborgan bo‘lasiz.

O‘z opponentingiz nuqtai nazarini tushunib yetkanligingizni unga bildiring. Keyingi muxokamalarga tayyorligingizni ko‘rsating. Mazkur jahl, qahr yoki g‘azab emotsiyalari ortida nima turganligini aniqlashga urinib ko‘ring. Uning hissiyotlari, so‘zleri va uning “haqikatini”ni erinmay eshititing. Sabr qiling. O‘z emoiyyalaringizni bosishga harakat qiling. Hozir o‘z emotsiyalariningizga erk beradigan payt emas. G‘azab - o‘zi ham g‘azab uyg‘otishni yaxshi ko‘radi. Javobiy g‘azab uygonishiga yo‘l qo‘ymang. Agar mana shu amaplarni to‘g‘ri bajarsangiz opponentingiz asta o‘z g‘azabidan qayta boshlaydi.

O‘z munosabatingizni opponent psixologik holati va emotsiyalariga bag‘lamagan holda bildirishga harakat qiling. Faqat muammoni taxlil qiling. Emotsional qarama-qarshilik pasayganda o‘z qarashlaringizni yanada ochikroq bayon qilishga urinib ko‘ring. Opponentingiz ham, ko‘p xollarda, o‘zingizni undan past va xotirjam tutganingiz sababli, jahli tushganidan so‘ng o‘zini aybdor his qila boshlaydi. Opponentingizdan mavjud vaziyatda nima qilish lozim va mumkinligi borasida maslahat so‘rang. Agar opponentingizning yana jahli chiqsa, siz yana faol eshitish va qabul qilish pozitsiyaga o‘ting. Faol eshitish pozitsiyasi o‘zingizni pastta urganligingizni bildirmaydi, balki sizni murakkab vaziyatda donoroq ekanligingiz, bosiklik bilan vaziyashi o‘z manfaatlariningizga bo‘ysundira olishingizni anglatadi. SHu bois, faol qabul qilish pozitsiyasi sizga yordam berayotganligini o‘zingiz ham anglang.

7-ilova

ZIDDIYATNI KELTIRIB CHIQARISHGA MOYIL BO‘LGAN ODAMLAR TIPOLOGIYASI

Ko‘p konfliktlar hayotda ba’zi bir odamlarning murakkab harakteri, ularning o‘z harakterini uddalay olmasligi oqibatida vujudga keladi. SHu bois,

konfliktologiyada ziddiyatga moyil odamlar tipologiyasida belgilangan bo‘lib, bunday odamlarning o‘zini tutishini bilish ular bilan faol munosabatlar o‘rnatish uchun imkon yaratadi

“O‘zini ko‘rsatishga intiluvchilar”. O‘zini barcha vaziyatlarda odamlar diqqat markazida tutishga intiluvchi odamlar. Ular doim muvaffakiyatli ekanligini ko‘rsatishga harakat qiladi. O‘z muvaffakiyatlaridan gururlanib yashaydi. Ba’zan o‘z manfaatlarini ko‘rsatish va boshqalar diqqatini o‘ziga qaratish maqsadida konfliktlarni keltirib chiqaradilar “SHaroitga qarab moslasha olmaydiganlar” (Rigid holatdagilar).

Ular o‘zini katta tutadilar, o‘ziga bino qo‘ygan odam bo‘ladilar. Birovga moslashishini o‘ziga ep ko‘rmaydilar va mag‘lubiyat sifatida baholaydilar. O‘zgalar fikriga bepisandlik bilan qaraydilar. Ularning bu harakteri ko‘pchilik holatlarda boshqalar manfaatlari bilan ma’lum to‘qnashuvlarni keltirib chiqaradi. Ular o‘zlarini qo‘pol, burov larga behurmatlik, jizzakilik, ko‘pirish asosida tutadilar va buni oddiy xolat deb hisoblaydilar. O‘zlarining qo‘polligini tan olmaydilar, birovning kichkina tergov yoki tanqid so‘zini ham juda qattiq e’tiroz bilan qabul qiladilar.

«Boshqarib bo‘lmaydiganlar». Bunday odamlar harakteri impulsiv bo‘lib, uning emotsiyonap holati doimo o‘zgarib turadi. Buning oqibatida bir odam o‘zida bir necha harakter tamoyillarini mujassam etadi hamda ularni bir to‘xtamga keltirish juda qiyin bo‘ladi. Ularning harakatlari va so‘zları asossiz, betayin, qarama-qarshi fikrlarga to‘la, o‘z-o‘zini nazorat qilishdan yiroq bo‘ladi. Ular aggressiv muloqotga eng moyil odamlardir.

«Juda aniq va cho‘rtkesar odamlar». Aniqlik va to‘g‘rilikka intilgan odamlarning ko‘pchiligi o‘ziga va atrofidagilarga juda katta talab qo‘yadilar. O‘zları juda qattiq mehnat qiladilar, o‘zgalarning yalqovligi ularni kattiq ranjitadi. Ular ko‘p hollarda juda katta tanqidchi bo‘ladilar. Tanqidni yoqtiradilar va kezi kelgan holda boshqalarni miriqib tanqid qiladilar. Tanqid paytida ular odamni ayamaydilar. O‘zları birovlni boplab tanqid qilganliklari bois, boshqalardan ham tanqid kutadilar. SHuning uchun tahlikali, besaramjon, burov larga tahdid bilan qaraydilar. Ular tanqidga doim tayyor bo‘lganliklari uchun ham o‘zini yo‘qotib qo‘ymaydilar, balki aks ta’sir o‘tkazishga juda usta bo‘ladidir. Ular har doim o‘zları uchun qulay vaziyatni yaratishga ulgurishadi. Ammo ular boshqalarga bo‘ysunib yashaydigan odamlar turiga kirmaydi.

«Ratsionalistlar». Ratsionapistlar hamma sharoit va hususiyatlarni o‘z manfaatlariga bo‘ysundirishga o‘rgangan odamlardir. Agar konfliktli vaziyat ular uchun foya keltirsa, ular karerasi uchun xizmat qilsa, ular ko‘rqmay ziddiyatni o‘zları keltirib chiqaradilar. Uzoq vaqt ular o‘z asl maqsadlarini yashirib yurishlari mumkin, ammo ular o‘sishi va rivojlanishi uchun qulay vaziyat pishib yetilgan bo‘lsa, ular hammani “sotib” bo‘lsa ham o‘z maqsadlariga erishish yo‘lidan boradilar.

«Irodasiz, qat’iyatsizlar». Irodasiz odamlar ko‘pincha boshqa odamlar ko‘lida qo‘g‘irchoq bo‘lib qolganliklari uchun ham ziddiyatli vaziyatlarda ulardan

ustamonalik bilan foydalanib qolishadi. Ular konfliktlarda biror tomon uchun juda katta xizmat qilib berishi mumkin bo‘ladi. Ularda shaxsiy fikr, munosabat bo‘lmaydi. SHu bois, ular boshqa guruh yoki insonlar atrofida o‘ralashib yurishadi. Ular o‘zлari zimmasiga majburiyat olishdan ko‘rqadilar. SHu bois, boshqalarning qarorlariga so‘zsiz itoat etadilar. Ulardan keladigan havf shundaki, ularni ko‘pchilik “rahmdil”, “mehribon” odam sifatida qabul qiladi. Ularga aldanib qolish mumkin. Ularga kuchliroq odamlar buyursa, ular kutilmagan holda juda katta ziyon keltirishi mumkin bo‘ladi. SHu bois, bunday odamlardan foydalanib, ular konfliktda biror fikr ayta boshlasa, ko‘pchilik “Bu odam yaxshi. Demak, u to‘g‘ri aytayapti”, - deb aldanib qoladi. Irodasiz va qat’iyatsizlarning boshqa barcha ziddiyatli tiplardan farqi shundaki, ular konfliktga o‘zлari mustaqil bormaydilar, ular ziddiyatta borishga majbur bo‘ladilar. YUqorida sanab o‘tilgan boshqa barcha tiplar mustaqil ravishda ziddiyatni uyushtiruvchi va undan foydalanadigan tiplar hisoblanadi. Irodasiz va qatiyatsiz odamlar esa konflikt vaziyatlarni o‘zлari keltirib chiqarmaydilar

Maqsadga yo‘naltirilgan toifadagi nizoli shaxs hislatlari:

- nizoli vaqtida o‘z maqsadlariga yetishish uchun omil sifatida karaydi;
- nizolarni hal etishda faol tomon sifatida o‘zini namoyon etadi;
- o‘zaro munosabatlarda ta’sir ko‘rsatishga moyil;
- nizolarda maqsadli harakat qiladi, tomonlarning xolatini baholay oladi, turli holatlarni hisoblaydi;
- Janjalli vaziyatlarda muomalaning samarali ta’sir etish usullarini qo‘llay oladi.

8-ilova

JAHLI CHIQAYOTGAN ODAMLAR BILAN MULOQOT QILISH BO‘YICHA MASLAHATLAR

1. Vaziyatni holis baholashga harakat qiling. Aqlingizni ishga soling, hissiyotlarga berilib ketmang. Sizdan jahli chikayotgan odam bilan kelgusi munosabatlar naqadar siz uchun qadrli ekanligini baholang. Muammo nimada? Opponentingizning kaysi hissiyotlari jabr ko‘rgan? SHularni aniqlang.

2. Boshqa odam o‘z hissiyotlarini ushlab tura olmasligi va ratsional fikr yurita olmayotganligini ham anglang, tushuning. Odam g‘azablanayotganda, odatda tinchlik davrida aytmagan gaplarni va qilmagan harakatlarni qilishi mumkin, shu bilan birga, bu harakatlarni o‘zi hohlamagan hodda oshkora qilayotgan va aytayotgan bo‘lishi ham mumkin. Boshqa odamni erinmay eshitting, uning yig‘ilib qolgan emotsiyalarining chiqib ketishga imkon bering. O‘zingizning emotsiyonal vaziyatga tortilishingiz va qalbingizda javob qaytarish niyati tugilishidan ehtirot bo‘ling. Bir-birinigizni takirlamang. Esingizda tursin

- shaxsga emas, muammoga hujum qilish lozim.

3. Boshqa odamga o‘zingizning ham konflikt haqida o‘ylayotganingiz, bezovta bo‘layotganligizni aytинг. Muammo siz uchun ham muhim ekanligi, siz ham uni qo‘ldan kelgancha yechishga harakat qilayotganligingizni, unga qarshi yuragingizda adovat yo‘qligini aytинг. Boshqa odamdan, mavzu bo‘yicha

suhbatlanish uchun qachon vaqt bo‘lishini so‘rang. U bilan samimiy gaplashish uchun doim tayyor ekanligingizni ayting.

4. Suhbat uchun qulay va tinch joy toping, hech kim halaqt bermaydigan, osuda, keng va ochiq joy jahldor odam bilan suhbatlanish uchun eng kulay joydir, odam ko‘p, tor joylarni tanlamang, keng suhbat kenglikni talab etadi.

5. Bahslashmang, kim haq, kim nohaq ekanligi muhim emas. Muhimi suhbatdoshingizni tinchlantirish va muammo yechimini qidirishdir.

6. Boshqa odamning tana zarboniga e’tibor bering. Agar uning harakatlaridan sizning hayotingiz va salomatligingizga zarar yetishini tushunib qolsangiz, zudlik bilan bu odamni holi qoldirish yo‘lini qiling. Agar hayotingizga xavf bo‘lmasa, qochmang.

7 O‘zingizning tana zaboningizni nazorat qiling, o‘zingiz ham suhbatdoshingizga do‘q-ggo‘pisali harakat ramzları hamda signallari jo‘natmayotganligingizga ishonch hosil qiling. Unga juda yaqin o‘girmang.

8. O‘z ovozinigiz intonatsiyasiga e’tibor bering, yumshoq, tinch, samimiy ovozda gapirishga harakat qiling. Tinchlantiradigan so‘zlarni topib ishlating.

9. Siz bilan boshqalar o‘zlarini qanday tutishlarini xohlasangiz, o‘shanday o‘zingizni tuting. O‘zingizni na takabburlik va manmanlik bilan, shuningdek, marhamatli qilib ham qilib ko‘rsatmang. Takabburlik uning jahlini battar oshiradi, marhamatli bo‘lishingiz uning nafsoniyatiga tegadi. Sizning teng munosabatingiz konflikt yechimining eng muhim shartlaridandir

10. Adolatli konflikt yechimi bo‘yicha o‘z zimmangizga ma’lum majburiyatlar oling. Ba’zan hammasiga qo‘l siltab, ketib qolgingiz keladi. Ba’zi xollarda bu yordam beradi ham Ammo muammo yechimini qidirish ustida ishslash foydaliroqdir.

9-ilova

AYOL VA ERKAKLARNING TAFAKKUR TARZIDAGI FARQLAR

Qarama-qarshi jinsni siz yaxshi tushunasizmi? Uning nimalar haqida o‘ylashi va qanday xulosalar qilishini bilasizmi? Qarama-qarshi jinslar, ya’ni erkak va ayollar tafakkur tarzi, ular ikkalasi ham inson bo‘lganligi uchun, birmi yoki turlichami??

Biz bu savollarga javob berishga yordam beramiz. Quyida erkaklar va ayollarga hos bo‘lgan xususiyatlar haqida ma’lum tartibda mujassam etilgan savollar va ularga javoblarni ko‘rib chikamiz. Savollar nazariy asoslangan bo‘lib, ilmiy tadqikotlar asosiga qurilgan. Ular asosida 10 ta xulosa berilgan. Savollar ayol va erkak psixologik holatlari bo‘yicha keng tarqalgan stereotiplar asosiga qurilgan. Mana shunday stereotiplardan biri — «Erkaklar hech qachon e’tibor bilan tinglamaydilar, ayollar esa umuman gapni tushunmaydilar», stereotipidir.

Jumlaning har ikki bo‘g‘inida ham asl holatning bo‘zilishi mavjud. Erkaklar tinglay oladilar, ayollar esa to‘g‘ri tushuntirilsa, tushuna oladilar. Ana shu xulosalar, sizning fikringizcha, to‘g‘ri yoki noto‘g‘riligini o‘zingiz ham aytishingiz lozim. O‘z munosabatingizni aniqlab olgandan so‘ng, o‘z

javoblariningizni to‘g‘ri javoblar bilan solishtiring.

Savollar:

1. Ayollarda intuitsiya erkaklarga nisbatan rivojlangan bo‘ladi. Ularda oltinchi his bor, buni ko‘pincha «ayollar intuitsiyasi» deb atashadi. To‘g‘rimi yoki noto‘g‘ri?
2. Ayollar ko‘p gapiradi. O‘tirishlarda ular erkaklarga nisbatan ancha ko‘p gapiradilar.
3. Ayollar ko‘proq boshqalarga ko‘llarini teqizadilar.
4. Ayollar muammoni birinchi bo‘lib sezadilar va muammoga qarshi tura oladilar.
5. Umuman olganda, erkaklar va ayollarning suxbat uchun tanlaydigan mavzulari bir xildir
6. Turli tadbirdorda odamlar ayollarga nisbatan erkaklarni ko‘proq diqqat bilan eshitadilar.
7. Erkaklar ayollarga nisbatan samimiyoq va ochikdirlar.
8. Erkaklar va ayollar umuman bir xil narsalar ustidan kulishadi, ularda yumorga munosabat o‘xshashdir.
9. Erkaklar o‘zlariga nisbatan mas’ulroq bo‘lib, omadi kelmaganda aybni qo‘proq o‘zlaridan kidiradilar.
10. Erkaklar voqeа-hodisani avra-astarigacha muhokama qilishni yoqtiradilar

Javoblar:

1. Noto‘g‘ri. Tadqiqotlar ayollarning aloxnda xususiyati borligini tasdiqlamaydi va ulardagi intuitsiya erkaklardagidan kuchliroq emas. Ammo ayollar narsalarning eng kichik elementlarigacha, mayda-chuydasigacha alohida e’tibor berishadi. Bu kichik detallarga bo‘lgan e’tibor ularda “intuitsiya kuchli” degan noto‘g‘ri tushunchaning shakllanishga sabab bo‘lgan. Masalan, intonatsiya, mimika, tana harakatlari, kim qanday kiyinganligi, uning modasi va rangi v.h.
2. Noto‘g‘ri. Ayollarga nisbatan erkaklar ko‘proq gapiradilar. Tadqiqotlar shuni k)fsatdiki, bir rasmni ta’riflab berish s)falganda, ayollar uni o‘rtacha 3 minut ta’riflaganlar, erkaklar esa xuddi shu rasm haqida o‘rtacha 13 daqiqa gapirganlar.
3. Noto‘g‘ri. Odatda erkaklar ayollarga nisbatan ko‘proq boshqa odamlarga ko‘l tegizadilar. Ular ayollarni ko‘zatib qo‘yganda, mashina yoki stol atrofiga o‘tirilganda, biror yordam berishda ko‘proq ayollarga qo‘l tegizadilar, o‘rtacha olganda, erkaklar ayollarga nisbatan 4 marotaba ko‘proq ayollarga ko‘l tegizadilar. SHuningdek, erkaklar o‘zaro ham bir-birlariga ko‘p ko‘l tegizadilar (salomlashganda, sport o‘yinlarida, bir-birlarini ko‘llab- quvvatlaganda).
4. To‘g‘ri. Erkaklar ko‘proq bayonot qilsalar ham, aslida ayollar birinchi bo‘lib turli ijtimoiy va oilaviy muammolar haqida gapira boshlaydilar. SHunga qaramasdan ayollar muammoni ko‘proq yumshatibroq, to‘g‘ridan-to‘g‘ri aytmasdan, pardaliroq qilib ma’lum qiladilar. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, ayollar OITS, narkomaniya, uyushgan jinoyatchilik, jinsiy kasalliklar bo‘yicha jamoat fikriga birinchilardan ta’sir etishni boshlaganlar va ta’sir eta olganlar.

Ayollar jamiyatdagi inkirozlar va muammolarni birinchi bo‘lib belgilaydilar va jamoa muhokamasiga qo‘yishga intiladilar. Ammo ayollar qo‘lida moliyaviy resurslarning mavjud emasligini hisobga olgan holda ular jamiyatdagi mana shunday inkiroziy vaziyatlarga qarshi keng va takomillashgan harakatlarni olib bora olmaydilar.

5. Noto‘g‘ri. Odatda, erkaklar va ayollar har xil narsalar haqida gapiradilar. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ayollar ko‘proq parhez, o‘zaro munosabatlar, tashqi ko‘rinish, kiyim-kechak, salomatlikni asrash, his- tuyg‘ular haqida gapirishni yoqtiradilar, erkaklar esa sport, siyosat, texnika, ilmiy yangiliklar, ish, mashinalar haqida ko‘proq gapiradilar. Ayollar va erkaklar o‘rtasida mavzu tanlashda katta farqlar mavjud.

6. To‘g‘ri. Haqiqatidan ham erkaklarning ma’ruzalarini ko‘proq qiziqish bilan tinglashadi. Ham erkak, ham ayol tinglovchilar o‘rtasida o‘tkazilgan tadqiqot erkak ma’ruzachilarning ma’ruzalari ko‘proq e’tibor bilan tinglanishini isbot qilgan.

7. Noto‘g‘ri. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, erkaklar emas, balki ayollar ko‘proq samimiyligini holda, ko‘zlarga karab, iliklik bilan suhbat qurishar ekan. Agar suhbat yaxshi davom etsa, ayollar ko‘zlarga qarashni cho‘zishadi, erkakpar esa ko‘z urishtirishlardan qochishadi. SHuningdek, ayollar ko‘proq kulibqarashadi, suhbat davomida boshlarini qimirlatib, suxbat mavzuini ma’qullab turishadi. Erkakpar o‘z samimiyligini ochik bildirishdan cho‘chishadi.

Samimiylilik ayollarga xos xususiyat, kurslik va sirlarni yashira olish erkaklarga xos xususiyat sifatida baholanadi.

8. Noto‘g‘ri. Erkaklar va ayollarning yumorga munosabati turlichadir. Ayollar erkaklarga nisbatan kam xazillashishadi. Erkaklar hazili qo‘polroq bo‘ladi. Erkaklar o‘zaro juda ko‘p xazil ishlatishadi.

9. Noto‘g‘ri. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ayollar erkaklarga nisbatan ko‘proq o‘z-o‘ziga nisbatan tanqidiy nazar bilan karay olishadi, o‘zlariga nisbatan tanqidiy fikr-mulohalarni qabul qila olishadi va eshitishadi. Ular bunday vaziyatlarda o‘z-o‘zlarini ayplashga moyilroqdirlar. Ular suhbat davomida o‘z nutqlarida «Meni kechirasiz...», «Men boshqa narsani nazarda tutgan edim...», «Afsus...», “O‘zr” kabi so‘zlarini ko‘proq ishlatishadi. Erkaklar qo‘qqisdan ularga qarshi qaratilgan tanqidni “sapchish”, tan olmaslik, isbot etilishini talab qilish, o‘zganining ayblarini topishga urinish yo‘nalishida qabul qilishadi. Erkaklar o‘z ichida tanqid to‘g‘riligini tan olsalar ham, tashqarida o‘zlarini aksincha tutadilar. Ularning ko‘pchiligi tanqidni, ayniksa u ayol kishi tomonidan bildirilayotgan bo‘lsa, tan olishni o‘zlariga ep ko‘rmaydilar.

10. Noto‘g‘ri. Ayollar muammoning eng mayda detallarigacha muhokama qilishadi. SHuningdek, ayollar muammoga har turli ta’riflar berishda erkakparga nisbatan ustunroq bo‘lib, jarayonga ijodiy yondashadilar. Ammo ayollar ko‘proq, mayda narsalarga e’tibor qaratib, bosh mazmunni ajratib olishga erinadilar. Ayollarni qiziktirgan mayda-chuydalar erkaklarning ensasini qotiradi. Ular aniqlik tarafidordirilar. SHu bois, erkaklar turli muammolarni aniq ifoda etgan,

muammoning bosh mazmunini belgilab bera olgan insonlar sifatida o‘zini ko‘rsata oladilar.

10-ilova

**OILAVIY HAYOTNI TO‘G‘RI TASHKIL QILISH, UNI
ZIDDIYATLARDAN ASRASH BO‘YICHA QIZLARGA
MASLAHATLAR:**

Turmushga chiqish, uylanish, to‘y harakatlari har ikki tomon uchun ham stress vaziyati hisoblanadi. To‘y tashvishlari hammani birlashtiradi, ammo to‘y o‘tganidan so‘ng stress vaziyat o‘tib ketmaydi, balki har ikki tomon, ya’ni kelin va kuyov uchun ham yangi vaziyatdagi yangi hayot sharoiti boshlanganligini anglatadi. Mana shu yangi hayotni siz qanday kurishga intilsangiz va o‘z atrofingizga boshqa oila-a’zolarini birlashtira olsangiz, sizning hayotingiz mana shu tartiblarda rivojiana boshlaydi. Samimiylilik, to‘g‘rilik, doimiy yaxshi kayfiyat, mehnatga tayyorlik, hurmat, oilani qadrlash, yigitning ota- onasini e’zozlash kabi hislatlar sizga qo‘l keladi.

- siz kelin bo‘lib tushayotgan oilaning qadriyatlari, to‘zilishi, kun tartibi bo‘yicha barcha tartiblarni va ma’lumotlarni chuqur o‘rganishga to‘g‘ri keladi.

- yangi oiladagi barcha a’zolar, kaynota, qaynona, qizlar va yigitlar harakterlariga doir ko‘zatishlarni yigib boring, ularning harakteri va odatlarni bilib olishga urining.

- qaynonangiz nimalarni sizdan talab qilyapti, u nima narsalarni xush ko‘radi, nima narsa va xodisalar uning asabiga tegadi, shuni o‘rganing, agar qaynonangiz talablarini bajarish imkoniyati bo‘lsa, u ham sizni yaxshi bilib olgunicha, ularni so‘zsiz amalga oshirishga sayi-harakat qiling.

- xuddi shunday, qaynotangiztalablari va xohishlarini nazarda tuting.

- xuddi shunday yostikdoshingizning kayfiyati, mimikasi, ko‘z qarashlari, harakteri va odatlari, nima narsalarni xush ko‘rishi, nima narsalarni yomon ko‘rishi, umuman uning inson sifatidagi individual tomonlarini juda yaxshi bilib olishga harakat qiling, uning salbiy tomonlarini o‘chirib, ijobiy tomonlarini oshirishga sayi-harakat qiling, chunki xotin - arning tarbiyachisidir. Agar eringiz rashkchi bo‘lsa, qanday vaziyatlarda rashk qilishini nazarga oling, agar eringiz ovkatda talabchan bo‘lsa, unga yoqadigan ovqatlarni pishirishga urining, agar eringiz ozodalikni yoqtirsa, saramjon- sarishta bo‘lishga harakat qiling, eringiz odatlariga moslashishga harakat qiling.

- agar qaynona va kaynotangiz talablarini ularning o‘gli sizga ko‘yayotgan talablar bilan mos kelmasa, mazkur muammoni qaynona va kaynotangiz hamda eringiz bilan hamjihatlikda tinchlik bilan do‘stona va iliq muhokama qilishga harakat qilib ko‘ring.

- qaynonangizning sizni tarbiyalashga urinishi bo‘yicha sayi-harakatlariga chidam va sabr-qanoat bilan yondashing, qaynonangiz birdaniga sizning qanday inson ekanligingiz va nimalarni istashingizni bilib ololmaydi, siz va qaynonangiz o‘zaro bir-birlaringizni tanish va o‘rganish jarayonidasizlar.

- sidqidildan qilingan mehnat darrov o‘zini namoyon qiladi, o‘z mehnatingiz va shirin tilingizni atrofdagilardan ayamang, samimi bo‘ling, doimo kulib turing, ochiq yuz bilan qarang, boshqalarning so‘zlari va harakatlaridan yomonlik qidirmang, mehringizni bersangiz mehr olishingiz osonlashadi;

- o‘z muammolarining, fikrlar, o‘y va qarashlaringizni samimi o‘rtoqlashishga harakat qiling, chunki siz bundan buyon falonchixonning “qizi” emas, falonchixonning “kelini”siz. Sizning yutuqlaringiz ham, kamchiliklaringiz ham avvalo yangi oila mavkeiga ta’sir etishini esdan chiqarmang.

- o‘z salomatligingiz borasidagi ma’lumotlarni ham ochik muhokama etishga odatlaning, agar siz o‘zingizni noxush sezayotgan bo‘lsangiz, ammo buni yashirsangiz, buning oqibatlari yomon bo‘lishi mumkin,

- agar uy yumushlari faqat sizning zimmangizga yuklansa, buning oqibatida na ishda, na uyda, na eringizning talablarida siz ularni bajara olmayotgan bo‘lsangiz, bu holatni eringiz bilan ochik va samimi muhokama eting, xotin - sotib olingen erksiz kul va bepul mardikor ham emas. Xotin - uyning hamma majburiyatlarini so‘zsiz bajarishga majburiyat ham olgan emas.

Tirik — jon, u bilan har qanday vaziyat sodir bo‘lishi mumkin. Uy majburiyatlar tenglik asosida to‘g‘ri taqsimlansa, hamma - mehnat qilishga ham, dam olishga ham ulguradi.

- har qanday oilada er majburiyatlar hamda xotin majburiyatlar mavjud. O‘z majburiyatlarining boshqalar zimmasiga sababsiz yuklashga odatlanmang. Majburiyatlar masalasida ham sodiqlik, samimiylilik va tenglik tamoyillariga bo‘ysuning;

- sizning yangi oiladagi hayotingiz bir necha bosqichlardan iborat bo‘ladi:

Birinchi bosqich - yangi kelinlik bosqichi. Bu davrda hamma sizga xurmat va izzat bilan, boshqa tomondai esa, juda katta qiziqish bilan yondoshadi. Doimo kulib tursangiz, yangi oiladagi o‘z xushnudligingizni ochik ko‘rsatib tursangiz, kayfiyattingizdagi baxtiyorlik nurlarini boshqalar bilan o‘rtoqlashsangiz, oiladagi umumiyyuxit ham ko‘tarinkilik asosida rivojlanadi. Agar sal iarsaga jizzakilik va tajanglik qilsangiz, boshqalar ham sizga shunday munosabat bildirishga haqli bo‘ladilar.

Ikkinci oosqich — oilaning teng xuquqli a’zosiga aylanish bosqichi. Bu davrda siz farzandli bo‘lsasiz. Yangi karindoshlar bilan aloqalaringiz davomiy, samimi, ishonch asosida rivojlanib boradi. Siz o‘zingizning muammolarining o‘chiq aytishiga odatlanasiz. Siz oilaning haqiqiy a’zosi bo‘lib borasiz.

Uchinchi bosqich — oilaviy munosabatlarda kelinlikdan chindan ham haqiqiy a’zolikka o‘tish, kelinlikdan xaqiqiy uy bekaligiga o‘tish bosqichidir. Siz bir necha farzandning onasisiz. Ko‘p masalalarni qaynona, qaynotangiz bilan emas, faqat eringiz bilan hal eta boshlaysiz. Oila — tamomila mustaqil oilaga aylanib boradi. Sizni ko‘proq farzandlar tarbiyasi, ular kamoli va oilaning to‘kinligi masalalari qiziqtira boshlaydi. Siz farzandlaringizni o‘kitish va bilimli qilish, ularga xunar berish, ularning kelajagini ta’minalash, ularni oilali qilish kabi vazifalar bilan shugullana boshlaysiz.

To‘rtinchi bosqich - siz oilaning yukori martabali a’zosiga aylana borasiz. Siz bu davrda o‘zingiz ham qaynonalik davriga kirib borasiz. Bu davrda qaynona va kaynotangiz ancha o‘zini oldirib qo‘ygan bo‘ladi. Agar siz ularga hurmat bilan sidqidildan xizmat qilishdan o‘zingizni olib qochmasangiz, sizning karichilingiz ham hurmat va izzatda o‘tadi. Ularga, ya’ni qaynona va kaynotangizga bu davrda shirin so‘z, yaxshi taom, ozodalik yarashadi. O‘z mexringizni ulardan bu davrda ayamang. Eringiz sizning qilgan amallaringizdan umrbod rozi bo‘lib qoladi.

- yangi oila munosabatlariga butunlay sho‘ngib ketib, o‘z ota-onangiz manfaatlarini unutib qo‘ymang. Turmushga chiqqandan so‘ng ular zimmasiga hadeb moddiy talablar qo‘yavermang. Inson - narsa bilan baxtli bo‘la olmaydi. O‘z ota-onangizga ham mexr ko‘rsatishga ulguring. Ular ham ganimat. Ularni ham rozi qiling. Farzandlaringizni karilikni hurmat va izzat qilish, ularga ko‘mak berishga odatlantiring, shundagina farzandlaringiz sizning qarichilingizni ta’minlaydigan bo‘ladi.

- eringiz va o‘zingizning yaqin karindoshlaringizga bir xilda munosabat ko‘rsating, ularni ayirmang, ularni teng ko‘ring va teng munosabat bildiring.

- eringizning yutuqlari va takomili uchun xizmat qilishni o‘zingizga saodat deb biling, unga hamdard va hamsuhbat bo‘ling, unga tayanch bo‘lishga sayi-harakat qiling, farzandlaringizga o‘z otasini hurmat qilishni singdiring, otasining ishlaridan g‘ururlanishni o‘rgating.

- kelin sifatida sizning o‘ziga xos majburiyatlarining qatorida xukuklaringiz ham mavjud. Ammo ana shu huquklar poymol etilayotgan bo‘lsa, qaynona-kaynota tomonidan siz muntazam psixologik tahqirlansangiz, eringiz tomonidan zo‘ravonlik ko‘rsangiz, inson sifatida sizning oilada kadrингiz bo‘lmasa, o‘z huquqlaringizni himoya qilishga sizning haqkingiz bor. Sizni ayol va ona sifatida davlat konunlarini ham, din arkonlari ham o‘z himoyasiga oladi. Buni unutmang!

11- ilova

OILAVIY HAYOTNI TO‘G‘RI TASHKIL QILISH, UNI ZIDDIYATLARDAN ASRASH BO‘YICHA YIGITLARGA MASLAHATLAR:

Siz o‘zingiz uchun hamdard va hamsuhbat inson tanladingiz. Sizning hayotingiz uning hayoti bilan umrbod bog‘landi. U sizga o‘zini ishonib topshirdi. Tanlash masu‘liyati sizda edi. SHuning uchun siz uning takdiri, kelajagi, salomatligi, tinchligi uchun mas’uliyatni bo‘yningizga olasiz. Sie — unga mas’ulsiz. Ammo uiga xo‘jayin, unga ega emassiz. Siz aynan mas’ulsiz. Xotin, sizga turmushga chiqkanidan so‘ng, dunyoviy davlat konunlari bo‘yicha ham, diniy akidalar bo‘yicha ham o‘z erkini o‘zida saqlab qoladi. CHunki xotin butunlay erkini sizga topshirgan qul emas. Oila tinchligi, taqdiri, kelajagi, salomatligi masalalari ko‘proq sizning zimmangizda bo‘ladi. Islom diniga “Xotin allohnning ne’mati. Xotin — er mas’uliyatiga topshirilgan qarz” hisoblanadi. Uni qanday qabul qilingan bo‘lsa, shunday sog‘lom alloxga topshirish lozimligi

uqtiriladi.

- xotiningizga bo‘lgan oiladagi munosabat sizga juda ko‘p parametrlari bo‘yicha bog‘liq bo‘ladi. Agar siz xursand bo‘lsangiz — atrofdagilar ham uni xursandlik bilan qabul qilishadi. Eng avvalo, faqat o‘zingiz yoqtirgan qizni xotinlikka tanlang. Bu ishda hech qachon birovlarining aqli bilan ish tutmang. Ayol kishining hamma ijobjiy ko‘rsatkichlari bilan bir qatorda aynan tanlanayotgan qiz sizga yokdimi yoki yo‘qmi, shunga qarab qaror qiling. Ota-onasizga kelin tanlashi — tabiiy xol. Bu ularning farzi, ular zimmasidagi vazifa. Siz ularning xohishini inobatga olasiz, xolos. Ammo kim bilan yashashni siz o‘zingiz tanlashingiz lozim. Agar qiz bola sizga yokmayotgan bo‘lsa, uning taqliri bilan o‘ynashmang.

- yangi oilaga kirib borish, uning a’zosiga aylanish oson ishlardan emas. Kelinga juda katta stress holati ta’sir ko‘rsatadi. Bir tomondan, siz bilan yaqindan tanishadi, ikkinchi tomondan, butun oila a’zolari bilan muloqot qilishi lozim bo‘ladi. Boshqalar bilan til topishish o‘z o‘zidan vujudga kelmaydi. Ammo kelin zimmasidagi vazifa - hamma bilan til topishishi shart! Uning mana shu holatida siz unga juda katta tayanch bo‘lishingiz, hammaning o‘ziga hos xususiyatlarini tushuntirishingiz, onangiz va kelin orasidagi munosabatlarni to‘tri tashkil qilishingiz talab etiladi.

- Ona va yangi kelin orasidagi munosabatlar masalasi juda katta mas’ullik talab etadigan o‘ta nozik masalalardan hisoblanadi CHunki ona - kelinga baxo beruvchi, uning har bir kadamini tekshirib, o‘z chig‘irig‘idan o‘tkazib, oiladagi unga nisbatan bo‘lgan ijobjiy yoki salbiy munosabatni shakllantiruvchi bosh inson hisoblanadi. Siz - uylanishga qaror kilgan kuningizdan boshlab, mana shu vazifani, ya’ni ona bilan xotin o‘rtasidagi mutanosib munosabatlar masalasini ham uddalashim kerak, deyishingiz lozim bo‘ladi. CHunki tarozining ikki pallasida bo‘lganidek, bir tomonda - ona rozi, ikkinchi tomonda - xotin rozi sharoitini vujudga keltirish, aynan shunday tartibni o‘rnatish va kurish sizning zimmangizda. Bir tomondan ona, sizning er sifatida shakllanishingiz uchun imkon yaratishi, sizning erkingizni bo‘g‘ib qo‘ymasligi, sizning nomingizdan qarorlar qabul kilmasligi lozim bo‘ladi. Ikkinci tomondan, ona sizning yoningizda kelinning yangi oilaga kirib borishini ta’minlashi, unga ko‘makdosh bo‘lishi talab etiladi. Ona - hukmdor emas, ona -mexribon! Uchinchi tomondan, onaning oiladagi mavjud eng nufo‘zli mavqeini kelin ta’minlashi, bu o‘rinning hurmatli va izzatli bo‘lishiga ikror bo‘lishi, onani sizning onangiz bo‘lgani uchun ham doimo hurmatlashi lozim bo‘ladi. Aslida, bu masalalarning hammasi inson huquqlari va erki doirasida yotadi. Agar siz bolalikdanoq boshqa insonlarning ham huquqlari mavjudligi, ularni hurmat qilish lozimligini bilsangiz, to‘g‘ri qarorlar qabul qilasiz. Siz, oila kurgan inson sifatida o‘z xotingizga tayinlaydigan konuniyatlardan biri - “hech bir vaziyatda, hech bir sharoitda onani behurmat qilmaslik”, agar muammo kelib chiqsa, siz bilan bomaslahat uni yechishga intilish, himoyani siz orqali amalga oshirish bo‘ladi Siz, oila kurgan inson sifatida o‘z onangizdan kat’iy talab etadigan qonuniyatlardan biri -“kelinga o‘z o‘g‘lining xotini, aynan uning ya’ni qaynonaning o‘g‘liga ishonib o‘z taqsirini topshirgan

inson sifatida, o‘z nevaralarining onasi sifatida» munosabatda bo‘lish talabidir.

- birinchi kунларданоq yangi oila tartiblari kelinni mas’uliyatli bo‘lishga, tartibga chaqiradi. Uning zimmasidagi vazifalar ortadi. Agar u hamma vazifalarni uddalasa, oiladagi xursandlik ortadi. Ammo agar u o‘z vazifalarini uddalay olmasa, aynan siz unga sabrli va kanoathi munosabatda bo‘lishingiz, u o‘z vazifalarini bilib olishiga imkon yaratishingiz lozim bo‘ladi. CHunki siz uning mas’uliyatini bo‘yningizga olgan insonsiz, shu bilan birga, siz uning posboni va ximoyachisisiz. U yangi oilada avvalambor faqat sizga suyanadi.

- kelinga qo‘yiladigan talab va majburiyatlar aniq bo‘lishi lozim. Kelinga beriladigan talablar asosan bir odam tomonidan yetkazilishi lozim. U odam — siz bo‘lsangiz ayni muddao. CHunki kelin deb hamma undan biror narsani o‘zicha talab qilaversa, ba’zan bir paytning o‘zida bir necha joylarga borib, bir necha ishlarni qilishi lozim bo‘ladigan xolatlar ham kelib chiqishi mumkin. Bu vaziyatda tomonlarning bafurja va bomaslaxat ish tutishlari kerak bo‘ladi.

- kelin salomatligi — sizning bo‘lg‘usi farzandaringiz salomatligi deganidir. SHuning uchun uning salomatligiga e’tiborli bo‘ling. Homilador ayolni ovqatdan siqish, uni ho‘rlash mumkin emas. Bu sizning farzandingizning salomatligiga ta’sir ko‘rsatadi.

- kelin sizning ota-onangizni ikkinchi ota-onsa sifatida so‘zsiz qabul qiladi. Ko‘pincha, o‘z onasini oddiy “opa” (yoki aya, ona) deb chaqirib, o‘z qaynonasini “onajon” deb chaqirayotgan kelinlarni uchratamiz. Kelinning onani o‘z qizini chiqargandan so‘ng onalik vazifasidan bo‘shamaydi, u umrbod ona bo‘lib qoladi. Demak, siz tarafingizdan ham bu masalada mas’ullik joyiz. Kelin har ikki onasiga xurmat ko‘rsatishi, o‘z onasini to‘ydan keyin ham izzatda ushlashi lozim bo‘ladi. Bir ona sizni tug‘ib, tarbiyalagan bo‘lsa, ikkinchi ona uni tug‘ib, uni tarbiyalagan. Siz esa kuyov sifatida ularning har birining hurmatlanishi uchun sharoit yaratib berishingiz lozim bo‘ladi.

- beayb - parvardigor, deyiladi. YA’ni, insonning ma’lum bir xatoliklar qilishi tabiiy hol, hisoblanadi. Hech bir inson xatosiz yashamaydi. Ammo xato to‘zatilmagungacha xato hisoblanadi. Xato tuzatilgandan keyin xato bo‘lmaydi. SHu bois, sizning zavjingga xato qilib qo‘ysa, unga mehr vaadolat bilan tushuntirish, muammoning tub mohiyatini o‘zingiz anglab yetmaguningizgacha bosim va tazyiq o‘tkazmaslik yo‘lidan boring, sizdan o‘z xatoliklari borasida mehrli munosabat ko‘rgan inson, hech zamonga sizga qarshi harakatga jur’at etmaydi. Mehrning kuchi katta, shuni esdan chiqarmang!

- oilaning boshi bo‘lish, uning tiriqchiligini ta’minalash, oila ravnaqini rejalashtirish oson ishlardan emas. Bu ishlarni asosan erkaklarimiz o‘z zimmalariga olishgan. Oila tirikchiligini amalga oshirish - juda katta mexnat va intilish asosida ro‘yogga chiqadi. Ayollar erkaklarimizning oilaparvar bo‘lib, o‘z oilalari ta’minti yo‘lidagi sayi-harakatlariga juda katta xurmat bilan qarashi lozim. Erkaklar esa o‘z xotinlarining oilaga doir ichki yumushlar, bolalar tarbiyasi, uy sarishtaligi bilan shug‘ullanayotganliklarini hurmat bilan qabul qilishi kerak. Kotin faqat uy yumushlari bilan ovora bo‘lib, o‘ziga e’tiborni susaytirgan bo‘lsa,

ularni hayotdan orqada qolgan va qiziqarsiz suhbatdosh sifatida emas, balki, islom dinida ta'kidlangan arning mablag'ini asrab-avaylib, yigib-terib beruvchi, uni reja bilan sarf-harajat kiluvchi o'z posboni va tayanchi sifatida qabul qilishi lozim. Erkaklarning ham, ayollarning ham biri birisiz yashashi kiyin. Buni tan olish kerak. Erkaklar va ayollar yagona yaxlit birlik hisoblanadi. Muhabbat Allox ne'mati, deb bekorga aytilmagan. Demak, yigitlar o'z nomi va mas'uliyatiga olgan qizlarni unib o'stirishlari, ularning oila posboniga aylanishlariga ko'mak berishlari, ularga mexrli munosabat ko'rsatishlari lozim bo'ladi.

Ko'rinish turibdiki, yangi oila kuriishida har ikki tomon uchun ham juda katta mas'uliyatli qarorlar qabul qilish jarayoni boshlanadi. Har ikki tomon, ya'ni qizlar va yigitlar uchun maslahatlarni bir necha barobar ko'paytirish mumkin. Ammo hayot o'zining kutilmaganligi va rang-barangligi bilan o'ziga xosdir. Biz bu o'rinda hayotda ko'zatilishi mumkin bo'lgan barcha holatlarning oldini olib, maslahatlar bera olmaymiz. SHu bois, hayotning eng muhim konuniyatlaridan biri shundaki, har bir odamning hayotida unga eng yaqin bo'lgan odamlar tarkibi bo'ladi. Ular sirasida — er, xotin, farzandlar, ota-onalar kiradi. Ammo ko'pincha aynan mana shular bizning g'azabimiz, jahlimiz, kayfiyatimizning yomonligi, jizzakiligimiz, bardoshli bo'limganimiz, konaot qilmaganimiz, dag'alligimiz, ko'rsligimrtz, o'zimizni ustun qo'yishimiz, dag'dag'alarimiz sababli aziyat chekishadi. Inson umri bir pastda o'tib ketadi. Agar o'z vaqtida biz ularga hurmat va e'tibor ko'rsatmagan bo'lsak, keyingi armonlar ularni bizga qaytarib bermaydi. Insonlarni hurmat qilish, ular erkini e'tiborga olish — hayotning bosh talablaridan biri ekanligini unutmang!

12- ilova

OILAVIY MUNOSABATLARNING BUZILISHIGA OLIB KELADIGAN BA'ZI HOLATLAR:

E'tiqod. Diniy egikod insonnnng tabiiy ehtiyojlaridan hisoblanadi. Ammo avvallari diniy e'tiqodni odamlar ruy rost ko'rsata olmas edilar. Bugungi kunda esa e'tiqod erkinligi tamoyili amal qilmoqda. Buning natijasida avvallari o'z e'tiqodini namoyon qila olmagan ba'zi insonlar uning to'la bajarish imkoniyatiga ega bo'lmoqdadirlar. E'tiqod va uni ko'rsatish alomatlari bo'yicha ba'zan oilalarda turli inqirozlar ham yuzaga kelmoqda. Masalan, o'qimishli oila. Oilada ota ham, ona ham davlat idoralarida ishlaydn Otaning dustu yorlari uni diniy e'tiqod bo'yicha bilim va malakasini oshnrishga yordam berishadi. Ammo unda xaddan tashqari diniy e'tnqodga berilish, qayotining hamma sohalarini diniy e'tiqod bilangana baholash xususiyatlari pando bo'la boshlaydi. SHu bois, u birdaniga o'z oilasida xotini va qizlarshshng hijobga kirishini talao qila boshlaydi. Ular esa buni istashmaydi. Oila boshlig'i bo'lgani uchun, ota o'z xotini va qizlarini otasiga bo'ysunmaganlikda ayblay boshlaydi. Ularning hijob o'ramaganliklarini uni xurmat kilmaganliklari, uni mensimaganliklari sifatida baxolaydi. Men ota bo'lganligim uchun oilada hamma meni aytganimni qilishi shart, - deb biladi Onlaning tinchi bo'ziladi. Ammo islom dinp erkin e'tiqodga

asoslangan ekanligini, dpniy e'tiqodga hech kimni majburlab bo'lmasligi, dinii e'tiqod psonning erkin xohishi va irodasi maxsuli ekanligini ota o'kimishli bo'lsa ham inobatga olmaydi Natijada, oila bo'zilishi uchun sabab sun'iy ravishda yaratiladi Diniy e'tiqod muhim ijtimoiy kategoriya. Uni azaldan mavjud bo'lib, insonlarni yaxshilik va poklikka undovchi zarurnyat sifatida har doim ardochlangan. Ammo diniy e'tiqodni sun'iy ravishda majburan singdirib bo'lmaydi Diniy e'tiqod konkret inson tasarrufidagi majburiyat bo'lib qoladi. SHu bilan birga, mamlakatimiz konunchiligp asosida daxriylar, ya'nn hech qanday dinga ishonmaganlar xukuklari ham tan olinadi. Bu esa, daxriylar yomon, bizga to'g'ri kelmaydigan odamlar ekan-da, degan xuosalarga olib kelmaydi. Islom dini bag'rikeng dinlardan hisoblanadi. Islom dini inson erkini xurmat qilish yo'lidan borishni chaqiradi. SHuning uchun, agar inson diniy e'tiqodli va taqvodor bo'lishni istasa, faqat machitlardagi da'vatlarni eshitibgina qolmay, balki erinmasdan asl manbalarni o'rganib, ularni mutolaa qilish yo'ldan bormog'i lozim. Asl manbalarning barchasida dnnni majburlamaslik bo'yicha ma'lum aqidalar ta'kidlanadi.

Do'stlar. Oilaviy tinch munosabatlarga rahna soluvchi voqeliklardan biri — bu qiz va yigitning do'stlari hisoblanadi. Agar ular oila ishlariga hadeb aralashavermasalar, yosh oilaning tinchini o'ylasalar, bu — to'g'ri vaziyat. Ammo ba'zan yigitning do'stlari uni har kecha choyxonalarga olib chiqib ketib, u yerdan kuyov kech qaytib, keyin o'z xotinni behurmat qilaversa, bunda oila o'z tinci va o'z xurmatini ham yo'qota boshlaydi Ko'pchilggk ayollar oilaning bo'zilish uchun ikki asosiy sabab mavjud deb o'laydi. Ular — agar er kuch ishlatsa, xotinini ursa va keyingi sabab — er alkogol ichimliklarga xuruj kilsa. Uchinchi sabablardan biri — erving yoki xotinning juda tarmoqlab ketgan do'stlari bo'lishi mumkin. Do'stlar o'zi xohlamagan holda er va xotin o'rtasiga sovuqchilik kiritib qo'yishi mumkin. YOsh oila o'z qadriyatlarini yaratib, o'zi oyoqqa turib olguniga qadar, boshqalar uning faoliyatiga keng ravishda aralashmagani ma'qul.

Nohaq ko'ngil og'rishi. Oilaviy turmush doim ham bir tekis, tinch va ravon davom etavermaydi. Ba'zan yillab inson qalbiga azob bergen voqeja va hodisalar alami sizning baxtingizga rahna soladi. Agar siz hadeb ularga quloq solaversangiz va o'z yaqinlaringiz hissiyotlariga salbiy ta'sir o'tkazaversangiz, haqnqatan ham ular, ya'ni sizning ko'nglingizdagи nohaq ko'ngil og'rishlari boshqalarni ham charchatib qo'yishn mumkin.

Masalan, oilaviy turmushda 10-15 yil umr kechirgan har qanday ayoldan "Xayoting qanday? Ering yaxshimi?" deb so'rasangiz, anchagina dardlarimni yuzaga chiqarib, 1-2 soatga yaqin so'zlashuv uchun mavzu topa oladi. Nima uchun shunday?

Gap shundaki, biz o'zbeklar qizlarni har tomonlama oilaviy hayot va oilaviy munosabatlarga juda qattiq tayyorlaymiz-u, ammo yigitlarimizni maxsus tayyorlamaymiz. Yigitlar ayollar bilan qanday muomala qilish madaniyatini bilmasliklari ayon.Yigitlar o'z xotinlari ustidan ustun kelsalar bo'ldi. Ular uchun mana shu ustunlik muhim. Mana shu ustunlik nima hisobiga erishilmoqda, bu -

muhim emas. Balki mana shu onlardagi erkak ustunligi - ayolni xo'rash, uni zo'rash, unga zo'ravonlik o'tkazish, ayol qadrini poymol etish hisobiga erishmoqdadir. Ko'pchilik erkaklar ustun bo'lsam, bo'ldi, demak men yaxshi erkakman, deb o'ylashadi. Ammo bu - aldamchi holat. Ayol kishi xotiningiz bo'lib, sizni er sifatida haqiqatan ham ko'nglida ustun qo'yayotgan bo'lsangiz uning oldida ustunlikka ega bo'lasiz.

Yigitlarimizning ko'pchiligi asr boshida qanday kurs o'zboshimcha, o'z erkini tanigan-u, boshqalar erkini tan olmaydigan bo'lsa, xozir ham shundayligicha tafakkurlari zamonaviy hayotdan orqada qolgan tarzda yashamoqdalar. Ko'pchilik yigitlar "Men oilani tirikchiligini ta'minlayabman-mi, demak, men xo'jayinman. Xotin menga bo'ysunishi lozim", deb o'ylaydi.

Ayol kishining ham inson sifatida o'z qarashlari, fikrlari, xulosalariga ega bo'lishi tabiiy bo'lib, undan batamom o'ziga bo'ysunishni talab etish noxaqlikdir. Bu borada islom arkonlarida ham maxsus o'rinlar e'tirof etilgan. Pang'ambar (s.a v) oldiga bnr ayol kelib, o'z ern ustidan shikoyat qila boshlaydi Payg'ambar uning so'zlarini eshitish uchun sabr kilmaydilar vauni haydab chiqarishni buyuradilar. Ammo mana shu vaqt, arshi a'lodan tovush eshitiladi. "Mening oldimga o'z dardu xasratini aytib, murojaat etishga, sendan tashqari har bir ayolning ham haqki bor. Uning gaplarini eshit", deyiladi. YA'ni ayol o'z kuyinchakligi, emotsional hislarga to'lganligi, doimiy yumush ishlari bilan shug'ullanganligi sababli xonodon muammolarini yaxshi bilganligi bois. uning so'zları va hissiyotlariga qulq tutish zarur qilib belgilanadi.

Ammo ko'pchilik erkaklar 'Mening xotinim menga insoniy munosabatda bo'lishi lozim. Buning uchun men uni suyushim, himoyalashim, uni xo'rmasligim kerak", deb o'ylab ham ko'rmaydi. Yigit kishining insoniy qadriyatlar-bilim, ko'p kitob o'qish, tafakkurli bo'lish asosida shakllanadi. Tafakkurli bo'lish adolatparvarlikni hayot mezoniga aylantirishga xizmat qiladi. Faqat "Men xo'jayinman" degan aqidani ushlab olib, xo'jayin bo'lib bo'lmaydi. "Xo'jayinlik" mas'uliyat degani bo'ladi. Mas'uliyat esa har bir insonga adolat bilan munosabat bildirishni talab etadi. Mas'uliyat esa, oila ravnaqini ta'minlashga qaratilgan doimiy sayi-harakatlarning uzlusiz davomiyligidan iborat bo'lgan oliy maqsad degani. Demak, yigit kishi o'z oila a'zolariga adolatparvarlik bilan munosabatda bo'lgandagina, u ulg'aygan va o'zini tanigan inson sifatida xurmat va e'tiborga loyiq bo'ladi. Demak, yigit kishi oila ravnaqini moddiy va ma'naviy jihatdan ta'minlayotgan bo'lsa, unda o'z mas'uliyatini his qilish o'zining yorqin ifodasini topadi. Ayol ko'nglini ham, erkak ko'nglini ham ataylab, maxsus ravishda og'ritib bo'lmaydi. Ko'ngil nozik narsa, uni asrab-avaylash lozim. Ayollar yokp erkaklar ko'nglini bilmay og'ritib ko'yilganda, ulardan kechirim so'rash, ulardan uzr so'rash, kuchsizlik emas, balki mardlik va chin insoniylik belgisi hisoblanadi.

Begonalik. Ba'zi odamlar uzoq yillar bирgalikda umr kechirib, o'z hayotining muayyan bir davrida umuman bir-biriga begona bo'lib borishadi. Ularni bir-biriga bog'lab turuvchi asosiy qadriyatlardan biri bo'lib faqat farzandlar

qoladi.Ular o‘zaro munosabatlarini “shunday bo‘lishi kerakligi”, yoki farzandlar “baxti-saodati” uchun ushlab turishadi. YA’ni, ularning oila ekanligi tashqi ko‘rinishdagina bo‘lib, aslida bu odamlar o‘zaro turmush kechirishmaydi. Ayollar uchun bunday vaziyatda erining moddiy ko‘magi muhim bo‘lib, ayol kishi mazkur moddiy ko‘makdan voz kecha olmaydi. Erkak uchun esa, kundalik turmushning me’yorida ketayotganligi, uni hech kim turtmayetganligi muhim bo‘lib, o‘zaro tomonlarning har biri o‘ziga keraqligi bo‘lgan narsani olayotganligp bois ular ajralishmaydi. Ammo aslini olganda ular batamom o‘zaro begona bo‘lib borayotgan odamlar bo‘lib, ularning ushlab va birlashtirib turgan narsa umumiy farzandlar, kuda-andalar, milliy an’analar hamda metalitetdir.

CHarchoq. Inson faqat jismoniy jihatdan emas, balki ma’naviy-ruxiy jihatdan ham juda qattiq charchashi mumkin. Mana shu charchoqning bosh sabablaridan biri uning turmush o‘rtog‘i bo‘lishi mumkin. Hox ayolga qarshi, xoh erkakka qarshi yo‘naltirilgan, muntazam takrorlanib turadigan, nafsoniyatga tegadigan, o‘z mohiyatiga ko‘ra adolatsiz, insonning oilaviy mavqeini tushirishga yo‘naltirilgan o‘z turmush o‘rtog‘ini mensimaslik, uni jerkish, uning oilaga kerak emasligini ta’kidlash, uning ishlaridan qoniqmaslik, uni pastga urish, uni ma’naviy xo‘rlash, uning ishlaridan va so‘zlaridan kir qidirish, uning gaplariga qo‘pol ravishda aralashish, uning so‘zlarini bo‘lish, uni qoralash, uni rashk qilish, uni “o‘tirsa o‘poq, tursa so‘poq” tarzida nazoratda ushlashga harakat qilish, uning fikrlarini eshitmaslik, uni inkor etish ma’naviy-ruhiy portlash va yoki chuqur depressiyaning boshi bo‘lishi mumkin. Bunday xol, ko‘pincha bu vaziyatlarni amalga oshirayotgan tomonning ichki kompleksi hisobiga yuz buradi. Inson o‘zini aslan ichida past baholaydi, shuning uchun u o‘z kuchi va mavqeini ko‘rsatish maqsadida ikkinchi tomonni doimo pastga urib turadi, bu bilan u o‘zi ko‘tarilganday bo‘ladi. SHu bois, bunday vaziyatlar oir tomon ikkinchi tomonning uyda bo‘lishini uncha xohlamaydi, ikkinchi tomon uyda bo‘lganida esa, o‘zini “dor»da yurgandek his qiladi. Birinchi tomon o‘zini yakka his qiladi. Ammo, umumiy maqsadlar (bolalar, ular kelajagi) ko‘pincha birinchi tomonni katiy qaror qilib, ajralib ketishdan saqlaydi. Bir tomon ta’ziyidan ikkinchi tomonning ma’naviy-ruhiy charchashi tomonlarni asosan bir-biridan tamomila ajratib yuborishga qodir bo‘lgan xususiyatdir.

Ishonmaslik. Oilaviy hayotda ishonmaslik ikki ko‘rinishda o‘zini namoyon qiladi. Birinchidan, o‘z turmush o‘rtogiga ishonmaslik, uni qizg‘onish, uni rashk qilish. uning har bir qadamnni nazorat qilishga intilish.Ikkinchidan, o‘z kuchi, o‘z mavqeい, o‘z harakatlari va qarorlarining to‘g‘riligiga ishonmaslik. O‘zbek oilalarida rashk qiluvchilar sifatida ayollar ham, erkaklar ham namoyon bo‘lishi mumkin. Ammo ayollar rashki bezarardek ko‘rinadn. CHunki ayollar rashkining asl kuchi baribir ayollar ko‘nglining eng tubida kechadi, ularda juda katta qalb g‘alayoni ko‘tarishadi-yu, aslida esa erkak o‘zini oilada qolish niyati bilan tutsa, ko‘pincha ayollar erkaklarning “chet”ga yurishiga sabr-qanoat bilan qarashadi. Ayollar rashki uchun erkaklar ham ko‘pincha sabab yaratib berishadi. Ayollar rashki besabab yuzaga kelmaydi. SHu bois, ayollar ichida yuqori darajadagi

rashkchilar kam uchraydi. Ammo erkaklar rashki ko‘pincha besabab yuzaga keladi. Ular ichida yukori darajadagi rashkchilar ko‘proq uchraydn. Ularning xotinlari kun bo‘yi uyda o‘tirgan bo‘lsa ham, xotinlarini rashk qilishga ulgurishadi. SHu bilan birga, jismoniy jihatdan rashk qilish bilan birga, boshqa tomonning mavkei, nufuzi, muvaffaqiyatiga rashk qilish hollari uchrab turadi. Agar erkak kishi ko‘tarilayotgan, kar’yerasi yaxshi ketayotgan bo‘lsa, u o‘z xotinidan uni qo‘llab quvvatlashni, unga ko‘mak berishni doimo talab qiladi. YAxshi xotin albatta, o‘z erini uning yaxshi amallarida qo‘llab-quvvatlashi kerak. Bizning o‘zbek ayollari o‘z erining mavqeい ortib borayotganligini doimo, o‘zini chetga olish hisobiga bo‘lsa ham, xushnudlik bilan qabul qiladilar. CHunki, erkak — boquvchi, ta’mintonchi. Ammo buning aksi bo‘lsa-chi?! Agar erkak ishsiz uyda qolib ketgan bo‘lsa-yu, xotinining omadi chopib, yuqori lavozimlarga erishgan bo‘lsa, ayol kishi oila boquvchisiga aylangan bo‘lsa, bu oilada tomonlar bir-birlarining mavqeini to‘g‘ri tushunib olgunigacha, uzoq vaqt tinchlik bo‘lmasligi aniq. Biroq hayotda kimning omadi chopishi aniq emas. SHu bois, kimga bo‘lsa ham rizq berilganiga shukronalik qilib yashash — to‘g‘riroq bo‘ladi. O‘ziga ishonmaslik xollari — uzoq vaqt xotin kishi uyda o‘tirib qolsa, uning atrofida o‘ziga xos do‘satlari va davralari bo‘lmasa, u ijtimony hayot tajribasidan, ijtimoiy muloqotdan mahrum bo‘lsa, mana shunday o‘z kuchiga va mavkeiga ishonmaslik xolatlari yuzaga kelishi mumkin. Ayol kishi butun umr bolalar tarbiyasi bilan shug‘ullangan bo‘lsa ham, u juda katta ijtimoiy vazifa - yangi avlodlarni yetkazib berish, yangi fuqarolarni tarbiyalash ishi bilan shug‘ullangan bo‘ladi. Buni tan olish va qadrlash kerak. CHunki bu vazifa - ayol kishining eng ulug‘ vazifalaridan biridir. SHu bilan birga oilalarda ayollarning o‘z ustida ishlashi, ko‘rkam bo‘lishi, o‘z fikriga ega bo‘lishi uchun sharoit ham yaratib berilishi kerak. O‘qish, o‘rganish, o‘sish - ma’lum vaqt talab qiladi. Agar ayol kishi doimo o‘z oshxonasidan ortmayotgan bo‘lsa, u o‘z oshxonasi muammolaridan o‘zga muammolarni bilmay yashashi aniq.

Nafrat. Oilaviy hayotda o‘z eri yoki xotiniga nisbatan bo‘lgan nafrat uzoq vaqt salbiy his-tuyg‘ular inson ichida to‘planib, ularning yuzaga chiqishi uchun imkon berilmagan vaqtda vujudga keladi. Vaqt-vaqt bilan ko‘ngil bo‘shab turganida esa, ular so‘rilib, inson qalbini bo‘shalib borishiga imkon yaratadi. SHu bois, ko‘pincha, ayollar o‘z taqdirlaridan nolib, o‘z dugonalari, qarindoshlari, onasiga ko‘nglini bo‘shatib olishga odatlanishadi. G‘arbda esa ko‘ngilni psixolog oldida bo‘shatib, ruhan tinchlanish, nima qilish kerakligini bilib olish, orom olish odat tusiga kirgan. Bunda o‘ziga xos mantiq mavjud. YA’ni, salbiy his-tuyg‘ular erkin ifoda qilinishi asosida kuchayib, zo‘rayib bormaydi. Ular to‘planib, yechib bo‘lmaydigan kuchga, emotsiyalar eskapatsiyasiga olib kelmaydi. Balki kam dozalarda, yig‘ilmay chiqib ketib, inson ruhiyatining tinchlanishi uchun xizmat qiladi. Agar ko‘ngilda kechayotgan barcha salbiy his-tuyg‘ular insonni behad darajada qiynayotgan, azoblayotgan bo‘lsa, tabiiy ravishda biror odam bilan o‘z muammolarini muhokama etish, o‘z va o‘z yaqinining his-tuyg‘ulari nima uchun bunchalik to‘qnash kelayottanligini aniqlash, vaziyatta haqiqatan ham

neytral munosabat bildirishga o‘tish muhim ahamiyat kasb eta boshlaydi. Nafrat insonni ichdan yemiradi. Uning osoyishtaligini buzadi. U inson salomatligiga qattiq salbiy ta’sir etadi. Ammo har doim ham sizning ko‘nglingizda tug‘ilgan nafrat aslida o‘z yaqiningizning xatti-harakati yoki xatolari oqibatida bo‘lmaydi. Balki ko‘proq ular siz o‘z yomon va salbiy emotsiyalaringizdan kutilish yo‘llarini bilmaganingiz, bu salbiy emotsiyalarni o‘nlab yillar davomida o‘zingizga yuk qilib ortib olib yashayotganingiz oqibatidir. Bu yuk — og‘ir yuk, ammo benaf, foydasiz yuk. Uning keraksiz yuk ekanligini o‘zingiz anglab yetishingiz kerak. CHunki ko‘pincha bu salbiy emotsiyalarning kelib chiqishi va yig‘ilib borishiga o‘zga odamlar emas, balki aynan sizning harakteringiz aybdor. Ammo buni tan olishga ko‘pincha sizning kagiyatingiz va kuchingiz yetmaydi. SHu bois, siz bu yukni ko‘tarib yuraverasiz. Tinch holatda ular osuda bo‘lib, ketganday tuyuladi, ammo ziddiyat xolatida ular yangitdan bosh ko‘tarib, o‘zini bildira boshlaydi. SHu bois, siz oilaviy ziddiyatlarda o‘nlab yillar avval bo‘lib o‘tgan voqealardagi sizga aytilgan so‘zlarni, sizga qarshi qaratilgan emotsiyalarning barchasini juda yaxshi esga olasiz va ularni ro‘kach qilib gapirishdan roxatlanasiz. Ular, ya’ni salbiy his tuyg‘ular sizga shunchalik qadrdon bo‘lib qolganki, siz faqat o‘z salbiy emotsiyalaringizning to‘g‘riligiga shubha qilmay ishonishingiz, boshqa odamlar sizga, “Yo‘k, bu ish xato” deb aytsa ham, siz ulardan kutilish, ozod bo‘lishga ko‘rkayotganingiz, salbiy emotsiyalardan qutilish sizni o‘z ko‘z o‘ngingizda kuchsiz, o‘z nuqtai nazarini o‘tkaza olmagan, o‘zini ximoya qila olmagan insonga aylantirayotganligi sizning haqiqatda ham o‘z emotsiyalari oldida kuchsiz insonga aylantirib qo‘yadi. Nafrat - insonlarni bir-biridan ayiradi, ularni birlashtirmaydi.

12-ilova

INSONLARNING NUQSONLARI VA KAMCHILIKLARI:

Bekorchilik-bekorchilik o‘z-o‘ziga qilingan suiqasddir,

Xudbinlik- shaxsiy xudbinlik razillikning boshidir. Xudbinlikning uch toifasi bo‘ladi: o‘zi yashab, boshqalarning yashashiga halaqit bermaydigan xudbin: o‘zi yashab. boshqalarga kun bermaydigan xudbin, o‘zi ham yashamay, boshqalarning yashashiga ham kun bermaydigan xudbindir. (I. S. Turgenev).

Hasad. Hasad kishilar orasida janjalni boshlab beradi (Demokrit).

Xasislik. Xasislik qancha kuchli bo‘lsa, rahm-shavqat shuncha kuchsiz bo‘ladi (F. Petrarka)

G‘arazgo‘ylik. G‘arazgo‘y odam haqgo‘y ham, qat’iy ham, mard ham, burchiga sodiq ham bo‘lmaydi. (V.A. Suxomlinskiy).

Jur’atsizlik. Jur’atsizlik qanchadan-qancha yaxshi amallarning boshini yeysi.

Qo‘rroqlik. Tuban tuyg‘ular ichidagi eng tuban tuyg‘u bu qo‘rquvdir (V. Shekspir). Qo‘rqoklik rahmsizlikning boshidir. (M.Montal)

SHuxratparastlik. SHuxratparastlikka berilish qadimdan donolarni beaql qilib kelgan (I.Kant). SHuxratparast odam hamisha pastkash bo‘ladi (P.I CHaykovskiy).

Takabburlik. Takabburlik - ojizlik belgisidir.

Maqtanchoqlik. Mantanchoq odamlar donolarga kulgi, ahmoqlarga esa hayratomuz pesha, hushomadgo‘ylarga osongina o‘lja va o‘z shuhratparastligining qulidir. (F.Bekon)

Dimog‘dorlik. Mayda odamlarda dimog‘ katta bo‘ladi. (F Vol’ter).

Ayyorlik. Ayyorlik juda ham chegaralangan kishilarning hayot tarzidir.

YOlg‘onchilik. Irodasiz yurak, farosatsiz aql va buzuq harakterni yolg‘onchilik fosh etadi (F.Bekon).

Riyokorlik. Xushomadgo‘y odamlar surbetlarcha riyokorlikka hurmat bilan qaraydilar (O.Balzak).

Xushomadgo‘ylik. Odamni o‘ziga maqtash xushomadgo‘ylik belgisidir. (Arastu).

Ikkyuzlamachilik. Faqat pastdagи odamgina oldingda maqtab, orqangda g‘iybat qiladi (Pifagor).

Ezmalik. Ezmalik - so‘zdagi beodoblikdir.

Zolimlik. Zolimlik - o‘zgayur hayotiga qarshi yo‘naltirilgai kuchdir.

Zo‘ravonlik. O‘z so‘zini o‘tkaza olmagan ojiz obam, kuch va zo‘ravonlikka erk beradi.

Jizzakilik. Jizzakilik - o‘zini tuta bilmaslik oqibatidir.

G‘azab. G‘azab - bir muddatlik oshkora nafratdir: nafrat esa — yashirin, doimiy g‘azabdir (SH.Dyukcho).

CHiqisha olmaslik. Barcha janjallarning o‘ziga xos xususiyati - ikkata tomonning zaifligidir (F.Volter).

Bekorga va’da berish. Asossiz umid berish — insonni erkin nafasdan mahrum etishdir.

O‘z so‘zi ustida turmaslik. O‘zini behurmat qilgan odamgina o‘z so‘zi ustida turmaydi.

Bahslashish. Bahslashish ko‘plarning qo‘lidan keladi, oddiygina suhbatlashishini esa kamdan-kam kishi uddalaydi (A.Olkott).

O‘zini tuta bilmaslik. Faqat dushmanlarini yenggan kishi mard bo‘lmasdan, o‘z hissiyotlari ustidan g‘alaba qilgan kishi ham marddir (Demokrit).

Jaholat. Insonning bittagina zolimi bor,u ham bo‘lsa- jaholatdir. (V.Gyugo).

13- ilova

MEROSIMIZDAN NAMUNALAR:

1. Til shirinligi - ko‘ngilga yoqimlidir, muloyimligi esa foydali. SHirin so‘z sof ko‘ngillar uchun asal kabi totlidir (A.Navoiy)

2. Ustozga kelganda u shogirdiga juda qattiq zug‘um kilishga ham, xaddan tashqari ko‘p yon berishga ham intilmasligi lozim, chunki ortiqcha zug‘um shogirdda ustozga nisbatan nafrat uyg‘otadi (Abu Nasr Farobi).

3. Ey birodar. munofiqqa bo‘lma ulfat, kim ulfatdir boshi uzra yuz ming kulfat (A.YAssaviy).

4. Bir kalima shirin so‘z qilichni qinga kiritadi (A. Temur).

5. Aql ila olam yuzin obod qil, xulq ila olam dilin shod qil (A.Navoiy).
6. Faqat bir tomon aybdor bo‘lganda edi, janjal bu qadar uzoq cho‘zilmasdi.(F.Laroshfuko)
7. G‘azabning emas, aqlning ovoziga qulq sol. (V Shekspir)
8. Janjallashayotgan ikki kishining aqlirog‘i - ko‘proq aybdor.(I. Gyote).
9. Mard kishiga qaraganda qo‘rjqoq odam ko‘proq janjal chiqaradi. (Jefferson).
10. Nafrat - razillikni, ba’zan aqli zaiflikni yashiruvchi niqobdir, nafrat sahovat, aql va odamlarni tushunish hislati yetishmasligining belgisidir(A.Dobe)
11. So‘kinish odati kuchaygani sari beixtiyor yomon xatti-harakatlarga moyillik ham kuchaya boradi (Aristotal).
12. G‘azab bilan boshlangan narsa uyat bilan tugaydi. (L.N.Tolstoy)
13. G‘azab ustida jazo berish jazolash emas - qasos olishdir.(P.Buast).
14. G‘azab uchun dalilning keragi yo‘q. U faqat sabab axtaradi.(I.Gyote).
15. YAxshilikka buyuringlar, agar o‘zlarining qila olmasalarining ham (Hadisdan).
16. YOmonlikdan qaytaringlar, garchi uning hammasidan o‘zlarining chetlana olmasalarining ham. (Hadisdan).
17. Nazar toza bo‘lsa, toza narsani ko‘radi (Sanoiy).
18. Insonning qalbi hurriyat olamidir. (Mavlono Jaloliddin Rumiy).
19. “Hukmdorimga « qalb ko‘zi bilan qarab, undan so‘radim: “Sen kimsan?”, u javob berdiki: “Sen’ (Ibn Halloj).
20. “Taqvo» nimadir? “Taqvo”-bu ko‘zni yomon manzaradan, qulqoni yomon gapdan, tilni yomon so‘zlashdan, oyoqni yomon joyga borishdan, qo‘lni yomon narsalarga cho‘zishdan saqlashdir” (Imam Muhammad al-G‘azzoliy).
21. Insonning chin insonligi bahs va safarda anglanadi (J.Gebert).
22. O‘z vaqtida fikr bildirish katta mahorat talab qilganidek, o‘z vaqtida sukul saqlash ham hizilakam mahorat emas. (F.Laroshfuko).
23. Suhbatni aql emas, o‘zaro ishonch hamma narsadan ko‘proq qizitadi.(F.Laroshfuko).
24. Ko‘p gapishtish bilan ko‘p fikr aytish boshqa-boshqa narsa (Sofokl).
25. Gapishtishni bilmasang, tinglashni o‘rgan (Pomponii).
26. Bilginki, sening farosatisiz, sovuq, beparvo so‘zing hafa qilishi, dilni og‘ritishi, ranjitishi, iztirobga solishi, larzaga tushiriisi, dovdiratib qo‘yishi mumkin (V.A. Suxomlinskiy).
27. YAxshi suhbatdosh bo‘lishning faqat bitta usuli bor, bu tinglay bilishdir (K.Morli)
28. Madomiki bir ikki shirin so‘z odamni baxtiyor etsa, shuni qizg‘angan odam ablahdir (T.Pen).
29. Qo‘pollik - bukrilik kabi mayiblikdir (M.Gorkin).
30. Bahslashish ko‘plarning qo‘lidan keladi, oddiygina suhbatlashishi esa kamdan-kam kishi uddalaydi (A. Olkott).
31. Hech kimga so‘z bermay suhbat mavzuini ulab ketaverish shaxsiyat-

parastlikning eng jo'n ko'rinishidir, uning qoralanishi to'g'ri (G.Spsnser).

32. Biz bittagina so'z bilan o'zimizga va o'zgalarga qanday zarur yetkaza olishimizni yetarli tasavvur qilmaymiz, bu zararni deyarli tuzatib bo'lmaydi. (F.Lamenne).

33. Ko'p odamlar yaxshi gaplarni so'zlashi mumkin, biroq kamdan-kam odam tinglay biladi, chunki tinglash aql ishlatalishni talab qiladi (R. Tagor).

34. Tinglash aqlli odam ko'p hollarda ahmoqqa ko'rsatadigan muruvvatdir, lekin ahmoq hech qachon bunga muruvvat qaytarmaydi (P. Dekursel).

35. Qanday gap aytsang, javobiga ham o'shani olasan (Gomer).

36. YAxshi gapirish uchun insonda aql yetmasligi va indamaygina qo'ya qolish uchun idrok yetishmasligi musibatdir (J.Labryuyer).

14-ilova

ASOSIY TUSHUNCHALAR LUG'ATI

Konflikt (lotancha "sonfliktus" - to'qnashuv demakdir)- o'zaro qarama-qarshi bo'lgan ziddiyatli manfaatlar va munosabatlarning to'qnashuvidir.

Konfliktli vaziyat - ijtimoiy sub'yektlar o'rtasida haqiqiy qarama-qarshilikni yuzaga keltiruvchi insonlar manfaatlarining mos kelmasligi. Konfliktogen - konfliktga bo'lgan layoqatni anglatadi, ya'ni ziddiyatga moyillikdir.

Konfliktning yechimini topish - konflikt vaziyatni yo'qotish hamda u yuzaga keltirgan munosabalarni to'g'ri yo'lga solish bilimlari va ko'nikmalari majmuidan iboratdir.

Konstruktiv yondashuv-konfliktni hal etishning ijobiy bosqichi.

Destruktiv yondashuv esa - konfliktni yanada chuqurlashtirib uni boshi berk ko'chaga olib kiradi.

Dekonstruktiv yondashuv-konfliktning dastlabki bosqichi uchun xos yondashuv.

Jamoa - ijtimoiy munosabatlar va yagona ijtimoiy faoliyat asosida birlashgan guruh.

Absans- ongning o'ta qiska vaqtda yo'qolishi.

Asteniya - ruxiy quvvatsizlik

Affekt - ruxiy portlash.

Giperkinez - tanada kuzatiladigan ixtiyorsiz harakatlar.

Agressiya - (lotin tilida) hujum qilish.

Depressiya - kayfiyatning pasayib (tushkunlik) ketishi.

Imperativ - buyuruvchi, buyruq beruvchi.

Mutizm - gapirmaydigan, gung bo'lib qolish.

Suitsit - o'z joniga qasd qilish.

Fobiya - vahima bosish, qo'rqish.

Psixasteniya - ruhiy faoliyatning susayib ketishi.

Katalepsiya - bir xolatda qotib qolish.

Afoniya - ovoz chiqmay qolish.

Indifferent - befarq, sovuqqon, e'tiborsiz, indifferent odam. Hasadgo'ylik -

kimdandir, nimadandir norozi bo‘lish, o‘zganing yutug‘ini ko‘rolmaslik, muvaffaqiyatlariga nisbatan shubhaga borish, qizg‘anish xolatlari kuzatiladi.

Emotsional “zararlash” - bevosita emotsional holatlarni (qo‘l, yuz xatti-harakatlari, intonatsiya) uzatish orqali ta’sir ko‘rsatish.

Instinkt - xulq-atvor yoki xatti-harakatlarning oldindan genetik shartlangan usullari.

Konfrontatsiya — lotin tilidan olingan bo‘lib, son-qarshi +frons (frontis) peshona, front (bir-biriga qarshi turish va fikrlarning to‘qnash kelishi).

Stress - (tanglik holati) kuchli qo‘zg‘ovchilar ta’sirida yuzaga keladigan jiddiylik holati.

Individ - biologik turga kiruvchi alohida tirik mavjudot.

Adaptatsiya - insonning ijtimoiy muhit bilan o‘zaro faol munosabatda bo‘lish va uning potensialligini shaxsiy rivojlanish uchun ishlatish qobiliyati.

Ijtimoiylashuv—insonning butun hayoti mobaynida o‘z-o‘zini o‘zgartirish va rivojlantirishning boshqariladigan maqsadga yo‘naltirilgan jarayondir. Renessans davri - qayta tug‘ilish davri (epoxa Vozrojdeniya).

Adekvat javob - agressiyaga agressiya bilan javob qaytarish.

Frustatsiya - addanish, hafagarchilik, rejalarning ishdan chiqishi - kishining maqsadga erishish yo‘lida uchraydigan ob‘yektiv ravishda yengib bo‘lmaydigan yoki sub‘yektiv ravishda shunday tuyuladigan kiyichiliklar tufayli paydo bo‘ladigan psixologik xolat. Frustatsyaning eng yomon oqibatlaridan biri - nevrozlar hisoblanadi.

Bomis - inson muntazam g‘azablanaversa, qon tomirlariga bo‘lgan tahdid va bomis ham kuchayib boradi. Natijada, tomir devorlari yemirila boshlaydi.

Adrenalin - Adrenalin inson shakllanishida juda zarur bo‘lgan moddalardan hisoblanadi. Chunki ibridoij jamiyat davrlarida ko‘p miqdordagi ortiqcha adrenalin odama yirik xayvonlarni o‘ldirish, tabiat tahdidlariga qarshi kun ko‘rish, boshqa qabilalarni yengish, turli o‘jalarni ko‘lga kiritish, ya’ni atrof-muhitning nihoyat darajada inson hayotiga tahdid qilishi sharoitida zarur moddalardan biri bo‘lgan.

Adrenalin insonga uning atrof muhit bilan bo‘lgan kurashlarida ko‘rmaslik, jasurlik, qat’iyat, qarshi tura olish, xujum qilish, o‘zini ximoya qilish uchun ko‘mak bergen. Inson yirtkich hayvonni o‘ldirayotgan vaqtida adrenalin unga kuch ato etib turgan, yirtqich hayvon o‘ldirilgandan so‘ng, adrenalin moddasi o‘z funksiyasini bajarib bo‘lganligi sababli u organizmdan chiqib ketgan. Ammo biz g‘azablangandagi, jahlimiz chiqqanidagi, qahrimiz kelganidagi organizmdagi vujudga kelgan adrenalin moddasi o‘z-o‘zidan organizmdan chiqib keta olmaydi. SHu bois, sog‘lom turmush tarzi bilan shugullanib yashayotgan odamlar turli sport turlari, o‘yinlari, mashqlari orqali ortiqcha adrenalinga qarshi o‘z organizmi faoliyatini muvofiqlashtirib turadilar.

Xolesterin moddasi — yog‘ moddasi.

Istehzo - yuzaki kulmoq.

Sabotajchilik- ishdan bo‘yin tov lash.

Ratsionalistlar - hamma sharoit va hususiyatlarni o‘z manfaatlariga bo‘ysundirishga o‘rgangan odamlardir.

Oila - insonlar kundalik hayotining asosiy qismi jinsiy munosabatlar, bolani dunyoga keltirish, bolalarning ijtimoiylashuvi kabi holatlar sodir bo‘ladigan ijtimoiy institut.

Sabotaj - barbod muloqotni barbod etuvchilar.

Kompromiss - kelishuvchanlik.

AMALIY MASHG'ULOTLAR

**MAVZU: PEDAGOGIK KONFLIKTOLOGIYANING MOHIYATI,
OBYEKTI, PREDMETI, MAQSADI, VAZIFALARI VA FAN SIFATIDA
PAYDO BO'LISHI**

Reja:

1. Konfliktologiya yoki konfliktlar yechimi sohasi yangi rivojlanib kelayotgan va taraqqiy etayotgan fan sohalaridan biri ekanligi.
2. Pedagogik konfliktologiyaning mohiyati, obyekti, predmeti, maqsadi, vazifalari va fan sifatida paydo bo'lishi haqida ma'lumot berish.
3. Pedagogik konfliktologiya fanining paydo bo'lishi va rivojlanishi.
4. Konfliktlar haqida ilk tasavvurlar.

1- topshiriq: Aqliy xujum qoidasi.

1. Hech qanday birga baholash va tanqidga yo'l qo'yilmaydi! Taklif etilayotgan g'oyani baholashga shoshilma, agarada u hattoki ajoyib va garoyib bo'lsa ham-hamma narsa mumkun.

*TANQID QILMA –hamma aytilgan g'oyalari qimmatli vat eng kuchlidir.
O'rtaga chiquvchini bo'lma!*

AQLIY HUJUM SAVOLI.

Konflikt nima ?

2-topshiriq «Ikki qismli kundalik» metodi asosida talabalarni bilimini mustahkamlash

«Ikki qismli kundalik» metodi darsning yangi mavzu o`rganilayotgan qismida yoki yangi terminlar, tushunchalarni mustahamlashda foydalaniladi.

Bu metod bilan ishlash asosan yozma shakli amalga oshiriladi.

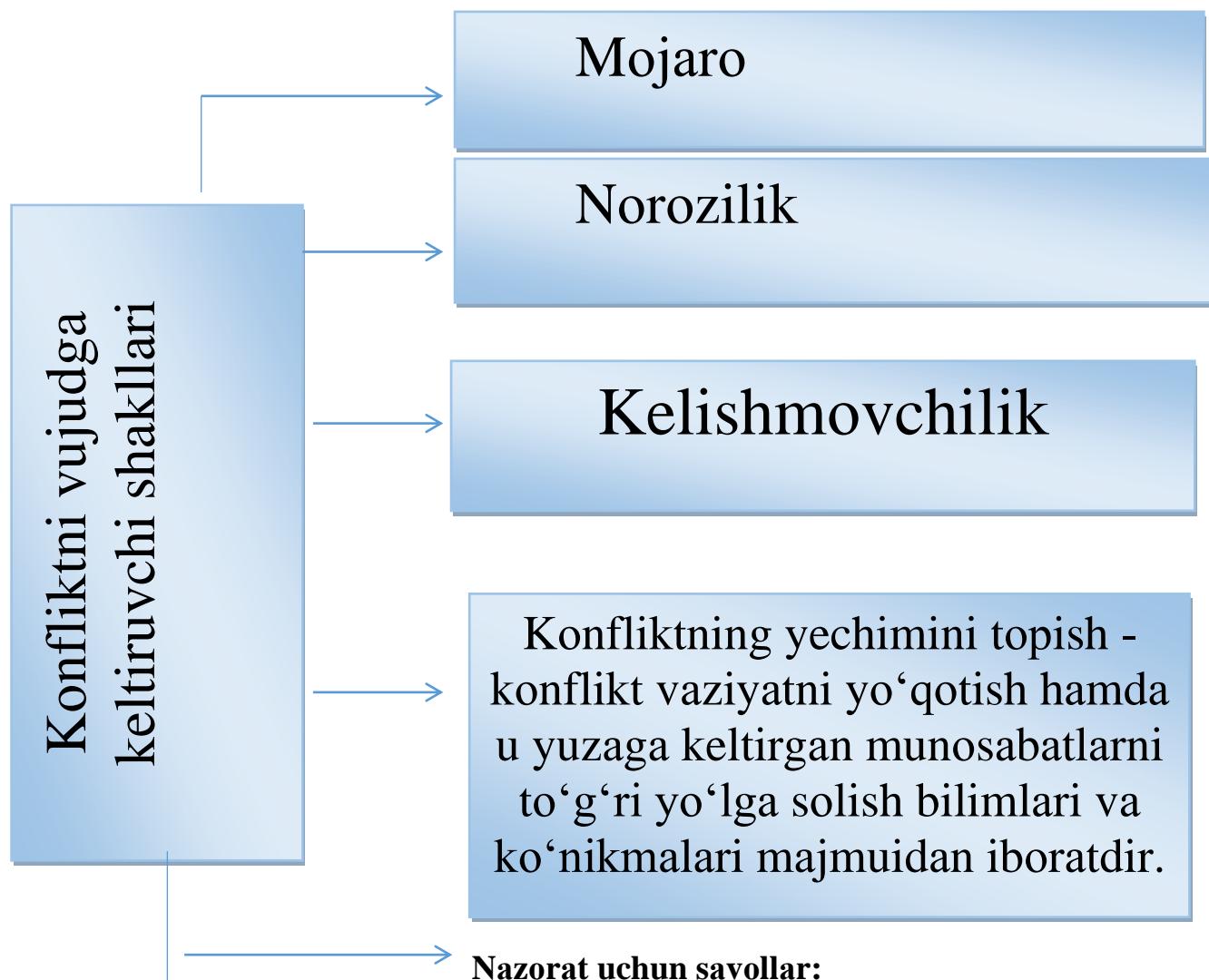
Bunda o`quvchi o`zining konspekt daftarini ikki qismga ajratadi.

Yangi o`rganilgan tushuncha, ta'rif yoki izohlar daftarning birinchi tomoniga yoziladi. Ikkinci tomoniga esa har bir o`quvchi berilgan ta'rifdan kelib chiqib, o`z ta'rifini bir nechta variantda yozishi kerak. Masalan:

Berilgan ta'rif	Ta'lim oluvchining ta'rifi
Pedagogik konfliktologiya	Turli muammoli vaziyatlardan chiqib ketish

3-topshiriq Konflikt to‘qnashuv jarayonida ikki tomonning bir-birini tushunmagan

holatda vujudga keladi. Konfliktni vujudga keltiruvchi shakllari:

1. Pedagogik konfliktologiya fan sifatida qanday rivojlanib borgan
2. Pedagogik konfliktologiyaning mohiyati, ob'ekti, predmetini ayting
3. Pedagogik konfliktologiyaning maqsad va vazifalari nima
4. «Konflikt», «ijtimoiy konflikt», «pedagogik konflikt» tushunchalarini taxlil qiling
5. Pedagogik konfliktlarning rivojlanish darjasini va bosqichlarini ayting

Adabiyotlar:

1. Baubekova G. «Pedagogicheskoe masterstvo» T.: 2000g.
2. Juravlev V.I. Osnovi pedagogicheskoy konfliktologii. – M.: Rossiyskoe pedagogicheskoe age ntstvo, 1995.
3. Mijerikov V.A., Ermolenko M.N. Vvedenie v pedagogicheskuyu deyatelnost. – M.: 2002.

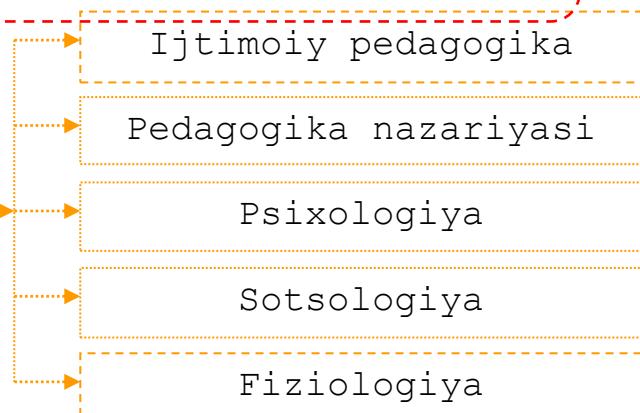
MAVZU. PEDAGOGIK KONFLIKTOLOGIYANING FANLAR BILAN ALOQADORLIKDA RIVOJLANISHI

Reja: 1. Pedagogik konfliktologiya fanining rivojlanishi fanlar bilan bog'liqligi.
2. Psixologiya, sotsiologiya, falsafa, tarix, huquq va boshqa ijtimoiy fanlar bilan yaqin aloqadorlikda o'r ganiladi va shu fanlar bilan bilan bog'liqligi.

1-topshiriq:

Pedagogik konfliktologiya fani ixtisoslik fani hisoblanib, uning rivojlanishida qator fanlar bilan birgalikda hamkorlikda ishlolib boradi.

Pedagogik konfliktologiya

Bilasizmi?

Buni yodda tuting!

Konfliktli xulqning bir necha shakllari ajratiladi:

- faol-konfliktli xulq (undash);
- passiv-konfliktli xulq (undashga javob);
- konflikt-kompromisli hulq;
- kompromisli xulq

Insert texnologiyasini qo'llash uchun dastlab o'quvchilarga ma'ruza matni bilan tanishib chiqish vazifasi yuklatiladi. Matnni o'qish uchun o'qituvchi mavzu mazmuni ko'lamidan kelib chiqqan holda reglament belgilaydi. So'ngra jadval asosida mavzu yuzasidan savollarni keltiradi va o'quvchilarni jadval qatorlarini quyidagi belgilarni qo'yib chiqishni topshiradi.

Mavzu savollari	√	+	-	?
1. Konflikt», «ijtimoiy konflikt», «pedagogik konflikt» tushunchalarining o'zaro farqi nimada?				
2. Ijtimoiy konfliktning				

oqibatlari qanday bo'lishi mumkin?				
3. Psixologiyadagi mavjud 4 ta temperament				
4. Pedagogik konflikt				

Belgililar quyidagi ma'nolarni anglatadi:

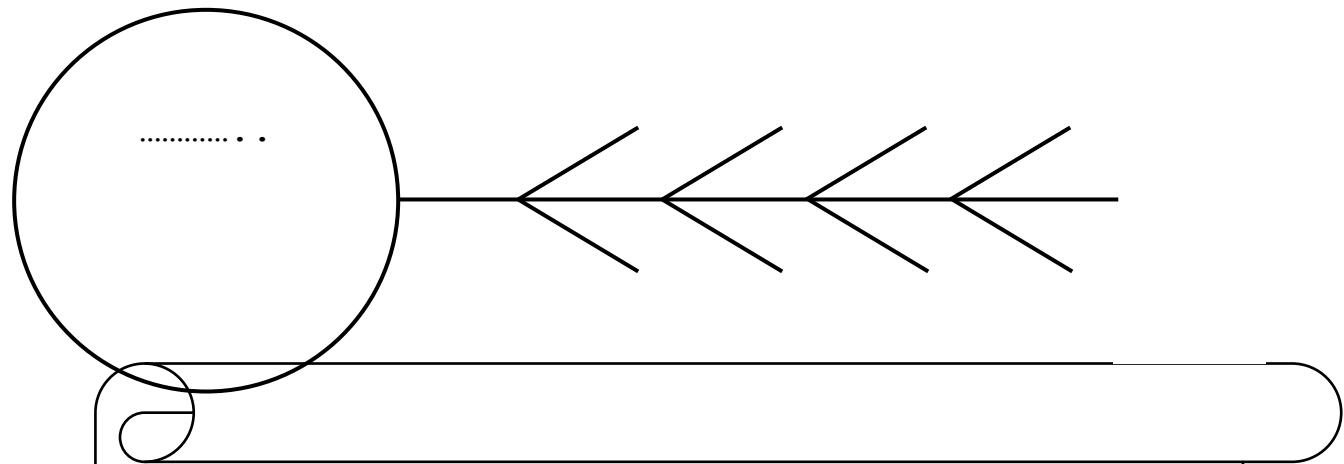
(√) - Bilaman.

(+) - Men uchun yangi ma'lumot.

(-) - Men bilgan ma'lumotni inkor qiladi.

(?) – Noaniq, mavxum (qo'shimcha aniqlikni talab qiladigan) ma'lumot.

«Baliq skeleti» metodi

«Baliq skeleti» metodini samarali amalga oshirish qadamlari

Har bir ishtirokchi erkin ishlashi uchun qulay sharoit yaratilishi kerak. Mustaqil fikr va g'oyalarni yozish uchun kerakli doska, yumshoq doska, flefchatka, rangli markerlar, posterlar, kodoskop va turli formatdagi qog'ozlar oldindan tayyorlanishi lozim. Beriladigan mavzu, muammo yoki vaziyatlar aniqlanadi.

Ish qoidalarini belgilash kerak:

- a) berilgan g'oyalar baholanmaydi;
- b) fikrlashga to'g'ri erkinlik beriladi;
- v) berilayotgan g'oyalar miqdori qancha ko'p bo'lsa, shuncha yaxshi;
- g) «o'ylang», «ilib oling» va boshqa g'oyalarga asoslanish kerak;
- d) mustaqil fikr va goyalar to'g'risida so'rash va mag'zini chaqish kerak;
- e) mavzu asosida berilgan g'oyalarni yozib, ko'rindigan joyga ilib qo'yish zarur;
- j) berilgan yangi g'oyalarni yanada to'ldirib, qatnashchilar rag'batlantirilishi lozim;
- z) qatnashchilar g'oyalari ustidan kulish, kinoyali sharhlar va mayna qilishlarga yo'l qo'yimasligi shart;
- i) yangi-yangi g'oyalar tug'ilayotgan ekan, demak ishni davom ettirish kerak.

Nazorat uchun savollar:

1. Pedagogik konfliktlogiya qaysi fanlar bilan chambarchas bog'liq .
2. Konfliktli xulqning necha xil shakli bor

3. Psixologik-pedagogik kirishuvchanlik ta'lim-tarbiya jarayonida ta'sir etuvchi faktor, «zararli» va «foyDALI» konfliktlar. Pedagogik konfliktlarning yuzaga kelish omillari

4. Pedagogik konfliktlarning yuzaga kelish omillari qaysilar

Adabiyotlar:

1. Baubekova G. «Pedagogicheskoe masterstvo» T.: 2000g.
2. Juravlev V.I. Osnovi pedagogicheskoy konfliktologii. – M.: Rossiyskoe pedagogicheskoe age ntstvo, 1995.
3. Mijerikov V.A., Ermolenko M.N. Vvedenie v pedagogicheskuyu deyatelnost. – M.: 2002.
4. Azizzodjaeva N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. – T.: Fan, 2006.
5. Voronin G.L. Konflikti v shkole. Sotsiologicheskie issledovaniya №3, 1994 g.

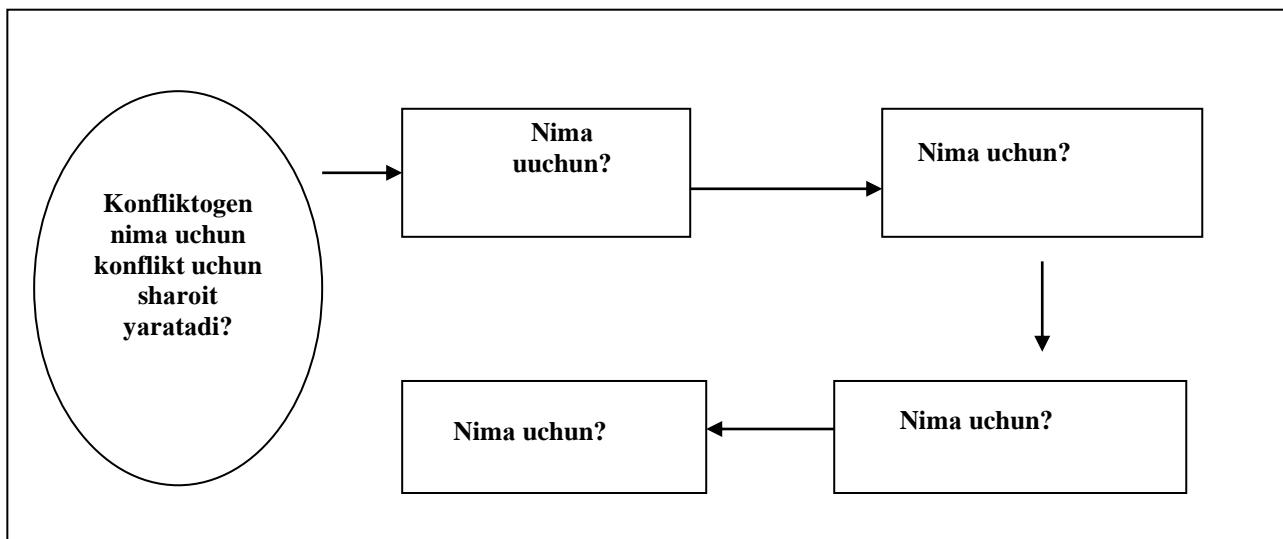
MAVZU: KONFLIKT INSON HAYOTINING AJRALMAS TARKIBI SIFATIDA: KONFLIKTOGENLAR

Reja:

1. Insonning ilk bolalik davridanoq turli nizolar bilan to'qnashuvi.
2. Konflikt vaziyatlarning kelib chiqishida “konfliktogen”larning o'rni
3. Konfliktogen - konfliktga imkon beruvchi, konflikt uchun sharoit yaratuvchi sifatida

Nazariy bilimlarni mustahkamlashga doir topshiriqlar

1-topshiriq. Quyidagi chizmaga e'tibor qarating. Muammo yuzasidan fikr yuriting.

2-topshnriq. Konfliktogen - konfliktga imkon beruvchi, konflikt uchun sharoit yaratuvchi sifatida

Mashg'ulot davomida talabalar kichik guruharga bo'linadilar va topshiriqlar beriladi.

Mashg'ulotni o'tkazish jarayonida qo'llaniladigan topshiriqlar:

1. Psixologik-pedagogik kirishuvchanlik ta'lim-tarbiya jarayonida ta'sir etuvchi faktor.
2. Pedagogik konfliktlarning tashkiliy-boshqaruvga doir sabablari.
3. Pedagogik konfliktlarning ijtimoiy-psixologik sabablari.
4. Pedagogik konfliktlarning shaxsiy sabablari.
5. Pedagogik konfliktlarning turlari

Topshiriqni bajarish tartibi:

1. Mazkur mavzu yuzasidan o‘z nuqtai nazaringizni bayon eting.
2. Nuqtai nazaringizni asoslash uchun dalillar kiritning.
3. Mavzu yuzasidan aniq xulosalar chiqaring.

GURUHLAR BILAN ISHLASH:

Talabalarni 2 guruxga bo’lib, har biri o‘z guruxlarini nomlashlarini topshiriq qilish va savollar berish:

1. Pedagogik konfliktlarning yuzaga kelish sabablari
2. «Zararli» va «foydali» konfliktlar.

Javoblarni baholash va umumlashtirish.

Adabiyotlar:

1. Baubekova G. «Pedagogicheskoe masterstvo» T.: 2000g.
2. Juravlev V.I. Osnovi pedagogicheskoy konfliktologii. – M.: Rossiyskoe pedagogicheskoe age ntstvo, 1995.
3. Mijerikov V.A., Ermolenko M.N. Vvedenie v pedagogicheskuyu deyatelnost. – M.: 2002.
4. Azizzodjaeva N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. – T.: Fan, 2006.
5. Voronin G.L. Konflikti v shkole. Sotsiologicheskie issledovaniya №3, 1994 g.

MAVZU. AGRESSIYA VA ZO’RAVONLIK HAQIDA TUSHUNCHA. UNING MOHIYATI

Reja:

1. Agressiya va zo‘ravonlik o‘zaro bog’liqligi.
2. Inson kayfiyatida aggressiv holatlaming o‘sib borishi va to‘planishi.
3. Agressiya inson xarakterida tug‘ma va tabiiy bir element sifatida.

(Dastlab talabalardan mustaqil tayyorlanish uchun berilgan topshiriqlar(uyga vazifa) soraladi va ularning konspekt daftarlari tekshiriladi. Songra mavzu reja asosida muhokama qilinadi.)

Topshiriq:

Nazorat uchun savollar:

1. Maqsadga erishishga birgalikda intilish.
2. Ijobiy va salbiy munosabatlar.
3. Qarama-qarshilik ijobiy munosabat.
4. Pedagogik konfliktning echimi va uni boshqarish texnologiyasi.
5. Pedagogik konfliktlar bilan boshqarish tushunchasi.
6. Pedagogik konfliktning jarayoni bosqichlari.

Mashg'ulotning borishi:

Mavzu mazmunidan kelib chiqib “Insert texnologiyasi”ni qo'llang

Insert texnologiyasini qo'llash uchun dastlab o'quvchilarga ma'ruza matni bilan tanishib chiqish vazifasi yuklatiladi. Matnni o'qish uchun o'qituvchi mavzu mazmuni ko'lamidan kelib chiqqan holda reglament belgilaydi. So'ngra jadval asosida mavzu yuzasidan savollarni keltiradi va o'quvchilarni jadval qatorlarini quyidagi belgilarni qo'yib chiqishni topshiradi.

Mavzu savollari	✓	+	-	?
1.Agressiya				
2.Zo'ravonlik				
3.Kayfiyat				

1. Belgilar quyidagi ma'nolarni anglatadi:
2. (✓) - Bilaman.
3. (+) - Men uchun yangi ma'lumot.
4. (-) - Men bilgan ma'lumotni inkor qiladi.
5. (?) – Noaniq, mavxum (qo'shimcha aniqlikni talab qiladigan) ma'lumot.

“Muammoli vaziyat”

“Muammoli vaziyat turi”	“Muammoli vaziyat sabablari”	Vaziyatdan chiqib ketish harakatlari
Nima uchun inson kayfiyatida aggressiv holatlar o'sib boradi		

Adabiyotlar:

1. Baubekova G. «Pedagogicheskoe masterstvo» T.: 2000g.
2. Juravlev V.I. Osnovi pedagogicheskoy konfliktologii. – M.: Rossiyskoe pedagogicheskoe age ntstvo, 1995.
3. Mijerikov V.A., Ermolenko M.N. Vvedenie v pedagogicheskuyu deyatelnost. – M.: 2002.
4. Azizzodjaeva N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. – T.: Fan, 2006.
5. Voronin G.L. Konflikti v shkole. Sotsiologicheskie issledovaniya №3, 1994 g.

MAVZU. KONFLIKTLI VAZIYATDA G‘AZAB VA QAHR

Reja:

1. G‘azab, jahl, qahr kabi psixologik holatlar aynan konfliktli vaziyatlarda vujudga kelishi.
2. Tomonlar to‘qnashuvming psixologik-ruhiy natijasi,
3. O‘zga tomonga nisbatan qo‘qqis shakllangan his-tuyg u.
4. O‘zini muhofaza qilish yoki o‘zga odamga bosim va ta’ziq o‘tkazish usuli sifatida
5. G‘azab, jahl, qahr konflikt vaziyatlarning odatdagi hamrohi ekanligi

(Dastlab talabalardan mustaqil tayyorlanish uchun berilgan topshiriqlar(uyga vazifa) soraladi va ularning konspekt daftarlari tekshiriladi. Songra mavzu reja asosida muhokama qilinadi.)

Topshiriq:

Nazorat uchun savollar:

1. Maqsadga erishishga birgalikda intilish.
2. Ijobiy va salbiy munosabatlar.
3. Qarama-qarshilik ijobiy munosabat.
4. Pedagogik konfliktning echimi va uni boshqarish texnologiyasi.
5. Pedagogik konfliktlar bilan boshqarish tushunchasi.
6. Pedagogik konfliktning jarayoni bosqichlari.

Mashg’ulotning borishi:

Mavzu mazmunidan kelib chiqib «Blits o‘yin» (To‘lqinsimon) metodini qo’llang.

Ushbu metodni qo‘llash jarayonida o‘quvchilarga “Ayollar ko‘ylagi”ni loyihalash jarayonlarining ketma-ketligini 3 daqiqa davomida aniqlash topshirig‘i beriladi. Masalan:

<i>Harakat mazmuni</i>
Bazis to‘rini qurish
Qo‘sishchalarni aniqlash
Qomat o‘lchamlarini olish
Model tanlash
Asos konstruksiya hisobini amalga oshirish
Ayollar ko‘ylagi konstruksiyasini qurish
Loyihalash usulini tanlash
Modelga tavsif berish
Konstruksiyaga model chiziqlarini o‘tkazish

Andozalarni tayyorlash

Topshiriq o‘quvchilar tomonidan bajarilgach, ular javoblari aniqlash uchun to‘g‘ri variantlar quyidagi jadval asosida keltiriladi va birdaniga ularning javoblari taqqoslab baholab boriladi. Ushbu metodni guruhlarga ajratib va individual tarzda ham amalga oshirish mumkin.

«Blits o‘yin» (To‘lqinsimon) metodi asosida faoliyatni baholash

<i>Harakat mazmuni</i>	<i>Y</i> <i>Akka baho</i>	<i>T</i> <i>Akk a xato</i>	<i>o‘g‘ri javob</i>	<i>uruh xatos</i>	<i>uruh ahosi</i>
			7		
			5		
			4		
			1		
			6		
			8		
			3		
			2		
			9		
			1		
			0		

Adabiyyotlar:

1. Baubekova G. «Pedagogicheskoe masterstvo» T.: 2000g.
2. Juravlev V.I. Osnovi pedagogicheskoy konfliktologii. – M.: Rossiyskoe pedagogicheskoe age ntstvo, 1995.
3. Mijerikov V.A., Ermolenko M.N. Vvedenie v pedagogicheskuyu deyatelnost. – M.: 2002.
4. Azizzodjaeva N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. – T.: Fan, 2006.

**MAVZU:TA’LIM MUASSALARIDA OTA-ONA VA
TARBIYACHILAR, O‘QITUVCHI VA O‘QUVCHI O‘RTASIDAGI
NIZOLARNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI**

Reja:

1. Ta’lim va tarbiya ko‘p qirrali va murakkab jarayon ekanligi.
2. Ta’lim muassasalarida o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi nizolarni bartaraf qilish.
3. Ta’lim muassasalarida o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi nizolar
4. Konfliktologik kayfiyat va xususiyatlarni o‘rganish.
5. jamiyatdagi inqirozlarning kelib chiqishi va ijtimoiy to‘qnashuvlarning

oldini olish yo'llari.

Dastlab talabalardan mustaqil tayyorlanish uchun berilgan topshiriqlar(uyga vazifa) soraladi va ularning konspekt daftarlari tekshiriladi. Songra mavzu reja asosida muhokama qilinadi.Talabalarga nizoli vaziyatlarda o'zini tutish borasida so'rovnomani bajarib, nizoli vaziyatlarda o'zlarini qanday tutishlarini o'lchashni aytib so'rovnomani bajarishga sharoit yaratish

Nizolashuvchanlik darajasini aniqlash so'rovnomasi

Mazkur so'rovnama shaxsga nizolashuvchanlik xususiyati qanchalik xos ekanini aniqlashga xizmat qiladi.

1. Jamoat transportida boshlanib ketgan tortishuvga sizning munosabatingiz qanday bo'ladi?

A) ishtirok etaman; b) qaysi tomonni haq deb bilsam, uning oldini olib, biror narsa deyman, v) faol aralashib, butun zarbani o'zimga olaman.

2. Majlislarda rahbariyatni tanqid qilib chiqasizmi?

A) yo'q; b) yetarli asosga ega bo'lsam, tanqid qilaman; v) har qanday sabab bilan nafaqat rahbariyatni, balki uning oldini olganlarni ham tanqid qilaman.

3. Do'stlarining bilan tez – tez tortishib turasizmi?

A) hafa bo'lmaydiganlari bilan tortishaman; b) faqat ayrim jiddiy masalalarda tortishaman; v) tortishuv menga suv va havodek zarur.

4. YAqinda kelib, navbat boshiga suqilib kirayotgan kishiga munosabatingiz qanday bo'ladi?

A) Ichimdan norozi bo'laman-u, indamayman; b) e'tiroz bildiraman; v) o'zim navbat boshiga turib, odamlarni tartibga chaqiraman.

5. Uyda dasturxonga tuzi past taom tortilganda, reaksiyangiz qanday bo'ladi?

A) arzimagan narsani deb dod –voy solmayman; b) indamay tuzdonni olaman; v) piching qilaman, ovqatlanishdan namoyishkorona bosh tortaman.

6. Ko'chada yoki transportda oyog'ingizni bosib olishsa, reaksiyangiz qanday bo'ladi?

A) aybdor odamga kinoyali qarab qo'yaman; b) ikki og'iz e'tiroz bildiraman; v) bisotimdag'i hamma "chiroyli" so'zlarni to'kib sochaman.

7. YAqinlaringizdan biri sizga yoqmaydigan narsa harid qilganda reaksiyangiz qanday bo'ladi?

A) indamay qo'ya qolaman; b) qisqacha fikr bildirib qo'yaman; v) tanqid qilib tashlayman.

8. Lotoreyada omadingiz chopmasa, bunga qanday munosabatda bo'lasiz?

A) o'zimni xech narsa bo'lmaganday ko'rsataman, ammo ichimda boshqa o'ynamaslikka o'zimga va'da beraman; b) hafaligimni berkitmayman va bir

kunmas olamimni olmasam bo‘lmaydi deb o‘ylab qo‘yaman; v) anchagacha kayfiyatim buzuq bo‘lib yuraman.

Natijalarni hisoblash.

Har bir “a” variant – 4 ball

Har bir “b” variant – 2 ball

Har bir “v” variant – 0 ball

Natijalarni talqin etish

22 – 32 ball. Siz tinchliksevar, nizolardan osonlik bilan chiqib ketadigan, uyda ham, ishda ham tortishuvli vaziyatlardan o‘zini olib qochadigan odamsiz. SHuning uchun odamlar sizni moslashuvchan inson, deb biladi. Unutmang, vaziyat taqazo qilganda prinsipiallikni namoyon etish ham hurmatga loyiq xususiyat.

12 – 20 ball. Siz nizolashuvchanroq odamsiz, biroq ilojsiz holatlardagina nizoga kirishasiz. Siz vaqt kelganda amalingiz va do‘srlaringizni yo‘qotib qo‘yishdan qo‘rqmay o‘z fikringizni qattiq turib imoya ilasiz. Bunda obod – ahloq me’yorlaridan chetga chiqmaysiz, odamni haqorat qilmaysiz. SHuning uchun odamlar sizni hurmat qilishadi.

0 – 11 ball. Bahs, munozara, tortishuv – siz nafas oladigan havo. Boshqalarni tanqid qilishni yaxshi ko‘rasiz, ammo sizni tanqid qilganlarni tiriklay “yeb yuborishga” tayyorsiz. Vazminlikning yetishmasligi va qo‘rslik odamlarni sizdan bezdiradi. Do‘srlaringiz ko‘pmi? Ko‘p bo‘lishini istasangiz, xarakteringiz ustida ishlang.

[Metodika manbasi: Ratanova T.A., SHlyaxta N.F. Psixodiagnosticheski metody izucheniya lichnosti: Uchebnoye posobiye – Pererabotannoye i dopolnennoye izdaniye posobiya: T.A.Ratanova, L.I. Zolotareva, N.F.SHlyaxta «Metody izucheniya i psixodiagnostiki lichnosti» - M.: Moskovskiy psixologo – sotsialnyiy institut : Flinta, 1998. 259 – 260 betlar.]

Nazorat uchun savollar:

1. SHaxslararo konfliktlarni boshqarish sohasi.
2. Muloqot-pedagogik konfliktlarni echish va boshqarish usullari.
3. Pedagogik muloqotning konfliktogenligi profilaktikasi.

Pedagogik takt.

4. O‘qituvchi va o‘kuvchilarning pedagogik hamkorligi – pedagogik konfliktlarni hal etish shakllaridan biri.
5. Pedagogik qarama-qarshilik – tarbiyachi va tarbiyalanuvchilar shaxsini takomillashtirish manbai sifatida.
6. Ijtimoiy-psixologik trening–konfliktli xulq-atvorni korrektsiyalash metodi sifatida.

Adabiyotlar:

1. Baubekova G. «Pedagogicheskoe masterstvo» T.: 2000g.
2. Juravlev V.I. Osnovi pedagogicheskoy konfliktologii. – M.: Rossiyskoe pedagogicheskoe age ntstvo, 1995.
3. Mijerikov V.A., Ermolenko M.N. Vvedenie v pedagogicheskuyu deyatelnost. – M.: 2002.
4. Azizzodjaeva N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. – T.: Fan, 2006.

MAVZU. KONFLIKTLI VAZIYATLARNI HAL ETISHDA OILANING ROLI Reja:

1. Oiladagi tarbiya; oiladagi tarbiyaning funktsiyalari;
2. Oiladagi noto‘g‘ri tarbiyaning asosiy turlari;
3. Oilada bola xulqining buzilishi, ota-onaning noto‘g‘ri tarbiyasining natijasi;
4. Oiladagi tarbiya jarayoining pedagogik konfliktologiya bilan aloqasi haqidagi tasawurlarini kengaytirish.

(Dastlab talabalardan mustaqil tayyorlanish uchun berilgan topshiriqlar(uyga vazifa) soraladi va ularning konspekt daftarlari tekshiriladi. Songra mavzu reja asosida muhokama qilinadi.)

Topshiriq:**Nazorat uchun savollar:**

1. Pedagogik konfliktlarning kelib chiqish sabablari.
2. O’zaro munosabatlarni keskinlashtiruvchi pedagogik vaziyat.
3. To’qnashuv, qarama-karshiliklar motivi.
4. Ta’lim-tarbiya jarayonidagi majburiylik.
5. Konfliktning ijobiy va salbiy tomonlari Ta’lim-tarbiya jarayonidagi birgalikdagi faoliyat profilaktikasi.
6. Pedagogik maqsadga yo’naltirilgan munosabat.

Mashg’ulotning borishi:**Mavzu mazmunidan kelib chiqib “Insert texnologiyasi”ni qo’llang**

Insert texnologiyasini qo’llash uchun dastlab o‘quvchilarga ma’ruza matni bilan tanishib chiqish vazifasi yuklatiladi. Matnni o‘qish uchun o‘qituvchi mavzu mazmuni ko‘lamidan kelib chiqqan holda reglament belgilaydi. So‘ngra jadval asosida mavzu yuzasidan savollarni keltiradi va o‘quvchilarni jadval qatorlarini quyidagi belgilarni qo‘yib chiqishni topshiradi.

Mavzu savollari	√	+	-	?
1.				
2.				
3.				
4.				

Belgilar quyidagi ma'nolarni anglatadi:

- (✓) - Bilaman.
(+) - Men uchun yangi ma'lumot.
(-) - Men bilgan ma'lumotni inkor qiladi.
(?) – Noaniq, mavxum (qo'shimcha aniqlikni talab qiladigan) ma'lumot.

Tushunchalar taxlili metodi

Tushunchalar	Mazmuni
<i>Oiladagi tarbiya .</i>	
<i>Oilaviy nizolar</i>	
<i>Oilada bola xulqining buzilishi</i>	

Adabiyotlar:

Baubekova G. «Pedagogicheskoe masterstvo» T.: 2000g.

Juravlev V.I. Osnovi pedagogicheskoy konfliktologii. – M.: Rossiyskoe pedagogicheskoe age ntstvo, 1995.

Mijerikov V.A., Ermolenko M.N. Vvedenie v pedagogicheskuyu deyatelnost. – M.: 2002.

Azizzodjaeva N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. – T.: Fan, 2006.

Voronin G.L. Konflikti v shkole. Sotsiologicheskie issledovaniya №3, 1994 g.

MAVZU. JAMOADAGI KONFLIKT VA UNI YECHIMGA OLIB KELISH YO'LLARI Reja:

1. Jamoada mos kelishga ta'sir ko'rsatuvchi omillaming asosiy guruhlari;
2. Xodimlarning janjalkashliklariga ta'sir ko'rsatuvchi psixologik hususiyat turlari; Nizolar sabablari; nizolarni hal qilish usullari;
3. Direktorlarning o'z ilmiy mudirlari bilan nizolarga borish hollari;
4. O'qituvchi o'rtasida, guruh ichida, shaxslararo nizolarning oldini olish yo'llari borasidagi bilimlarni kengaytirish.

Mashg'ulotning borishi:Talabalarni 3 guruhg'a bo'lib 3 xil nizoli vaziyat berish va yechimini topishlari uchun vaqt belgilash:

N1: «Tengqurlaring hali biror marta sigaret chekib ko'rmaganingni mazax qilib ustingdan kulishayapti. Ulardan biri senga: «Sen hali yosh bolasan va bunday jiddiy ishlar bilan shug'ullanish senga ertalik qiladi», - dedi. Uning gapi senga juda og'ir botdi va Sen unga javob berishga qaror kilding.

N2: Xulqi yaxshi bo'lmagan tengqurlaringdan biri kechqurun qayerdadir o'tadigan kechaga seni taklif qilayapti. U bola (qiz) spirtli ichimlik iste'mol qiladi va hatto sigaret ham chekadi. U senga: «Yur, bir dam olib kelamiz, sen axir katta yigtsan-ku (qizsan-ku), uyingdagilar senga ruxsat berishadi-ku», - deyapti. Bu vaziyat seni bezovta qilyapti va sen unga rad javobini bermoqchisan.

N3: Agressiv holatdagi kishi ikkinchi - o'ziga ishongan va e'tiroz bildirayotgan odamni spirtli ichimlik ichishga undayapti.

Maqsad: Nizoni bartaraf etuvchi harakatlar namunasini havola etishdan iborat

(ayni holatda bu - o‘z-o‘ziga ishonchli hulq-atvor ko‘rinishidir). Ishtirokchilarni «ichi puch» nizolarning sabablari bilan tanishtirish. «Ijtimoiy xavfli» vaziyatlardan konstruktiv (ijobiy yechim topgan holda) chiqib keta olish va nizodan chetda qolish malakalarini shakllantirish.

Materiallar: Vaziyatlar bayon etilgan 3 xil rangli qog‘ozlar.

Adabiyotlar:

1. Baubekova G. «Pedagogicheskoe masterstvo» T.: 2000g.
2. Juravlev V.I. Osnovi pedagogicheskoy konfliktologii. – M.: Rossiyskoe pedagogicheskoe age ntstvo, 1995.
3. Mijerikov V.A., Ermolenko M.N. Vvedenie v pedagogicheskuyu deyatelnost. – M.: 2002.
4. Azizzodjaeva N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. – T.: Fan, 2006.
5. Voronin G.L. Konflikti v shkole. Sotsiologicheskie issledovaniya №3, 1994 g.
6. Lisetskiy K.S. Preduprejdenie mejlichnostníx konfliktov v sisteme otnosheniy starsheklassnikov A/R dissertatsii M., 1994.

MAVZU. PEDAGOGIK KONFLIKTOLOGIYADA TANA ZABONI

Reja:

1. Tana zaboni – yurish-turish, qanday ovozda so‘zlashish, kiyinish, imo-ishora, mimika,
2. Axborot tarqatish va qabul qilishda ishtirok etgan tana harakatlari majmuasi.

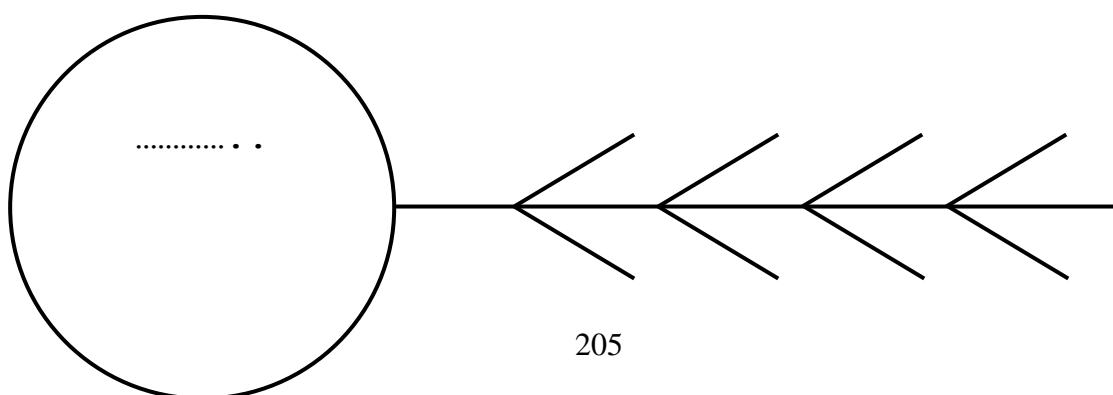
(Dastlab talabalardan mustaqil tayyorlanish uchun berilgan topshiriqlar(uyga vazifa) soraladi va ularning konspekt daftarlari tekshiriladi. Songra mavzu reja asosida muhokama qilinadi.)

Topshiriq

Nazorat uchun savollar:

- 1.Pedagogik konfliktlarning yuzaga kelishining ob’ektiv omillari.
- 2.Pedagogik konfliktlarning tashkiliy-boshqaruvga doir sabablari.
- 3.Pedagogik konfliktlarning ijtimoiy-psixologik sabablari.
- 4.Pedagogik konfliktlarning shaxsiy sabablari. Pedagogik konfliktlarning turlari
- 5.O’qituvchi va o’quvchilar orasidagi konfliktlar.

«Baliq skeleti» metodi

Adabiyotlar:

1. Baubekova G. «Pedagogicheskoe masterstvo» T.: 2000g.
2. Juravlev V.I. Osnovi pedagogicheskoy konfliktologii. – M.: Rossiyskoe pedagogicheskoe age ntstvo, 1995.
3. Mijerikov V.A., Ermolenko M.N. Vvedenie v pedagogicheskuyu deyatelnost. – M.: 2002.
4. Azizzodjaeva N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. – T.: Fan, 2006.
5. Voronin G.L. Konflikti v shkole. Sotsiologicheskie issledovaniya №3, 1994 g.

MAVZU. KONFLIKTLARNI BOSHQARISH TARTIBLARI VA USULLARI

Reja:

1. Konflikt yechimini topish uchun konfliktni boshqarishning o‘ziga xos usullarini egallash.
2. Konfliktlarni boshqarish haqida ma'lumotlami bilish va ularni qo'llay olish.
3. Konfliktologiyada konfliktlarni boshqarish usullari.
4. Konfliktlarni boshqarishning besh asosiy usuli haqida ma'lumot berish.

Mashg’ulotning borishi:

Topshiriq. Quyidagi keysni yeching:

5-metod. Doskaga chiqish degan narsa yo‘q

Rostini aystsam, menga doskaga birin-ketin chiqarib, mavzuni gapirtirish metodi umuman yoqmasdi. Doskaga, minbarga chiqarmasdim hech kimni. Bir kishini 10 minut gapirtirib qo‘ymasdim hech qachon. Bunaqa eski uslub menga umuman yoqmasdi, rosti. Hamma o‘tirgan joyida javob beraverar edi. Bunda blits savollardan foydalanardim. Masalan:

- Akbarjon, surishtiruv muddati qancha?
- Nodirbek, nechta tergov organi bor?
- Jamshidxon, jinoyat ishini qo‘zg‘atish sabablari nechta?

Bu usulning yaxshi tomoni shunda ediki, men istalgan vaqtida, istalgan talabaga murojaat qilaverar edim. SHu sababli, talabalar butun dars davomida diqqatini savol-javoblarga qaratishga majbur bo‘lardi. Kimnidir xayoli darsdan uzoqlashayotganini sezsam, darrov o‘sanga murojaat qilardim. Oldingi gaplarni takrorlashini so‘rardim. Tabiiyki, bunday usuldan keyin talabalar beixtiyor darsdagi savol-javoblarni eshitib turishga harakat qilishardi.

5-metodning SWOT tahlili

Kuchli tomonи	
Kuchsiz tomonи	

Imkoniyatlar i	
Tahdidlari	

6-metod. O'qimay kelganlar to'rga o'tsin

SHuncha urinishlarga qaramay, baribir darsga tayyorlanmay keladigan talabalar bor edi. Buni yashirish yoki inkor qilish kerakmas.

O'qimay kelgan talabalar uchun ham o'zimning qat'iy prinsipim bor edi. Fikrimcha, o'qimay kelgan talaba ham, mening darsimdan quruq qo'l bilan chiqib ketmasligi kerak edi. O'sha darsda u shunchaki jasad bo'lib ishtirok etmasligi, faqat yo'qlamaga ko'rinish uchun kelmasligi lozim edi.

SHu sababli men o'qimay kelgan talabalarni eng oldingi partaga o'tqazardim. Blits savol-javoblar vaqtida har bir savolning javobini ulardan qayta aytishlarini so'rardim. Masalan, boshqa bir talaba savol beraman, u javob berdi deylik. Keyin xuddi shu savolni o'qimay kelgan talabaga yana qayta beraman. U kursdoshi aytgan javobni takrorlaydi. Aytolmasa, yana takrorlattiramiz, diqatini jamlaymiz.

SHunaqa qilib, dars oxirigacha u ko'p ma'lumotni eshitadi, gapiradi. Va natijada darsimdan nimadir (kam bo'lsa-da) olib chiqib ketadi.

Ha, esimda, ba'zi talabalar oldingi partada o'tirmaslik uchun ham o'qib keladigan bo'lgandi.

6-metodning SWOT tahlili

Kuchli tomoni	
Kuchsiz tomoni	
Imkoniyatlar i	
Tahdidlari	

7-metod. Tik turib jon bergen yaxshi...

Dars vaqtida umuman o'tirmasdim. Talabalar o'tirib dars o'tganimni eslay olmasa ham kerak. Doim tik turgan holda dars o'tardim. Avvalo, o'tirib dars o'tish noqulay edi, talabaga hurmatsizlikdek ko'rinaldi. Ikkinchidan, mening dars o'tish uslublarimga o'tirish to'g'ri kelmasdi. Yuqorida aytganimdek, blits savol-javoblar qilishim, hamma talabani kuzatib turishim uchun, tik turish menga qulayroq edi.

7-metodning SWOT tahlili

Kuchli tomoni	
Kuchsiz tomoni	
Imkoniyatlar i	
Tahdidlari	

Nazorat uchun savollar:

1. Ta'lrim muassasasi rahbar xodimlar va o'qituvchilari o'rtasidagi konfliktlar
2. Pedagogik konfliktlarning asosiy turlari.
3. Ichki shaxsiy konflikt
4. Ichki-shaxsiy konfliktning asosiy turlari
5. Motivatsion konflikt.
6. Amalga oshirilmagan faoliyat konflikti.
7. Axloqiy konflikt.
8. SHaxslararo va guruuhlararo konfliktlar.

Adabiyotlar:

1. Baubekova G. «Pedagogicheskoe masterstvo» T.: 2000g.
2. Juravlev V.I. Osnovi pedagogicheskoy konfliktologii. – M.: Rossiyskoe pedagogicheskoe age ntstvo, 1995.
3. Mijerikov V.A., Ermolenko M.N. Vvedenie v pedagogicheskuyu deyatelnost. – M.: 2002.
4. Azizzodjaeva N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. – T.: Fan, 2006.
5. Voronin G.L. Konflikti v shkole. Sotsiologicheskie issledovaniya №3, 1994 g.
6. Lisetskiy K.S. Preduprejdenie mejlichnostníx konfliktov v sisteme otnosheniy starsheklassnikov A/R dissertatsii M., 1994.
7. Ziyomuxammedov M, Ziyomuxammedava Novbie pedagogicheskie texnologii- T., 2007.
8. Saidaxmedov N., Ochilov M. Yangi pedagogik texnologiyalar mohiyati va zamonaviy loyihasi -T., PTM, 1999.

MAVZU. KONFLIKTLARNI BARTARAF ETISHDA “MEN-TASDIQLAR” (MEN-MUROJAAT) USULI**Reja:**

1. Konfliktli vaziyat yuzaga kelgan emotsional tang holatdan aybni boshqalarga yuklash orqali chiqish.
2. “Ular meni tushunmadi” qabilida ish tutish.
3. O‘zgalar so‘zлari va harakatlari osilish, kek saqlash. O‘zini oqlash.
4. Kichik konfliktlarning eng yaqin bo’lgan do’stlarni, hamkasblami shu bilan bir qatorda oiladagi yaqinlarni bir-biriga qarshi qilib qo'yishi.

(Dastlab talabalardan mustaqil tayyorlanish uchun berilgan topshiriqlar(uyga vazifa) soraladi va ularning konspekt daftarlari tekshiriladi. Songra mavzu reja asosida muhokama qilinadi.)

Topshiriq:**Nazorat uchun savollar:**

1. Pedagogik konfliktlarning kelib chiqish sabablari.

2. O'zaro munosabatlarni keskinlashtiruvchi pedagogik vaziyat.
3. To'qnashuv, qarama-karshiliklar motivi.
4. Ta'lim-tarbiya jarayonidagi majburiylik.
5. Konfliktning ijobiliy va salbiy tomonlari Ta'lim-tarbiya jarayonidagi birgalikdagi faoliyat profilaktikasi.
6. Pedagogik maqsadga yo'naltirilgan munosabat.

Assesment – inglizcha so‘z bo‘lib, “baho”, “baholash” ma’nosini bildiradi. Bugun bu usul ta’lim tizimiga ham joriy etilgan bo‘lib, talabalarning bilim darajasi, malaka va ko‘nikmasini baholashga xizmat qiladi. SHuning uchun ushbu metoddan foydalanib keysni samarali hal etish mumkin.

TEST	MUAMMOLI VAZIYAT
<p>Bunda muammoni aniqlash, axborot toplash rejasining asosiy holatlarini yana bir bor tekshirib ko‘rish va tadqiqot obektini belgilash zarur. Intervyu o’tkaziladigan mavzu tanlangach, uni olib boruvchi faqat oraliq savollar yordamida mavzuni kerakli yo‘nalishga soladi. Javob beruvchi o‘zining qarashlarini o‘ziga qulay shaklda bayon qilish uchun keng imkoniyatga egadir. Bu erkin shakl intervyuga katta talab yuklaydi.</p> <p>A) standart intervyu B) nostandard intervyu S) og‘zaki so‘rov</p>	<p>O’quv nazariyasini asoslagan bo‘lib, u intellektni bilimni egallash qobiliyati sifatida qaraydi.</p> <p>Nuqtalar o‘rniga kerakli olim ismini topib qo‘ying. Olim bu nazariyada qanday bosqichlarni keltiradi? O‘ylang va batafsil to‘liq ma’lumot berishga harakat qiling.</p>
BELGILAR	AMALIY HARAKATLAR
<p>Aniqlash, belgilash, intellekt, aqliy mehnatga munosabat, (vazifani bajarishga tayyorgarligi, diqqat va chidamni boshqara olishi.</p>	<p>So‘rov metodlari orqali o’quv muassasalarida tahsil oluvchilarining intellekt darajasini aniqlash</p>

Adabiyotlar:

1. Baubekova G. «Pedagogicheskoe masterstvo» T.: 2000g.
2. Juravlev V.I. Osnovi pedagogicheskoy konfliktologii. – M.: Rossiyskoe pedagogicheskoe age ntstvo, 1995.
3. Azizzodjaeva N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. – T.: Fan, 2006.

MAVZU: “G‘OIIB-G‘OLIB” STRATEGIYASI VA UNING AMAL QILISH TAMOYILLARI

Reja:

1. Konfliktlarni yechish yo‘lini ishlab chiqish.
2. Konfliktli vaziyatlarda tomonlar qarama-qarshiligi natijasida har ikki tomonning yutqazishi.
3. Ziddiyatning qanday yechim topganligiga qarab, tomonlar vaziyatlari turlicha bo’lishi.

(Dastlab talabalardan mustaqil tayyorlanish uchun berilgan topshiriqlar(uyga vazifa) soraladi va ularning konspekt daftarlari tekshiriladi. Songra mavzu reja asosida muhokama qilinadi.)

Topshiriq:

B.B.B. texnikasini qo‘llash bo‘yicha ko‘rsatma

1. Ma’ruza rejasiga mos holda 2-ustunni to‘ldiring.
2. O‘ylang, juftlikda hal eting va javob bering, ushbu savollar bo‘yicha nimani bilasiz, 3-ustunni to‘ldiring.
3. O‘ylang, juftlikda hal eting va javob bering, ushbu savollar bo‘yicha nimani bilish kerak, 4-ustunni to‘ldiring.
4. Ma’ruzani eshitig.
5. 5-ustunni to‘ldiring.

B.B.B. jadvali (bilaman, bilishni xohlayman,bildim)

	Mavzu savoli	Bila man	Bilis hni xohlayman	Bil dim
	2	3	4	5
	Normalangan testlar			
	O‘lchovning ishonchlilik darajasi			
	O‘lchovning sifati			
	Mazmunning validligi			
	Natijaning validligi			
	Prognozning validligi			
	Konstruktivlikning validligi.			
	Kuzatish metodi tamoyillari			

Adabiyotlar:

1. Baubekova G. «Pedagogicheskoe masterstvo» T.: 2000g.
2. Juravlev V.I. Osnovi pedagogicheskoy konfliktologii. – M.: Rossiyskoe pedagogicheskoe age ntstvo, 1995.
3. Mijerikov V.A., Ermolenko M.N. Vvedenie v pedagogicheskuyu deyatelnost. – M.: 2002.
4. Azizzodjaeva N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. – T.: Fan, 2006.
5. Ochilov M. Yangi pedagogik texnologiyalar/ Qo'llanma.- Qarshi, «Nasaf»,2000.
6. Farberman B.L. «Ilg'or pedagogic texnologiyalar»-T., 2003.
7. Ziyomuxammedov M, Ziyomuxammedava Novbie pedagogicheskie texnologii- T., 2007.
8. Saidaxmedov N., Ochilov M. Yangi pedagogik texnologiyalar mohiyati va zamonaviy loyihasi -T., PTM, 1999.

MAVZU. ZIDDIYATLAR YECHIMIDA ADOLATPARVARLIK MEZONLARI Reja:

1. Adolatparvarlik mezonlari. Ziddiyatlar yechimida adolatparvarlik mezonlaridan foydalanish.
2. Muammoda shaxslami ayblamaslik, muammoni aniqlash, muammo mazmunida fikri jamlash.
3. Shaxsga emas, muammoga hujum qilish.
4. O‘zgani tinglashga tayyorlik va faol tinglash malakalarini qo’llash.
5. Birovning his-tuyg‘ulariga e’tiborli bo’lish. O‘z va’dalari va amallariga mas’uliyatli bo’lish kabi qoidalariga rioya etish

(Dastlab talabalardan mustaqil tayyorlanish uchun berilgan topshiriqlar(uyga vazifa) soraladi va ularning konspekt daftarlari tekshiriladi. Songra mavzu reja asosida muhokama qilinadi.)

Topshiriq:**«BBB» metodi**

Mavzu savollari	Bilam an	Bilib oldim	Bilishni xohlayman
1.	+		
2.		+	
3.		+	
4.			+
5.			+

Nazorat uchun savollar:

1. Pedagogik birgalikdagi ta'sir.
2. Pedagogik konflikt psixologik nuqtai-nazardan nazorat qilsa bo'ladigan qarama-qarshiliklar.
3. Tarbiyachi va tarbiyalanuvchi shaxsi mukammallashuvining asosi.
4. Ta'lif-tarbiya jarayonidagi o'zaro pedagogik munosabat.
5. Pedagogik munosabatning ijobiy sharoitlarida pedagogik muloqotning faktori va tushunchalari.
6. Insonlarning birgalikdagi faoliyat usullari, tahlil qilish, ta'sir etish.
7. Pedagogik konfliktlarning asosiy turlari.
8. Ichki shaxsiy konflikt
9. Ichki-shaxsiy konfliktning asosiy turlari
10. Motivatsion konflikt.
11. Amalga oshirilmagan faoliyat konflikti.
12. Axloqiy konflikt.
13. SHaxslararo va guruhlararo konfliktlar.
14. Konfliktlarning oldini olish va bartaraf etish asoslari.

KEYS-(lat. casus)- aniq vaziyat yoki xodisa. Keys- bu yaxlit axborotli majmua

***Keys metod- ishbilarmonlik o'yinlarining o'ziga xos ko'rinishi bo'lib, aniq vaziyatlarni tahlil qilish, ijodiy fikrlash va to'g'ri qaror qabul qilish ko'nikmalarini shakllantirishga yordam beradi
Keys metodi- interfaol o'qitish tamoyillariga asoslanadi***

Keys

2-bosqich talabasi Akbar otasi vafot etgani sababli darsdan so'ng onasiga yordamlashib, ukalariga qarar edi. SHu sababli u hamma darslari to'liq bajara olmas edi. Tarix fanidan yangi kelgan o'qituvchi Akbarni doskaga chiqardi. U dars tayyorlay olmaganini aytди. O'qituvchi: "SHu oddiy vazifani bajara olmadingmi? Bunchalar ham ma'sulyatsiz bo'lasanmi? Bu ketishingda sendan farrosh ham chiqmaydi" – dedi. Bu voqeadan so'ng Akbar bu darsga qatnamay qo'ydi. Bahola esa uni umuman qiziqtirmas edi. Akbarni bu vaziyatga tushib qolishiga kim sababchi?

- 1. Vaziyatning kelib chiqishiga ta'sir etgan omillar?**
- 1. Bu vaziyatda Sizning harakatingiz?**
- 2. Nima uchun bunday fikrga keldingiz?**

Adabiyotlar:

1. Baubekova G. «Pedagogicheskoe masterstvo»T.: 2000g.
2. Juravlev V.I. Osnovi pedagogicheskoy konfliktologii. – M.: Rossiyskoe pedagogicheskoe age ntstvo, 1995.
3. Mijerikov V.A., Ermolenko M.N. Vvedenie v pedagogicheskuyu deyatelnost. – M.: 2002.
4. Azizzodjaeva N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. – T.: Fan, 2006.
5. Ochilov M. YAngi pedagogik texnologiyalar/ Qo'llanma.- Qarshi, «Nasaf»,2000.
6. Farberman B.L. «Ilg'or pedagogic texnologiyalar»-T., 2003.
7. Ziyomuxammedov M, ZiyomuxammedavaNovbie pedagogicheskie texnologii- T., 2007.
8. Saidaxmedov N., Ochilov M. Yangi pedagogik texnologiyalar mohiyati va zamonaviy loyihasi -T.,PTM, 1999.

GLOSSARY

KONFLIKTLI VAZIYAT – ijtimoiy sub’ektlar o’rtasida real qarama-qarshilik uchun ob’ektiv tarzda negiz yaratadigan insonlar manfaatlari bilan bog’liq holatlarning jamlanishi.

Huquqning ayrim tarmoqlarida, jumladan, fuqarolik huquqida biror xil da’vo to’g’ridan-to’g’ri ko’rsatilmagan bo’lsa, sud shunga o’xshash munosabatlarni ko’zda tutadigan boshqa qonunni qo’llaydi.

ANTONIMIYA – so’zlar ma’nosining bir-biriga zid kelishi va aksi. Qonunchilik hujjatlari matnlarini tayyorlashda antonomiyadan keng foydalaniladi. Bunda muayyan masalalarni o’zaro qarama-qarshilikda va bir-biriga zid kelish ko’rinishida ifodalash – huquqiy tartibga solishning muhim vositalari hisoblanadi. Masalan, huquq – majburiyat, huquqbuzarlik – huquqiy xulq-atvor.

ARBITRAJ – (frants. arbitrage) nizoni hal qilish usuli bo’lib, bunda tomonlar o’zlari tomonidan yoki o’zaro kelishuv asosida tayinlanadigan yoxud qonunda ko’rsatilgan tartibda belgilanadigan hakamlarga (arbitrlarga) murojaat qiladilar.

VOSITACHI – konflikt sub’ektlarining muzokaralar orqali kelishuvga erishishlariga yordam beradigan betaraf shaxs. Konfliktdagи vositachilik funktsiyalarini faqat davlat organlari emas, balki, har qanday tashkilotlar, muassasalar yoki alohida shaxslar bajarishlari mumkin. Rivojlangan davlatlarda murakkab ijtimoiy konfliktlarda vositachi rolini jamiyatda yuqori obro’ga ega bo’lgan davlat va jamoat arboblari amalga oshiradilar. Vositachi konflikti jarayonning norasmiy ishtirokchisi sifatida maydonga chiqadi, uning tavsiyalari va qarorlari konflikt ishtirokchilari uchun majburiy emas. SHu bilan birga, u o’zining vositachilik harakatlari bilan konfliktni oldini olish, to’xtatish, hal etish va muayyan kelishuvga erishishga harakat qiladi.

KONFLIKTLI MEDIATORING – konfliktlarni uchinchi tomonning vositachiligi yordamida tartibga solish va hal etish yo’nalishi. Konfliktli mediatoring doirasida vositachilik institutini qo’llashdan tortib to vositachini o’zining shaxsiga qo’yiladigan talablar bilan bog’liq turli nazariy va amaliy masalalargacha ko’riladi.

KONFLIKT – lotincha “conflictus” to’qnashuv ma’nosini bildiradi. YUridik konfliktologiya fani doirasida konflikt tushunchasi birinchi navbatda sub’ektiv huquqning turli xil tarzda buzilishini, huquq doirasida yuzaga keladigan turli xil nizoli holatlarni, fuqarolar, uyushmalar va hokimiyat tuzilmalari manfaatlari to’qnashuvini tavsiflovchi xususiyatlarni va boshqalarni aniqlash uchun qo’llaniladi.

YURIDIK KONFLIKTOLOGIYA – umumiy konfliktologiyaning bir qismi (yo’nalishi) bo’lib, uning predmeti milliy yoki xalqaro huquq doirasida yuzaga keladigan, rivojlanib boradigan va hal qilinadigan konfliktlarni o’rganish hisoblanadi. YUridik konfliktologiya huquq nazariyasi, siyosatshunoslik va sotsiologiya fanlari bilan chambarchas bog’liq. YUridik konfliktologiyaning

predmeti doirasiga nafaqat yuridik konfliktning o'zi, balki, rivojlanishining muayyan bosqichida yuridik xarakter kasb etadigan ijtimoiy konfliktlar ham kiradi. SHundan kelib chiqib, mazkur fan huquqiy nuqtai-nazardan tavsiflanadigan har qanday ijtimoiy konfliktlarni o'rganadi va uning o'ziga xos xususiyatlarini umumlashtiradi.

QAROR – davlat hokimiyati organining o'z vazifalarini amalga oshirish bo'yicha muayyan maqsadga erishishga yo'naltirilgan va shu maqsadni amalga oshirish vositalari va yo'llarini nazarda tutgan boshqaruv vaziyatini tahlil etish va baholashga oid erki ifodasidir. Qaror davlat hokimiyati tegishli organi kompetentsiyasi doirasida qabul qilinadigan me'yoriy yoki individual (aniq shaxs yoki vaziyatga taalluqli) huquqiy hujjat ko'rinishida va yuridik rasmiylashtirilishi natijasida huquqiy ahamiyat kasb etadi.

HUQUQIY KONFLIKTOLOGIYA – “huquqiy konfliktologiya” tushunchasi “yuridik konfliktologiya” tushunchasiga nisbatan torroq mazmunga ega, chunki, huquqiy konfliktologiya faqat huquqiy norma va institutlar bilan chegaralanadi. YUridik konfliktologiya esa, u yoki bu darajada huquq bilan bog'liq barcha konfliktli hodisa va jarayonlarni; shaxsiy huquqiy konfliktli faollikni; davlat organlari va nodavlat tuzilmalarining konfliktli holatlardagi faoliyatlarini; huquq muayyan munosabatni kelib chiqishiga bahona, sabab yoki oqibat bo'lgan boshqa holatlarni qamrab oladi.

Akmeologiya- Insonning mutaxassisligi bo'yicha cho'qqilarga, yutuklarga erishish, ijodiy uzoq umr ko'rish shakllari va qonuniyatlarini tadqiqot qiluvchi fan.

Agressivlik- SHaxsnинг xususiyatlari yoki xislati bo'lib, atrof muhit va boshqalarga zarar ko'rsatish,- tanlanish, ko'ngilsizliklar tug'dirish, dushmanlik mayo'llariga egadir.

Aksiologiya- Kadriyatlarni falsafiy jihatdan o'rganish, Kadriyatli ahamiyatga ega bo'lmoq akseologiyadir.

Akademiya - kadrlar tayyorlash va bilimlarning keng sohalari bo'yicha oliy va oliy o'quv yurtidan keyingi ta'lim dasturlarini amalga oshirishga imkon beruvchi, yuridik maqomga ega ta'lim muassasasi.

Anomaliya (yunoncha – anomal) - me'yordan, umumiyligida qonuniyatlardan chetlanish, noto'g'ri rivojlanish.

Axloq (lotincha «moralis» - xulq-atvor ma'nosini bildiradi) - ijtimoiy munosabatlar hamda shaxs xatti-harakatini tartibga soluvchi, muayyan jamiyat tomonidan tan olingan va rioya qilinishi zarur bo'lgan xulq-atvor qoidalari, mezonlari yig'indisi.

Axloqiy ong – shaxga axloqiy me'yorlar va xulq-atvor qoidalari to'g'risidagi nazari bilimlarni berish asosida hosil qilinuvchi ong shakli.

Axloqiy tarbiya – muayyan jamiyat tomonidan tan olingan va rioya qilinishi zarur bo'lgan tartib, odob, o'zaro munosabat, muloqot va xulq-atvor qoidalari, mezonlarini o'quvchilar ongiga singdirish asosida ularda axloqiy ong, axloqiy faoliyat ko'nikmalarini va axloqiy madaniyatni shakllantirishga yunaltirilgan pedagogik jarayon; ijtimoiy tarbiyaning muhim tarkibiy qismi.

Aqliy tarbiya - shaxsga tabiat va jamiyat taraqqiyoti to'g'risidagi bilimlarni berish, uning aqliy (bilish) qobiliyati, tafakkuri va dunyoqarashini shakllantirishga ynaltirilgan pedagogik jarayon; ijtimoiy tarbiyaning muhim tarkibiy qismi.

Bilim – shaxsning ongida tushunchalar, sxemalar, ma'lum obrazlar ko'rinishida aks etuvchi borliq haqidagi tizimlashtirilgan ilmiy ma'lumotlar majmui.

Bilim olish – borliqni idrok etish, o'rganish, mashq qilish va muayyan tajriba asosida xulq-atvor hamda faoliyat ko'nikma, malakalarining mustahkamlanib, mavjud bilimlarning takomillashib, boyib borish jarayoni.

Bilish - ob'ektiv borliqning inson ongida aks etish shakli; ilmiy bilimlarni o'zlashtirish jarayoni.

Guruhi - o'zaro hamda o'qituvchi bilan muloqot qilish uchun to'plangan, yagona maqsadni ko'zlayotgan kishilar jamoasi.

Guruhiy munozara - ikki va undan ortiq ishtirokchining biror ta'limiy vaziyatdagi muloqoti. Davra suhbati, konkret vaziyat muhokamasi va boshqa usullarning bir qismi bo'lishi mumkin.

Guruhiy trening - samarali hamkorlik qiluvchi guruhni tuzish jarayonida auditoriyani o'qitish usuli. O'rganuvchilarning ahloqiy tamoyillarini o'zgartirish va (yoki) etakchilik qobiliyatlarini rivojlantirishni maqsad qiladi

Dars - bevosita o'qituvchi rahbarligida muayyan o'quvchilar guruhi bilan olib boriladigan ta'lim jarayonining asosiy shakli.

Darslik – muayyan fan bo'yicha ta'lim maqsadi, o'quv dasturi va didaktik talablarga muvofiq belgilangan ilmiy bilimlar to'g'risidagi ma'lumotlarni beruvchi manba.

Didaktika (ta'lim nazariyasi) – (yunoncha «didaktikos» “o'rgatuvchi”, «didasko» – “o'rganuvchi”) - ta'limning nazariy jihatlari (ta'lim jarayonining mohiyati, tamoyillari, qonuniyatlar, o'qituvchi va o'quvchi faoliyati mazmuni, ta'lim maqsadi, shakl, metod, vositalari, natijasi, ta'lim jarayonini takomillashtirish yo'llari va hokazo muammolarini o'rganuvchi fan).

Didaktika tamoyillari (lotin tilidan «principium» - har qanday nazariyaning asosiy, boshlang'ich, dastlabki holati) –ta'limni tashkil etishga qo'yilgan me'yoriy talablarni ifodalovchi, shuningdek, ta'lim jarayonining asosiy maqsadi va qonuniyatlariga muvofiq uning dastlabki holatini belgilovchi qarashlari.

Didaktik o'yin – o'rganilayotgan ob'ekt, hodisa va jarayonlarni modellashtirish asosida o'quvchining bilishga bo'lgan qiziqishi va faollik darajasini rag'batlantiruvchi o'quv faoliyati turi.

Ijtimoiy texnologiya — ijtimoiy amaliyotning turli sohalarida: boshqaruv, ta'lim, tadqiqotchilik, badiiy ijod va [k. da harakatni amalga oshirish tartibi, algoritmi.

Imitatsiya - murabbiy (instruktor) nazoratida haqiqiy hayotga maksimal darajada yaqinlashtirilgan vaziyatlarni yaratish .

Imtihon (lot. examen - sinov) — oliy va o'rta maxsus o'kuv yurtlari,

aspiranturaga kiruvchilarning, o'qishning ma'lum bosqichini tugatganlarning bilimini tekshirish (kirish yoki qabul imtihonlari)

Ishontira olish — axborot oqimining shaxs tomonidan tanqiddan xoli, erkin ravishda o'zlashishiga erishishni ko'zlagan ruhiy ta'sir etish metodi.

Tushuntirish - o'quv materiali mazmunini isbot, tahlil, umumlashma, taqqoslash asosida bayon qilish.

Trening (training) — ishtirokchilarning ko'nikma va malakalarini, shuningdek, ularning biror narsaga nisbatan munosabatini o'zgartirishga yo'naltirilgan, interfaol o'qitish usullari hamda tajriba orqali o'qitishga asoslangan, guruhga mo'ljallangan ta'limiy tadbir .

Individ yoki kishilar guruhiga ish - topshiriqni samarali bajarishni o'rgatishga yo'naltirilgan har qanday rejalshtirilgan harakatlar ketma-ketligi.

Fasilitator (fasilitator — yordamchi) - o'quvchi yoki o'quvchilar guruhiga o'z ta'limiy maqsadlarini belgilash hamda ularga erishish strategiyasini tanlashga yordam bera oladigan etakchi.

O'z-o'zini baholash - mavjud fazilatlari, xatti-harakati, xulq-atvorini tahlil qilish asosida o'z shaxsiga baho berishga ynaltirilgan faoliyat usuli.

TEST

“Pedagogik konfliktologiya “ fanidan test savollari

1.Pedagogik konfliktologiya fani nimani urganadi.

- a) o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi ziddiyotlarni
- b)ota-onalar o'rtasidagi zidiyotlarni
- v) o'smir va o'spirinlar o'rtasidagi ziddiyotlarni
- g) kelin –kuyov o'rtasidagi ziddiyotlarni

2.Konfliktologiya qaysi fanlar bilan o'zaro aloqada

- a) sotsiologiya, pedagogika , psixologiya
- b) matematika, pedagogika, psixalogiya
- v) kibernetika pedagogika, psixologiya
- g) ekologiya, pedagogika, psixologiya

3.Konflikt so'zining ma'nosi.

- a) o'xshashlik
- b) ziddiyat
- v) chatishish
- g) munosabat

4.Pedagogik konfliklarni yuzaga keltirmaslik uchun o'qituvchi qanday bo'lishi lozim.

- a) nozik psixolog, mohir pedagogik

- b) tadqiqotchi, tashkilotchi
- v) jamoatchi, qobiliyatli
- g) barcha javoblar to'g'ri

5.Muloqat jarayonida o'qituvchi va o'quvchi o'rtaida konfliktni oldini oluvchi omilni ko'rsating.

- a) o'qituvchini kursatmasi
- b) o'quvchini ogohlantirish
- v) o'qituvchini tinglash
- g) o'quvchini rag'batlantirish

6. Asosiy pedagogik tushunchalarini belgilang.

- a) ta'limot
- b) tarbiya
- v) o'qituvchi
- g) ta'lim va tarbiya, ma'lumot

7.Pedagogik, psixologik kirishuvchanlikda ta'lim- tarbiya jarayonida qanday konfliktga duch kelishimiz mumkin

- a) zararli, foydali
- b) zararli, aniq
- v) foydali aniq
- g) hamma javob to'g'ri

8.Berilgan javoblardan kaysi birida konflikt motivatsiyasi ko'rsatilgan

- a) bu shaxsning biror – bir faoliyati o'ziga ishonish
- b) bu shaxsning biror – bir faoliyati shaxslarning hamkorligi
- v) bu shaxsning biror – bir faoliyatiga qarashli jarayon takomillashtirish
- g) bu shaxsning biror – bir faoliyatida maslahat surash

9.Ziddiyat nimada namoyon bo'ladi

- a) muloqatda
- b) kuzatuvchanlikda
- v) motivda
- g) faoliyatda

10.Nima uchun hozirgi zamon fani insoniyatning tarixiy o'tmishiga nazar tashlar ekan, konfliktni hamisha ijtimoiy taraqqiyotning doimiy yo'ldoshi ekanligiga shubha qilmaydi?

- A) Ijtimoiy hayotda konfliktlarning tutgan o'rni va keng tarqalganligi uzoq o'tmishda ham e'tiborni o'ziga tortgan;
- V) O'tgan asrlarda ijod qilgan faylasuflar, tarixchilar, yozuvchilarining asarlarida, afsonalarida va g'oyalarida vujudga kelishi ehtimol bo'lgan konfliktlarning yuzaga kelish sabablari va ularni tugatish yo'llari haqida muayyan fikrlar

bildirilgan;

S) Insoniyat tarixi inson huquqlari uchun bo'lgan kurashlar tarixidan iborat bo'lib, konfliktlar esa bu kurashlarni namoyon bo'lish shakli sifatida jamiyat taraqqiyotida o'z o'rniiga ega bo'lgan;

D) Jamiyat hayotini ijtimoiy ziddiyatlarsiz tasavvur qilib bo'lмаган;

E) Odamlar bor joyda konfliktlar mavjud bo'lgan va bo'laveradi.

11.Konfliktlar va kurash barcha narsaning asosi sifatida hisoblanishi haqida»gi g'oyalari qaysi mutafakkir tomonidan ilk marotaba bildirilgan?

A) Demokrit;

V) Epikur;

S)Forobiy;

D) Suqrot;

E)To'g'ri javob yo'q.

12.Qadimgi faylasuf-materialist Epikur to'qnashuvlarning salbiy oqibatlari insonlarni qanday sharoitda yashashga majbur qiladi deb hisoblagan?

A) Nizolar va adovat barham topadigan mukammal kelajakka ishonch hissi bilan yashashga;

V) Ijtimoiy konfliktlarning tabiatini to'g'ri tushunishga;

S) Urushlarni yuzaga keltiruvchi sabablarni oldini olishga va o'zaro hamkorlik munosabatlarini yo'lga qo'yishga;

D) Insonlarni doimiy tinch-totuv sharoitda yashashga;

E) Urug'-qabila oqsoqollari, dohiylarining yakka hokimligiga so'zsiz itoat qilib yashashga.

13.Birinchi bo'lib ilmiy muomalaga "konflikt sotsiologiyasi" atamasini kim kiritgan?

A) Robert Park;

V) Ernst Berdjess;

S)Albion Smoll;

D) Fridrix Engels;

E) Georg Zemmel.

14.Italiyalik tadqiqotchi Vilfredo Paretoning fikricha, jamiyatning mohiyatini nima tashkil etadi?

 A) Mulkdorlar bilan yo'qsillar o'rtasidagi kurash;

 V) Ishchilar sinfi bilan burjuaziya o'rtasidagi kelishmovchiliklar va qurolli to'qnashuvlar;

 S) Elitalarning davlat mexanizmida ustuvor mavqeni egallashi;

 D) Elitalarning almashib turishi va ular o'rtasidagi kurash;

 E)To'g'ri javob yo'q.

15.Italiyalik yurist Gaetano Moski qachongacha va qanday

sharoitlarda zo'rlik va konfliktlar ijtimoiy barqarorlik va ijtimoiy o'zgarishlar jarayonida muhim rol o'ynaydi deb ko'rsatgan?

A)U hukmron elita qo'lida muhim quroq bo'la oladigan, vaqtin etib hukmron sinfni mulkiy asosda emas, balki aql, qobiliyatlari, ma'lumoti, xizmat ko'rsatish xususiyatlari asosida shakllanishini, hokimiyat tepasida shunga loyiqlar bo'lishini ta'minlay oladigan "ilmiy siyosat"ni ishlab chiqishga intilgan. Bu davrgacha tarix sinflar kurashidan iborat bo'lib qolaveradi;

V)Siyosiy hukmron sinfning o'z mavqeini mustahkamlash maqsadida davlat hokimiyatini o'z qo'lida saqlab turguniga qadar ijtimoiy tanglik mavjud bo'lib qolaveradi;

S)U jamiyatni ikki sinfga : barcha davlat funksiyalarini o'z qo'liga oluvchi va shu bois imtiyozlarga ega hukmron "siyosiy sinf"ga hamda uyushmagan ko'pchilikni tashkil etuvchi boshqariluvchi sinfga bo'linishini abadiy deb hisoblagan;

D)Jamiyatda elita qatlami bilan tobe omma o'rtasidagi munosabatda o'zaro uyg'unlik va muvofiqlikka erishilmagunicha sinfiy kurash o'z aqamiyatini saqlab qolaveradi;

E)To'g'ri javob A va S.

16.Frantsuz faylasufi Jorj Sorel ijtimoiy taraqqiyot jarayonida nima muhim o'rinni egallaydi deb hisoblagan?

A)Ijtimoiy sinfiy guruhlari o'rtasidagi kurash;

V)Xususiy mulk va davlat hokimiyati uchun bo'lgan kurash;

S)Siyosiy kurash va zo'rlik;

D)Iqtisodiy ishlab chiqarishning monopollashuvi;

E)Inson huquqlari va erkinliklarining tan olinishi uchun bo'lgan kurash.

17.Amerikalik Lyuis Kozer 1956 yilda konfliktlar muammofiga bag'ishlab qanday asarni nashr qildirgan?

A)»Xalq hokimiyatchiligi va sinfiy kurash» nomli monografiya;

V)»Jismoniy zo'rlik hamda iqtisodiy va siyosiy majburlov shakllari to'g'risida» nomli kitob;

S)»Konfliktologik tadqiqotlarning metodologik qoidalari» nomli risola;

D)»Ijtimoiy konflikt funksiyalari» nomli kitob;

E)»Ijtimoiy kelishmovchiliklar va siyosiy konfliktlarni hal etish usullari» nomli kitob.

18.Konfliktshunoslardan kim konflikt xususida uni ijtimoiy anomaliya, o'ziga xos kasallik va uni engish zarur deb hisoblagan?

A) V.Pareto, G.Moski;

V)T.Parsons;

S)L.Kozer;

D)F.Oppeneymer; E)J.Sorel.

19.L.Kozer tomonidan yaratilgan ijobiy-funksional konflikt nazariyasining mohiyati nimadan iborat?

A)Konfliktlar doimo sinfiy to'qnashuvlar va iqtisodiy talafotlar orqali ro'y beraganligi bois jamiyat ularni yumshatish, mumkin bo'lsa, ularning oldini olish yo'llarini izlashi lozim;

V)Uning fikricha, konfliktlar muhim funktsiyalarni bajaradilar, ular vaqtı-vaqtı bilan jamiyatdagi tarang vaziyatni yumshatish, alohida shaxslar va ijtimoiy guruhlar o'rtasidagi ziddiyatlar va kolliziyalarni hal etish usuli sifatida zarurdir;

S)Insoniyat tarixi inson huquqlari, uning erkinligi, qadr-qimmati uchun bo'lib kelgan son-sanoqsiz kurashlardan iborat bo'lganligi bois siyosiy maydonda vujudga keluvchi konfliktlarni rivojlanishi masalasiga nisbatan jamiyat befarq pozitsiyani egallamasligi kerak;

D) Konfliktlar jamiyat uchun begona, anomal hodisa emas ; ular ijtimoiy tizim ichki holatining, undagi alohida shaxslar va ijtimoiy guruhlar o'rtasidagi odatiy munosabatlarning elementi, mahsulidir;

E)To'g'ri javob V va D.

20.Nemis sotsiologi Ralf Darendorf konfliktlar nazariyasini bilan bog'liq qanday kontseptsiya muallifi sanaladi?

A)Jamiyatning konfliktli tuzilmasi kontseptsiyasi;

V)Jamiyatning konfliktli modeli kontseptsiyasi;

S)Ijtimoiy konfliktlar tizimida nisbiylik kontseptsiyasi;

D)Jamiyatda konfliktlarni boshqarish modeli kontseptsiyasi;

E)Tashkilotning tuzilmaviy funksional modeli.

21.R.Darendorfning 1965 yilda chop etilgan "Sinfiy tuzilma va sinfiy konflikt" asarida har bir jamiyatda qarama-qarshiliklar, konfliktlarning bo'lishiga olib kelgan sabablar qanday tushuntirilgan?

A) Konfliktning bo'lishi ijtimoiylashuv jarayonining o'zida mavjud, bunda inson nafaqat ijtimoiy tizimning namoyon bo'lish usullariga, shuningdek, tegishli madaniyatning me'yorlari va qadriyatlariga ham jalb qilinadi;

V)Hukmron ozchilik bilan boshqariladigan tobe ko'pchilik o'rtasida muqarrar mavjud bo'lgan kelishmovchiliklar va kolliziyalarni bartaraf etib bo'lmaslik ijtimoiy taraqqiyot jarayonidagi dinamik muvozanat holatining izdan chiqishiga olib keladi, bu esa konfliktlarning vujudga kelishining yagona omilidir;

S)Jamiyatning uyushganlik darajasi va siyosiy-huquqiy ongi qachalik past bo'lsa, konfliktlashuvchi taraflarning kompromissga kelish imkoniyatlari shunchalik yo'qolib boradi, bu esa qarama-qarshiliklar, konfliktlarning bo'lishiga sabab bo'lib xizmat qiladi;

D)Hokimiyat tuzilmalarida elitalar mavqeini o'zgarishi olib kelgan shart-sharoitlar bevosita jamiyatda ijtimoiy keskinlikni ortishiga va oqibat-natijada konfliktlarning yuzaga kelishiga olib keladi;

E)Qarama-qarshiliklar, konfliktlarning bo'lishiga sabab faqat odamlarning ijtimoiy notenglikka mahkumligi emas, shu bilan birga hokimiyat, shon-shuhrat, avtoritet uchun bo'lgan kurash, boshqaruv munosabatlaridagi noteng mavqega ega bo'lishdir, bunda bir xil odamlar faqat buyruq berish huquqiga, boshqa odamlar bu buyruqlarni bajarishga va bo'y sunishga majburdirlar.

22.R.Darendorf odamlar konfliktlarni tartibga solish imkoniyatiga ega deb hisoblab, buning uchun nechta shartning mavjud bo'lishini ta'kidlagan?

A)6 ta; V)2 ta; S)7 ta; D)3 ta; E)4 ta.

23.Amerikalik sotsiolog va iqtisodchi Kennet Boulding qanday kontseptsiyaga asos solgan?

- A) Konfliktlarning umumiyligi nazariyasiga;
- V) Ijobiy-funksional konflikt nazariyasiga;
- S) Jamiyatda ijtimoiy muvozanat tizimi nazariyasiga;
- D) Ijtimoiy tuzilmalar faoliyatida hamkorlik nazariyasiga;
- E) Konflikt sotsiologiyasi nazariyasiga.

24.K.Boulding fikricha, konfliktlarni barham toptirishga qaratilgan "ijtimoiy terapiya" asosini nimalar tashkil etadi?

A) Quyidagi omillar tashkil etishi shubhasiz, ya'ni : a) har qanday ijtimoiy tizim nisbatan barqaror, doimiy va yaxshi tashkil etilgan tuzilmadan iborat ; b) bu tizimning har bir elementi muayyan funksiyani bajarishi bilan tizim barqarorligini saqlashga o'z ulushini qo'shadi; v) bu ijtimoiy tuzilmaning amal qilishi zarur barqarorlik va hamkorlikni ta'minlovchi jamiyat a'zolarining qo'llab-quvvatlashiga assoslanadi;

V) Buning uchun uchta shartning bo'lishi zarur: birinchidan, konfliktlashuvchilarning tafovutlanishini va qarama-qarshiligidini tan olish ; ikkinchidan, taraflarning, shu jumladan, jamiyatning uyushganlik darajasi qanchalik yuqori bo'lsa, bitimga kelishish shuncha engil bo'ladi ; uchinchidan, konfliktda ishtirok etuvchi taraflar o'rtasidagi munosabatlarni saqlashga olib keluvchi muayyan qoidalarning o'zaro maqbulligi;

S) Quyidagi uchta narsa "ijtimoiy terapiya" asosini tashkil etadi:
a) jamiyat siyosiy hayotida partiyalar faolligining ortishi; b) hokimiyat tuzilmalarining faoliyati ustidan xalq nazoratining ta'minlanganligi; v) aholi turmush darajasining yuqoriligi;.

D) Quyidagi uchta narsa tashkil qiladi : yuzaga keluvchi qarama-qarshiliklar sababini tushunish ; ularni tugatishning kelishilgan usullarini oqilona tanlash; insonlarning ma'naviy takomillashuvi ;.

E) To'g'ri javob yo'q.

25.Hozirgi zamon kontseptsiyalarida konfliktni, uning sababini, namoyon bo'lish sohasi va shaklini, tartibga solish usulini nima asosida tushunish mumkin?

A) Insonlar o'rtasida uzoq yillar davomida shakllangan o'zaro muloqot moqiyatini, tarixiy an'analar va milliy urf-odatlar xususiyatlarini atroflicha o'rganish asosida tushunish mumkin;

V) Faqatgina jamiyat, ayniqsa, inson tabiatini, ijtimoiy munosabatlar mohiyatini va insonlarning o'zaro munosabatlarga kirishish qonuniyatlarini chuqur anglash asosida tushunish mumkin;

S) Uzoq va yaqin o'tmishda dunyoning turli hududlarida bo'lib o'tgan urushlar, to'qnashuvlar mohiyatini chuqur tahlil etish va undan tegishli xulosalar chiqarish asosidagina tushunish mumkin;

D) Yirik xalqaro konfliktlarning kelib chiqish sabablari va ularni bartaraf qilish amaliyotini maxsus tadqiq etuvchi xalqaro tashkilotlar faoliyati natijalari asosida o'rganish mumkin;

E) Insonlar ruhiyati xususiyatlarini va o'zaro muloqotga kirish shakllarini chuqur anglash orqaligina tushunish mumkin.

26.Hozirgi vaqtida konfliktlarni tushunish masalasida nima belgilovchi muhim asos bo'lib hisoblanadi ?

A) Inson huquqlarini kafolatlashda va xalq farovonligiga erishishda davlatning mas'ulligini ta'minlash masalalari;

V) Konfliktli vaziyatlarni hal etishda kuch ishlatishga bo'lgan yondoshuvning inkor etilishi masalasi;

S) Irqchilikning har qanday ko'rinishi va genotsidning ildizini qirqish nuqtai nazaridan yondoshuv masalalari;

D) "Inson" mezoni, inson mohiyati, uning jamiyatda tutgan o'rni va ijtimoiy qadr-qimmati haqidagi masalalar;

E) Ijtimoiy konfliktlarning tabiatni, sabablari, mohiyatini o'rganishga xizmat qiluvchi sotsiologik tadqiqotlar natijalaridan kelib chiqib ilmiy xulosalar va tegishli tavsiyalar shakllantirish masalalari.

27.Konfliktga berilgan eng to'g'ri ta'rifni toping.

A) Konfliktlar insonlarning maqsadlari farqlanganda yuzaga keluvchi kelishmovchilik bo'lib, zo'rlik qo'llanilmasdan hal qilinadi;

V) Konflikt ob'ektiv va sub'ektiv qarama-qarshiliklar, ziddiyatlar bo'lib, u taraflarning bir-biriga nisbatan qarama-qarshi kurashida ifodalanadi;

S) Konflikt - taraflarning hudud va resurslarni egallab olishga, ularning mulki yoki madaniyatiga tahdid solishga qaratilgan kurashidir;

D) Konflikt-sig'ishmaydigan maqsadlarga ega yoki shunday maqsadlar haqida fikr yurituvchi ikki va undan ortiq tomonlar o'rtasidagi munosabatlardir;

E) Barcha javoblar to'g'ri.

28.Konflikt predmeti deb nimaga aytildi?

- A) Taraflar o'rtasidagi nifoqqa sabab bo'lган ob'ektiv mavjud bo'lган yoki fikran tasavvur qilingan muammo;
- V) Taraflar egallashga yoki undan foydalanishga intiladigan muayyan moddiy yoki ma'naviy boylik;
- S) Konflikt predmeti shunday ziddiyatki, sub'ektlar u uchun qarama-qarshi kurashga kirishadilar;
- D) Moddiy dunyo va ijtimoiy borliqning istalgan elementi konflikt predmeti bo'ladi;
- E) To'g'ri javob A va S.

29.Konflikt ob'ekti deb nimaga aytildi?

- A) Taraflar o'rtasidagi nifoqqa sabab bo'lган ob'ektiv mavjud bo'lган yoki fikran tasavvur qilingan muammo;
- V) Taraflar egallashga yoki undan foydalanishga intiladigan muayyan moddiy yoki ma'naviy boylik;
- S) Konflikt ob'ekti shunday ziddiyatki, sub'ektlar u uchun qarama-qarshi kurashga kirishadilar;
- D) Turli sub'ektlar manfaatlarining predmeti bilan bog'liq bo'lган moddiy dunyo va ijtimoiy borliqning istalgan elementi konflikt ob'ekti bo'ladi;
- E) To'g'ri javob V va D.

30.Qachondan boshlab konflikt boshlangan deb hisoblanadi?

- A) Birinchi ishtirokchi o'z raqibi mafaatiga zid ravishda faol harakat boshlaganidan boshlab;
- V) Raqib ushbu harakatlarni o'z manfaatlariga qarshi qaratilganligini anglab etgandan boshlab;
- S) Ikkinci ishtirokchi birinchi ishtirokchiga qarshi qaratilgan va unga javoban faol hatti arakatlar ko'rjanidan boshlab;
- D) Birinchi ishtirokchi tomonidan bo'lg'usi konflikt rejalashtirilganidan boshlab;
- E) Barcha javoblar to'g'ri.

31.Konflikt boshlanishi uchun zarur bo'lган shartlarni toping.

- A) Birinchi ishtirokchi o'z raqibi mafaatiga zid ravishda faol harakat boshlashi;
- V) Raqib ushbu harakatlarni o'z manfaatlariga qarshi qaratilganligini anglab etishi;
- S) Ikkinci ishtirokchi birinchi ishtirokchiga qarshi qaratilgan va unga javoban faol hatti harakatlar ko'rishi;
- D) Ava B javoblar to'g'ri;
- E) Barcha javoblar to'g'ri.

32.Konfliktda qanday chegaralar mavjud?

- A) Makon va vaqt chegarasi; V) Vaqt va ichki tizim chegarasi;
- S) Ichki tizim va raqib chegarasi;. D) A va V javoblar to'g'ri;
- E) Barcha javoblar to'g'ri.

33.Konfliktning ichki tizim chegaralarini aniqlash uning barcha ishtirokchilarining ichidan nimani ajratib olish bilan uzviy bog'liq?

- A)konfliktgaga to'g'ridan-to'g'ri aralashmagan sub'ektlarni ajratib olish bilan;
- V)konflikt qiziqtiruvchilarini aniq ajratib olish uchun;
- S)konflikt tarafdarlarini ajratib olish uchun;
- D)aynan konfliktlashuvchi taraflarni aniq ajratib olish bilan;
- E)konfliktdagi taraflar raqiblarini ajratish uchun.

34.Konfliktning ichki tizim chegaralarini aniqlash nimalar uchun muhim hisoblanadi?

- A)konfliktning yoyilib ketishiga yo'l qo'ymaslik uchun;
- V)tizim ichida bo'layotgan jarayonlarga ta'sir qilish uchun;
- S)tizim ichida bo'layotgan jarayonlarni avj oldirish uchun;
- D) tizimni buzilishdan saqlash uchun;
- E)to'g'ri javob V va D.

35.Konfliktlarning asl sabablarini aniqlash nimani chuqur tahlil qilishni taqozo etadi?

- A)ijtimoiy munosabatdagi turli-tuman ziddiyatlarni namoyon bo'lismususiyatlarini;
- V)hodisalar va kishilar o'rtasidagi o'zaro aloqadorlikning butun zanjirini;
- S)tabiat, jamiyat, tafakkurda sodir bo'lувчи turli hodisalardagi ichki qarama-qarshiliklarni;
- D)sinifiy jamiyatda sinflar o'rtasidagi kelishmovchiliklarning muqarrarligini;
- E)to'g'ri javob yo'q.

36.Guruhiy konfliktlar motivlarining turli-tumanligi nimalarda namoyon bo'ladi?

- A) iqtisodiy qiyinchiliklarning keskinlashuvida;
- V) siyosiy ehtiroslarning avj olishida;
- S) milliy g'ururning kuchayishida;
- D) to'g'ri javob yo'q;
- E) To'g'ri javob A, V va S.

37.Ijtimoiy konfliktlar tabiatini tushunishda manfaatlar qarama-qarshiliği qanday ahamiyat kasb etadi?

- A) konfliktlashuvchi taraflar o'z manfaatlarini ma'qullab o'zini haqli deb hisoblaydilar va ularni qanoatlantirishga intiladilar;
- V) kurashuvchi taraflar hatti-harakatining negizida qandaydir aniq sabablar yotmasin, ular taraflar manfaatiga borib taqaladi, konflikt bo'lganda manfaatlar qarama-qarshiliği kelib chiqadi yoki ular bir-birini istisno qiladi;
- S)ba'zi tadqiqotchilar konfliktga yaqin turgan ijtimoiy va ruhiy hodisalarga

e'tiborni qaratadilar, ya'ni manfaatni uzviy keltirib chiqaruvchi hodisalarga;

D)biror narsaning tanqisligi holatini asoslovchi ehtiyojlar kategoriyasi, bunda sub'ekt shu etishmovchilikni to'ldirishga harakat qiladi.Bundan manfaat ehtiyojni qanoatlantirishning angashilgan yo'li ekanligi kelib chiqadi;

E) Barcha javoblar to'g'ri.

38.Konflikt sub'ektlari va ularning namoyon bo'lish sohalariga qarab konfliktlarni qanday turlarga bo'lish mumkin?

A)ichki, tashqi va millatlararo konfliktlar;

V)jinoiy, ma'muriy, fuqaroviy va mehnat konfliktlari;

S)shaxslararo, guruhiy va davlatlararo konfliktlar;

D)iqtisodiy, siyosiy, millatlararo, turmush, madaniy va ijtimoiy konfliktlar;

E)to'g'ri javob yo'q.

39.Jamiyatning bozor iqtisodiyotiga o'tish davrida qaysi turdag'i konfliktlarning mohiyati va yoyilish darajasi sezilarli darajada o'zgaradi?

A)ijtimoiy-siyosiy konfliktlarning;

V) iqtisodiy konfliktlarning;

S)millatlararo konfliktlarning;

D)shaxslararo konfliktlarning;

E)mehnat konfliktlarining.

40.Konfliktli vaziyat deganda nimani tushunasiz?

A) insonlar o'rtasidagi kundalik ob'ektiv hayotiy vaziyat;

V)u ijtimoiy sub'ektlar o'rtasida real qarama-qarshilik uchun ob'ektiv tarzda negiz yaratuvchi insonlar manfaatlari bilan bog'liq holatlarning muayyan jamlanishi;

S)itimoiy guruhlar faoliyatida yuz beruvchi moddiy va ma'naviy tusdagi muhit;

D)davlatlar o'rtasida tanglikni keltirib chiqaruvchi vaziyat;

E)to'g'ri javob yo'q.

41.Konfliktli vaziyatni vujudga kelishi ob'ektiv ravishda kimning xohish-erkiga bog'liq?

A) qarama-qarshi taraflar erki va xohishiga;

V) qarama-qarshi taraflar erki va xohishidan tashqari;

S)konfliktga qiziqtiruvchilarning intilishlariga;

D) taraflardan birining yoxud ikkisining xohishi bilan yuzaga kelishi mumkin;

E)to'g'ri javob A, V va D.

42.Mehnat faoliyati motivatsion konflikt bo'ladimi?

a) yuq b) ha v) ba'zan g) o'zgarmaydi

43.Guruhlararo ziddiyatlar qaysi shaxslar o’rtasida yuzaga keladi?

- a) shaxslar
- b) rasmiy idoralar
- v) rasmiy va norasmiy idoralar
- g) norasmiy idoralar

44.Pedagogik konfliktlogiya fanining maqsadi nima?

- a) pedagogik madaniyatni rivojlantirish
- b) konfliktlarni oldini olish
- v) o’qituvchiga munosabatlari
- g) o’quvchiga munosabatlar

45.Berilgan javoblardan konfliktning ijobiy tomonini ko’rsating.

- a) sub’ektiv yondashuvdir
- b) bolalarni sevish
- v) aqliy hujum metodikasi
- g) o’quvchilar hamkorligi

46.Oilada konflikt kimlar o’rtasida yuzaga keladi?

- a) qaynona – kelin, er – xotin
- b) kelin – kuyov
- v) bolalar, yoshlar
- g) ona va bola

47.Pedagogik muloqatni ko’rsating.

- a) o’qituvchi va ota – ona o’rtasida
- b) sinf rahbarlari o’rtasida
- v) o’qituvchi o’rtasidagi munosabat
- g) shaxslar o’rtasidagi munosabat

48.Berilgan javoblardan konfliktni turlarini aniqlang.

- a) axloqiy konflikt, aqliy konflikt
- b) shaxslararo konflikt
- v) axloqiy konflikt, motivatsion konflikt, shaxslararo konflikt
- g) ichki shaxslararo konflikt, aqliy konflikt

49.Axloqiy konflikt bu ...

- a) motivatsiya bilan bog’liq
- b) shaxslarni shakllanishi
- v) tartibga solish
- g) ijtimoiy ong shakli

50.Berilgan misoladan konfliktni salbiy tomonini ko’rsating.

- a) o'quvchilar bilimini xolisona baxolamaslik
- b) muomalani yo'lga qo'yish
- v) aqliy hujum metodikasi
- g) hamma javoblar to'g'ri

51.O'quvchi shaxsiga xos xususiyatlarni belgilang.

- a) bolalarni, o'z kasbini sevish
- b) psixologik, pedagogik zeraklik
- v) kuzatuvchanlik qobiliyati
- g) hamma javoblar to'g'ri

52.Muloqatda konfliktni oldini olishda o'qituvchi nimalarga e'tibor beradi?

- a) oliv janoblik, samimiyl munosabat
- b) yaxshilik
- v) ijobiy konflikt g) salbiy konflik

FANNI O'RGANISH BO'YICHA BOSHQA MATERIALLAR

4. MUAMMOLI PEDAGOGIK VAZIYATLAR

№1

1. Bir mashhur pedagogning xotira daftarida shunday fikr yozib qo'yilgan: "Iqtidorli bola — me'yordan og'ishgan bola". Mazkur fikrga siz qanday munosabat bildirasiz?

2. YOzma refleksiya uchun o'quvchilarga mavzu berildi: "Bugungi kundagi tarbiyaning eng harakterli belgisini ayting". Bolalar turlicha javob berishdi: ular siyosiy madaniyatni oshirishdan, televizorda narkotik moddalarni iste'mol qilishga qarshi mavzularda reklama berishgacha. Sinf xonasi bahs maydoniga aylanib ketdi. Siz sinfdagi baxs san'atini qanday tashkil etgan bo'lardingiz?

№2

1. Siz sinfxonaga dars o'tishga kirdingiz. Biroq xona iflos. Qog'ozlar sochilib yotibdi. Siz sinfdagi bir o'quvchi qizga qog'ozlarni terib olishni aytdingiz. Lekin qiz sizga kog'ozni u tashlamaganigi, shuning uchun olishga majbur emasligini bildirdi. Siz mazkur vaziyatda qanday yo'l tutardingiz?. O'zingiz tutadigan yo'lni ilmiy jihatdan asoslab bering.

№3

1. Tarbiyasi og'ir o'smir. Biroq kimningdir darsida u jim o'tiradi, hamma narsani vaqtida bajaradi. Biroq sizning darsingizda esa, o'zini tartibsizligini namoyish etadi. Siz mazkur vaziyatdan qanday chiqishingiz mumkin?

№4

1.Siz ishlaydigan pedagogika qollejidagi bir nechta o'quvchiga o'zingiz o'tayotgan fandan 1-semestr bo'yicha baho qo'ymadingiz. Biroq o'quv yili yakunida jurnalda mazkur o'quvchilarga baho qo'yilganining guvohi bo'ldingiz. Siz o'quv ishlari bo'yicha direktor o'rinnbosariga uchrashdingiz. O'quv ishlari bo'yicha direktor o'rinnbosari ularga bahoni guruh rahbari qo'yib yuborganini aytdi. Mazkur vaziyatda siz qanday yo'l tutgan bo'lardingiz?

2.Siz kollej rahbarisiz. Qo'l ostingizdagagi o'qituvchingiz ertalab ishga kelib, 1-parani tugatib uyiga ketayotgan edi. Siz qayerga ketayotganini so'raganiningizda, darsini o'tab bo'lib, uyga ketayotganligini aytdi. Siz ish vaqtি tugamaganligini aytdingiz, biroq o'qituvchi indamasdan ketib yubordi. Mazkur vaziyatni baholang va uni hal eting.

№5

1. Siz qollej rahbari sifatida Pedagogik Kengash o‘tkazyapsiz.Lekin orqada o‘tirgan yosh o‘qituvchilardan ikkitasi gapni eshitmasdan, o‘zaro gaplashib o‘tirishibdi. Siz ogohlantirish berdingiz. Lekin ular mazkur xolatni qayta takrorlashib o‘tiribdi. Mazkur vaziyatni baholang. Siz qanday yo‘l tutar edingiz?

2. Geografiya darsiga har doim tayyor bo‘lib keladigan Sunnatni o‘qituvchi doskaga chaqirdi. Biroq u tayyor emasligini aytdi. O‘qituvchi unga ikki baho qo‘ydi. Sunnat indamasdan joyiga o‘tirdi. Sunnatning uch kun oldin buvasi vafot etgan edi, shuning uchun u darsga tayyorlana olmagan edi. Siz sababni bilgan va bilmagan holatda tutishingiz mumkin bo‘layotgan vaziyatni sharhlang.

№6

1. Sizni 9-sinf bitiruvchilari bitiruv oqshomiga taklif etdi. Ketma-ket ko‘ng‘iroqlar bo‘laverdi. Sizni boshqa joyga ham mehmonga taklif etishgan. Siz mazkur vaziyatda qanday yo‘l tutardingiz?

2. Odatda, tez-tez o‘qituvchilar jamoasi o‘qituvchi bilan o‘quvchilar o‘rtasida o‘zaro masofaviy chegara bo‘lishi lozimligini ta’kidlashadi. Sizningcha, bunday «o‘zaro masofaviy chegara» nima? O‘qituvchi bilan o‘quvchi o‘rtasidagi “o‘zaro masofaviy chegarani qanday baholaysiz?

№7

1. O‘qituvchi bilan o‘quvchi o‘rtasida do‘stlik bo‘lishi mumkinligi haqida ham turlicha fikrlar bor: kimdir o‘qituvchi o‘quvchi bilan do‘stoni munosabatda bo‘lishi zarur, desa, kimdir esa aksincha. Siz o‘zingizning shaxsiy bahongizni ilmiy asoslagan tarzda bayon etib bering.

2.Tasavvur qiling: Siz o‘quvchingizga bilim – kuch ekanligini tushun tirmokchisiz. Buni qanday uddalaysiz?

№8

1. Individuallik.Bu tushuncha bilan birga individualizm tushunchasi ham ishlatiladi.Siz quyidagi tushunchalarni amaliy pedagogik nuqtai nazardan izohlang: «o‘quvchining individualligi». “shaxsdagi individu alizm».

2. Sergeli tumanidagi 268-maktabning biologiya fani o‘qituvchisi «Ma’naviyat va ma’rifat ishlari bo‘yicha direktor o‘rinbosari” bo‘lganligi uchun darslarni ham vaqtida o‘ta olmas edi. Darslarni o‘tgan vaqtida ham o‘quvchilarning bilim, ko‘nikma, malakalarini nazorat qilib bormasdi. O‘quv yilning birinchi choragi tugab, o‘quvchilar ta’tilga chiqishganida o‘kituvchi ularning choraklik baholarini qo‘yib qo‘ygandi. II chorak boshlangach o‘quvchilar sindf rahbarlaridan biologiya fanidan qo‘yilgan baholarni eshitib hayratlanib qolishdi. CHunki baholar o‘quvchilar tomonidan olinmagan edi.

1. O‘qituvchi to‘g‘ri ish qilgan deb o‘ylaysizmi?

2. O‘qituvchi ta’lim olganlikni tashhislashning qaysi tamoyillarini buzgan?

3. O‘quvchining o‘quvchilarning o‘quv faoliyatini bunday nazorat qilishi

ularning bilim olishlariga salbiy ta'sir ko'rsatadimi?

№9

1. Ertalab soat 8.00. Hali maktabda dars boshlanishiga yarim soat bor. Ikrom ertaroq kelgani uchun tashqarida turmasdan kimyo fani o'qituvchisining xonasiga bordi. Xonada kimyo o'qituvchi bilan birga adabiyot o'qituvchi gaplashib o'tirgan edi. Ikrom kimyo o'qituvchisidan kirib o'tirishga ruxsat so'radi. Sinfga kirib joylashdi-da, kimyo kitobini olib darsga tayyorlana boshladi. Biroq hayoli bo'linib ketaverdi. CHunki adabiyot o'qituvchisi kimyo o'qituvchisiga Ikrom o'zini ham, darsini ham yaxshi ko'radigan geografiya fani o'qituvchisini yomonlashardi. Mazkur vaziyatga baho bering. Vaziyatning o'quvchiga qanday ta'sir ko'rsatishi mumkinligini izohlang.

2. Ona tili darsi. Eshik ochilib, uzr so'ragan holda 9->B» sinf o'quvchisi Barno o'qituvchidan 6->A» sinf jurnalini geografiya fani o'qituvchisiga berib turishni so'radi. Biroq o'qituvchi jurnalni o'zi to'ldirayotganligini aytdi. Bir oz o'tib, o'quvchi yana qaytib keldi. Bu safar besh minutga berib turish so'ralgan edi. O'qituvchi yana o'zi ham o'quvchilarni baholayotganligini aytib, jurnalni bermadi. Bir oz vaqt o'tib, geografiya fani o'qituvchisining o'zi keldi. Eshikni ohib, to'g'ri kirib keldi va ona tili fani o'qituvchisiga baqirib ketdi. Turli haqoratli so'zlar aytib, o'qituvchini o'quvchilar oldida izza qildi. Biroq ona tili o'qituvchisi ham qarab o'tirmadi. U ham geografiya fani o'qituvchisiga jurnalni bermasligini, sinfdan chiqib ketishini aytdi. Vaziyatni tahlil eting va pedagogik etika nuqtai nazaridan unga baho bering.

№10

1. CHizmachilik darsi. 9 «V» sinfning ikki o'quvchisi - SHuxrat va Elmurod an'anaviy tarzda darsga kechikib keldi va o'qituvchidan o'tirishga ruxsat so'radi. Biroq o'qituvchi kirishga ruxsat bermadi. O'quvchilar esa sinfga baribir kirishlarini zarda bilan aytishib, chiqib ketishdi. Oradan besh minut o'tib, o'quv ishlari bo'yicha direktor o'ribbosarini aytib kelishdi. Direktor o'ribbosari kirib o'qituvchiga o'zi uch kundan buyon darsga kelmasdan, bugun o'quvchilarni darsga kiritmay o'tirishi mumkin emasligini aytdi-da, o'quvchilarga sinfga kirishini aytdi. O'qituvchi esa, o'quvchilarni sinfga kirmasligini aytib, eshikni yopib oldi. Mazkur vaziyatga baho bering. Rahbarlik mahorati va o'qituvchi kompetentligi nuqtai nazaridan vaziyatni tahlil eting.

2. Adabiyot darsi boshlanmoqda. Qo'ng'iroq chalinib, o'qituvchi sinfga kirganida, o'quvchilar o'zaro bir-biri bilan janjallahib turganini, SHuxrat Dostonni bo'yniga zanjir solib bo'g'ib turganini ko'rdi va yugurib ularning oldiga bordi. SHuhratni ko'lidan tortib Dostondan uni ajratib oldi. Biroq SHuxrat Dostonni qo'yvorishi bilan u bor bo'yi bilan polga ag'darilib tushdi. O'quvchilardan biri sinfxonada turgan suvdan bir xovuch olib keldi-da, Dostonning yuziga sepdi. Dostonni o'ziga keltirib olishdi va o'qituvchi o'quvchilardan ikkitasidan uni uyiga olib borishini iltimos qildi. Biroq o'qituvchi

mazkur holatni rahbariyatga ma'lum kilmadi. Siz mazkur vaziyatni qanday baholaysiz? O'qituvchi tutgan yo'lga o'z munosabatingizni bildiring.

№11

1. Sinfda subkultura tushunchasi atrofida munozara boshlandi. Kimdir uni ijobiy baholagan bo'lsa, kimdir salbiy fikr bildirdi. Siz mazkur tushunchani qanday izohlagan bo'lardingiz?

2. Ma'naviyat haqidagi ma'ruzadan so'ngi yozib qoddirilgan xat. «Pedagogika bo'yicha darslik va o'quv ko'llanmalarida ham o'qituvchi vijdoni haqida kamdan-kam gapiriladi. Uni qanday izohlash mumkin?» Siz «o'qituvchi vijdoni» deganda, nimani tushunasiz? O'z fikringizni ilmiy asoslang.

KEYSLAR BANKI

Keys №1: Pedagogik nizo va uni hal etish yo'llari

Ma'lum muddat tibbiy davolanishda bo'lib, yangi o'quv yilidan yana qaytadan ishga qaytgan "Kasbiy ta'lim" kafedrasi o'qituvchisi N.Xafizov menejment bakalavriat ta'lim yo'naliishi 303 guruhida kasbiy pedagogika fanidan seminar mashg'ulotini o'tkazayotgan edi. Seminar mashg'ulotida talabalarni kichik guruhlarda ishslashlarini tashkillashtirdi. Talabalar kichik guruhlarda ishlarni davom ettirayotgan bir paytda, mashg'ulot boshlanganiga o'ttiz daqiqa bo'lganida mazkur guruh talabasi A.Petrova eshiqni ochib, auditoriyaga kirishga ruxsat so'radi. O'qituvchi esa mashg'ulot boshlanganiga ancha vaqt bo'lganini, u bir necha marotabadan bo'yon kechikib kelayotganini aytib, mashg'ulot vaqtida kechga qolgan talaba A.Petrovaning auditoriyaga kirishiga ruxsat bermadi. Talaba esa, auditoriyadan chiqib ketishni xohlamadi. O'qituvchi undan auditoriyadan chiqib ketishni talab etdi va oxir-oqibat xonadan chiqarib yubordi. Ertasi kuni auditoriyaga kiritilmagan qizning onasi nomidan fakultet dekanatiga shikoyat xati kelib tushdi. SHikoyat xatida talaba-qizning onasi homilador ekanligiga qaramasdan va har qanday holatda ham o'qituvchi talabani mashg'ulotga kiritmasdan, uni turtib auditoriyadan chiqarib yuborgani pedagogik etika zid ish ekanligi, o'qituvchining kompetentligini aniqlash uchun Davlat test markazidan xolis ekspertlar chaqirib, sinovdan o'tkazish va shikoyatga yozma ravishda javob qaytarish, agar kerakli chora ko'rilmasa, yuqori tashkilotlarga murojaat qilishi haqidagi talabni qo'ygan edi. Ertasi kuni fakultet dekani va o'rnibosari N.Xafizovni bu haqida ogohlantirdi. O'qituvchi esa dekanga u hech qanday ortiqcha harakat qilmagani, talaba qiz hamma vaqt darsga kechikib kelishini aytib qo'pol munosabatda bo'ldi. Bir hafta muddat o'tib, dekan kafedra mudiridan mazkur masalani yig'ilishda muhokama qilib, qaror chiqarib berishni so'radi.

Kafedra majlisida mazkur masala muhokama etildi. Kafedra professor-o'qituvchilari har qanday vaziyatda ham N.Xafizovni qo'llab-quvvatlashlarini bildirdi. Biroq talaba-qizning homilador ekanligini hisobga olib, undan uzr so'rash haqidagi taklifni kiritishdi. N.Xafizovga so'z berilganda esa, u pedagoglik odobiga zid hech qanday xatti-harakat sodir etmaganligini, talaba-qizdan uzr so'ramasligini bildirdi. Oradan bir hafta muddat o'tib, N.Xafizov kafedra mudirining ishdan bo'shamasligi haqidagi iltimosiga karamasdan, o'z arizasiga ko'ra vazifasidan ozod etildi.

YUqorida keltirib o'tilgan vaziyatni tahlil eting. Siz N.Xafizovning o'rnida bo'lganiningizda qanday yo'l tutgan bo'lar edingiz? N.Xafizovning ishdan bo'shab ketishi to'g'ri bo'ldimi?

**Aniq vaziyatlarni bosqichma-bosqich tahlil etish va hal etish bo'yicha
tinglovchilarga uslubiy ko'rsatmalar**

Ish bosqichlari va vaqtি	Maslahat va tavsiyanomalar
-------------------------------------	-----------------------------------

1. Keys bilan tanishish (individual) – 3 daqiqa	Taqdim etilgan aniq vaziyatlar bilan tanishib chiqing. Muammoli vaziyat mazmuniga alohida e'tibor qarating. Muammoli vaziyat qanday masalani hal etishga bag'ishlanganligini aniqlang.
2. Keysdagi asosiy va kichik muammolarni aniqlash (individual va kichik guruhlarda) – 5 daqiqa	Keysdagi asosiy va kichik muammolarni aniqlang. O'z fikringizni guruh bilan o'rtoqlashing. Muammoni belgilashda isbot va dalillarga tayaning. Keys matnidagi hech bir fikrni e'tibordan chetda qoldirmang.
3. Muammo echimini topish va erishiladigan natijani aniqlash – 7 daqiqa	Guruh bilan bиргаликда muammo echimini topping. Muammoga doir Yechim bir necha variantda bo'lishi ham mumkin. SHu bilan birga siz topgan echim qanday natijaga olib kelishi mumkinligini ham aniqlang.
4. Keys echimi uchun taklif etilgan g'oyalar taqdimoti (kichik guruhlarda) – 5 daqiqa	Guruh bilan bиргаликда keys echimiga doir taqdimotni tayyorlang. Taqdimotni tayyorlashda sizga taqdim etilgan javdalga asoslaning. Taqdimotni tayyorlash jarayonida aniqlik, fikrning ixcham bo'lishi tamoyillariga rioya qiling.

Keys yechimi uchun taklif etilgan g'oyalar taqdimoti uchun chizma namunasi

Muammo (asosiy va kichik muammolar)	Yechim	Natija

Keys №2. Seminar mashg'ulotlarini tashkil etish

Hammamizga yaxshi ma'lumki, oliy ta'limda seminar mashg'ulotlari talabalarda o'rganilgan materiallarni mustahkamlash, ko'nikma va malakalarni tarkib toptirishda muhim ahamiyatga ega. Seminar mashg'ulotlarini o'tkazilish tartibiga e'tibor qarataylik. Odatda, seminar mashg'ulotlarini assistant o'qituvchilar olib borishadi. Seminar mashg'ulotlarini ham tashkil etishda xilmoxil yondashuv mavjud. Ba'zi professor-o'qituvchilar mashg'ulot jarayonida tayyorlanib kelgan talabalardan so'raydi, ularni baholab qo'yish bilan cheklanadi. Kimdir ommaviy tarzda savol-javob o'tkazish orqali maqsadga erishishga harakat qiladi. Biroq reyting tizimi qoidasiga ko'ra, har bir seminar mashg'ulotida talabalarning bilimini tekshirib, belgilangan mezon doirasida hammaning ball olishiga erishish lozim. Lekin ko'pchilik o'qituvchilar bunga erishish imkoniyati yo'q, deb hisoblashadi. Ayrimlar esa talabalar yozib kelgan konsept va faolliklariga asoslangan holda ball qo'yib berish mumkin, deb hisoblashadi.

Vaziyatni baholash uchun savollar: Seminar mashg'ulotlarini assistant o'qituvchilar samarali tashkil etmoqdalar deyish mumkinmi? Seminar

mashg‘ulotini tashkil etish samaradorligini oshirish uchun nima qilish kerak? Seminar mashg‘ulotlarida kutilgan natijaga erishish maqsadida ishni qanday tarzda tashkil etish maqsadga muvofiq? Seminar mashg‘ulotlarida talabalarining hammasini baholashga qanday erishish mumkin?

Vaziyatni o‘rganish va vaziyatni baholashga doir savollarni tahlil etish asosida mavjud seminar mashg‘ulotlarini o‘tkazish yuzasidan SWOT-tahlilni amalga oshiring.

Strength – kuchli tomonlar	
Weakness – zaif tomonlar	
Opportunities – imkoniyatlar	
Threats – tahdidlar	

Keys №3. O‘quv portfoliosi.

Oliy ta’lim muassasalari oldida turgan yana bir muhim vazifalardan biri talabalarda o‘z-o‘zini rivojlantirish, o‘z-o‘zini takomillashtirishga barqaror dominantni yaratish, o‘zida ongli va maqsadga yo‘naltirilgan tarzda shaxsiy sifatlarni rivojlantirishdir. Bo‘lajak pedagoglarda kelajakda raqobatbardosh, safarbar bo‘lishlari uchun ularda mustaqillikni shakllantirish juda muhim. Aynan talabalarda mustaqillikni rivojlantirish, ularni kasbiy faoliyatga tayyorlashda pedagogga “Portfolio” texnologiyasi yordam beradi. “Portfolio nima?” degan savolga olimlar xilma-xil ta’rif berishgan. Masalan 1) nazorat vositasi (I.A. Knlysh, I.P. Pastuxova); 2) professor-o‘qituvchining baholashga doir faoliyati vositasi (G.B. Golub, O.V. CHurakova); 3) ta’lim natijalarini belgilab beruvchi muqobil vosita yoki texnologiya (L.Vanyushkina, T.G.Novikova, M.A.Pinskaya, A.S.Prutchenkov); 4) talabaning zarur va istiqbolli imkoniyat va qobiliyatlarini, uning kuchli va kuchsiz tomonlarini ko‘rsatib berish, shaxsiy, kasbiy va ijodiy salohiyatini ochib berishning ob‘ektiv va maksimal ravishda to‘liq aniqlash vositasi (I.A. Knlysh, I.P. Pastuxova); 5) talabalarning faqat o‘quv faoliyati natijalarinigina emas, balki ularning muvafaqqiyatiga turtki bo‘lgan barcha kuch va imkoniyatlarni har tomonlama namoyish qilishga doir ish to‘plami (I.Aldjanova).

O‘quv portfolioning xilma-xil turlari mavjud: 1. “Hujjatlar portfoliosi”. Bunday turdagи portfolio individualliy muvaffaqiyatlarning sertifikatlangan portfeli: diplom, faxriy yorliq, guvohnoma va boshqalar. 2. “Ishlar portfoliosi” o‘zida turli xil ijodiy ishlар, loyihiilar, tadqiqot ishlарini aks ettiradi: reyting daftarchasi, ijodiy ish daftari, elektron hujjatlar, modellar, loyihiilar, ijtimoiy amaliyotga doir hisobotlar. Mazkur portfolioda talaba mustaqil va guruhdoshlari bilan birgalikda to‘plagan adabiyotlar, davriy nashrlarning kseronusxalari,

illyustratsiyalar joylanadi. 3. “Taqrizlar portfoliosi”da talabaning erishgan yutuqlarini baholashga doir xulosalar, taqrizlar, rezyumelar, esselar, tavsiyanoma va tavsifnomalar taqdim etiladi.

4. “Natijalar portfoliosi” belgilangan

yo‘nalish bo‘yicha egallanuvchi talabalar mahoratini jamlash uchun qo‘llaniladi; talabalar yoki pedagoglar tomonidan jamlangan talabalarning eng yaxshi ishlarini o‘zida aks ettiradi. Natijalar portfoliosi individual va guruhli bo‘lishi mumkin. Guruh natijalari portfoliosi g‘oyasidan “Eng yaxshi talabalar guruhi” konkursida foydalanish mumkin. 5. “Baholovchi portfolio” talabalarning egallagan bilim va ko‘nikmalarini nazorat qilish uchun yig‘iladi va turli xildagi nazorat materiallaridan tashkil topadi: nazorat ishlari, testlar, chizmalar, krossvordlar va boshqalar. Baholovchi portfolioni pedagog mustaqil ravishda tuzishi va ta’lim olish kursi tugashigacha bo‘lgan vaqtga mo‘ljallashi mumkin.

Hozirgi vaqtda o‘quv portfoliosidan oliy ta’limda foydalanishga harakat qilinmoqda. Asosan, tillarni o‘rgatish jarayonida o‘quv portfoliosini qo‘llashga harakat qilinmoqda.

Vaziyatni baholash uchun savollar: Siz nima deb o‘ylaysiz, o‘quv portfoliosini oliy ta’lim jarayonida qo‘llash imkoniyati bormi? Agar qo‘llash mumkin bo‘lsa, o‘quv portfoliosining qanday turlaridan foydalanish mumkin? O‘z fanningiz bilan bog‘liq holda, o‘quv portfoliosini qo‘llash imkoniyatlari haqida fikr bildira olasizmi?

Vaziyatni o‘rganish va vaziyatni baholashga doir savollarni tahlil etish asosida mavjud o‘quv portfoliosidan foydalanish yuzasidan SWOT-tahlilni amalga oshiring.

Strength – kuchli tomonlar	
Weakness – zaif tomonlar	
Opportunities – imkoniyatlar	
Threats – tahdidlar	

O‘QUV JARAYONIGA INTERFAOL METODLAR TADBIG‘I

1. «Blits uyin» (To‘lqinsimon) metodi

Ushbu metodni qo‘llash jarayonida o‘quvchilarga “Ayollar ko‘ylagi”ni loyihalash jarayonlarining ketma-ketligini 3 daqiqa davomida aniqlash topshirig‘i beriladi. Masalan:

<i>Harakat mazmuni</i>
Bazis to‘rini qurish
Qo‘shimchalarni aniqlash
Qomat o‘lchamlarini olish
Model tanlash
Asos konstruksiya hisobini amalga oshirish
Ayollar ko‘ylagi konstruksiyasini qurish
Loyihalash usulini tanlash
Modelga tavsif berish
Konstruksiyaga model chiziqlarini o‘tkazish
Andozalarni tayyorlash

Topshiriq o‘quvchilar tomonidan bajarilgach, ular javoblari aniqlash uchun to‘g‘ri variantlar quyidagi jadval asosida keltiriladi va birdaniga ularning javoblari taqqoslab baholab boriladi. Ushbu metodni guruhlarga ajratib va individual tarzda ham amalga oshirish mumkin.

«Blits o‘yin» (To‘lqinsimon) metodi asosida faoliyatni baholash

<i>Harakat mazmuni</i>	<i>Y</i>	<i>T</i>	<i>uruh</i>	<i>uruh</i>
<i>Akka baho</i>	<i>Akk a xato</i>	<i>o‘g‘ri javob</i>	<i>xatos i</i>	<i>ahosi</i>
		7		
		5		
		4		
		1		
		6		
		8		
		3		
		2		
		9		
		1		

				0		
--	--	--	--	---	--	--

2. Insert texnologiyasi

Insert texnologiyasini qo'llash uchun dastlab o'quvchilarga ma'ruza matni bilan tanishib chiqish vazifasi yuklatiladi. Matnni o'qish uchun o'qituvchi mavzu mazmuni ko'lamidan kelib chiqqan holda reglament belgilaydi. So'ngra jadval asosida mavzu yuzasidan savollarni keltiradi va o'quvchilarni jadval qatorlarini quyidagi belgilarni qo'yib chiqishni topshiradi.

Mavzu savollari	√	+	-	?
1.				
2.				
3.				
4.				

Belgilarni quyidagi ma'nolarni anglatadi:

(√) - Bilaman.

(+) - Men uchun yangi ma'lumot.

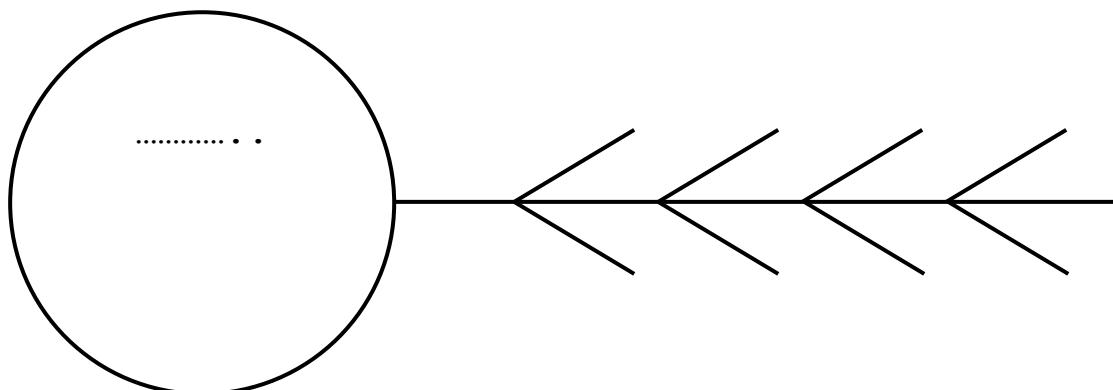
(-) - Men bilgan ma'lumotni inkor qiladi.

(?) – Noaniq, mavxum (qo'shimcha aniqlikni talab qiladigan) ma'lumot.

«BBB» metodi

Mavzu savollari	Bilam an	Bilib oldim	Bilishni xohlayman
1.	+		
2.		+	
3.		+	
4.			+
5.			+

«Baliq skeleti» metodi

«Baliq skeleti» metodini samarali amalga oshirish qadamlari

Har bir ishtirokchi erkin ishlashi uchun qulay sharoit yaratilishi kerak. Mustaqil fikr va g'oyalarni yozish uchun kerakli doska, yumshoq doska, flefchatka, rangli markerlar, posterlar, kodoskop va turli formatdagi qog'ozlar oldindan tayyorlanishi lozim. Beriladigan mavzu, muammo yoki vaziyatlar aniqlanadi.

Ish qoidalarini belgilash kerak:

- a) berilgan g'oyalalar baholanmaydi;
- b) fikrlashga to'g'ri erkinlik beriladi;
- v) berilayotgan g'oyalalar miqdori qancha ko'p bo'lsa, shuncha yaxshi;
- g) «o'ylang», «ilib oling» va boshqa g'oyalarga asoslanish kerak;
- d) mustaqil fikr va goyalar to'g'risida so'rash va mag'zini chaqish kerak;
- e) mavzu asosida berilgan g'oyalarni yozib, ko'rindigan joyga ilib qo'yish zarur;
- j) berilgan yangi g'oyalarni yanada to'ldirib, qatnashchilar rag'batlantirilishi lozim;
- z) qatnashchilar g'oyalari ustidan kulish, kinoyali sharhlar va mayna qilishlarga yo'l qo'yimasligi shart;
- i) yangi-yangi g'oyalalar tug'ilayotgan ekan, demak ishni davom ettirish kerak.

«ZIGZAG» texnikasi

ZIGZAG texnikasi asosida guruhda ishlash qoidalari

Hamkorlikda o‘qitish texnologiyasi quyidagi tamoyilga asoslanadi:

-talabalar kichik guruhlarga ajratiladi;

-guruhning har bir a’zosi mavzuning biror qismi bo‘yicha ekspertga aylanadi;

-o‘zi o‘rgangan masalani guruhning boshqa a’zolariga tushuntiradi;

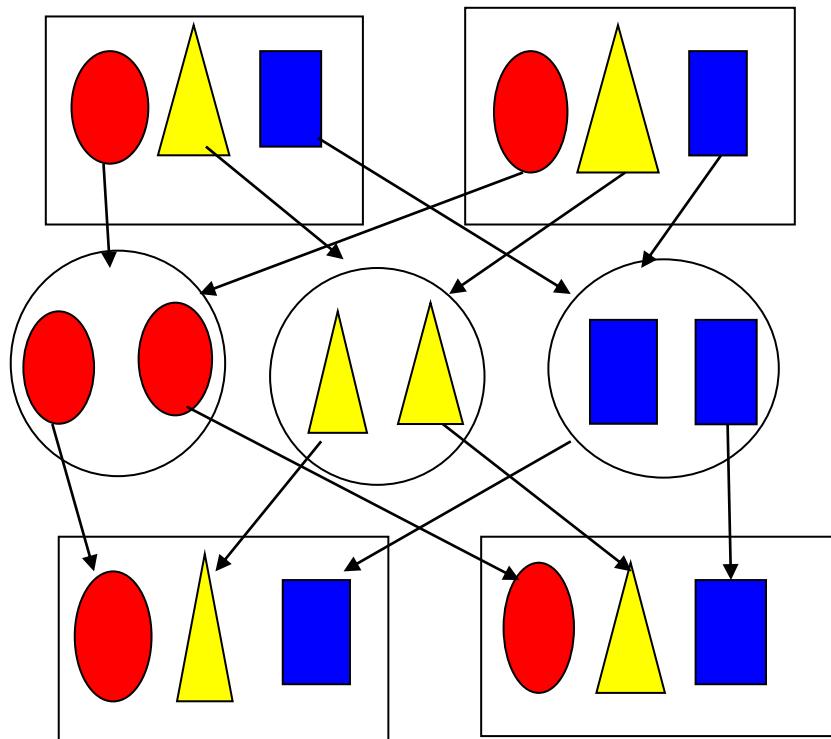
-har bir guruh a’zosi tushuntiradi va eshitadi shu yo‘sinda mavzuni to‘liq egallaydi.

«Zigzag» texnikasini tashkil etish jarayonining sxematik ko‘rinishi.

1-bosqich.
O’quv matnini guruh a’zolari orasida bo’ladi va ular axborot bilan tanishadilar.

2-bosqich.
Har bir savol bo‘yicha ekspertlarning fikr almashinishini tashkil etadi .

3-bosqich.
Bilimlar bilan bo’lishadilar. Bilimlarini tekshiradilar.

Guruhlarga beriladigan topshiriqlar:

1-guruh uchun: 1.Kiyimlarni loyihalashda ishlatiladigan ýlchov turlari.

2-guruh uchun: 2.Kiyimni loyihalashda ishlatiladigan qo’shimchalar.

3-guruh uchun: 3.Kiyimlarni loyihalash usullari.

mulyaj usuli;

hisoblab loyihalash usuli;

o’lchov-hisoblab loyihalash usuli;

yagona loyihalash usuli.

4-guruh uchun 4.Ayollar kiyimini tavsifi.

«T – sxema» texnikasi

-bu texnologiya murakkab, ko'p tarmoqli, mumkin qadar muammo xarakteridagi mavzularni o'rganishga qaratilgan; bunda ularning har biri alohida nuqtalardan muhokama etiladi. Masalan: ijobiy va salbiy tomonlari, afzallik va kamchiliklari, bir g'oyaning ikki tomoni, foydali va zararli jihatlari;

- tanqidiy; tahliliy, aniq mantiqiy fikrlash muvaffaqiyatli rivojlantirishiga hamda o'z g'oyalari, fikrlarini yozma va og'zaki shaklda ixcham bayon etish, himoya qilishga imkon yaratadi;
- ma'ruba yakunida qo'llaniladi.

T-sxema qonun-qoidalari bilan tanishib chiqadi. Yakka tarkibda yoki juft-juft: bo'lib T-sxemani to'ldiradi

O'z g'oyalarini yozma ravishda o'ng va chap taraflarida yozib chiqadilar. G'oyalar qarama-qarshi bo'lishi mumkin.

Sxemadagi g'oyalar taqqoslanishi va yakka tartibda yoki juft-juft holda to'ldirilishi mumkin.

Har bir tinglovchi o'z fikrini erkin holda to'liq bayon etishi mumkin.

1-guruh uchun topshiriq

.....
T-sxema jadvali asosida to'ldiring

Afzalliklar	Kamchiliklari

2-guruh uchun topshiriq

.....

T-sxema jadvali asosida to‘ldiring

Afzalliklar	Kamchiliklari

3-guruh uchun topshiriq

....

T-sxema jadvali asosida to‘ldiring

Afzalliklar	Kamchiliklari

«Kubik» metodi

«Kubik» metodini amalga oshirish qoidalari
Bu usul ko’rilayotgan masalani turli tomondan, qadamba-qadam, osondan qiyingga
tomon yo’nalishda tasavvur etish imkoniyatini beradi. Kubikning har bir tomoni
muayyan topshiriqni ifodalaydi.

Bu nima? Ko’rayotgan narsani rangi, o’lchamlari, shaklini tasavvur eting va
yozma ravishda ta’riflang.

Taqqoslang: U nimaga o’xshaydi, nimadan farq qiladi?

Assotsiatsiya. Taassurotingizni izohlang? U sizni nima to’g’risida o’ylashga
majbur qildi? Xayolingizga nima keldi?

Tahlil qiling. Bu nimadan va qanday yasalgan qanday qismlardan tuzilgan?
Nimalardan tashkil topgan?

Qo’llang. Bu nimaga yaraydi? Uni qayerda qo’llash mumkin?

«Ha» va «Yo’q»larni asoslang. Bunda ishonchli dalillar va asoslovchi fikrlarni
avting .

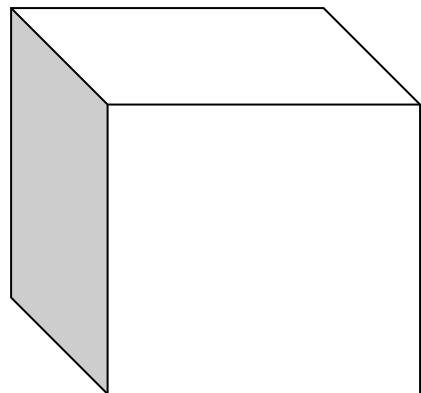
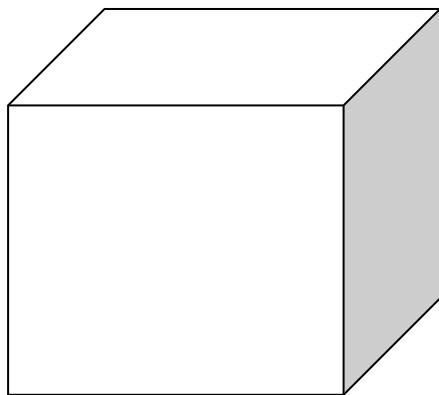
«Kubik» metodini qo'llash bosqichlari
Mavzu (tushuncha) e'lon qilinadi;
O'quvchilar yakka tartibda ishlaydilar. Kubikning har bir
tomoni uchun topshiriq berilib, 40-60 soniya vaqt ajratiladi.
Yakka tartibda ishlash tugagandan keyin guruharda
muhokama qilinadi.
«Kubik»ni har bir mikroguruhdan bir vakil taqdimot kiladi.

...

«Kubik» metodi asosida tavsiflang

Topshiriqlar

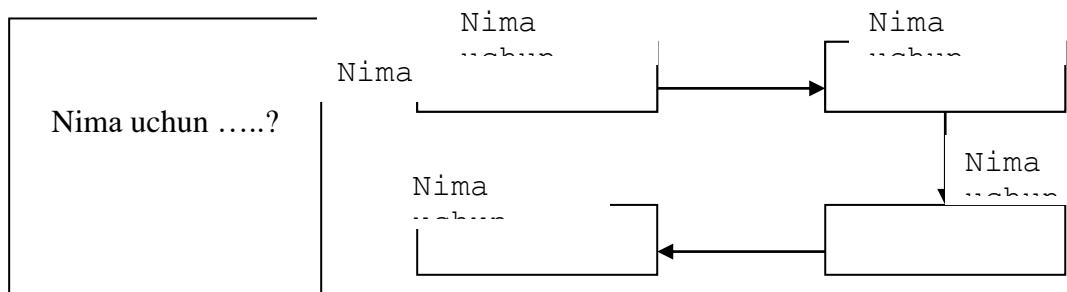
- Kubikning 1-tomoni: 1. Materialarning gigienik xususiyatlarini aniqlang.
- Kubikning 2-tomoni: 2. Materialarning fizik-mexanik xususiyatlarini belgilang.
- Kubikning 3-tomoni: 3. Materialarning texnologik xususiyatlarini ochib bering.
- Kubikning 4-tomoni: 4. Maxsus kiyim uchun ishlatiladigan gazlama turlarini yoriting.
- Kubikning 5-tomoni: 5. Maxsus kiyimlar ishlab chiqaruvchi yetakchi korxonalarini aniqlang.
- Kubikning 6-tomoni: 1.....?

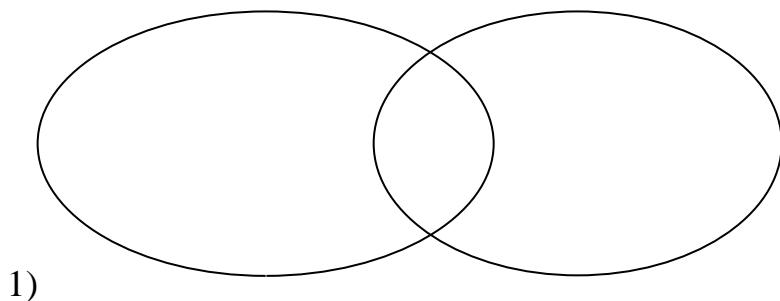
«Sinkveyn» metodi

1. «Sinkveyn» metodini samarali amalga oshirish qadamlari
2. Har bir ishtirokchi erkin ishlashi uchun qulay sharoit yaratilishi kerak. Mustaqil fikr va g'oyalarni yozish uchun kerakli doska, yumshoq doska, flefchatka, rangli markerlar, posterlar, kodoskop. turli formatdagi qog'ozlar oldindan tayyorlanishi lozim. Beriladigan mavzu, muammo yoki vaziyatlar aniqlanadi
3. Sinkveyn tuzish koidasi:
4. Birinchi qatorda topshiriq bir so'z, odatda ot bilan ifodalanadi (Kim? Nima?)
5. Ikkinci qatorga mavzuga oid ikkita sifat yoziladi (Qanday? qanaqa?)
6. Uchinchi qatorda mavzu doirasidagi xatti-harakat vazifasini anglatuvchi uchta so'z fe'llar bilan ifodalanadi.
7. To'rtinchi qatorga mavzuga nisbatan tasavvur (assotsiatsiyasi)ni anglatuvchi va to'rtta so'zdan iborat bo'lgan fikr (sezgi) yoziladi.
8. Oxirgi qatorga mavzu mohiyatini takrorlaydigan, ma'nosi unga o'xshash bo'lgan bitta so'z (sinonim) yoziladi.

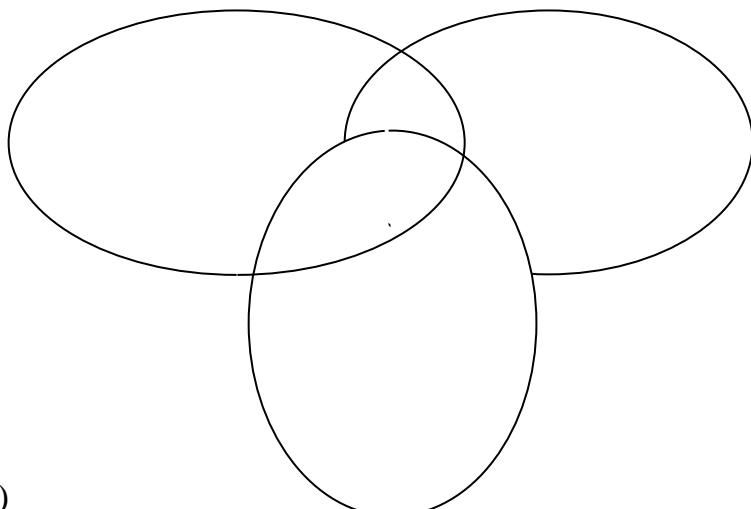
«Nima uchun?» organayzerini to‘ldiring

Venna diagrammasi

1)

2)

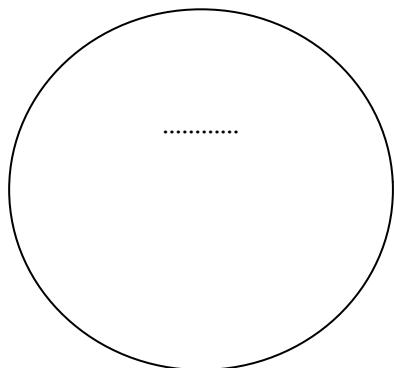
DIAGRAMMA VENNANI TUZISH QOIDALARI

- 1.o’rganilayotgan holatning 2-3 jihatlarini toping va ularga tavsif bering, ularga xos tomonlarini sanab ýting.
- 2.Sanab o’tilgan ularga xos tomonlarni doira shaklidagi tegishli diagrammaga yozing.
- 3.Ularni solishtiring, umumiy va umumiy bo’lmagan tomonlarini solishtiring.
- 4.Doiralarni birlashtirib Diagramma Venna tuzing. Doiralarning kesishgan joylariga o’rganilayotgan jihatlarning umumiy tomonlarini yozing.

1. «Kaskad» texnikasi

Ushbu texnologiya g‘oyalar tizimini ishlab chiqishga ko‘mak beradi:

Asosiy maqsad: aniq va ijodiy fikrlash qobiliyatini faollashtirish.

2-guruh uchun topshiriqlar

2. "Kaskad"-texnikasi asosida "Shimga qo‘yiladigan ergonomik talablar "ni aniqlab, sharhlab bering.

..... **ketma-ketligini «Pinbord» texnikasida aniqlang va mazmunini yorntib bering.**

Pinbord texnikasi

(inglizchadan: pin — mahkamlash, board — doska)

Muammoni hal qilishga oid fikrlarni tizimlashtirish va guruhashni amalga oshirishga,

jamoa tarzda yagona yoki aksincha qarama-qarshi pozitsiyani shakllantirishga

O‘qituvchi taklif etilgan muammo bo‘yicha o‘z nuqtai nazarlarini bayon qilishni so‘raydi.

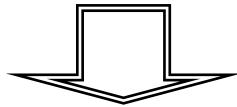
To‘g‘ridan-to‘g‘ri yoki ommaviy aqliy hujumning boshlanishini tashkil etish (taklif etish).

Fikrlarni taklif qiladilar, muhokama qiladilar, baholaydilar va eng optimal (samarali) fikrni

tanlaydilar. Ularni tayanch xulosaviy fikr (2 ta so‘zdan ko‘p bo‘lmagan) sifatida alohida

qog‘ozlarga yozadilar va doskaga mahkamlaydilar. Yubkalarni konstruksiyalash jarayonining

Guruh namoyondalari doskaga chiqadilar va maslahatlashgan holda:

1. Yaqqol xato bo‘lgan yoki takrorlanayotgan fikrlarni olib tashlaydilar;
2. Bahsli bo‘lgan fikrlarni oydinlashtiradilar;
3. Fikrlarni tizimlashtirish mumkin bo‘lgan belgilarini aniqlaydilar;
4. SHu belgilar asosida doskadagi barcha fikrlarni (qog‘oz varaqlaridagi) guruhlarga ajratadilar;

«SWOT»tahlil

A. Yubkalarni konstruksiyalashni «SWOT»tahlil jadvali asosida yoriting:

SWOT – tahlil nomlanishi inglizcha bosh harflardan olingan:

Strengths – yubka konstruksiyasini qurish uchun olinadigan o‘lchov qiymatlarining afzallik tomonlari

Weakness – o‘lchov qiymatlarining kamchilik jihatlari yoki muammolar mavjudligi;

Opportunities – imkoniyatlar; yubkani konstruksiyalashda uning sifatini oshiruvchi imkoniyatlar;

Threats – yubka konstruksiyasini qurishda uning sifatiga ta’sir etuvchi nuqsonlar

Taxlamalarni loyihalash bo'yicha beriladigan topshiriq

"SWOT"tahlil jadvali asosida topshiriqlarni bajarish qoidalari

SWOT – tahlil nomlanishi inglizcha bosh harflardan olingan:

Strengths –taxlamalar uchun olinadigan o‘lchov qiymatlarining afzallik tomonlari

Weakness – taxlamalarning kamchilik jihatlari yoki muammolar mavjudligi;

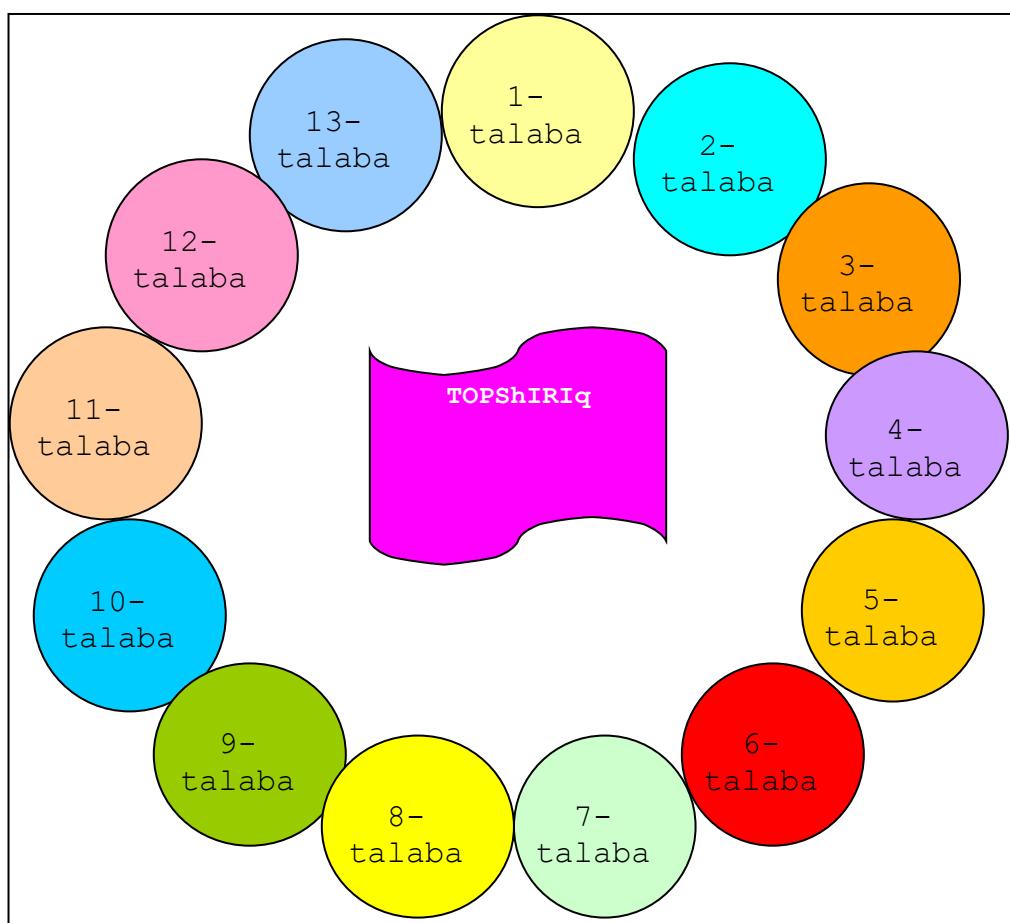
Opportunities – imkoniyatlar; taxlamalarni loyihalashda kiyim sifatinioshiruvchi imkoniyatlar;

Threats – taxlama loyihasini qurishda uning sifatiga ta'sir etuvchi nuqsonlar

«Yozma yumaloq stol» metodi «SWOT»tahlil jadvali

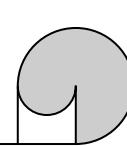
S	W
O	T

«Yozma yumaloq stol» metodi

"Yozma yumaloq stol" metodi asosida ishlash qoidalari

1. Birgalikda o'rganish usuliga asoslanadi.
2. Qog'oz va har-xil rangdagi qalamlar kerak bo'ladi.
3. Guruh a'zolari atrofida qog'oz va qalam surilib boriladi.
4. Ishtirokchilardan bittasi o'rtaga tashlangan masalaga oid fikrini yozadi.
5. Guruhdoshiga uzatadi.
6. U ham o'z fikrini boshqa rangdagi qalamda yozib keyingi ishtirokchiga beradi;
7. Ranglar turli bulishi har bir ishtirokchining shaxsiy fikrini, masala yuzasidan ishtirokini aniqlashuchun kerak bo'ladi.
8. Fikrlar jamlanib, muhokama qilinib muammoning yechimi topiladi

«Ajurli arra» metodi quyidagi bosqichlarda amlga oshiriladi:

O'qituvchi o'tilgan mavzular asosida talabalarning har biriga mo'ljallangan axborotli paket tayyorlaydi. Unda qo'shimcha tarzda jurnal, gazeta va boshqa manbalardan materiallar bo'lishi kerak. Ular bir xil qog'ozda va bir xil rangda bo'ladi.

O'quvchilar avval «o'z uyi», so'ngra «ekspert» guruhlarga birlashib, topshiriqlarni mustaqil bajaradilar. Birinchi bosqich – «o'z uyi»da tayyorlash va ikkinchi boskich – «ekspert» guruhlarga birlashish. Har ikki bosqich uchun aniq vaqt belgilanadi va u hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'ladi. Har bir guruhda 3-7 tadan talaba bo'lishi mumkin. O'quvchilar har bir bosqichda oldindan aniq rejalangan (loyihalangan) vazifalarni bajarib, o'z mahoratlari, bilim va malakalarini namoyish etadilar. O'qituvchi ekspertlarning bahosi va izohlarini hisobga olib, ularni umumlashtiradi va xulosalaydi.

Mazkur metodni amaliyatga tatbiq etish, o'qituvchidan ijodiy izlanishlar talab etadi. O'qituvchi darslik, qo'llanma, jurnal, gazeta va boshqa o'quv manbalaridan keng foydalangan holda, kasbiy ta'lim sohasiga oid yangi muammolar, g'oyalarni olib, ularni har bir qatnashchi uchun alohida tayyorlaydi.

«Ajurli arra» metodi

«Ajurli arra» metodini qo'llash uchun beriladigan
topshiriq

1. Qoplama cho'ntakni tikish uchun qanday detallar kerak bo'ladi?
2. Qoplama cho'ntakning qanday turlari mavjud?
3. Oddiy qoplama cho'ntakni tayyorlash texnologik ketma-ketligi nimalardan iborat?
4. Murakkab qoplama cho'ntakni tayyorlash texnologik ketma-ketligi nimalardan iborat?
5. Astarni qoplama cho'ntaklarga qanday ishlov beriladi?

«Aqliy hujum» metodi

**«Aqliy hujum» metodini qo'llashda amal qilish
qoidalari**

- Mashg'ulot ishtirokchilarini muammo doirasida keng fikr yuritishga undash, ular tomonidan kutilmagan mantiqiy fikrlarning bildirilishiga erishish.
- Har bir o'quvchi tomonidan bildirilayotgan fikr yoki g'oyalar miqdori rag'batlantirilib boriladi. Bu esa bildirilgan fikrlar orasidan eng maqbullarini tanlab olishga imkon beradi. Bundan tashqari fikrlarning rag'batlarntirilishi navbatdagi – yangi fikr yoki g'oyalarning tug'ilishiga olib keladi.
- Har bir o'quvchi o'zining shaxsiy fikr yoki g'oyalariga asoslanishi hamda ularni o'zgartirishi mumkin. Avval bildirilgan fikr (g'oyalar) ni umumlashtirish, turkumlashtirish yoki ularni o'zgartirish ilmiy asoslangan fikr (g'oyalar) ning shakllanishiga zamin yaratadi.
- Mashg'ulot jarayonida o'quvchilarning har qanday faoliyatlarini standart talablar asosida nazorat qilish, ular tomondan bildirilayotgan fikrlarni baholashga yo'l qo'yilmaydi. Agarda ularning fikr (g'oya) lari baholanib boriladigan bo'lsa, o'quvchilar o'z diqqatlarini shaxsiy fikrlarini himoya qilishga qaratadilar, oqibatda ular yangi fikrlarni ilgari surmaydilar.

30-rasm

«Breyn-ring» metodi

**«Breyn-ring» metodini qo'llash uchun beriladigan
topshiriq**

«Breyn-ring» metodini qo'llashda amal qilish qoidalari

- Har bir komandan sardorlar saylanib, ballarni hisoblab borishi;
- talabalar navbat bilan savollarga javob berishi;
- amaliy masalalarini echishi;
- topshiriqni mustaqil tahlil qilishi;
- hodisalarni umumlashtirib, tegishli amaliy xulosa chiqarishi;
- O'z bilim doirasini kengaytirib, nazariyadan amaliyotga o'ta olishi va ularni o'zaro bog'lay olishi;
- topshiriqni bajarish yakunida sardorlar o'zaro bahs-munozara yuritishi lozim.

«O'rgimchak ini» metodi

**«O'rgimchak ini» metodini qo'llash uchun
beriladigan topshiriq**

«O'rgimchak ini» metodini qo'llashda amal qilish qoidalari

Mashg'ulotda ushbu metoddan foylanishda ishtirokchilar uchun bosh kiyim (kepka) va 1 ta kalava ip kerak bo'ladi.

Har bir savol yuzasidan o'quvchilardan ketma-ketlikda javob olinadi.

Fikrlar bildirishda uzoq vaqt to'xtab qolgan yoki umuman fikrlari tugagan o'quvechi bosh kiyimini echib, o'yindan chiqarilganligiga ishora qilinadi va keyin bu o'quvchiga ip koptok sifatida otilmaydi.

Oxirda qolgan o'quvchi qolib hisoblanadi.

O'yin yakunida o'qituvchi har bir kalava ipning o'quvchi qo'lida qolgan soniga qarab baholaydi.

«Portfolio» metodi

«Portfolio» metodini samarali amalga oshirish bosqichlari

Har bir ishtirokchi erkin ishlashi uchun qulay sharoit yaratilishi kerak. O'qituvchi talabalarga bir dars oldin ushbu dars uchun o'tiladigan mavzu va zarur bo'ladigan materiallarni e'lon qiladi. Auditoriyada talabalar sonidan kelib chiqqan holda ularni kichik guruhlarga ajratib oladi va har bir guruh uchun mavzu mazmuni asosida alohida topshiriqlar beradi. Har bir guruh tegishli topshiriqlar asosida barcha kerakli materiallarni portfelga jamlaydilar. Talabalar mustaqil izlanib, materiallarni to'plagan holda darsga kelishlari lozim.

Darsning yangi mavzu bayoni qismida har bir guruh to'plagan materiallari asosida topshiriqda berilgan vazifaga javoblarini sharhlaydilar. Beriladigan mavzu, muammo yoki vaziyatlar aniqlanadi.

Ushbu metodni qo'llashda zarur bo'ladigan materiallar:

A1 formatli qog'oz, qaychi, yelim, gazeta, jurnal, fotoalbum, kitob, fikr va g'oyalarni yozish uchun kerakli doska, yumshoq doska, flefchatka, rangli markerlar, posterlar, kodoskop, turli formatdagi qog'ozlar oldindan tayyorlanishi lozim.

